T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MAKEDONYA'DA SOSYO-EKONOMİK YAŞAM

(1908-1938)

Doktora Tezi

Hazırlayan

Özlem Makbule TAŞKIRAN

Danışman

Doç. Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU

İZMİR-2021

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "**Makedonya'da Sosyo-Ekonomik Yaşam (1908-1938)**" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…/…/2021

Özlem Makbule TAŞKIRAN

ÖZET

Makedonya, bulunduğu coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle yüzyıllar boyunca hâkimiyet mücadelelerinin yaşandığı yerlerden biri olmuştur. Osmanlı döneminden itibaren hâkimiyet mücadelesine dayalı olarak gelişim gösteren çok kültürlü nüfus yapısı bölgenin eğlence yaşamı başta olmak üzere sosyal yapısını şekillendirirken, bu durum bölgenin ekonomik yapısını da etkilemiştir.

Verimli ovaları nedeniyle çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesine olanak sağlayan bu topraklar, savaş dönemlerinde dahi verimini bazı aksaklıklara rağmen korumuştur. Hayvancılık ise tarıma göre ekonomide daha az yer alırken, Selanik başta olmak üzere Kavala gibi liman şehirlerini sınırları içerisinde barındıran bölgede ticaretin ve buna bağlı olarak sanayinin gelişim göstermesi kuşkusuz bu şehirlerin varlığının bir doğal sonucudur.

Bu çalışmada II. Meşrutiyet'in ilanından İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Makedonya'nın sosyal ve ekonomik yapısının gelişim süreci örnekleriyle birlikte ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Sosyal ve Ekonomik Yapı, Nüfus, Tarım, Hayvancılık, Ticaret

ABSTRACT

Macedonia has been one of the places where struggles for dominance have taken place for centuries due to its geographical and strategic location. While the multicultural population structure, which has developed based on the struggle for dominance since the Ottoman period, shaped the social structure of there gion, Especially the entertainment life, this situational so affected the economic structure of there gion. These lands, which allow the cultivation of various agricultural products due to their fertile plains, have preserved their productivity despite some set back seven during war times.

Livestock, on the other hand, takes less place in the economy compared to agriculture, the development of Trade and, accordingly, industry in theregion, which includes port cities such as Kavala, Especially Thessaloniki, is undoubtedly a natural result of the existence of these cities.

In this study, the development process of the social and economic structure of Macedonia in the process from the proclamation of these cond constitutionalism to these cond World war is discussed with examples.

Keywords: Macedonia, Social and Economic Structure, Agriculture, Livestock, Trade

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi
ÖNSÖZ viii
TABLO LİSTESİ x
KISALTMALAR xi
GİRİŞ 1
I. BÖLÜM MAKEDONYA'NIN SİYASİ DURUMU 12
1.1. 20. YÜZYIL BAŞLARINDAN II. MEŞRUTİYET'E MAKEDONYA'DA SİYASİ DURUM 12
1.1.1. Milliyetçi Ayaklanmalarının Patlak Vermesi ve Batının Hazırladığı Reform Programları 12
1.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurulması ve Mustafa Kemal'in Makedonya'daki Faaliyetleri 23
1.1.3. 1908 Reval Görüşmesi ve Görüşmenin Makedonya'ya Yansımaları 26
1.2. II. MEŞRUTİYET'TEN BALKAN SAVAŞLARI SONUNA MAKEDONYA'DA SİYASİ DURUM 31
1.2.1. 31 Mart Ayaklanması ve Hareket Ordusu'nun Ayaklanmayı Bastırması 33
1.2.2. Kiliseler ve Mektepler Kanununun Hazırlanması 35
1.2.3. Balkan Savaşları ve Savaşların Makedonya'nın Siyasi Durumuna Etkisi 37
1.3. İki Dünya Savaşı Arasında Makedonya'da Siyasi Durum 52
1.3.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Patlak Vermesi ve Makedonya Cephesi 53
1.3.2. Savaş Sonrasında Paris Barış Konferansı'nın Toplanması ve Makedonya'nın Durumu 70
1.3.3. 1920'lerde Makedonya'da Siyasi Durum 72
1.3.4. 1930'larda Makedonya'da Siyasi Durum 84
II. BÖLÜM MAKEDONYA'NIN SOSYAL YAPISI 98
2.1. MAKEDONYA'NIN NÜFUSUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER 98
2.1.1. Salgın Hastalıklar 98
2.1.2 Göçler 108
2.1.3. Depremler 112

2.2. MAKEDONYA'NIN NÜFUS YAPISI 116
2.2.1. 20. Yüzyılın İlk Yıllarından Meşrutiyet'e Bölgenin Nüfusu 116
2.2.2. II. Meşrutiyet'ten Balkan Savaşlarının Sonuna Bölgenin Nüfusu 120
2.2.3. İki Savaş Arasında Makedonya'nın Nüfusu 124
2.3. MAKEDONYA'DA EĞLENCE YAŞAMI 131
2.3.1. Örf ve Adetlere Dayalı Eğlence Anlayışı 131
2.3.2. İaşe, Konaklama, Dansa Yönelik Mekânlar ve Gezinti Yerleri 146
2.3.3. Kültürel Faaliyetler 158
2.3.4. Spor Faaliyetleri 167
III. BÖLÜM MAKEDONYA'NIN EKONOMİSİ 183
3.1. Makedonya'da Ziraat 183
3.1.1. Yetiştirilen Tarım Ürünleri ve Bölgeye göre Dağılımı 183
3.1.2. Bölgedeki Hayvancılık Faaliyetleri 195
3.1.2. Ziraatı Etkileyen Faktörler 204
3.1.4. Ziraatın Gelişmesi için Alınan Önlemler 208
3.2. Makedonya'da Ticari Faaliyetler 214
3.2.1. Bölgedeki Ticaretin Yürütüldüğü Limanlar ve Demiryolları 214
3.2.2. Ticaretin Yürütüldüğü Çarşılar, Pazarlar ve Fuarlar 222
3.2.3. Bölgedeki Bankalar 226
3.2.4. İthalat ve İhracat Ürünleri 228
3.3. Makedonya'da Sanayi 237
3.3.1. Bölgedeki Sanayi Faaliyetleri 237
3.3.2.Sanayide İşçi Ayaklanmaları 244
3.4. Bölge Ekonomisinde Madenciliğin ve Ormancılığın Yeri 247
3.4.1. Madencilik 247
3.4.2. Ormancılık 253
SONUÇ 255
KAYNAKÇA 260
EKLER 287

ÖNSÖZ

Bulunduğu coğrafi konumu nedeniyle, yüzyıllar boyu hâkimiyet mücadelelerine tanık olan Makedonya, Osmanlı Devleti hâkimiyetinde de 500 yıl kadar kalmışsa da 19. yüzyıldan itibaren bölgeyi ele geçirmek amacıyla Avrupa devletlerinin baskıları sonucunda bölgede, "Makedonya Sorunu" adı ile anılan bir uluslar arası sorun meydana gelmiştir. Bu doğrultu da bölgede yalnızca siyasi alanda değil sosyal ve ekonomik açıdan farklılıklar ortaya çıkmış, neticesinde 1908-1938 yıllarında bölge birçok alanda dünyanın dikkatini çekmeyi başarmıştır.

"*Makedonya'nın Siyasi Durumu*", " *Makedonya'nın Sosyal Yapısı*" ve " *Makedonya'nın Ekonomik Yapısı*" adlı üç bölümden oluşan çalışmada, II. Meşrutiyet'in ilanından İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Makedonya'nın siyasi durumu ve buna bağlı olarak bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı detaylı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Büyüklerimin doğduğu toprakların sosyal ve ekonomik yapısını, bizzat yerinde yaptığım araştırmaların neticesinde tespit etmeye çalışmak benim için oldukça keyif verici olmuştur.

Bu keyifli süreçte benden desteğini esirgemeyen birçok isim olmuştur. Öncelikle çalışmamı doktora hayatım boyunca şanslarım olarak nitelendirdiğim iki değerli hocamla noktaladığımı belirtmek isterim. Bunların ilki çalışma konumu belirlediğimde hiçbir kuşku duymadan beni destekleyen değerli hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Türkan BAŞYİĞİT'tir. Kendisini sevgiyle selamlıyorum. İkinci şansım da kuşkusuz zorluk çektiğim her anımda yanımda olan, çalışmamın şekillenmesinde benden desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU'na en içten dileklerimle teşekkürlerimi sunuyorum. Aynı zamanda Tez İzleme Komitelerimin doğru bir seyirde ilerlemesi için çaba harcayan değerli hocalarım Sayın Doç. Dr. Nedim YALANSIZ ve Sayın Doç. Dr. Alev GÖZCÜ hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Araştırmamın Makedonya ayağında benden desteğini esirgemeyen değerli ağabeylerim Küçükkuyu Belediye Başkanı Sayın Cengiz Balkan'a ve Emekli Kurmay Albay Cumhur Balkan'a saygılarımı arz ediyorum. Almanya'daki araştırmalarım sırasında bana ellerinden geldiğince yardım eden canım dayım Cengiz Bingider'i ve kuzenim Ayşegül Bingider'i sevgiyle kucaklıyorum.

Kuşkusuz en büyük teşekkür benim bugünlere gelmemin sebebi ve her daim kahrımı çeken değerli aileme; kız kardeşlerime, ailemizin yeni ferdi enişteme, canım anneme ve babama. Sizleri sevdiğimi ve sizlere minnet borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Özlem Makbule TAŞKIRAN

TABLO LİSTESİ

Tablo: 1 Birinci Balkan Savaşı Sonunda Tarafların Tahmini olarak Ölü ve Yaralı Sayıları, 42

Tablo: 2 Tahmini Rakamlara göre Balkan Savaşları Sonunda Ölü Sayısı, 51

Tablo: 3 Tahmini Rakamlara göre Balkan Savaşları Devletlerce Harcanan Para, 52

Tablo: 4 20. yüzyılın Başında Makedonya'nın Nüfus Yapısının Etnik Kökenlere göre Dağılımı, 117

Tablo: 5 D. M. Brankof'a göre 1905 Yılı Nüfus Verileri, 119

Tablo: 6 Sırp, Bulgar ve Yunan Araştırmacıya göre 1908 Yılı Nüfus Verileri, 121

Tablo: 7 Behar'a göre Üç Vilayette Nüfusun Dini Yapıya göre Dağılımı, 122

Tablo: 8 Ege Makedonya'sında Müslüman Nüfus Dışında Yaşayanların Sayısı, 125

Tablo: 9 1928 Nüfus Sayımına göre Ege Makedonya'sının Etnik Kökenlere göre Dağılımı, 127

Tablo: 10 Üç Vilayette Tahılların Ekildiği Arazilerin Dağılımı, 184

Tablo: 11 1916 Yılının İlk Aylarında Makedonya'da Afyon Yetiştirilen Yerler ve Elde Edilen Gelirler, 189

Tablo: 12 1908 Yılı Bağ Arazilerin Vilayetlere göre Dağılımı, 193

Tablo: 13 1911 Yılında Makedonya'nın Üç Vilayetindeki Koyun Miktarları, 196

Tablo: 14 1933-1937 Yılları Arasında Ege Makedonya'sında Bulunan Koyun, Keçi Miktarları ve Yunan Hayvancılığına göre Oranları, 197

Tablo 15: 1923 ve 1924 Yıllarında Ege Makedonya'sındaki Koza Üretim Miktarı, 204

Tablo: 16 1901-1911 Yılları Arasında Kavala'dan ve Selanik'ten İhraç Edilen Tütünün Miktarı, 229

Tablo: 17 1923 Yılında Makedonya'daki Ağaç Türleri ve Miktarları, 254

KISALTMALAR

ABD Amerika Birleşik Devletleri

Age Adı geçen eser

Agm Adı geçen makale

Agr Adı geçen rapor

Agt Adı geçen tez

BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C Cilt

D Devre

Dr Doktor

Hl Hektolitre

IMRO İç Makedon Devrimci Örgütü

İç İçtimaa

KSK Karşıyaka Spor Kulübü

M Metre

MMZC Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

No Number (Sayı)

S Sayfa

WHO World Health Organization

Vol Volum

GİRİŞ

Makedonya, stratejik, ekonomik ve etnik yapısından ötürü, Antik Çağ'dan Osmanlı dönemine kadar geçen süreçte pek çok medeniyetin hâkimiyeti altına girdi. Balkan yarımadasının kuzeybatısında yer alan ve dağlık bir bölgeden oluşan Makedonya'nın Antik Çağ'da sınırları, güneyde ve güneybatıda Epeiros, Thessalia ve Halkidikya yarımadasına, doğuda ise Trakya ülkelerine kadar dayanmaktaydı[1]. Bu sınırlar içerisinde bir devlet kurmak için mücadele eden Makedonlar, Kral I. Alexander (M.Ö.498-454) döneminde topraklarını genişletirken M.Ö. 5. yüzyılda bölgede birleşik bir krallık kurdular. II. Philip döneminde Makedonya gerçek anlamda modern bir Avrupa Devleti haline gelirken Büyük İskender namıyla tarihe geçecek olan III. Alexander döneminde ise Avrupa'dan Mısır'a, Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan büyük bir Makedon Krallığı kuruldu[2].

Bu büyük krallık, M.Ö. 168'de Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine[3], imparatorluğun ikiye bölünmesiyle de M.S. 395'te Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun sınırlarına dâhil oldu. Ardından pek çok kavmin istilasına uğradı. 8. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun, 9. yüzyılda Bulgarların,[4] 10. yüzyılın sonlarına doğru da yeniden Bizans hâkimiyetine girdi[5]. Bu dönemde bölgeye Sırp akınları da düzenleniyordu. Bu akınların neticesinde 1340'ta kral Stefan Duşan döneminde bölge Sırp Krallığı'nın boyunduruğuna girdi[6].

Bölgedeki Türk hâkimiyetine bakıldığında; Hunlar başta olmak üzere pek çok Türk kavminin de burada yer aldığı[7], Türk birliklerinin de Makedonya'ya akınlar

---

[1] Vladimir Nikolayeviç Diakov, Sergey İvanoviç Kovalev, **İlkçağ Tarihi Cilt: 1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, Çeviren: Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s. 370.

[2] Risto Stefov, **Very Short History of the Macedonian People From Prehistory to the Present**, e-book edition, Toronto, 2008, ss. 8-9.http://www.pollitecon.com/html/ebooks/risto-stefov/Very-Short-History-of-the-Macedonian-People.pdf (**Erişim Tarihi:** 18.01.2021, **Erişim Saati:** 14.00).

[3] Mitko B. Panov, Macedonia in The Period of Roman Rule (168 BC to the end of III century) , Editor: Todor Chepreganov, **History of The Macedonian People**, Institute of National History, Skopje, 2008, s. 59.

[4] Mehmet Hacısalihoğlu, " Makedonya", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 439.

[5] Burhan Abazi**, Yugoslavya Siyasal Sisteminin Yıkılışı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 5.

[6] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar**, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 125.

[7] Ömer Turan, " Makedonya'da Türkler", **Makedonya Sorunu Dünden Bugüne**, Hazırlayan: Murat Hatipoğlu, Balkan Araştırmaları Dizisi, ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 167.

düzenlediği biliniyordu[8]. 26 Eylül 1371 tarihinde Sırp ve Türk askerleri arasında meydana gelen, Çirmen Muharebesi'nin neticesinde Türk birlikleri zafer elde edince, Makedonya'nın kapıları Türklere açılmış oldu[9]. Akabinde yaşanan İkinci Çirmen Muharebesi ise Osmanlı'nın bölgedeki iskân politikasında ne kadar ciddi ve kalıcı olduğunu gösterdi[10]. 1389 Kosova Muharebesi'nin ardından da Makedonya, büyük ölçüde Osmanlı hâkimiyetine girdi[11]. Makedonya'ya düzenlenen bu harekâtlar 16. yüzyılın ilk yarısına kadar devam ederken[12] bu yüzyılda Makedonya'nın sınırları, Selanik Vilayeti'nin tamamından, Manastır Vilayeti'nin Serfice, Kosova Vilayeti'nin ise Üsküp Sancaklarından ve Bulgaristan Krallığı'nın Köstendil Mutasarrıflığı'ndan oluşmaktaydı. Belirlenen bu sınırlar uzun yıllar güncelliğini korumayı başardı[13].

17. yüzyıla gelindiğinde, bölgede sükûnet dönemi baş gösterirken bu süreçte bölgeye toprak kazanmak adına herhangi bir girişimin olmadığı görülmektedir. Aksine özellikle Kanuni, Manastır'a ve Selanik'e yaptığı ziyaretlerle çok uluslu yapıya sahip olan bölge halkına hoşgörü politikası uygulayarak, dikkatleri üzerine çekti[14]. Ondan sonra da uzun bir süre bölgede yaşayan milletler hoşgörü çerçevesinde yaşamlarını sürdürmüşlerse de bu olumlu gidişat, 19. yüzyıl itibariyle tersine döndü. Bu yüzyılda Makedonya'da Avrupa devletlerinin de desteklediği toplumsal, siyasi hareketliliğin ve etnik çatışmaların artması, bölgede yeni bir dönemin başlamasına neden oldu[15].

Osmanlı Devleti'nin tahıl ambarı ve Avrupa'nın önemli bir ithalat ve ihracat merkezi olan Makedonya, "Vilayat-ı selase" ya da "Elviye-i selase" isimleri ile anılırken Makedonya ismi yalnızca bölgede hak sahibi olmak isteyen Avrupa

---

[8] Kate Fleet, **The Cambridge History of Turkey**, Volume 1; Byzantium·Turkey 1071-1453,Bizans'tan Türkiye'ye Cilt: I 1071-1453, Çeviri: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 186.

[9] İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi Cilt: 1**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 53.

[10] Uzunçarşılı, **a.g.e**. , ss. 155-156.

[11] Hacısalihoğlu, **a.g.m.** , s. 439.

[12] Fleet, **a.g.e.** , s. 198.

[13] Ahmet Rasim, **Osmanlı 700 Yıl**, Cilt I, Düzenleyen: Metin Hasırcı, Emir Basın Yayın, İstanbul, 1999, s. 257.

[14] Danişmend, **a.g.e.** , Cilt: 1, s. 198.

[15] Zekeriya Türkmen,"Büyük Devletlerin Balkanlarda Uygulamaya Koydukları Bir Proje: Makedonya Sorunu Makedonya Olaylarıyla Mücadelenin Osmanlı Ordusunun Değişim ve Dönüşümüne Etkileri ", **XIV Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, Ondördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri- I**, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 409.

devletleri tarafından kullanılmaktaydı[16]. Birbirileriyle mücadele içerisinde olan bu devletler mücadelelerini Osmanlı Devleti genelinde yaşanan gerilemeden dolayı rahatlıkla yürüteceği gibi Makedonya'da iç çatışmaların önünü açtı. Bu durum tarihte "Makedonya Sorunu" olarak allandırılacak olayların başlangıcını oluşturdu[17].

Balkan milletleri arasında ilk çatırdamalar Sırplar arasında meydana gelirken bu olayların neticesinde 1829'da Sırp Prensliği'ne özerklik, akabinde 1830' da ayaklanan Yunanlılara bağımsızlık verilmesi, 19. yüzyıl ortalarında ise Bulgarlar arasında hareketliliğin başlaması Balkanları adeta kaynayan kazan haline getirdi ve Makedonya içerisinde de birtakım kıpırdanmaların başlamasına yol açtı[18]. Bununla birlikte Balkanlarda ticari faaliyetlerde Rum tüccarların etkin rol oynamaya başlaması ve Rumcanın resmi ticaret dili haline getirilmesi, bazı kesimler tarafından Bulgarların Patrikhane aracılığıyla Rumlaştırılacağı fikrinin ortaya atılmasına neden oldu. Bu durum Bulgarlar arasında milli Bulgar kilisesinin kurulması isteğini doğurdu. Bu istek Rumlarla Bulgarlar arasında mücadelelere yol açarken bu mücadelelerin neticesinde, 1870'te yayınlanan fermanla Bulgar Ekzarhlığı[19] kuruldu[20]. 11 maddeden oluşan bu fermanın onuncu maddesi Ekzarhlığın yönetimine verilen yerlere ilişkindi. Bu yerler ileride kurulacak olan Bulgar Prensliği'nin de sınırlarını oluşturuyordu[21]. Kilise kurulduktan kısa bir süre sonra faaliyetlerini Makedonya'ya doğru yöneltirken Makedonya'da Ortodoks nüfusu, iki ayrı kiliseye tabi olanlar olmak üzere iki kesime ayrıldı. Bu durum 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın sonucunda imzalanacak olan anlaşmaların koşullarını, dolayısıyla Makedonya'nın geleceğini etkiledi[22].

---

[16] Meltem Begüm Saatçi, **Makedonya Sorunu (1903-1913)**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2004, s. 3.
[17] Kemal Beydilli," II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesine Dair", **Osmanlı Araştırmaları IX**, Neşir Heyeti: Halil İnalcık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İstanbul, 1989, s. 78.
[18] Hale Şıvgın, "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle I 902.- 1912 Yıllarında Makedonya", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Güz /Sayı: 43, 2007, s. 82.
[19] " *Ekzarh (Yunanca Eksarkhos) kelimesi önder, başkan, kral vekili, vekil, teğmen, anlamlarına gelir. Istılâhi mânâda ekzarh; Ortodoks hiyerarşisinde Patriğin altında, metropolitin üstünde yer alan din adamıdır ve bağımsız bir kilisenin ruhânî başkanıdır. Ekzarhâne; 1870'te İstanbul'da Fener Rum Patrikhânesi'nden ayrılarak kurulan Bulgar Ortodoks Kilisesi'dir*". Arzu Taşcan, " Prens Ferdinand ve Ekzarh Yosif Arasındaki Bazı Mektuplaşmalarda Makedonya ve Komitalar", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/2 (Kış 2012), s. 236.
[20] Hacısalihoğlu, **a.g.m.** , s. 440.
[21] Şıvgın, **a.g.m.** , s. 82.
[22] Hacısalihoğlu, **a.g.m.** , s. 440.

Londra Protokolü'nün[23] Babıâli tarafından reddedilmesini bir savaş bahanesi olarak gösteren Rusya, genel bir seferberlik ilan ederken 19 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ettiğini Avrupa'ya hazırladığı beyanname ile bildirdi. Avrupa devletlerine gönderdiği bu beyannamede Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda asayişi bozduğunu ileri sürerken bu durumun kendi çıkarlarını sarstığı için bölgedeki Hıristiyanların ve kendilerinin haklarını korumak amacıyla Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edeceğini bildiriyordu. Akabinde 23 Nisan'da Babıâli'ye nota vererek Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri kestiklerini bildirdi[24]. 24 Nisan günü de savaş hazırlıklarına başladı. İlk askeri birlik Tuna'yı geçerek Maçin'e ulaştı, buradaki Osmanlı birliği Rus birliğine karşı etkisiz kaldı. İkinci birlik ise 26-27 Haziran'da yine Tuna'yı geçti ve Rusçuk ve Niğbolu arasındaki yerde Türk birlikleriyle mücadele etti. Ancak Türkler yine etkisiz kaldı. Ardından Tırnova üzerine yürüyen Ruslar, 19 Temmuz'a kadar Tırnova dâhil olmak üzere birçok yerleşim yerini ele geçirdi. Savaş sonunda Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı galibiyet elde etti[25].

Anadolu'da bulunan Alman Heyeti'nin savaşın sonucuna ilişkin açıklaması şu şekildeydi: "*Türkiye için talihsiz geçen 1877-1878 Rus Savaşı, tahmin edildiği gibi, Türk ordusunun çok kötü durumda olduğunu ortaya koymuştu. Şimdi, başka bir Rus taarruzuna başarıyla karşı koyabilmesi için Türkiye'nin ordusunu düzeltmeye çalışması zorunluydu. Padişah II. Abdülhamit, ne pahasına olursa olsun artık İngiltere ve Fransa'ya bağlanmak istemediğinden, evvelce II. Mahmut'un yaptığı gibi O da, politik bakımdan daha az tehlikeli görünen ve ayrıca ordusu, 1870-1871 Fransız Alman Savaşı'nda muharebe gücünü açıkça ispat etmiş olan Almanya'ya*

[23] Rusya, Avrupa devletleri tarafından kabul edilen İstanbul Konferansı'nın sonucunda alınan kararları Babıâli'ye kabul ettirilmesi için konferansa katılan devletlerin faaliyete geçmelerine dair tahriratı 31 Ocak 1877 tarihinde ilgili devletlerin büyükelçilerine gönderdi. İngiltere bu duruma karşı barış yanlısı önlemleri incelemeye yardım edebileceklerini bildirdi. Bunun üzerine Rus General İgnatieff bu ülkelere ziyarette bulundu. Bir yandan Bismarck ile görüşen Rusya, diğer yandan Osmanlı Hükümeti'ni ikna etmeye çalışıyordu. Bu teşebbüs neticesinde Babıâli'nin alınan kararları uygulamaya yanaşmaması üzerine Rusya, Osmanlı'ya baskı ile bu kararları kabul ettirmek amacıyla altı devlet arasında bir protokol imzalanması için çalışmalara başladı. Bu teşebbüs neticesinde 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolü imzalandı. Protokolün temelini, Babıâli'nin Hıristiyan halk için vaat ettiği ıslahatlar uygulamaya koyması ve bu yolla Avrupa'da barışı sağlaması oluşturuyordu. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VIII Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2007, ss. 38-39.

[24] Karal, **a.g.e.** , ss. 40-41.

[25] **A.g.e.** , ss. 46-48.

başvurmak eğilimindeydi. O halde Türk ordusunu, Alman ordusu örneğine göre yeniden teşkilatlandırmak için Alman yardımının rica edilmesi yakındı."[26].

Savaşın neticesinde, iki devlet arasında 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Böylelikle Avrupa'da büyük etki yaratan savaş, masa başında da Osmanlı Devleti aleyhine son buldu. Kongrenin toplandığı Yeşilköy'de, anlaşma metni anlaşmanın taraflarından biri olan Rus heyetinde büyük bir sevinç yaratırken bu sevinç kısa sürede Petersburg'a da yansıdı. Rusların bu sevincinin Osmanlı'daki karşılığı ise kuşkusuz üzüntüydü[27]. Çünkü anlaşmanın şartları Osmanlı adına oldukça ağırdı. Bu ağır şartların birisi de Bulgar Prensliği'nin kurulmasına ilişkin maddeydi. Buna göre; kurulacak olan Bulgar Prensliği'nin sınırları içerisinde Makedonya'da yer alacaktı. Bu madde Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden çıkmasına adeta bir dayanak oldu.

Böylesine ağır şartları kabul etmeyen İngiltere ve Avusturya ise barışın yalnızca Avrupa'da düzenlenecek bir konferansta belirlenen şartlar neticesinde imzalanacak anlaşma ile sağlanabileceğini bildirince, Rusya'nın imzaladığı antlaşma geçici barış antlaşması olarak kaldı. Akabinde de Berlin'de barış konferansı için toplanılması kararı alındı[28]. Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya ve Osmanlı Devleti olmak üzere yedi devletin temsil edildiği konferans[29], 13 Haziran 1878 tarihinde Bismarck başkanlığında toplandı. Tarafların bir aylık çalışmalarının neticesinde 13 Temmuz 1878 tarihinde de kongrenin son oturumu gerçekleştirildi[30]. Bu oturumda Berlin Anlaşması'nın[31] imzalanması kararı alınırken aynı gün içerisinde anlaşma imzalandı. 64 maddeden oluşan anlaşmanın Makedonya ile ilgili maddesi de adeta Makedonya'yı sözde Osmanlı toprağı haline getiriyordu. Buna göre; Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Bulgar Devleti, bu anlaşmayla üç bölgeye ayrılırken bu üç bölgeden birini Makedonya oluşturuyordu.

---

[26] Jehuda L. Wallach **Bir Askeri Yardımın Anatomisi Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919)**, Çeviren: Fahri Çeliker, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basıevi, Ankara, 1985, s. 24.

[27] **The Times**, March 4, 1878/ 4 Mart 1878.

[28] Karal, **a.g.e.** ss. 521-523.

[29] Peri Efe, **Ein Bürokrat und Gelehrter aus Millet-i Rum im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts: Alexandros Karatheodoris**, *Universität Wien,* Magistra der Philosophie, Wien, 2007, s. 80.

[30] **Greenville Times**, July 20, 1878/20 Temmuz 1878.

[31] Berlin Antlaşması parşömen üzerine ve antika tipte basılacaktı. İmza sahibi taraflardan her biri tam yetkili kişi tarafınca imzalanmış bir nüsha alacaktı. **Daily Silver State**, July 13, 1878/ 13 Temmuz 1878.

Bölge yalnızca ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı hâkimiyetinde kalabilirdi[32]. Berlin Antlaşmasının ardından hükümet ıslahat programını uygulamak için harekete geçerken bundan sonraki süreçte Makedonya artık "*Vilâyat-ı Selase Umumi Müfettişliği*" adı verilen idare sistemi ile yönetildi[33]. Oluşturulan yeni sistemde ise Makedonya sınırları, Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetleri ile bu vilayetlere bağlı yerleşim yerleri olarak belirlendi[34].

Osmanlı Devleti, nüfus açısından çoğunlukla Türklerin yaşadığı bu vilayetleri kaybetmemek adına böyle bir politika yürütürken Bulgaristan, Makedonya'da yaşayan Bulgarlar ile bağlarını güçlendirmek için iki yol izledi. Bunlardan birincisi kültürel bağları geliştirmek amacıyla bölgeye öğretmenlerin ve din adamlarının gönderilmesi, ikincisi ise bölgede tam anlamıyla hâkimiyet kurabilmek için ihtilalcı çeteler kurmak ve bölgedeki Bulgar halkını isyana sevk etmekti. Bulgar Hükümeti ise halkı doğrudan ayaklanmacı göstermemek için Bulgarlara gizlice yardım ediyordu. Bunların neticesinde de Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti iyice zayıfladı. Ancak Bulgar Hükümeti'nin uyguladığı politika 1881 yılı haziranında imzalanan Üç İmparatorlar Birliği'nin[35] antlaşmasıyla uyuşmuyordu. Bu anlaşmanın dördüncü maddesine göre Bulgar Hükümeti Makedonya'nın bağımsızlığı için Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan yardım isterse birlik Bulgar Hükümeti'ne destek vermedi. Böylece Bulgarların Makedonya'ya saldırma ihtimalinin önüne geçilmiş oldu[36].

1880 yılına gelindiğinde, Babıâli tarafından Rumeli Vilayetleri Nizamnamesi hazırlandı ve bu nizamnamenin detayları hakkında Avrupa devletleri de bilgilendirildi. 1886'da nizamnameyi yeterli bulmayan Bulgarlar, Berlin Antlaşması sonrasında uyguladığı politika gereği, Makedonya'da okullar açmaya devam etti.

---

[32] Rıfat Üçarol, **Siyasi Tarih (1789-2017)**, Der Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2015, ss. 351-353.
[33] Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1999, s. 81.
[34] Saatçi, **a.g.t.** , ss. 2-3.
[35] 19. yüzyılın ortalarında Alman başbakanı Bismarck tarafından Fransa ve İngiltere'ye karşı tasarlanan bu birlik, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya'dan oluşuyordu. Birliğin ilk anlaşması 1873-1875 yılları arasında uygulandı. İkinci anlaşma ise 18 Haziran 1881 tarihinde yapıldı ve 1884 yılına kadar devam etti. Bu yıl da yenilendi ve üç yıl sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya arasındaki çıkar çatışmalarından dolayı sona erdi. Almanya Rusya ile bağını bir süre daha devam etmişse de bu bağda bir süre sonra koptu. https://www.britannica.com/event/Dreikaiserbund, **Erişim Tarihi:** 29.01.2021. , **Erişim Saati:** 15.32.
[36] Gül Tokay, **Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 33-34.

1890 yılında ise faaliyetlerini tek bir örgüt altında yürütebilmek için Sofya'da Makedonya Komitesi'ni oluşturdular. Komitenin kuruluş amacı, başlangıçta her ne kadar Makedonya'dan Bulgaristan'a göç eden Bulgarları yerleştirmek olsa da kısa süre sonra komite üyeleri bu amaçlarından saparak, Makedonya'da Bulgar hâkimiyeti oluşturmak ve bağımsız Makedonya kurmak için faaliyetlerine başladı. Ancak bu amacı benimseyen yalnızca Bulgarlar değildi. Kısa süre sonra bölgede yaşayan Sırpların ve Rumların haklarını korumak isteyen ve bölgede hak iddia eden Sırplar ve Yunanlılar da kendi komitelerini oluşturdular[37].

Makedonya için Bulgar-Yunan-Sırp rekabeti tırmanırken milliyetçi gizli örgütler çoğalmaya başladı. Bulgaristan'daki Makedon mülteciler, Bulgar ilhakını destekleyen, Makedonya'daki Türk yönetimiyle ve rakip milliyetçi gruplarla yüzleşmek için kendi askeri gücünü toplayan Yüksek Makedon Komitesi'ni oluşturdular. 1893'te de Makedonlar bölgeyi askeri bölgelere ayırmakla, vergi toplamakla, askeri kuvvetleri hazırlamakla, ayrıca propaganda ve terörizm taktiklerini kullanmakla yükümlü kıldıkları İç Makedon Devrimci Örgütü'nü (IMRO) kurdular. Örgüt kısa süre sonra Makedonya'da harekete geçerken[38] 1898'de silahlı çatışmalara başladı[39]. Bölgedeki kötü gidişat Abdülhamit'in dış politikasını da buraya yönelik etkiledi. Tahsin Paşa dönemin Makedonya politikalarını anılarında şu şekilde aktarıyordu: " *Rusyayı idare etmek, İngiltere ile asla mesele çıkarmamak, Almanyaya istinat etmek, Avusturyanın gözü Makedonyada olduğunu unutmamak diğer devletlerle mümkün mertebe hoş geçinmek, Balkanları birbirine karıştırıp Bulgarlar ve Sırplar ve Yunanlılar arasında nifak ve ihtilaf yaratmak*."[40].

Abdülhamit'in, Yunanlıların ve Sırpların politikalarına karşılık Bulgar Prensi Ferdinand da 1896'da Edirne dâhil olmak üzere geniş bir bölgede ıslahat kararnamesi hazırladı. Akabinde Yunan başbakanı Deligiannis, Güney Makedonya'yı Yunan topraklarına katmak için harekete geçti. Yunan milis kuvvetleri Makedonya'ya saldırınca da Osmanlı Devleti 17 Nisan 1897 tarihinde Yunanlılara karşı savaş ilan etti.

---

[37] **Meydan Larousse**, "Makedonya" Maddesi, Cilt 13, Yayına Hazırlayanlar: Safa Kılıçlıoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim, Sabah Yayınları, İstanbul, 1992, s. 48.

[38] Glenn E. Curtis, **Are Handbook Series Yugoslavia A Country Study**, Federal Research Division Library of Congress, Washington, 1990, s. 26.

[39] Hacısalihoğlu, **a.g.m.** , s. 440.

[40] Tahsin Paşa, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 62.

Dömeke'de yaşanan mücadelede Türk birlikleri başarılı olmuşsa da Rusya ve Avusturya Makedonya'yı paylaşmak için harekete geçtiler.

Bulgarlar ise Selanik'in başkent olduğu bağımsız Makedonya'dan yana politikalarını sürdürdüler. Avrupa devletlerinin Makedonya üzerindeki politikaları 1900 yılına kadar bu yönde ilerlerken 1900 yılı itibariyle Makedonya'da ardı ardına hazırlanacak olan ıslahat programları, çetecilik faaliyetleri ve isyan dönemi başladı[41]. II. Meşrutiyet dönemine giden süreçte başta bölgedeki asayiş sorunu ve siyasi yapı olmak üzere birçok etkenden ötürü kuşkusuz bölgenin sosyal ve ekonomik yaşamı da etkilendi.

"Makedonya'da Sosyo-Ekonomik Yaşam (1908-1938)" başlığıyla hazırlanan tez çalışmasının konusu Osmanlı Devleti'nde "Vilayat-ı Selase" olarak anılan, "Makedonya" bölgesinin sınırları içerisindeki siyasi yaşamın gidişatına bağlı olarak, bölgede yaşayan milletlerin sosyal yaşamı ve bölgenin ekonomik yapısının nasıl olduğudur. Bu konu çerçevesinde belirlenen mekân ise " Vilayat-ı selase" yani üç vilayet olan Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetleri başta olmak üzere Kavala, Üsküp gibi önemli kazaların da içinde bulunduğu yerleşim yerlerini kapsamaktadır. Bunların içerisinden ağırlıklı olarak Selanik Vilayeti'ne yer verilmesinin nedeni vilayetin kozmopolit yapısı ve bulunduğu coğrafi konumu itibariyle Makedonya'nın kilit noktası olmasıdır.

Çalışma 1908-1938 yılları arasındaki 30 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu zaman aralığında karar kılınmasının nedenlerinin başında bölgeden göç etmiş bir muhacir ailenin evladı olarak ata topraklarını detaylı olarak inceleme isteğidir. Bununla birlikte II. Meşrutiyet'ten İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte bölgenin yönetim değişikliği, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi önemli olaylara tanıklık etmiş olması, ayrıca bu yıl aralığına ve konuya ilişkin herhangi bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Bu durum Makedonya'nın sosyal ve ekonomik tarihi açısından önemli bir boşluğun doldurulacağı düşüncesini akıllara getirmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz nedenle birlikte çalışmanın amacı, 19. yüzyıl başlarından itibaren Makedonya'da yaşanan siyasi karmaşanın ve milletler arasındaki çatışmaların olduğu süreçte, ülke genelindeki olumsuz gidişatın ardından ilan edilen

[41] **Meydan Larousse**, "Makedonya" Maddesi, s. 48.

II. Meşrutiyet'ten, II. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte yaşanan siyasi değişimin Makedonya'nın sosyal ve ekonomik yaşamına etkisinin ortaya koyulmasıydı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin son dönem Makedonya'sı ile bölgedeki hâkimiyetini kaybetmesinin ardından geçen sürecin sosyal ve ekonomik yapısına ait verilerin karşılaştırılarak gün yüzüne çıkarılması hedeflendi.

Yapılan geniş çaplı araştırmaların neticesinde, Makedonya'nın yukarıda belirttiğimiz siyasi kargaşa dönemine ilişkin, karşımıza bir takım çalışmalar çıkmakla birlikte, Türkiye genelinde ağırlıklı olarak Makedonya Sorunu üzerine çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalara Mehmet Hacısalihoğlu, Jön Türkler ve Makedonya Sorunu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008; Fikret Adanır, Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'e kadar Gelişimi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996; Gül Tokay, Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908), Afa Yayınları, İstanbul, 1995 adlı kitaplar; Meltem Begüm Saatçi, Makedonya Sorunu (1903-1913), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2004; Özer Özbozdağlı, İttihat-Terakki ve Makedonya Sorunu, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensitütüsü Yakınçağ Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat, 2016 başlıklı doktora tezleri örnek gösterilebilir.

Bunların yanı sıra yabancı tarihçi ve araştırmacıların Antik Çağ'dan itibaren Makedonya tarihi üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Makedonya'nın tarihsel sürecini anlatan yabancı kaynaklardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: Andrew Rossos, Macedonia And The Macedonians A History, Hoover Instıiution Press Stanford University, First Printing, Stanford, California, 2008; Robert Malcolm Errigton, A History of Macedonia, University of California Press, California, 1990; Risto Stefov, Very Short History of the Macedonian People From Prehistory to the Present, e-book edition, Toronto, 2008; History of The Macedonian People, Editor: Todor Chepreganov, Institute of National History, Skopje, 2008; Elisabeth Barker, Macedonia Its Place In Balkan Power Politics, London, Newyork, 1980. Bu çalışmalarda bölgenin yalnızca tarihsel perspektifi ön plana çıkarılmıştır.

Araştırmamızda kullanılan kaynakların önemli bir kısmını arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bu belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan tasnif edilmiş çeşitli belgelerle, Kuzey Makedonya ve Birleşik Krallık Devlet Arşivlerinde bulunan bir takım arşiv belgelerinden oluşmaktadır. Kuzey Makedonya Arşivlerinden daha

fazla yararlanabilmek için çaba sarf etmemize rağmen Makedonya'da bulunduğumuz dönemde ortaya çıkan Covid 19 salgını ve pandemi şartlarından ötürü belgelere ulaşımda zorluklar yaşandı. Ancak bu sorun pandemiden ötürü bir takım belgelerin çevrimiçi erişime açılmasıyla bir miktarda olsa çözüme kavuştuğu gibi çalışmamızın tarih aralığına ilişkin tez ya da inceleme yapıtların bulunmadığını da netleştirdi

Arşiv belgelerinin ardından çalışmanın şekillenmesinde etkili olan kaynaklar arasında 1908-1938 yılları arasında Anadolu'da ve Balkanlarda çıkarılan Osmanlıca ve Latin harfli süreli yayınlar sayılabilir. Bunlar içerisinde önceliğimiz gazeteler oldu. Balkanlarda çıkarılan Osmanlıca gazetelere, Asır, Balkan, Kurşun, Rumeli, Selamet, Yıldız gibi gazeteler, Anadolu'da çıkarılanlara ise İkdam, Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Hakikat gibi gazeteler örnek verilebilir. Latin harfli gazeteler arasında Akşam, Anadolu, Birlik (Makedonya çıkarılmıştır), Cumhuriyet, Ulus, Yeni Asır başta olmak üzere pek çok gazete yer aldı. Türk süreli yayınlarının yanı sıra başta New York Times, The Evening Times, The Times, The Washington Post (İngilizce), Rosenheimer Anzeiger (Almanca), Македония (Makedonca), Journal de Salonique (Franszca), La Vanguardia (İspanyolca) olmak üzere çeşitli dillerde basılan ve yayınlanan100'e yakın süreli yayından yararlanıldı. Gazete ve dergilerin yanı sıra Almanca ve Türkçe yayınlanmış Meyers Großes Konversations-Lexikon ve Birinci Dünya Ansiklopedileri gibi bir takım ansiklopediler ise özellikle Makedonya'nın siyasi yaşamına ilişkin değerli bilgiler edinmemizde katkı sağladı.

Süreli yayınların yanı sıra Makedonya hakkında önemli bilgiler veren Amerikan konsolosluk raporları, Osmanlı ticaret ve ziraat istatistikleri, Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri çalışmamızı şekillendiren önemli resmi yayınlardan bazılarıydı. Bu kaynaklar içerisinde saydığımız konsolosluk raporları tezimizin ziraat ve ticaret başlıklarının içeriğinde oldukça etkili oldu. Aynı zamanda Türk ve yabancı anılar, kitaplar ve tezler tez çalışmasının şekillenmesinde büyük rol oynadı. Bunlar içerisinde özellikle anılar çalışmanın içerisinde önemli bir yer edindi. Yabancı anılardan Leon Sciak'ın "Farewell to Salonica: City at the Crossroads, Elveda Selanik"; Türkçe olanlar içerisinde Tahsin Paşa'nın "Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları"ndan çalışmada etkili olarak yararlanılmakla birlikte daha birçok isme ait anılar da çalışmanın ağırlıklı olarak siyasi ve sosyal yaşamının şekillenmesinde önem arz etti.

Çalışmanın ekler bölümünde ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümlerinden çeşitli fotoğraflarla Makedonya'daki sosyal ve ekonomik yaşam hafızalarda canlandırılmak istedi.

Tez Çalışması, üç bölümden oluşurken I. Bölüm'de 20. yüzyıl başından, 1938'e kadar geçen süreçte, son dönem Osmanlı Makedonya'sının ve Osmanlı sonrası Makedonya'nın siyasi yapısı incelenmeye çalışıldı. Bu süreçte Avrupa devletlerinin bölgenin geleceğine yönelik ıslahat programlarının, II. Meşrutiyet'in ilanının ve Balkan Savaşlarının gidişatı belirlediği görüldü. II. Bölüm'de ilk başlıkta Makedonya'daki etnik yapıya, nüfusu etkileyen faktörlere, dolayısıyla bu faktörlerin nüfus miktarını ne ölçüde etkilediğine ilişkin çıkarımlarda bulunmaya çalışıldı. Aynı zamanda bu bölüm sosyal yaşamın önemli unsurlarını içerisinde barındıran bir bölüm oldu. Bunlar içerisinde örf ve adetler, eğlence yaşamına dair mekânlar, kültürel faaliyetler, spor dalları sayılabilir. III. Bölüm ise Makedonya'da devletlerarası mücadelelere yol açan ekonomik yapının ne olduğu üzerinde durulurken ekonomi dallarını etkileyen faktörlerle birlikte bölgedeki ziraat ve ticaret başta olmak üzere sanayi, madencilik ve ormancılık gibi ekonomi dallarının bölgeye ne kadar katkı sağladığına yönelik tespitlerin yer aldığı bir bölüm oldu.

I. BÖLÜM MAKEDONYA'NIN SİYASİ DURUMU

1.1. 20. YÜZYIL BAŞLARINDAN II. MEŞRUTİYET'E MAKEDONYA'DA SİYASİ DURUM

19. yüzyıl boyunca Makedonya, Avrupa devletlerinin aktif rol oynadıkları bölge olarak dikkatleri çekmiştir. Yüzyıl boyunca bu rolü bölgede hak iddia eden Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırplar üzerinden yürüten devletler, 20. yüzyıl başına gelindiğinde, Makedonya'da reform programları başta olmak üzere yeni faaliyet alanları üzerinden yürütmeye başladılar. Bu politikaların neticesinde de bölgede isyanlar ve çetecilik faaliyetleri artarken Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kısa süreli bir sükûnet dönemi başladı.

1.1.1. Milliyetçi Ayaklanmalarının Patlak Vermesi ve Batının Hazırladığı Reform Programları

19. yüzyıl sonlarına doğru kurulan ve Bulgar Hükümeti tarafından desteklenen İç Makedon Devrimci Örgütü, 20. yüzyıl başı itibariyle Makedonya'da milliyetçilik ayaklanmalarını körüklemeye başladı. Makedonya'nın paylaştırılmasına yönelik çalışmalara çanak tutacak olan bu ayaklanmalar birtakım reform programlarının Avrupa devletleri tarafından Osmanlı Hükümeti'ne dayatılmasına neden olacaktı. Bu durum Makedonya'da sorunun büyümesine yol açacağı gibi Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini kaybetmesine giden sürecin başlangıcı oldu.

Örgüt, 1900'lü yılların başında Bulgar Hükümeti'nin onayını almadan, "*Makedonya Makedonyalılarındır*" sloganıyla hazırlıklara başladı[42]. Yapılan hazırlıkların ardından 1902'de Cuma'-i Bâlâ'da[43] ayaklanma başlattı. Bu ayaklanmada Avrupa'nın üç büyük gücü olan, İngiltere, Rusya ve Avusturya'nın da parmağının olduğu ve ayaklanma sırasında Sırpların, Yunanların ve Bulgarların birbirlerine düşeceği biliniyordu. Buna delil olarak da 1897'de Rusya ve Avusturya'nın aralarında imzaladığı gizli anlaşma gösterilebilirdi. Buna göre; "*Avusturya, Bosna Hersek ve Yeni Pazarı ilhak edebilir, Yanya ve İşkodra gölü arasındaki yerlerde Arnavutluk adı altında bağımsız bir devlet kurabilir, geri kalan yerlerde küçük Balkan Devletleri arasında pay edilebilirdi*".

---

[42] Tanıl Bora, **Milliyetçiliğin Provakasyonu Bölgeler Sorunlar Yugoslavya**, Birikim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1995, s. 32.
[43] Hacısalihoğlu, **a.g.m.** , s. 440.

Bu öngörü 1902 olayları sırasında adeta doğrulanmış oldu[44]. Ayaklanmanın yayılmasında Bulgar Ekzarhlığı'nın bölgeye gönderdiği din adamları ve öğretmenlerin etkisi büyüktü. Çünkü örgütün Makedonya'da halk arasında, özellikle köylerde, yayılmasını bu görevli kimseler sağlamışlardı. Bununla birlikte bazı yerlerde ayaklanmanın liderliğini dahi yaptıkları görülüyordu. Galiçnik'teki olaylar bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden biriydi. Ağustos 1902'de köyü basan örgüte bağlı ayaklanmacılar, geceleyin köyün öğretmeninin evinde toplanarak ayaklanmaya katılacakların, onların görevlerinin ve ayaklanmanın gidişatının nasıl olacağını planlamışlardı. Bunun gibi daha birçok örnek mevcuttu[45]. Ancak örgütün çabalarına rağmen, 1902 sonbaharında ayaklanma Türk birlikleri tarafından bastırıldı. Akabinde Osmanlı Hükümeti, Avrupa devletlerinin bölgedeki karışıklığa müdahale etmesinin önünü kesmek amacıyla Kasım 1902'de "*Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimat*" yayınladı.

Bu reform programının temelini valilerin görevlerinin arttırılması ve Jandarma Teşkilatına Hıristiyanların da yerleştirilmesi fikri oluşturuyordu. Bununla birlikte bölgeyi artık tek bir vali yönetecek, o vali de Hüseyin Hilmi Paşa olacaktı. Hükümet böylece Makedonya'da yönetimin etkisini arttırabileceğini umuyordu. Ancak beklentileri karşılıksız kaldı[46]. Çünkü bu talimatname Rusya ve Avusturya tarafından yetersiz görülüyordu. Bu nedenle de iki devlet bununla da kalmayıp yeni bir reform programının planlarını yapmaya başlamıştı. Devletlerin ileri gelenleri, ikili görüşmelerinde bir yandan yeni bir reform programının maddelerini belirlemeye çalışırlarken diğer yandan hazırlayacakları reform programının Osmanlı Hükümeti tarafından kabul görmesi için birtakım planlar yapmaya başladılar. Bu planlardan en önemlisi İngilizlerin desteğini kazanmaya çalışmaktı.

Kesin bir gizlilik içerisinde reform programını 14 Şubat'ta yetkililer aracılığıyla İngiliz Hükümeti'ne ileten Avusturya ve Rusya, Osmanlı Hükümeti bu programı kabul edinceye kadar konuya ilişkin kamuoyuna bilgi verilmemesini talep ediyordu. Bu taleplerine İngiltere de olumlu bir yanıt verdi.

---

[44] Abdülmecit Nuredin, **Osmanlı Sonrası Makedonya**, MATÜSİTEB Yayınları, Üsküp, 2008, s. 29.
[45] Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'e kadar Gelişimi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 148.
[46] Nuredin, **a.g.e.** , ss. 32-33.

19. yüzyıldan itibaren Makedonya'da bir reform programının uygulanması gerektiğini ifade eden İngilizler, bu tür reformların uygulanması noktasında yaşanacak gelişmelerin bölge halkı için kötü sonuçlar doğuracağına inanıyorlardı. Bu nedenle de Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın birlikte hazırlamış olduğu bu reform paketini inceleme fırsatı bulamamalarına rağmen, programın hazırlanmasına olumlu yaklaşmıştı. Bununla birlikte eğer program beklentilerini karşılamazsa, İngiliz Hükümeti alternatif programları destekleyeceklerini de belirtti. 17 Şubat 1903 tarihinde Rus Büyükelçisi tarafından reform programının bir nüshası İngiliz Hükümeti'ne iletildi[47].

Osmanlı Hükümeti Viyana Islahat Programı olarak adlandırılan bu ıslahat programını, 23 Şubat 1903 tarihinde kabul etmek zorunda kaldı Ancak bu program Makedonya'daki kargaşayı önleyemediği gibi 1903 yılı ilkbaharında Selanik'te yeni olayların baş göstermesine neden oldu. 1903 yılı nisan ayındaki bu silahlı ve bombalı olaylar Makedonya'da patlak verecek olan diğer silahlı ayaklanmaların temelini oluşturdu[48]. Beklentilerini karşılamayan Viyana Islahat Programı'nı protesto eden Bulgar komiteciler, daha geniş haklar elde etmek amacıyla, 2 Ağustos 1903 tarihinde Manastır'da İlinden Ayaklanması'nı başlattı. Örgüt, yaptıkları çağrı ile tüm Hıristiyanları silahlı direnişe davet etti. Ancak davete yalınızca Bulgarlar katıldı. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti ertesi gün bölgeye yaklaşık olarak kırk bin kişilik bir birlik göndereceğini bildirdi.

Avrupa devletleri, alınan karara karşı hükümeti, ıslahat programının yarattığı barış koşullarının gölgede kalacağına dair uyardı. Aynı gün komiteciler Kruşevo'yu zapt etti. Akabinde Kruşevo Cumhuriyeti'ni ilan etti ve köylerde yaşayan Bulgarlar komitecilere destek olunca İlinden Ayaklanması hızla yayıldı. 13 Ağustos'ta Türk birlikleri Kruşevo'yu geri alınca ayaklanma hızını kaybetti[49]. Eylül 1903'te ayaklanma tamamıyla bastırıldıysa da ayaklanmanın neticesinde Makedonya sorunu, Avrupa devletlerinin adeta en önemli diplomasi sorunu haline geldi.

---

[47] **The National Archives (Kew, United Kingdom)**, Turkey. No. 2 (1903). Further correspondence respecting the affairs of south-eastern Europe. (Reforms in the administration of the Vilayets of Salonica, Monastir, and Kossovos) , Harrison and Sons, St. Martin's Lane, London, March 1903, ss. 1-2.

[48] Nuredin, **a.g.e.** , s. 33.

[49] Yakub Ahbab, " Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)", **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2015, ss. 121-123.

29 Eylül 1903'te Babıâli'ye İngiltere, Makedonya'ya Hıristiyan bir valinin atanmasını, bölgedeki Osmanlı güvenlik kuvvetlerinin yanı sıra Hıristiyan subaylarının da yer almasını ve Osmanlı'nın düzensiz birliklerinin bölgeden çekilmesini tavsiye etti. Bu tavsiyeden rahatsız olan Avusturya ve Rusya, bu açıklamaya karşı ay sonunda Steiermark eyaletinin Mürzsteg kentinde toplandı ve yeni reform paketinin maddelerini tartışmaya başladı[50]. Avusturya ve Rusya büyükelçileri, 22 Ekim 1903 tarihinde de Babıâli'ye, Avusturya'nın Çar ve İmparator Francis Joseph arasında kabul edilen maddelerini sundular[51]. Reform programının maddeleri şu şekildeydi:

- Osmanlı yerel makamlarının faaliyetleri üzerinde kontrol sağlamak için Hilmi Paşa'ya Rusya ve Avusturya-Macaristan'dan özel sivil ajanlar atanmalı ve her yerde Genel Müfettiş'e eşlik edecekti. Bu ajanların görevleri ise Hilmi Paşa'nın dikkatini Hıristiyan nüfusun ihtiyaçlarına çekmek, yerel yetkililer tarafından yapılan istismarlara işaret etmek, İstanbul büyükelçilerinin hareketlerini aktarmak ve hükümetlerini ülkedeki durum hakkında günlük olarak bilgilendirmekti.
- Üç vilayette Jandarma teşkilatının yeniden örgütlenmesi için Osmanlı Devleti'nin emrinde olan ve Avrupa devletleri tarafından atanan bir yabancı general görevlendirilecekti. General lazım olduğu takdirde kendisinin emrinde olan denetleyici, eğitmen ve danışman olarak görev yapacak subayları[52] belirli bölgelere atayabilecekti. Böylece Osmanlı ordusunun yerel halkla olan münasebetini yakından izleyebileceklerdi.
- Bölgede barış ve düzen sağlandıktan sonra, farklı milletleri bir araya getirecek yeni bir idari teşkilatlanmaya gidilecekti.
- İdari ve adli kurumlar yerel Hıristiyanlara açık hale getirilecek şekilde yeniden teşkilatlanacaktı[53].
- Çıkan son ayaklanmalar sırasında işlenen suçlar ve yapılan ihlaller göz önünde bulundurularak Hıristiyan-Müslüman karma komisyonu oluşturulacaktı.

---

[50] Ali Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, s. 80.

[51] **New York Herald**, October 23, 1903/ 23 Ocak 1903.

[52] Subayların görevleri, generalin görevlerinden oldukça farklıdır ve genel programa ilişkin ön istişarelerden sonra bu subayların ayrı bölgelerde çalıştırılmaları amaçlanmıştır. **BOA**, HR. SFR. , 543/ 7: 4.

[53] Makedonka Mıtrova, "The Kingdom Of Serbia And The Mürzsteg Reforms In Ottoman Macedonia", **Историја, Journal of History Association of The Historians of The Republic of Macedonia**, No: 1, 2015-2016, Скопје (Skopje), ss. 174-175.

Avusturya ve Rus konsolosları ya da onların görevlendirdikleri memurlar bu komisyona eşlik edeceklerdi.

- Osmanlı Hükümeti, ayaklanma sırasında göç etmek zorunda kalan Hıristiyanların yaşadıkları yere geri dönebilmeleri için yardımda bulunacaktı. Yıkılan her türlü bina tamir edilecek, Hıristiyanların zararları karşılanacaktı.
- Hıristiyan halk bir yıl vergiden muaf tutulacaktı.
- Babıâli Mürzsteg Reform Programı'nı kesin olarak uygulayacağı gibi Viyana Reform Programı'nı da uygulamaya devam edecekti.
- Düzenli olmayan birlikler kullanılmayacak, ayaklanmayı yürüten çeteciler ve ilave redif taburları bölgeden arındırılacaktı[54].

Ekim 1903 tarihli Mürzsteg Reform Programı, kuşkusuz Avrupa devletleri tarafından Makedonya'daki düzenin bozulmasına dayalı olarak geliştirilen, Osmanlı Devleti'ne yönelik en büyük uluslararası dayatmalardan biriydi. Sözde, nüfusun konumunu iyileştirmeye ve ayaklanma bölgesini sakinleştirmeye yönelik hazırlanmış olan bu programın asıl amacı, Osmanlı Makedonya'sında Avrupa devletlerinin resmi olmayan bir korumasını kurmaktı[55].

Osmanlı Hükümeti, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'yı, reform programını Avusturya ve Rusya'nın büyükelçileri ile görüşmesi için görevlendirdi[56]. Tevfik Paşa'nın görüşmesi sonrasında Babıâli yaptığı açıklamada, Tevfik Paşa tarafından yapılan ziyaretin tamamen bilgilendirici bir niteliğe sahip olduğunu belirtti. Babıâli, önerilen reformların bir miktar hafifletilmesi umuduyla Avusturya ve Rusya ile bir anlaşmaya varmaya çalıştı. Reform programının tam olarak kabulü için de uzun bir bir süre gerekiyordu[57].

23 Kasım 1903'te Babıâli prensipte reform programını kabul ettiyse de, programın tüm maddeleri kabul edilinceye kadar maddeleri müzakereye açık tuttu. Ancak kısa süre sonra Avrupa devletleri Hilmi Paşa'yı denetlemek ve Makedonya'daki jandarma teşkilatını ıslah etmek amacıyla önce subaylar Rus Nikolai Demerik ve Avusturya-Macaristanlı Müller von Roghoj'u, daha sonra bu subayları komuta etmek için İtalyan General De Giorgis'i bölgeye atadı[58].

---

[54] Dikici, **a.g.m.** , ss. 82-83.
[55] Mıtrova, **a.g.m.** , s. 173.
[56] **Glens Falls Times**, November 11, 1903/ 11 Kasım 1903.
[57] **The Times**, November 14, 1903/ 14 Kasım 1903.
[58] Mıtrova, **a.g.m.** , s.176.

Babıâli, İtalyan generale yardım etmek için atanan subayların ücretlerinin Osmanlı Hükümeti tarafından ödenmesi ve Osmanlı üniforması giymeleri gerektiği görüşünü savunuyordu[59]. Buna karşılık İngilizler, generale bağlı olacak şekilde atanan subayların Avrupa devletlerinin askeri temsilcileri olarak görülmeleri gerektiğinden kendi hükümetlerinden maaş almaları ve kendi ülkelerinin üniformalarını giymeleri gerektiğini düşünüyorlardı[60]. Ayrıca bu konunun İtalyan generale ve ona bağlı olarak kalacak olan subaylara bırakılması gerektiğine inanıyorlardı. Bunların yanı sıra Osmanlı Hükümeti İtalyan generale yardımcı olmakla görevli olan bu subaylardan birinin, generalin İtalyan seçilmesinden ötürü İtalyan olmasına da karşıydı. İngilizler bu durumun İtalyanlara karşı haksızlık olduğunu düşünüyorlardı[61]. Hükümetin bu isteklerine İngilizler elbette ki itiraz ettiler. Bununla da kalmayıp, diğer devletlerle ortak karar alarak, reform programının üçüncü maddesine dayalı olarak Babıâli'yi Makedonya'yı yeni idari bölgelere ayırmak zorunda bıraktılar[62].

Mürzsteg Reform Programı Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesini azaltırken 1904'te Makedonya'da düzeni sağlamak amacıyla Avrupa devletlerinin dâhil olduğu komisyonların oluşturulmasıyla birlikte hükümetin denetimi iyice zayıfladı[63]. Bu programı Makedonya için tam bağımsızlık ya da otonomi planları kuran Bulgarlar yetersiz buldular ve 1904 yılı ocak ayında hızla silahlanma yarışına girdiler. Bulgar halkı olayın şokunu yaşarken Bulgar Hükümeti Makedonya'daki mücadelelerinde yalnız dahi kalsalar da zafere ulaşacaklarına dair şüphelerinin olmadığını etraflarındaki kimselere bildirdi[64]. Bu durumdan yararlanmak isteyen Babıâli, Bulgaristan ile ikili ilişkileri geliştirmek ve Bulgarların Makedonya'daki çetecilik faaliyetlerini önlemek adına 8 Nisan 1904 tarihinde Türk-Bulgar Antlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşmanın neticesinde siyasi suçlulara karşı af ilan edilirken birçok mülteci Makedonya'ya geri gönderildi. Bunun yanı sıra Bulgar Prensliği tarafından Makedonya'daki çatışmalar kısıtlanırken bölgede kısa zamanlı bir huzur dönemi başladı.

[59] **BOA**, HR. SFR. , 543/ 7: 1.
[60] **BOA**, HR. SFR. , 543/ 7: 2.
[61] **BOA**, HR. SFR. , 543/ 7: 3.
[62] Mıtrova, **a.g.m.** , s. 180.
[63] Bora, **a.g.e**. , s. 33.
[64] **Le Figaro**, 2 Janvier 1904/ 2 Ocak 1904.

Bulgaristan'ın emellerini bir süreliğine durduran Osmanlı Devleti, Makedonya'yı kaybetmemek için diğer yandan Yunanistan ve Sırbistan ile resmi olmayan görüşmeler yapmak zorunda kaldı[65].

Mayıs 1904'te Mürzsteg Programı'nın hazırlanmasının üzerinden yaklaşık altı ay geçmesine rağmen, Avrupa devletlerinin Makedonya'da asayişin sağlanacağı iddiasıyla hazırladığı bu reform programı bekleneni karşılayamadığı gibi bölgede halkın geleceği açısından hiçbir ilerleme sağlanamamıştı. Osmanlı Hükümeti ise bölgedeki hâkimiyetini tamamen kaybetmemek adına reform programının maddelerini hafifletmek amacıyla Balkan devletleriyle ikili ilişkiler kurmakla birlikte farklı faaliyetlerde de bulunuyordu. Bu faaliyetlerden biri ocak ayından beri süre gelen bölgeye atanacak olan yabancı subayların Türk üniforması giymesi meselesiydi[66].

Osmanlı Hükümeti bu politikalarıyla Makedonya'daki çatışmaları ve çetecilik faaliyetlerini engelleyemezken temmuz ayına gelindiğinde bölgede işler iyice kötüye gitmişti. Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde, özellikle de Selanik ve Manastır vilayetlerinde Bulgarista'ın desteklediği çetelerin faaliyetlerinde belirgin bir artış oldu. En çok Bulgar ve Arnavut çetelerin şiddetlerine maruz kalan halk, Hilmi Paşa'ya acil koruma çağrısında bulundu[67]. Ancak Avrupa devletlerinin baskısı altında kalan Osmanlı Devleti bu çağrıya tam anlamıyla bir karşılık veremedi. Kasım ayı sonuna kadar olaylar hızla artarken aralık ayında Osmanlı Hükümeti'nin Makedonya'ya destek göndermesini engellemek isteyen Avusturya-Macaristan ve Rusya büyükelçilerini Babıâli'ye göndererek, Makedonya'ya ek subay gönderilmesine ilişkin taleplerini ilettiler.

Bu taleplerinde ısrarcı olan iki devlet Babıâli'nin bu konuda taviz vereceğini umut ediyordu. Buna karşılık Fransız Büyükelçiliği, Osmanlı Hükümeti'ne, Serez'e beş Fransız subay daha atandığını bildirerek, adeta Osmanlı Devleti'ne meydan okuyordu[68]. Makedonya'daki jandarma subaylarının sayısının artırılması talebine direnen Babıâli bir tebligat yayınladı. Bu tebligata yanıt veren beş büyükelçilik, Babıâli'ye topluca Makedonya'da subayların sayıların artırılması kararının alındığına dair bir nota verdi.

---

[65] Tokay, **a.g.e.** , ss. 49-50.
[66] **The Times**, May 6, 1904/ 6 Mayıs 1904.
[67] **The Times**, July 9, 1904/ 9 Temmuz 1904.
[68] **The Times**, December 14, 1904/ 14 Aralık 1904

Alman Büyükelçiliği, subay sayısının artırılması talebine taraf olmadığı için toplu notayı imzalamadığı gibi Alman Büyükelçisi Baron Marschall von Bieberstein, Alman Hükümeti'nin beş devletin Makedonya'da attıkları diğer bütün adımları destekleyeceklerini bildirdi[69]. Aynı gün Babıâli, Makedonya'ya otonomi kazandırılmak istenmesi gibi planlardan rahatsız olduğu için Hariciye Nezareti aracılığıyla Bulgaristan Komiserliği'ne gönderdiği yazı ile Makedonya'da birinci sınıftan yirmi altıncı sınıfa kadar olan rediflerin silâhaltına davet edileceğini bildirdi[70].

Makedonya'da işler artık iyice karışmıştı. Komitecilerin kışkırtmaları nedeniyle Hıristiyan ve Müslüman nüfus arasındaki uzun süredir devam eden çatışmalar, 1904 yılı sonlarına doğru adeta ticari boykota dönüşmeye başladı. Başta Struma vadisi olmak üzere birçok yerde Hıristiyan köylüler Müslüman köylülerin ürün sattığı çarşamba pazarlarına gitmez oldular. Ürünlerini cumartesi günleri pazara çıkarmaya başladılar. Musevi tüccarlar Müslüman tüccarlarla aynı yerde olmaktan rahatsız olur hale geldiler[71] .

Mürzsteg Reformu'nun üzerinden yaklaşık olarak bir yıl geçmiş olsa da Makedonya'nın durumunda hiçbir değişiklik olmadığı gibi Bulgar ve Arnavut çetecilerin faaliyetleri hızla artıyordu. Bu çetelere mensup kimseler köyleri yağmalıyorlar, aynı zamanda köylülere şantaj yapıyorlardı. Onların bölgedeki faaliyetlerine karşı halk zor durumda kalmıştı. Mürzsteg Reformu'nun uygulanması için halen ısrarcı olan Avrupa devletleri artık bölgeye bu çete faaliyetlerine karşı kendi çıkarlarına zarar gelmesinden korktukları için subaylarını ve birliklerini göndermek istemiyorlardı. Bununla birlikte ayaklananlara karşı ciddi anlamda bir mücadele etmedikleri gibi ayaklanmaları bastırmak adına da etkili bir güç kullanmıyorlardı. Bu durum Makedonya'da yalnızca Mürzsteg Reformu'nun değil, aynı zamanda Makedonya'daki Jandarma Teşkilatının ıslah çalışmalarının da başarısız olduğunu gösteriyordu[72].

Kötü gidişatı durdurmak ve Makedonya üzerine devletlerin emellerini engellemek için Osmanlı Hükümeti kısa bir süre sonra 130.000 den fazla askerden oluşan Türk birliklerini Makedonya yakınlarına yığdı.

[69] **The Times**, December 20, 1904/ 20 Aralık 1904.
[70] **BOA**, HR. SFR. , 795/25: 1.
[71] **The Times**, December 23, 1904/ 23 Aralık 1904.
[72] **The Times**, December 29, 1904/ 29 Aralık 1904.

Sınırın diğer tarafında ise yaklaşık bir yıldır askeri güçlerini büyütme faaliyetlerini sürdüren Bulgar Hükümeti askeri hazırlıklarını tamamlarken içerisinde 280.000 ile 350.000 arasında askerin yer aldığı iyi donanımlı bir ordu oluşturarak iyice güç kazanmıştı[73].

II. Abdülhamit bu askeri faaliyetlerin yanında halk arasındaki gerginliği önlemek amacıyla 18 Mart 1905 tarihli genelge ile yerleşim ve pazar yerlerinde silahla dolaşılmaması kararını halka duyurdu. Alınan karara karşı gelenler adliyeye gönderileceği ve gerektiği takdirde tutuklanacağı bildirildi[74].

7 Nisan 1905 tarihli Yunan çetelerinin baskınları da Makedonya'da gidişatın artık farklı bir yöne doğru sürüklendiğini göstermekteydi. Ulahlar da patrikhaneden ayrıldıktan sonra bölgede güç kazanmaya başlayınca, Yunanlılar onları da hedef almaya başladı. Yunanlıların bu tutumları Makedon sınırlarını koruma görevi üstlendiğini belirten Bulgarların işlerini iyice kolaylaştırdı. Arnavut çeteleri ise bölgede barış ortamının oluşmasını engelleyen başka bir faktör olarak karşımıza çıkıyordu[75]. Buna karşılık Sırplar Kuzey Makedonya'da aktif olarak çetecilik faaliyetlerini yürütüyorlardı[76]. Bölgedeki milletler arasındaki mücadele artık rekabete dönüşmüştü. Rum, Sırp, Ulah ve Arnavut çeteleri Makedonya'da adeta liderlik mücadelesi veriyorlardı. Yaklaşık iki yıldır devam eden reform uygulamaları bu mücadelelerin önünü kesmediği gibi halk arasında ayrımcı tutumları hızla arttırıyordu[77]. Bu durum Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini büyük ölçüde kaybettiğinin göstergesiydi.

1906 yılına gelindiğinde, bölgede durumlar iyice sarpa sararken Makedonya, artık kiliselerin, konsolosların faaliyet ve mücadele alanı haline gelmişti[78]. Buna rağmen, Avrupa Parlamentosu Başvekili Kont Kalohofski, Makedonya'ya ilişkin yaptığı açıklamada, Avusturya ve Rusya Hükümetleri tarafından önceden düzenlenmiş olan ıslahat programının olumlu sonuçlarının bölgeye olumlu bir

[73] **The National Archives (Kew, United Kingdom)**, Turkey. No. 3 (1905). Further correspondence respecting the affairs of south-eastern Europe, Harrison and Sons, St. Martin's Lane, London, November 1905,s. 1.
[74] Rahman Ademi, " II. Abdülhamd'in Balkan Siyaseti", **Sultan II. Abdülhamid Dönemi**, Editörler: Mehmet Bulut, Muhammet Enes Kala, Nuri Salık, Maşallah Nar, İZÜ Yayınları, İstanbul, 2019, s. 148.
[75] **Meyers Großes Konversations-Lexikon**, "Mazedonian", Band 13. , Bibliographie Institut, Leipzig und Bien,1906, s. 491.
[76] Curtis, **a.g.e.** , s. 26.
[77] Bilgin Çelik, "Balkan Savaşlarının Osmanlı/Türk Siyasi Düşüncesine Etkileri" **Savaştan Barışa Balkan Savaşları**, 100. Yılı Uluslar Arası Sempozyum Bildirileri, Konak Belediyesi Kültür Yayınları, Konak, 2012, s. 260.
[78] Nuredin**, a.g.e.** , s. 41.

şekilde yansıdığını iddia ediyordu. Onun bu açıklaması Fransız ve İngiliz basınının hoşuna gitmezken iki ülke basını Kalohofski'nin açıklamasını yalanlayarak, Makedonya'daki durumun onun söylediğinin tam aksine olduğunu beyan ediyordu[79]. Akabinde İngiliz Hükümeti tarafından Makedonya'ya özerklik verilmesini isteyen İngiltere, Rusya ve Avusturya kabinelerine, Makedonya'ya atanacak valinin Karadağ Prensi seçilmesini önermişse de İngiliz Hükümeti'nin bu önerisine Avusturya şiddetle karşı çıktı. İngiltere'nin bu öneriyi sunmasında ki amaç bir Karadağ ve Makedonya Prensliği kurulmasını sağlamaktı[80]. Ağustos ayında Makedonya'da artık Manastır Vilayeti ve bölgenin kuzey kesimi başta olmak üzere birçok yer acınacak hale gelmişti. Köyler ve kasabalar küle dönerken yerleşim yerleri neredeyse tüm sakinleri tarafından terk edildi. Milliyetçi grupların birbirlerine karşı yürüttüğü bu mücadele hiçbir zaman bu kadar acımasız olmadı. Bölgede bu kadar can ve mal güvensizliğinin olduğu görülmemişti. Çeteciler köyleri yağmaladıkları gibi birçok insanı da öldürüyorlardı[81]. Kısa süre sonra çete faaliyetleri bu kez Selanik Vilayeti'ne bağlı Setrüniçe Kazası'nda baş gösterdi. Olay üzerine Osmanlı Hükümeti, Üçüncü Ordu'ya ait yirmi dördüncü alayın dördüncü taburunu, askeri malzemelerin bulunduğu bir trenle çetelerin bulunduğu kaza civarına doğru çatışmayı bastırması amacıyla gönderdi[82]. Bahsi geçen olayın ardından yaklaşık on gün kadar sonra Selanik Jandarma Mektebi'nde eğitimini tamamlayarak mezun olan on altı öğrenci, Corcis Paşa ve Miralay Cavit Beyin huzurunda sınav vererek Jandarma dairelerinde önemli görevlere tayin edilerek ödüllendirildi[83]. Akabinde Makedonya, bir suikast girişimine tanık oldu. Avusturya'nın Üsküp Konsolosluğu'nda görevli Kâtip şehrin dışına çıkınca, Aşağı Vodina Karyesi girişinde bir Arnavut çeteci ile karşılaştı.

Çeteci Kâtip'e çeşitli sorular sorduktan sonra tüfeğini çevirdiği gibi ateş etti. Neyse ki kurşun hedefe isabet etmezken suikast girişimi de böylelikle başarısız oldu[84].

[79] **Balkan**, 25 Temmuz 1322/ 7 Ağustos 1906.
[80] **Balkan**, 22 Ağustos 1322/ 4 Eylül 1906.
[81] **The Daily Canadian**, August 17, 1906/ 17 Ağustos 1906.
[82] **Balkan**, 3 Eylül 1322/ 16 Eylül 1906.
[83] **Balkan**, 14 Eylül 1322/ 27 Eylül 1906.
[84] **Balkan**, 21 Teşrinievvel 1322/ 3 Kasım 1906.

Olayın ardından İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, Makedonya'daki İngiliz konsoloslarından aldığı raporun nezdinde yaptığı açıklamada, Ocak-Eylül 1906 tarihleri arasında Selanik'te 577, Manastır'da 481, Üsküp'te 188 kişinin çeteciler tarafından öldürüldüğünü açıkladı[85]. Bununla birlikte kasım ayında bölgede huzursuzluklar katlanarak arttı. Piriştine Sancağı'nda yaşayan halk Arnavut çetecilerin kötü muamelesine maruz kalınca, çetecileri Makedonya Vilâyât-ı Selâsesi Müfettişi Hilmi Paşa'ya şikâyet edince, Müfettiş olaya müdahale edeceğine dair söz verdi. Birkaç gün sonra da verdiği sözü tutarak, Arnavut çetelerinin üzerine gönderdiği askerlerin on kadar çeteciyi ölü olarak ele geçirdiğini bildirdi[86].

Çeteler her ne kadar halka karşı birlik olarak halkı zor durumda bırakacak faaliyetlerde bulunsalar da kendi aralarında da anlaşmazlıklar yaşıyorlardı. Bu anlaşmazlıklardan biri de Sırp çeteler arasında yaşanan sorunlardı. Basın, Sırp çetelerinin arasında şiddetli zıtlaşmaların olduğunu belirtirken bu çetelerin liderleri içerisinde en önemlisi olarak anılan Peçançeyo'nun komite liderliğinden bildiği her şeyi etrafa yayarak çekileceğini iddia ederken[87] diğer yandan Rum çeteleri faaliyetlerine ara vermeden devam ediyordu. Kırk kadar Rum çeteci Serez'in bir köyünde gerçekleştirecektirdiği saldırının neticesinde on kişi hayatını kaybederken on kişi de yaralandı. Bomba atılan beş evde hasar aldı. Olayda içlerinde çocukların da bulunduğu kalabalık bir grup insan zor duruma düştü[88].

Bölgede bunun gibi pek çok saldırı daha yaşanırken bu zor koşullar altında Osmanlı Devleti'nin Makedonya toprakları artık Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden ibaretti[89]. Sınırları hızla küçülen Osmanlı Devleti bölgeyi tamamıyla kaybetmemek adına çabalarken bölgede Bulgar çetecilerin hareketleri yavaşlamaya, Yunan ve Sırp çetecilerinse hızlanmaya başlamıştı. Bulgar Hükümeti bu durumu tersine çevirmek için girişimde bulunsa da başarısız oldu[90]. Bu durum, Makedonya'daki koşullardan rahatsız olan bir grup Türk'ün arasında kıpırdanmalara neden olduğu gibi Meşrutiyetin ilanına giden sürecin başlangıcı oldu.

[85] **Balkan**, 28 Teşrinievvel 1322/ 10 Kasım 1906.
[86] **Balkan**, 29 Teşrinievvel 1322/ 11 Kasım 1906.
[87] **Balkan**, 31 Teşrinievvel 1322/ 13 Kasım 1906.
[88] **Balkan**, 2 Teşrinisani 1322/ 15 Kasım 1906.
[89] **İctihad**, "Makedonya", Cilt 3, Sayı: 15, Teşrinisani 1906.
[90] Tokay, **a.g.e.** , s. 54.

1.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurulması ve Mustafa Kemal'in Makedonya'daki Faaliyetleri

Batıda Jön Türkler olarak anılan aydın kesim, Selanik'te *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'ni kurarken[91] 1906 yılı eylül ayında kurulan cemiyetin kısa süre sonra Manastır'da da bir şubesi açıldı[92]. Cemiyete Mustafa Kemal'in ne zaman katıldığı konusunda çeşitli görüşler ortaya atılırken Kazım Karabekir bu konu hakkında anılarında şu açıklamayı yapmaktadır: "*İttihad ve Terakki Cemiyeti"nin tarihi için mühim bir hakikati de kaydediyorum. O da Mustafa Kemâl Beyin (Erkân-ı Harp Kolağası. Atatürk) cemiyetle münasebetidir. Terakki ve İttihad namım aldıktan hayli sonra ve 1324 (1908) Şubat'ında cemiyete Fethi Beyin (Merhum Okyar) delâleti ile girmiş ve 322 numarayı almıştır*".

Mustafa Kemal, bu süreçte Makedonya'da olmadığı gibi Şam'da görev almaktaydı ve burada Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adında bir cemiyete üyeydi[93]. Bununla birlikte 1906 yılında Selanik'e geçerek burada Yüzbaşı Hakkı Baha Beyin evinde arkadaşlarıyla toplandı. Bu grup, aralarında yemin ederek Şam'daki gizli cemiyetin bir şubesini kurdular[94].

Toplantıda Mustafa Kemal'in yanı sıra Ömer Naci, Hüsrev, Hakkı Baha, Hoca Mahir ve Bursalı Tahir Beyler de bulunmaktaydı. Bunların her biri ileride

---

[91] Hacısalihoğlu, **a.g.m.** , s. 441.

[92] Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yayınları, İstanbul,1993, s. 131

[93] Karabekir, **a.g.e.** , s. 179.

[94] Mustafa Kemal'in Şam ve Selanik arasındaki yolculuğu kronolojik olarak tespit etmeye çalışan Eric Jan Zürcher'e göre ise 5 Şubat 1905 tarihinde Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Beşinci Ordu'ya atanan Mustafa Kemal, arkadaşı Müfit ile Şam'a gitti. Sonrasında iki isim Havran'daki Dürzi ayaklanmalarını bastırmakla görevli birliğin içinde ye aldı. Bu sırada komutanları aracılığıyla, kendileriyle benzer görüşlere sahip olan Vatan adlı bir cemiyete mensup Mustafa (Cantekin) ile tanışan Mustafa Kemal, kısa süre sonra bu cemiyete üye oldu. Bu üyeliğin tarihi birçok tarihçi tarafından Ekim 1906 olarak kabul edilmektedir. Ancak aralık ayına ve ilkbahara da işaret eden isimlerin de var olduğu bilinmektedir. Ancak şubat-mart aylarında Şam'dan Selanik'e gitmek üzere yola çıkan Mustafa Kemal'in bu tarihte Vatan üyesi olduğu ve bu yolculuğa çıkmadan önce Kudüs, Yafa ve Beyrut'ta cemiyetin şubelerini kurduğu kesin olarak bilindiği için bunları kısa sürede yapamayacağı ortadadır. Bu şubeleri Filistin ve Lübnan gezileri sırasında yaptığı var sayılırsa Mustafa Kemal'in Havran'dan Şam'a dönüşü 1905 sonbaharı kabul edilebilir. Yani Haziran-Ekim arası bir tarihte kendisi Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir üyesidir. Bu süreçte cemiyetin tehlikeli çalışmalarda bulunması ve kendi fikirleri ile çelişmesinden ötürü de bu cemiyetten ayrılarak, Selanik'e gitme kararı aldı. Zürcher, buraya gitme tarihini ise Aralık 1905- Ekim 1906 arasında yaşanan Akabe Harekâtı ve Mustafa Kemal'in Ali Fuat Cebesoy ile Beyrut'ta 15 Temmuz 1906 tarihli fotoğrafla tespit etmeye çalışmıştır. Bu tespite göre Mustafa Kemal Selanik'te en fazla dört ay kadar kalmış olmalıydı. Çünkü 4 aylık hastalık izni almıştı. Bu izin de Şubat-Mayıs 1906 tarihlerine denk geliyordu. Bu tarihte Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulma tarihinden önceki süreci kapsıyordu. Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çeviren: Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 1987, ss. 68-71.

Meşrutiyetin ilan edilmesini sağlayacak olan isimlerden biri oldu[95]. Mustafa Kemal, cemiyetin açılışı sırasında, " *Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal vardır. Her gelişmenin ve kurtuluşun anası hürriyettir*.[96]" şeklinde bir konuşma yaparken açılışın ardından, cemiyetin üyeleri gizlice çalışmalarını yürütmeye başladılar. Diğer yandan Türk birlikleri, 1907 yılı başında çeteleri durdurmaya yönelik saldırıları arttırmaya başlamıştı. Bununla da kalmayıp Bulgar çete liderlerinden Damien Gruev'i ölü olarak ele geçirdi. Onun ölümü IMRO'nun Makedonya'dakini etkisini iyice azalttı[97].

20 Mart 1907 tarihli Le Temps gazetesi ise Sofya'daki Makedon muhacirlerinin Lahey Konferansı programında Makedonya sorununun görüşülmesine aracı olması için ABD Başkanı'na dua ettiklerini belirtiyordu[98]. Bu olaydan yalnızca birkaç gün sonra Pester Llyod, "*La Macédoine et les reforms*" başlığı altında yayınladığı makalesinde Makedonya'daki milletleri hiç kimsenin tatmin edemeyeceğini belirtiyordu[99]. Makedonya'da, 1907-1908 yılları arasında yaklaşık olarak 17 ayaklanmanın olması da bu tespiti doğrular nitelikteydi[100]. Bu ayaklanmalar ve reform programları Osmanlı Devleti'ni mali açıdan zor duruma düşürmüştü. Bununla birlikte Avusturya, Rusya ve İngiltere Makedonya'da adli reform yapması için Babıâli'ye baskı yapıyorlardı. Bu baskılara boyun eğmek durumunda kalan hükümet, bölgede adli reformlar yaptı[101].

Ardı ardına yaşanan olaylar Makedonya'daki durumu iyice çıkmaza sürüklerken bu durum Mustafa Kemal başta olmak üzere gibi birçok ismi endişelendiriyordu. 1907 yılı eylül ayında ise Mustafa Kemal'in bu endişesini gidermek için eline bir fırsat geçti ve 20 Eylül 1907 tarihinde Üçüncü Ordu Komutanlığı'na atandı. 30 Eylül günü de Selanik'e geldi[102].

---

[95] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919**, 1. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 102.
[96] Necati Çetinkaya, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1985, s. 6.
[97] Tokay, **a.g.e.** , ss. 54-55.
[98] **BOA**, HR. SYS. 1162/6: 1.
[99] **BOA**, HR. SYS. 1162/7: 1.
[100] Onur Öymen, "Balkan Savaşlarının İnsani Boyutu", **Savaştan Barışa Balkan Savaşları**, 100. Yılı Uluslar Arası Sempozyum Bildirileri, Konak Belediyesi Kültür Yayınları, Konak, 2012, s. 72.
[101] Nuredin**, a.g.e.** , ss. 41-42.
[102] Çetinkaya, **a.g.e**. , s. 6.

Başta Manastır'a atanmışsa da arkadaşlarının aracılığıyla görev yeri olan Manastır'a gitmeden, hemen Selanik'te görevine başladı. Ardından buradaki eski arkadaşlarıyla iletişim kurdu. 1906 yılında faaliyete geçen Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin halen aktif olarak görev yaptığını düşünmüşse de cemiyetin, farklı bir cemiyetle birleştiğini öğrendi. Ülkenin geleceği adına bir şeyler yapmak zorunda olduğunu hissettiği için bu yeni cemiyete üye olmak zorunda kaldı[103]. Daha önce belirtildiği üzere, Mustafa Kemal Şubat 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi[104]. Cemiyet aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi durumunu güçlendirmek için var gücüyle mücadele etti.

Avrupa devletlerinin Makedonya'ya ilişkin emellerinin farkında olan Mustafa Kemal, genç, ileri görüşlü ve realist bir askerdi. Bu nedenle de baskı politikasının özellikle Türkler üzerinde uygulandığının, Osmanlı Hükümeti'nin de bu politikaya daha fazla dayanamayacağının da farkındaydı. Çevresindekilere sürekli "*İmparatorluk bir gün çökecektir ve çöküntünün altında büyük çoğunlukta olan Türk milleti kalacaktır*"[105] diyordu. Türk milletini enkazın altından kurtarmak adına da yine cemiyetten yararlanacaktı. Cemiyetin liderleri bu dönemde Osmanlıcılık fikrini benimsemişti. Buna göre millet ayrımı yapılmaksızın devletin bünyesinde yaşayan bütün herkes Osmanlı kabul edilmeliydi. Ancak bu durum milletin üstün tutulduğu bir anlayış değildi. Gayrimüslim haklarına dayalı bir Osmanlıcılıktı. Mustafa Kemal, bu politika ile Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletlerinin baskısından kurtulamayacağının farkındaydı. Mustafa Kemal'e göre Türk Milletinin hak ettiği değeri görmesi ve Osmanlı Devleti'nin baskılardan kurtulması için tek çareyi " *milli hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti'nin kurulmasında ve Türk milletinin onurlu ve şerefli bir millet olarak yaşamasında*" görüyordu[106]**.** Bu düşünce yapısıyla aslında İttihat ve Terakki'nin düşünce yapısından ne kadar da uzak olduğunu gösteriyordu. II. Meşrutiyet'e giden bu son süreçte Makedonya'da ve Makedonya meselesinin görüşüleceği bazı uluslararası platformlarda yaşanacaklar kendisinin ne kadar da haklı olduğunu gösterdi.

---

[103] Zürcher, **a.g.e.** , s. 84.
[104] Karabekir, **a.g.e.** , s. 179; Zürcher'de kitabında, tarih konusunda ilk olarak ekim sonuna işaret etse de ağırlıklı olarak Şubat 1908 tarihi üzerinde durmaktadır. Zürcher, **a.g.e.** , ss. 84-85.
[105] Yusuf Hamzaoğlu, **Atatürk ve Makedonya Türklüğü**, MATÜSİTEB, Autoprint T.A. ,Üsküp, 2006, s. 51.
[106] Hamzaoğlu, **a.g.e.** , s. 52.

1.1.3. 1908 Reval Görüşmesi ve Görüşmenin Makedonya'ya Yansımaları

Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da yeterince ıslahat yapmadığını öne süren Avrupa devletlerine ait birlikler, 1908 yılı ocak ayında Babıâli'ye karşı bir deniz gösterisi düzenledi. Bu deniz gösterisi ile Osmanlı Hükümeti'ne adeta Makedonya'da yeni adli ve mali reformlar yapılmasına ilişkin görüş dayatılıyordu. Hükümet bu baskı karşısında zor durumda kaldı. Bununla birlikte işler beklenildiği gibi gitmediği için İtalyan General Makedonya'yı terk ederek Roma'ya geri döndü[107]. Bu olaydan yaklaşık iki ay kadar sonra da Rus Hükümeti, Makedonya'da yeni reformlar uygulanması için harekete geçti.

Rus Büyükelçisi Edward Grey'e Rusya'nın Makedonya ile ilgili önerilerini içeren bir not verirken İngiliz Hükümeti tarafından Rusya'ya bu yeni düzenlemenin detaylandırılması için bir teklifte bulunulmasına yönelik fikrini beyan etti. Diğer devletler tarafından İngiliz ve Rus ortak planı sonucu Makedonya için etkili reformların oluşturulacağı düşünülüyordu[108]. Akabinde Makedonya Kongresi'nde, Makedonya'daki bütün Bulgar gruplarını feshetme kararı alınmasına rağmen, Edward Grey, Makedonya üzerine yaptığı önerilerini geri çekme niyetinde değildi[109].

Öte yandan İttihat ve Terakki, Avrupa devletlerinin bölgedeki baskılarını durdurabilmek için adeta bir kıvılcım bekliyordu. Bu kıvılcımın çakılmasına 1908 yılı haziran ayında düzenlenecek olan Reval Görüşmesi aracı oldu[110]. 8 Haziran'da Reval'e gitmek üzere gemiye binen Kral Edward, Prusya prensi tarafından karşılandı. Kral için hazırlanan manevraların ardından yolculuk başladı. Heyet yola çıktığı andan itibaren Kralla Çar'ın buluşacağı Reval'in etrafı heyeti koruyacak olan görevlilerle donatıldı[111]. Çar ise beraberindekilerle birlikte Peterhof'tan özel tren ile Reval'e taşındı. Çar ve heyeti trenden indiklerinde ahşap bir platformun yanında sıralanan öğrencilerin sürpriziyle karşılaştı[112]. Ardından 9 Haziran 1908'de Çar ve Kral VII. Edward, iki imparatorluğun ilişkilerini daha ayrıntılı tartışmak için Reval'de bir araya geldi[113].

---

[107] **The Daily Canadian**, January 3, 1908/ 3 Ocak 1908.
[108] **Evening Express**, 2 April 1908/ 2 Nisan 1908.
[109] **Colonist**, 3 April 1908/ 3 Nisan 1908.
[110] İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 118.
[111] **Advertiser**, 9 June 1908/ 9 Haziran 1908.
[112] **The London Gazette**, June 15, 1908/ 15 Haziran 1908.
[113] Joel Dawson Rayburn, **The Greatest Diaster: The Failure of Great Britain's Ottoman Empire Policy 1914**, Texas A&M University, Master of Arts, Texas, 2002, s. 43.

Kral Edward ve Çar Nicholas arasındaki görüşme resmiyet içerisinde gerçekleşirken ilk kez bir İngiliz kral Rus sularına resmi bir ziyaret yapmıştı[114].

İkili arasındaki görüşmeler gizli tutulurken alınan duyumlara göre iki lider güçlenen Almanlara karşı fikirlerini beyan etmişlerdi. Yaklaşan Alman tehdidine karşı iş birliği yaptıkları aşikardı. Ancak basına Almanya'yı kuşkulandırmamak adına görüşmenin asıl nedeninin Makedonya Sorunu olduğu şeklinde bilgi verildi[115]. Bu sorunun çözümü için ise Makedonya'da genel bir valiliğin oluşturulması fikrini ortaya attılar. Bu vali yalnızca Osmanlı sultanına değil tüm Avrupa devletlerine karşı sorumlu olacaktı.[116]. Bununla birlikte Reval Görüşmesinde Makedonya ile ilgili alınan kararlar şu şekilde sıralanmaktaydı.

- Makedonya'ya Avrupalı olmak üzere yedi yıl görevde kalacak ve Avrupa devletlerine bağlı olarak serbestçe hareket edebilecek bir vali atanacak,
- Babıâli tarafından bölgeye özerk bir yönetim verilecek,
- Jandarma, Rusya, Fransa, İtalya, İngiltere ve Avusturya'nın ortak göndereceği subaylar tarafından yönetilecek,
- Maliye Avrupa devletlerinin kontrolü altına girecek,
- İçerisinde askeri harcamalarının yer almadığı ayrı bir bütçesi olacaktı[117].

İki liderin görüşmesinden birkaç gün sonra, Osmanlı Devleti'nin geleceğine yönelik tehdit olarak gören Osmanlı Hükümeti adına Sadrazam Kamil Paşa, Makedonya'da bağımsızlık ilan edilmesi olasılığı üzerinde dururken bu endişelerini gidermek ve duruma müdahale edebilmek için Ruslarla fikir alışverişinde bulunabileceklerini bildiriyordu. Bununla da kalmayıp meselenin öneminden ötürü derhal önlem almaları gerektiğini belirtiyordu[118]. Bu beyanın ardından görüşmelere ilişkin raporlar Petersburg Sefareti tarafınca Hariciye Nezareti'ne gönderildi. Bunun üzerine hükümet tarafından Hariciye Nezareti'nin konuyu araştırması gerektiği bildirildi[119].

[114] **The Omaha Daily Bee**, June 10, 1908/ 10 Haziran 1908.
[115]Zuhuri Danışman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, XIII**, Zuhuri Danışman Yayınevi, Yeni Matbaa, İstanbul, 1966, s. 186.
[116] **The Morning Journal- Courier**, June 11, 1908/ 11 Haziran 1908.
[117] Uzer, **a.g.e**. , s. 86.
[118] **BOA**, Y. .EE .. , 86/12: (1).
[119] **BOA**, İ. .HUS. ,167/62: (1).

Araştırmaların ardından Abdülhamit Alman Kralı II. Wilhelm ile görüşmelere başlarken akabinde Rus-İngiliz yakınlaşmasına Fransa'da dâhil oldu. Avusturya'nın da Alman-Osmanlı İttifakına dâhil olacağı haberleri kısa sürede Osmanlı topraklarında ve Avrupa'da yayılmaya başladı[120]. Bu görüşmelerle ilgili olarak Makedonya'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve Türkler "*Reval'de, Türkiye'nin taksimine karar verildi! ...*" yorumunu yapıyorlardı[121]. Görüşmenin ardından kısa süre sonra da Osmanlı Devleti, hürriyet parolası ile hareket eden kolağası Niyazi Bey ve beraberindekilerin dağa çıktığı haberi ile çalkalanmaya başladı. Bu olayı Halil Paşa anılarında şu sözlerle anlatmaktadır: " *1908 yılının Temmuz ayında Makedonya ve Yıldız şu haberlerle çalkalanıyordu: Kolağası Niyazi Bey yanına aldığı fedailerle dağa çıktı… Ya Hürriyet ve Vatan, ya ölüm diye mektup bırakmış, kanbur Atıf Şemsi Paşa'yı vurdu… İttihat ve Terakki'nin yeminli üyesi Niyazi Bey harekâtından şu ortaya çıkıyordu ki İttihat ve Terakki artık işin sonunu getirmeye karar vermiştir.*

Bugünlerde idi ki karargâhta oturduğum sırada emirerim geldi ve beni Mülazım Fuat'ın görmek istediğini söyledi. Biraz sonra Fuat'la yalnız başımıza bir kenarda kısaca konuştuk. Fuat sakin bir şekilde şu haberi verdi:

Merkezi Umumi'nin bir kararını size bildiriyorum: Enver Bey Manastır'dan kaçtı, siz kendisini Tikveş'te bulacaksınız.

Hemen Eşkıya takibine çıkıyorum diye otuz kırk kişilik bir müfreze hazırladım ve Tikveş'e hareket ettim.

Merkezi Umumi Tikveş'te bir rehberini bekletiyormuş. Rehber arkadaş beni buldu ve Timyanik köyünde Enver'in beklediğini söyledi. Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'i vuran Mustafa Necip de yanındaydı. Timyanik köyünde küçük bir evde Enver'le karşılaştık. O zaman İttihat ve Terakki'nin Teşkilat müfettişi olan Enver bütün hayatında olduğu gibi orada da tam bir ihtilalcı gibi şunları söyledi:

- *Amca! Bölgenize bir merkez çetesi, her kazada da birer kaza çetesi kuracaksınız. Çeteler hemen hareket haline geçeceklerdir…*

[120] Danışman, **a.g. e.** , s. 187.
[121] Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Cilt I 1860-1908, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 508.

Merkezi Umumi'nin Enver vasıtası ile verdiği emre hemen uymak gerekiyordu. Sonun ne olacağı belli değildi. Enver'le bir daha görüşemeyeceğiz gibi vedalaştık…

Karacaova'ya döndüğümde Mülazım Gani Bey (Topal Gani) idaresinde hemen bir çete kurdurdum. Çete birkaç saat sonra harekete geçti. Ben de seksen askeri ayırdım ve hazırladım. Sonra yazı masamın üzerine şu notu bırakarak doğalara doğru yürüyüşe geçtim: Maksadı mukaddesi millet istihsal olunmadıkça ölmek var dönmek yok…

Halil."[122].

İttihat ve Terakki'nin üyeleri ayaklanmalarına yönelik desteği ise devletin Bulgar, Yunan ve Sırp çetelerinin faaliyetlerini durdurmak amacıyla Makedonya'ya gönderdiği askerlerden sağladı. Askerleri, Yunan ve Bulgar çetelerin bölgedeki millettaşlarının huzurlu olmalarını istediklerinden dolayı ayaklandıklarına, Abdülhamit'in böyle bir yönetim anlayışının olmadığı için Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle huzursuzlukların biteceğine ve huzura kavuşacaklarına ikna ettiler. Askerlerin büyük bir kısmı bu görüşleri benimserlerken aslında olay tam anlamıyla doğru değildi. Çünkü Makedonya'daki milletlerin her biri kendi yandaşlarının yönetiminde bağımsız olmak istiyorlardı. Makedonya'daki Türkler ise bölgedeki diğer milletlerin görüşlerine inanmadıkları gibi Osmanlı Devleti için tek çarenin yeniden Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ve Kanuni Esasi'nin yürürlüğe girmesinin olacağını düşünüyorlardı. İttihat ve Terakki'nin başlattığı hareketin, bölgede güvenliği sağlamakla görevli askerler arasında da yayıldığı haberini alan Abdülhamit, İsmail Mahir Paşa komutasındaki bir heyeti teftiş için Makedonya'ya gönderdi. Heyet hazırladığı raporda durumun tehlikesinin tahmin edilenden daha büyük olduğunu belirtiyordu.

Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa ise Abdülhamit'e gönderdiği telgrafta durumun ciddi anlamda kötü olduğunu, bunu düzeltmek için Kanun-i Esasi'yi ilan etmesini temenni ettiğini bildirdi. Bu sırada Niyazi ve Enver Beylerin çıkardığı ayaklanmalar İttihat ve Terakki üyelerinin direniş gücünü iyice arttırmıştı.

[122] Taylan Sorgun, **Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, Kamer Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997, ss. 51-53.

Bu güçle birlikte üyeler iki ismin liderlikleriyle Selanik'te Hüseyin Hilmi Paşa'nın başına gelerek Kanun-i Esasi'yi ilan etmek istediler. Durumu haber alan Abdülhamit konu hakkında Sadrazam Ahmet Ferit Paşa ile bilgi alışverişinde bulunurken Sadrazam Sultan'a Meşrutiyet'i ilan etmesi önerisinde bulundu. Müsteşar Ahmet İzzet Paşa bu görüşe şiddetle karşı çıktı. Küçük Hüseyin Paşa ise Abdülhamit'e direnmesi gerektiğini, güç kullanarak hareketi bastırabileceklerini söyledi. Bu sırada Edirne'deki II. Ordu Komutanlığı'nın da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hareketine dâhil olduğu haberi gelince, vezirlerin tamamı önceki görüşlerinden vazgeçerek Abdülhamit'e durumun felakete dönüşmemesi adına Meşrutiyet'i ilan etmesi gerektiğine ilişkin ortak görüşlerini bildirdiler[123].

20 Temmuz günü Manastır'da Müslümanlar meşrutiyet isteğiyle ayaklanınca, ayaklanmaya Enver ve Ziya Beyler de dâhil oldu. 23 Temmuz'da da aynı vilayette açıklama yapan Binbaşı Vehib Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vilayette Meşrutiyet'i ilan ettiğini beyan etti. Bu gelişmeler karşısında Abdülhamit vezirlerin de baskıları neticesinde 24 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet'i ilan etti. Böylece Osmanlı Devleti'nde yeniden Meşrutiyet rejimi başladı[124].

[123] Emir Şekip Arslan, **Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve 1. Dünya Savaşı Anıları**, Çeviren; Selda Meydan-Ahmet Meydan, Çatı Kitapları, İstanbul, 2005, ss. 270-272.
[124] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Üçüncü Baskı, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1987, s. 35.

1.2. II. MEŞRUTİYET'TEN BALKAN SAVAŞLARI SONUNA MAKEDONYA'DA SİYASİ DURUM

Meşrutiyetin ilanı Osmanlı Devleti genelinde sevinç yaratırken Makedonya halkı da kutlamalar yapacaktı. Abdülmecid Fehmi Bey, 24 Temmuz gününü "*OSMANLILARIN EN BÜYÜK BAYRAMI*" olarak anarken " *Yâd-ı güzini, hâfıza-i millette ebediyen pây-dât… hatıra-i mefharet ânını, tarih-i insaniyette zib-aver-i sahife-i iftihar olacak olan "10 Temmuz" tarih-i mübecceline tesadüf eden gündür*."[125] Şeklinde tanımlıyordu.

Halkın coşkusu gecelere kadar devam ederken bütün ahali Manastır sokaklarında "*Yaşasın millet, yaşasın vatan*" sloganları atıyordu. Bununla birlikte resmi binalar, evler, dükkânlar, hanlar, kahveler, oteller baştan aşağı bayraklarla, defne dallarıyla süslenmiş, fener ve kandillerle aydınlatıldı.

İttihat Bahçesi adı ile anılan " Nüzhetiye" bahçesinde cemiyet tarafından düzenlenen konsere yüksek rütbeli komutanlardan, memurlara, Müslüman ve Hıristiyanların ileri gelenlerine çok sayıda kişi katıldı[126].

Makedonya'da bir yandan kutlamalar devam ederken diğer yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetlerine başladı. Selanik'te İttihat ve Terakki üyeleri gizlilik prensibiyle ilk kongrelerini düzenledi. Kongrenin seçtiği Merkezi Umumi'nin kimlerden oluştuğu konusu da gizli tutulmaktaydı[127]. Mustafa Kemal'de kongrenin katılımcılarındandı ve kongre sırasında yaptığı konuşmayla dikkatleri üzerine çekti. Ona göre Meşrutiyet'in ilanı devletin sorunlarının kökünden çözümü için yeterli değildi. Sorunların çözümü yolunda sadece bir başlangıçtı. Bu nedenle bir sonraki safhaya geçebilmek için cemiyet siyasi parti haline getirilmeli, ordu siyasete karışmamalı ve din ve devlet işleri birbirinden ayrı tutulmalıydı. Mustafa Kemal bu konuşması ile adeta cumhuriyet rejimini tanımladığı için cemiyet tarafından onun istekleri tam anlamıyla kabul edilmedi. Onun önerilerinden yalnızca cemiyetin fırkaya dönüştürülmesi fikri yerine getirildi ve cemiyet Ekim 1908'de fırka adını aldı[128].

---

[125]Abdülmecid Fehmi, **Manastır'ın Unutulmaz Günleri**, Yayına Hazırlayanlar Ayşe Şen-Ali Birinci, Akademi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 6.
[126] Fehmi, **a.g.e.** , s. 13.
[127]Adnan Balaban, **100 Soruda 1856-1914 yıllarında Osmanlı Devleti'ndeki siyasî olaylar**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2002, s. 59.
[128] Aybars, **a.g.e.** , s. 36.

Cemiyetin kendisinin sözlerine kulak vermemesi nedeniyle, kısa süre sonra yaşanacak olaylar Osmanlı Devleti adına kötü sonuçlar doğurduğu gibi Makedonya'daki iyimser hava da son buldu. Bu değişiklikte Rus basınında Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edeceği ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i ilhakı haberlerinin yayılmasının büyük etkisi oldu. Çıkan haberler üzerine Rus Hariciye Nazırı Vekili ile yapılan görüşmede vekil, basında ortaya atılan iddiaların Avusturya meclisinde Bosna Eyaleti'nin Avusturya egemenliğine girmesi konusunun bahsinin geçmesi ve bununla ilgili resmi bir anlaşma olduğu bilgisinden kaynaklandığını belirtiyordu. Bununla birlikte adı geçen anlaşmayı imzalayan taraflar elde edilmedikçe hükümlerden birinin doğrulanmasının mümkün olmayacağını, işin ciddiyetinin farkında olduklarını ve bu durumdan dolayı da Rus Hükümeti'nin de böyle bir ilhak durumundan endişe ettiğini ifade ediyordu[129].

İki devletin endişesinin yersiz olmadığını 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Avusturya'nın Bosna'yı ilhakı gösteriyordu[130]. Bu iki olayın resmiyete dökülmesine karşı olduğunu belirten İngiliz Dışişleri Bakanı, Fransa'nın da kendilerinin görüşüne tam anlamıyla katıldığını, iki devletin de bu olayların sonucunun Osmanlı Devleti lehine olmasını temenni ettiklerini belirtiyordu[131].

Makedonya'da halk bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmek amacıyla 9 Ekim 1908 tarihinde Manastır'da Hürriyet Meydanı'nda miting düzenledi. Saat dokuz civarında meydanda çeşitli sınıflardan beş altı bin kadar kişi toplanırken bu sınıfların vekilleri tarafından Türkçe, Arnavutça ve İspanyolca nutuklar söylendikten sonra oybirliği ile kabul edilen genel kararname imzalandı. Fransızca olan kararnamenin birer nüshası Avrupa devletlerinin Hariciye Nezaretlerine bildirildi[132]. Buna karşılık İstanbul'da da muhalif kesim arasında İttihat ve Terakki'ye karşı hareketlenmeler başladı.

[129] **BOA**, Y. . A…HUS, 525/56: (1).
[130] Aybars, **a.g.e.** , s. 37.
[131] **BOA**, Y. . A…HUS, 525/66: (1).
[132] Fehmi, **a.g.e**. , s. 22.

1.2.1. 31 Mart Ayaklanması ve Hareket Ordusu'nun Ayaklanmayı Bastırması

Makedonya'da bu kargaşa ortamı sürerken 1908 yılı kasım ayında seçim yapılması kararı alındı. Alınan kararın ardından 8 Kasım 1908 tarihinde yapılan seçimlerin neticesinde Selanik Merkez Sancağı'ndan, Türklerden Mehmet Cavid ve Rahmi Beyler; Rumlardan Yorgi Honeus ve Artas Efendiler; Bulgarlardan Dimitri Vlahof ve Yahudilerden ise Emanuel Karaso Efendiler mebus olarak seçildiler. Siroz Sancağı'na baktığımızda; Türklerden Naşid ve Midhat Beyler; Bulgarlardan Hristo Dalçef Efendi ve Rumlardan ise Dimitri Dinga Efendiler seçildi. Drama Sancağı'nda da Türklerden Rıza ve Agâh Beyler mebus olarak göreve geldiler[133]. Ancak seçilen bu mebusların sayısı Makedonya'da emelleri olan Balkan milletleri için yeterli gelmedi[134]. Bununla birlikte hürriyet parolasıyla yola çıkan İttihat ve Terakki üyeleri yalnızca ihtilali gerçekleştirmişti. Ancak Abdülhamit ve onun göreve getirdiği isimler halen ülkeyi yönetmeye devam ediyorlardı. Bu sırada padişahı destekleyen Derviş Vahdeti liderliğindeki bir grup muhalif " *İttihatçılar memleketi batıracak ve din sulandırılacaktır*" sözleriyle İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefete başladı[135] .

6/7 Nisan 1909 gecesi de muhalif gazeteci Hasan Fehmi'nin başlattığı olaylar halk arasında ve hükümet içinde yankı bulan ayaklanmalar kısa sürede daha da büyüdü ve bu anarşi ortamı kısa sürede devleti içten yıkmaya yönelik bir seyir aldı. 13 Nisan sabahı da Selanik'ten getirtilen avcı taburları, başlarındaki subayları alıkoyarak ayaklanma başlattı. Ayaklanmacılar, Sultan Ahmet Meydanı'nda diğer birliklerle birleşerek meclis binasına yürüdüler ve devletin ileri gelenlerinden sadrazamın ve meclis başkanının istifasını istediler. Bununla da kalmayıp bazı kimselerin ölümüne neden oldular[136]. Halil Paşa bu durumdan nasıl haberdar olduğunu anılarında şu şekilde aktarıyordu: " *Süratle Van'a geldik. Yanımda vefakâr arkadaşlarım vardı. Karargâha gider gitmez Selanik'ten çekilmiş şu telgrafı verdiler:*

İstanbul'da ayaklanma başlamıştır. Merkezi Umumi bu sebeble Selanik'e nakledilmiştir. İsyanın Şark vilayetlerine sirayeti ihtimali vardır. Şark vilayetlerinin idaresini Merkezi Umumi namına ele almanız zarureti hâsıl olmuştur.

---

[133] Ayşe Eryaman, "Selanik Vilayeti'nde 1908 Genel Seçimleri", **History Studies**, Vol 9, Issue 3, September 2017, s. 54.
[134] Hacısalihoğlu, **a.g.m.** , s. 441.
[135] Nuredin, **a.g.e.** , s. 47.
[136] Aybars, **a.g.e.** , ss. 37-38.

TALAT"[137].

İstanbul'daki ayaklanmadan haberdar olan Manastır halkı da bir miting düzenledi. Bu protesto mitingini Abdülhamid Fehmi şu şekilde anlatıyordu: " *31 Mart ah, o yevm-i meş'ûmda: İstanbul'da… o köhne Bizans'ta, kanlı, feci bir inkılâb vukua gelerek hey'et-i vükelâ, gayr-ı meşrû bir surette yeniden teşekkül etmiş, milletvekillerinin çoğu firar ederek Meclis-i Meb'usân serbest olarak akd-i ictima edememiş idi.*

İrticâiyyun tarafından hukuk-ı sariha-ı meşruâmıza vurulan darbe-i hûnîn-i istibdaddan son derece müteessir ve müteheyyic olarak hûn-i hamiyetleri galeyâna gelmiş olan bütün muhibbân-ı vatan, bütün hürriyet-perverân, istirdâd-ı hürriyet ve meşrutiyet uğrunda kanlarının son damlasını îsâr için evvelce etmiş oldukları kasemlerini tecdîd… ahd ü mîsâklarını te'yid etmek ve gayr-ı meşrû hükümeti, kabineyi şiddetle protesto eylemek üzere Nisanın üçüncü günü bilâ-tefrik-i cins ve mezheb umum Manastır ahalisi Hürriyet Meydanı'nda ictimâ… Ve oradan bir cemm-i gafir ile doğruca Hükümet Konağına giderek -buna dair- bütün Manastır kulüpleri hey'eti idareleri tarafından tanzim edilen protesto-nâmeyi vali-i vilâyet Fahri Paşaya takdim ettiler."[138].

Baş gösteren ayaklanmada, Abdülhamit yanlıları İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı hareket ediyordu. Ayaklananlar ise şehirde yaşamlarını sürdüren Müslümanlardı[139]. Kısa sürede kalabalık bir grup arasında yayılan ayaklanma bir takım önlemlerin alınmasını zorunlu kıldı. Bu önlemlerden biri de ordunun ileri gelenlerinin seferberlik ilan etmesiydi. Selanik'te bulunan, Mahmut Şevket komutasındaki III. Ordu olay Makedonya'ya da sıçrayınca İstanbul'a hareket etti. Kurmay başkanı Mustafa Kemal olan bu ordu Hareket Ordusu olarak adlandırılmaktaydı.

19 Nisan'da Mustafa Kemal tarafından yayınlanan beyanname İstanbul halkına bildirilirken 21 Nisan'da Hareket Ordusu İstanbul'a girdi ve birkaç gün içerisinde ayaklanmayı bastırdı. 26 Nisan'da Abdülhamit'in başta kalmasının

[137] Sorgun, **a.g.e.** , s. 67.
[138] Fehmi, **a.g.e.** , s. 28.
[139] Barbara Jelavich, **History of The Balkans: Twentleth Century, Balkan Tarihi 20. Yüzyıl 2**, Çeviren: Zehra Savan, Hatice Uğur, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 88.

tehlikeli olabileceği öngörüldüğünden, Abdülhamit tahttan indirilerek, Selanik'e sürgüne gönderildi[140].

1.2.2. Kiliseler ve Mektepler Kanununun Hazırlanması

Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra İttihat ve Terakki devlet işlerinde etkili olmaya başladı[141]. Bu durum Makedonya'nın da gidişatında da önemli rol oynadı. Bölgede hak iddia eden milletlere ait örgütlerle Makedonya sorununu çözüme kavuşturmakta anlaşamayınca, bölgede düzenlenecek olan bütün silahlı faaliyetleri yasakladı. Ancak alınan bu önlemde soruna kesin bir çözüm getirmedi[142].

Bunun üzerine İttihat ve Terakki Makedonya sorununun gidişatını etkileyecek önemli bir adım attı. Bu adım Kiliseler ve Mektepler Kanunu'nun çıkarılmasıydı.

Hıristiyanlar arasındaki uzlaşmanın mümkün olamayacağını bilen İttihat ve Terakkiciler, sorunun temelini Bulgarlar ile Yunanlılar arasındaki anlaşmazlığa bağlıyorlardı. Bu nedenle de sorunun çözümü için iki milletin uzlaşması gerektiğini iddia ediyorlardı. Onlara göre bu uzlaşma ancak kiliseler ve mektepler sorununun çözümüyle gerçekleşebilirdi. Bu amaç doğrultusunda da İttihat ve Terakki konuyla ilgili bir kanun tasarısı hazırlanması için komisyon oluşturdu. Bu komisyon yaptığı çalışmalar neticesinde 12 maddeden oluşan bir kanun hazırladı[143].

Kanunun maddelerinin müzakere edilmesi için 7 Temmuz'da Meclis-i Mebusan'a gönderildiğini, Meclis Reisinin meclis tutanaklarında yer alan şu konuşmasından anlıyoruz: "*Meclisi Mebusan Riyaseti Canibi Âlisine Rum Patrikhanesiyle Bulgar Egzarhlığı beyninde münazaunfih olan kilise ve mektepler hakkında kaleme alınan nizamname lâyihasının gönderildiğini mutazammın Şûrayı Devlet Tanzimat Dairesinin Heyeti Umumiyeden müzeyyel mazbatası sâlifülbeyan lâyiha ve evrakı müteferria ile beraber Meclisi Mahsusu Vükelâda mütalaa ve mezkûr lâyihanın 9 uncu ve 11 inci maddeleri hakkında bazı tadîlât ve tavzihat icra olunarak, Meclisi Umumice dahi tetkik ve tasdik edilmek üzere evrakı müteferria takımıyla savbı sâmîlerine irsal kılınmış olmakla, icrayı icabına himmet buyurulması siyakında tezkirei senâverî terkim kılındı efendim.*

---

[140] Aybars, **a.g.e.** , ss. 37-38.
[141] Zuhuri, **a.g.e.** , ss. 199-200.
[142] Hacısalihoğlu, **a.g.m.** , s. 441.
[143] Hasan Taner Kerimoğlu, **İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008, s. 128.

18 Cemaziyülâhir 1327 23 Haziran 1325

Sadrıazam Hüseyin Hilmi"[144].

Bu tarih itibariyle müzakere edilen maddeler 3 Temmuz 1910 tarihinde resmi olarak kabul edildi[145].

Kanun her ne kadar Makedonya sorununu çözüme kavuşturmak amacıyla çıkarıldıysa da beklenen gerçekleşmedi ve aksine Osmanlı Devleti aleyhine

[144] **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, Cilt 5, Devre 1, İçtima 1, s. 121.

[145] Kanunun maddelerine bakıldığında;

- Rum Patrikhanesi'yle Bulgar Egzarhanesi'ne bağlı olan ahalinin kilise ve mekteplere dair meseleleri bu kanuna göre çözümlenecek,
- Bir köy ya da kasabada ahalinin çoğunluğu hangi patrikhaneye ya da Egzarhhane'ye bağlıysa, buralarda ahalinin kullandığı kilise ve mektepler o tarafa bırakılacaktır.
- Bir köy ya da kasabada ahalinin bir kısmı Patrikhane'ye, diğer kısmı ise Egzarhhane'ye bağlıysa, oradaki kilise ya da mektep hangi taraf adına kurulmuş ise o tarafa bırakılacaktır. Diğer taraf için ise yeni kurumlar inşa edilmek üzere beşinci ve altıncı maddelere göre hükümet tarafından yardım parası ödenecektir.
- Ahalisi kısmen Patikhane'ye kısmen de Egzarhhane'ye bağlı, aralarında birçok uyuşmazlık olan kilise ve mektebin bulunduğu köy ya da kasabada ve bunlar sadece bir tarafın adına kurulmuş olsa da, tarafın seçeceği kilise ya da mektebe el konulacaktır. Ayrıca ikinci kilise ya da mektep diğer tarafa bırakılacaktır.
- Yardım parasının niceliği ve miktarı kilise ya da mektepçe olan ihtiyaca göre hükümet tarafından değerlendirilecek ve tayin olunacaktır. Bununla birlikte yardım ödeneğinin dağıtım biçimi, kapsamı ve inşaatın hızlandırılması hakkında gereken tedbirler hükümet tarafından halledilecektir.
- Hükümetin yardım parası, mevcut olan kilise ve mekteplerden ileri gelen ve kanunun yayınlanma tarihine kadar kesin bir şekilde halledilmemiş olan meselelere yönelik ve bir defaya mahsus olup, bundan sonra meydana gelecek çekişmeleri ve uyuşmazlıkları kapsamayacaktır.
- Kanunun uygulamaya konulmasından itibaren, cemaatler arasında değişim ya da bağlılığı bırakma durumu olması halinde, kilise ve mekteplerin de bağlılığını değiştirmesine gerek duyulmayacaktır. Bundan dolayı ahaliden gerek kısmen gerekse çoğunlukla bağlılığını değiştirenler, kendi masraflarıyla yeniden benzer kurumun hediye edilmesine yardımcı olacaktır.
- Bir yerde Patrikhane ya da Egzarhhane'ye bağlı olanlarca, kilise ve mekteplerde kullanılan dilden başka bir dil ile ayin ve ders isteği olursa ve bu istekleri Patrikhane ya da Egzarhhanece reddedilirse, bu kimselerin, mevcut kilise ve mekteplere katılma hakkı iddia etmesi mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte bu kimseler kendi isteklerine göre yeni kilise ve mektepler kurabileceklerdir. Ancak bunun için hükümetten yardım parası isteyemeyeceklerdir.
- Kanunun üçüncü ve dördüncü maddeleri şimdiye kadar cemaatler arasında ortaklaşa kullanılan kiliseleri de içermekte olduğundan, yukarıda zikredilen maddelerin uygulanması ile ortaklaşa kullanım iptal edilecektir.
- Kilise ve mekteplere ait mülklerden ileri gelen anlaşmazlıklar ve diğer tasarruf davaları nizamiye mahkemeleri tarafından çözüme kavuşturulacaktır.
- Kanuna göre hükümet tarafından ayrılan yardım parasıyla inşa edilecek olan kiliselere yönelik ferman çıkarılması için beklenmeyecek, vilayet meclisi kararına göre vilayet makamı tarafından verilecek ruhsatla hemen inşaata başlanılacaktır. Ayrıca kilisenin inşa edileceği arazinin türüne göre tayin ve tahsis edilecek mukataanın bedelinin ödenmesi için hazırlanan evrak vilayet tarafından gelir nezaretine gönderilecektir.
- Kanunun yürütülmesinden Dâhiliye ve Mezahip Nezaretleri sorumludur. **BOA**, İ. . MLU. , 2/18: (3), **MMZC**, C.6, D. 1, İç. 1, s. 10.

bölgedeki Hıristiyanları yeniden tek çatı altında topladı[146]. Bununla da kalmayıp Balkan milletleri arasındaki pürüzleri büyük ölçüde giderdi. Balkan ittifakının oluşmasına ve Osmanlı Devleti'nin bu topraklardaki ömrünü tamamlamasına neden oldu.

1.2.3. Balkan Savaşları ve Savaşların Makedonya'nın Siyasi Durumuna Etkisi

Kiliseler ve Mektepler Kanunu'nun Osmanlı adına Makedonya'da olumsuz sonuçlar doğuracağı gerçeği İttihat ve Terakki'yi endişelendirirken 1912 yılına kadar bölgede yaşanan olayların şiddeti iyice arttı. Bu durum hükümeti Balkan devletlerine karşı askeri önlem almaya yöneltti ve Anadolu'dan çeşitli piyade tugayları, süvari alayları ve topçu taburları Makedonya'ya gönderildi[147]. Buna karşılık Balkanlarda emeli olan Rusya ise buradaki ittifakı kalıcı hale getirmek ve Osmanlı topraklarını paylaşma planını uygulamaya koymak için harekete geçti. İlk olarak da Balkan milletlerinin kendi aralarında anlaşmalar yapmalarına aracı oldu.

İlk olarak 13 Mart 1912[148] tarihinde Bulgarlarla- Sırplar, ardından 29 Mayıs 1912 tarihinde Yunanlılar ve Bulgarlar arasında anlaşmalar imzalandı. Akabinde Haziran 1912'de Bulgarlar ile Karadağ arasında sözlü, 27 Eylül 1912 tarihinde ise Sırplar ile Karadağ arasında yazılı anlaşmaya varıldı. Böylelikle Balkan birliği sağlanmış oldu[149].

Cemal Paşa, Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan devletlerinin bir ittifak oluşturmasının iki nedeni olduğunu ileri sürüyordu. Bunlardan ilki yabancı devletlerin etkileriydi. İkincisi ise Osmanlı hükümetlerinin Balkanların durumunu siyaseten iyi idare edememiş olduğuydu[150]. Eylül ayına gelindiğinde, Osmanlı basınında, bu ittifak kamuoyuna duyurulurken Bulgaristan'la diğer üç Balkan devletinin arasındaki ittifakın amacının hükümete Makedonya'da ıslahat yaptırmak ve tedbirler aldırmak olduğu belirtiliyordu [151]. Ancak durum reform programından

---

[146] Nesime Ceyhan, **Balkan Savaşı Hikâyeleri**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2006, s. 15.
[147] **The Daily News**, February 2, 1912/ 2 Şubat 1912.
[148] "*Sırp- Bulgar ittifakı, tek bir anlaşmadan ibaret olmayıp, 1 Antlaşma, 1 onun gizli Ek'i, bir tane Sırp- Bulgar " Askeri Konvansiyonu" ve bir tane de Sırp Bulgar Genelkurmayları arasında bir düzenleme (Arragement) anlaşmasından ibaretti. İttifak Antlaşması 7 madde, Gizli Ek 5 Madde, Askeri Konvansiyon 14 madde ve Düzenleme anlaşması ise ayrıca 4 belgeden meydana geliyordu*.", Armaoğlu, **a.g.e.** , s. 657.
[149] Kezban Acar, **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s. 355.
[150] **Hatıratlar ve Vesikalar Cemal Paşa'nın Hatıratı Üzerine Tetkikler**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1933, s. 12.
[151] **Hikmet**, Cilt I, Sayı: 70, 28 Şevval 1330/ 10 Teşrinievvel 1912.

ibaret değildi. Bu nedenle de İttifak kurulduktan sonra Makedonya'da Bulgar çetelerinin faaliyetleri artarken çatışma sesleri eksilmez oldu. Müslümanlara karşı baskılar artınca, onlar da bu hareketlere karşılık vermeye başladı. Bu olaydan yararlanmak isteyen Bulgaristan, diğer devletlere durumdan şikâyetçi olduğunu bildirdi. Bu davranışının nedeni Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan edebilmek için mazeret bulmaktı[152].

Bulgaristan kamuoyu, Makedonya için Bulgar Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmesine yönelik baskısını arttırmaya başlamıştı[153].

Yunanistan'da da durum bundan pek farklı değildi. Halk, Yunan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmesini istiyordu. Bu nedenle Makedonya'da Yunanlıların çetecilik faaliyetleri artmaktaydı[154]. Ancak beklenen hamle bu iki devletin yerine Karadağ'dan geldi.

Karadağ, 4 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti[155]. Bu hamlesinden dolayı da yabancı basında Balkan Savaşı'nın ilk gerçek kahramanı olarak anıldı[156]. Akabinde Karadağ kralı 9 Ekim'de sunduğu bir beyanname ile diğer devletlerin kendilerine destek olmaları için yardım çağrısında bulundu. Bu kutsal görevi üstlenenleri takdir edeceğini, Sırp[157], Yunan ve Bulgar krallarının sadakatinden emin olduğunu bildirdi[158]. Çağrısı kısa sürede karşılık buldu ve Karadağ'ın ardından 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim'de de Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti[159]. Cemal Paşa anılarında bu harbe ilişkin şöyle bir çıkarımda bulunuyordu. " *Balkan Harbi İslamlarca dini bir harp, bir Haçlı Seferi telakki edilmektedir. Bu harpte Hilale karşı, Haç birleşmiş; Hıristiyanlık, Islama karşı vaziyet almıştır*"[160] .

---

[152] Armaoğlu, **a.g.e.** , s. 661.
[153] **Evening Post**, 9 September 1912/ 9 Eylül 1912.
[154] Armaoğlu, **a.g.e.** , s. 661.
[155] Acar, **a.g.e.** , 355.
[156] **The Day Book**, October 25, 1912/ 25 Ekim 1912.
[157] Sırp Hükümeti, savaş için doksan milyon frank ayıracaktı. Bu para yeterli gelmezse bu miktara yeni bir miktar ilave edilecekti. **Hikmet**, 23 Eylül 1328/ 5 Teşrinievvel 1912.
[158] **Hikmet**, Cilt I, Sayı: 70, 28 Şevval 1330/ 10 Teşrinievvel 1912.
[159] Armaoğlu, **a.g.e.** , s. 666.
[160] Albay Kabacalı, **Cemal Paşa Hatıralar İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları**, İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2001, s. 304.

Balkan Savaşı'nın olmasına ve çok sayıda insanın ölümüne engel olmak Rusya başta olmak üzere Avrupa devletleri için aslında oldukça kolaydı. Fakat siyasi çıkarlar insani duyguların önüne geçti. Çünkü Osmanlı Devleti'nin paylaşılması bu devletlerin çıkarlarıyla uyuşuyordu. Bu nedenle de Balkan devletlerinin bu ittifakına ses çıkarmadılar. Bu devletler içerisinde yer alan Avusturya, savaştan yorgun düşecek olan Balkan devletlerinin kendisine hemen bağlı kalacağını düşünüyordu. Diğer devletler ise Osmanlı Devleti'nin savaşı kazanması koşuluyla, savaştan sonra Balkanlardaki mevcut durumun korunabileceğini belirtiyorlardı.

Osmanlı Devleti'ne baktığımızda; hükümet içteki ayaklanmalarla uğraşmaktaydı. Aynı zamanda ordunun eski düzeni değiştirilmişse de yerine yeni bir düzen getirilememişti. Bu sırada Ahmet Muhtar Paşa kabinesi muhtemelen Avrupa devletlerinin savaşa engel olacağını düşündüğünden, yaklaşık olarak 100.000 kadar askerini terhis etmişti. Ancak beklenen olmayınca ordu ve devlet zor durumda kaldı. Bir yandan kıtalar terhis edilirken diğer yandan da yeni kıtalar silâhaltına alınmaya başlandı. Bu karmaşadan dolayı ordudaki subaylar ve askerler birbirlerini tanıyamaz hale geldi. İşte böyle bir karmaşa içinde Osmanlı ordusu Balkan Savaşı'na girdi[161].

Savaş başlarken Rusya, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan tamamıyla çıkarmak için harekete geçti ve Sazanof İngiltere'ye gitti. Burada kralın sarayında düzenlenecek olan toplantıya, Edward Grey ve muhafazakâr partisinin lideri Bonard Law ile birlikte katıldı. Toplantının sonucunda İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan atma fikrini reddetti. Osmanlı Devleti için işler pek de yolunda gitmiyordu. İçteki ayaklanmalar devam ederken Balkan devletlerinin birlikleri artık Çatalca sınırına kadar gelmişti. Bu nedenle ülkenin geleceği tehlikede altındaydı. Ancak hiç kimse gidişatın sorumluluğunu üstlenmiyordu[162].

Bu koşullar altında savaşan Türk birliklerinin en önemli muharebesi Bulgarlarla Trakya'da yaşadıkları mücadeleydi. Mücadele şiddetli bir tüfek ateşiyle başlarken Osmanlı tümen komutaları omuz omuza çarpışmaya başladı. Buna karşılık Bulgar piyadeleri bu çarpışmaya dâhil olmuyorlardı. Çünkü hedefleri Türk birliklerinin içine sızmaktı. Bu nedenle de taraflar arasında kesin bir sonucu olan çatışma olmadı. Bununla birlikte 24 Ekim'de Bulgarların olası bir saldırısına karşı Türk birliklerine hızla ilerlemeleri emredildi.

---

[161] Enver Bolayır, **Talat Paşa'nın Hatıraları**, Güven Basımevi, Birinci Basım, İstanbul, 1946, s. 18.
[162] Ali Haydar Mithat, **Hatıralarım 1872-1946**, Güler Basımevi, İstanbul, 1946, ss. 239-240.

Beklenen oldu ve çatışmaların şiddeti arttı. Redif birlikleri geriye çekilirken Bulgarlar ilerlemeye cesaret edemiyorlardı. Kısa süre sonra da Türk birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı[163]. Ancak Mahmut Muhtar Paşa komutasındaki birlikler bu geri çekilmeye karşı direniş gösterince, Bulgar bozgunu hızla büyüdü ve Türk birliklerinin ağır bir kayıp almalarına neden oldu. Böylece Birinci Balkan Savaşı'nın ilk muharebesi de kaybedildi. 2 Kasım'a kadar Bulgar cephesine karşı kayıplar verilmeye devam etti. 17-18 Kasım arasında yaşanan Çatalca Muharebeleri sonucunda da Bulgarları yenen Türk birlikleri Bulgarların ilerlemesini durdurdu.[164].

Sırp ve Yunan orduları ise Arnavutluk ve Makedonya'yı işgal etti. İşkodra Karadağ'ın işgaline uğrarken[165] Karadağ birliklerinin kuzey ve batı kolları İşkodra'da kısa sürede başarı kazandılar[166]. Sırplarla ilk önemli çatışma 23 Ekim 1912 tarihinde yaşanan Kumanova Meydan Muharebesi oldu. İlk iki gün Türk birlikleri başarılı olurken ikinci günün akşamında Arnavutlardan teşkil edilmiş olan Üsküp Redif tümeni yerlerini bırakıp, savaş meydanını terk edince, Sırplar bu durumdan faydalanarak, saldırıya geçtiler. Akabinde Türk askerleri geri çekilmek zorunda kaldı ve muharebeyi kaybetmiş oldu. Türk birliklerinin bu mağlubiyetinin ardından Sırplar 25 Ekim'de Kumanova'yı, ertesi günde Üsküp'ü işgal ettiler. Kırçova-Pirlepe Muharebelerini de kaybeden Osmanlı Devleti'ne ait birlikler, bununla da kalmayarak Sırplar tarafından 19 Ekim'de işgal edilen Manastır'ı da 18 Kasım'da kaybetmiş oldu.

Yunan birlikleriyle mücadelelerin arasında Serfice ve Yenice-Vardar Muharebeleri dikkat çekiyordu[167]. Bununla birlikte 8 Kasım'da Yunanlılar Selanik'i aldı[168]. Tek bir kurşun bile atılmadan Selanik'in Yunanlılara teslim edilmesi, Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki hâkimiyetinin artık sona erdiğini gösteriyordu. Bu olayın ardından Yunanlıların Yanya'yı işgal etmeleri bu sonu netleştirdi.

---

[163] G.V. Hochwachter, **Mit den Turken in der front im Stabe Mahmut Muhtar Paschas**, **Balkan Savaşı Günlüğü " Türklerle Cephede"**, Çeviren: Sumru Toydemir, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 23-26

[164] Hakan Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2001, s. 52.

[165] Jelavich, **a.g.e.** , ss. 103-104.

[166] **Hikmet**, 14 Zilkade1330/25 Ekim 1912.

[167] Ağanoğlu, **a.g.e.** , s. 53.

[168] Jelavich, **a.g.e.** , s. 104.

Yanya müthiş bir direniş göstermesine rağmen, 6 Mart 1913 tarihinde pes ederek teslim oldu ve böylece Osmanlı Devleti Balkanlardaki bir toprağını daha kaybetti[169].

Balkan devletlerinin Makedonya'daki akıl almaz mücadelesi, Makedonya'daki çetecilik faaliyetlerinin dahi önüne geçmişti. Troçki buna ilişkin "*Savaş Makedonyalı ihtilalcıyı kendi içine alıp yuttu. Anarşist Gerjikov'u telgraf tellerini kesmeye gönderdi, ihtiyar komplocu Georgi Petrov'a Makedon Lejyonu'nun lojistik hizmetlerini yürütme görevini yükledi. Savaş, ne şekilde gelişirse gelişsin, nasıl bir sonla biterse bitsin, her halükarda, Makedon çentiklerin pratik ve ideolojisine dayanak oluşturan psikolojik temellere nihai bir nokta koyacaktır. Balkanlar'ın Gordiyon düğümünü kesme yönünde gerektirdiği çabaların ve fedakârlıkların büyüklüğü bakımından ancak devasa denebilecek bu girişimden sonra, bir daha asla kimseyi, Makedonya hükümet binalarına bomba yerleştirmeye sevk etmek mümkün olmayacaktır. Çetnik mücadelesi nihayet eskidi. Hristo Matov ve arkadaşları soyu tükenen bir politik türü temsil ediyorlar*"[170] diyordu.

Makedonya'daki gidişat savaşla birlikte iyice kötüye giderken savaşın koşulları Osmanlı ordusu için iyice ağırlaşmıştı. 9 Kasım'da Edirne civarında yer alan Kartaltepe ve Papaztepe adlı iki önemli mevzi ele geçirilirken hemen takviye konusu gündeme getirilmişse de Balkan güçleri karşı saldırılarla püskürtüldü. Buna karşılık Bulgarlar, Edirne'nin karşısındaki mevzileri güçlendirmeye başladılar. Türklerin vilayeti savunmak için daha fazla gücü kalmazken artık her an Edirne'nin teslim olması bekleniyordu[171]. Ancak beklenen olmadı ve Şükrü Paşa komutasındaki Türk birlikleri canla başla vilayeti kaybetmemek için direndiyse de cephede yaralı Türk askerlerini tedavi edecek bir doktor dahi kalmamıştı. Türk askeri işte bu zor şartlarda mücadele ediyordu. Bununla da kalmayıp, Balkanlardan kaçan muhacirler buraya sığındığı için vilayette şartlar iyice kötüye gidiyordu[172].

Osmanlı Devleti adına işler iyice zorlaşırken Londra Haber Ajansı, 21 Kasım günü dünyaya servis ettiği haberde, Osmanlı Devleti'nin Balkan müttefiklerinin ateşkes şartlarını reddettiğini söylüyor, hükümetin Türk birliklerine savaşa devam

---

[169] Ağanoğlu, **a.g.e.** , s. 54.
[170] Leon Troçki, **The War Correspondence of Leon Trotsky The Balkan Wars 1912-1913**, **Balkan Savaşları**, Çeviren: Tansel Günay, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s. 283.
[171] **The Sun**, November 10, 1912/ 10 Kasım 1912.
[172] Ağanoğlu, **a.g.e.** , s. 53.

etmelerini emrettiğini bildiriyordu. Bu iddianın ardından hükümet adına açıklama yapan Kamil Paşa'nın müttefikler daha iyi şartlar teklif etmediği sürece Balkan Savaşı'nın devam edeceğini söylediğini belirtmesi durumun vahametini gösteriyordu[173].

Balkan devletlerine karşı ağır kayıplar veren Osmanlı ordusunun bu başarısızlığından yararlanmak isteyen müttefik Sırp, Bulgar, Yunan ve Karadağ Hükümetleri, 4 Aralık 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ni ateşkes imzalamaya mecbur bıraktı[174]. Bu ateşkes anlaşmasının neticesinde Makedonya'daki Osmanlı yönetimi görünür de sona erdiyse de bu durum barış görüşmelerine kadar resmiyete dökülemedi[175].

Savaşın taraflarının tahmini olarak ölü ve yaralı sayısı şu şekildeydi:

Tablo: 1 Birinci Balkan Savaşı Sonunda Tarafların Tahmini olarak Ölü ve Yaralı Sayıları[176].

Savaşan Devletler	**Ölü Sayısı**	**Yaralı Sayısı**
Osmanlı Devleti	20.000	100.000
Bulgaristan	10.000	40.000
Sırbistan	3.500	16.500
Karadağ	809	5.200
Yunanistan	309	2.200

[173] **Imperial Valley Press**, November 21, 1912/ 21 Kasım 1912
[174]Risto Stefov, **Населените Места во Егејска Македонија**, Тодор Христов Симовски , Toronto, 2019, s. 9.
[175]Stefan Sotiris Papaioannou, **Balkan Wars Between The Lines: Violence and Civilians in Macedonia**, 1912-1918, University of Maryland, The degree of Doctor of Philosophy, Maryland, 2012, s. 138.
[176] **Bismarck Daily Tribune**, December 6, 1912/ 6 Aralık 1912.

Tabloya bakıldığında, Aralık 1912'de Amerikan basınında yer alan verilere göre Birinci Balkan Savaşı'nın sonuçlarının oldukça ağır olduğu görülüyordu. Yaklaşık olarak 35.000'i bulan ölü sayısıyla birlikte 163.900 yaralının olması devletlerin askeri anlamda ciddi anlamda yara aldığını ortaya koyuyordu. Bununla birlikte en fazla ölü ve yaralı sayısı Osmanlı Devleti'nde görülürken Yunanistan'ın savaştan en hafif hasarla çıktığı tespit edilmiştir.

Savaşın ardından başlayan ateşkes döneminin ardından yaklaşık 12 gün sonra savaşan devletlerin temsilcileri, Avrupa devletlerinin gözetimi altında barış görüşmelerine başladı[177]. Ancak, Londra'da başlayan barış görüşmeleri sırasında Edirne ve Adalar konularında taraflar anlaşmaya varamayınca, görüşmeler neticelenemedi. Akabinde Avrupa devletleri, 17 Ocak 1913 tarihinde Babıâli'ye verdikleri notayla Edirne'nin Bulgar Hükümeti'ne, Adaların ise Avrupa devletlerine bırakılmasını talep ettiler. Bu talepleri görüşmek amacıyla da Dolmabahçe sarayında iktidar ve muhalefetten yetkili isimlerin bulunduğu bir toplantı düzenlediler. 22 Ocak 1913 tarihinde de Edirne'nin durumu ile ilgili bir notanın Avrupa devletlerine verilmesi kararlaştırıldı.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki durumundan yararlanmak isteyen İttihat ve Terakki, hükümeti devirmek için harekete geçti. 23 Ocak günü Enver Bey'in başında olduğu bir grup İttihatçı, fırkanın İstanbul'daki merkezinden Babıâli'ye gitmek üzere yola çıktı. Onlara halktan bir grup kimse de katıldı. Enver Bey ve beraberindekiler oraya vardıklarında Sadaret yaveri Nafiz Bey ve Harbiye nazırının yaveri Tevfik Bey gibi isimler baskıncılar tarafından öldürüldüler. Ardından Enver ve Talat Beyler sadrazamın odasına girdiler ve Kamil Paşa'yı istifa etmeye mecbur bıraktılar. Onun yerine Mahmut Şevket Paşa sadrazam ilan edildi. Akabinde Enver Beyin amcası Halil Bey merkez kumandanlığını zapt etti. Talat Bey Dâhiliye Nazırı unvanı ile vilayetlere gönderdiği telgraflarda ise hükümet değişikliğini bildirdi. Ayrıca eski hükümetin Edirne ve Adalardan vazgeçtiğini belirtirken, kendilerinin özellikle Edirne'yi kurtarmak için yeniden savaşmaya hazır olduklarını belirtti. Ancak savaş Osmanlı Devleti aleyhine neticelenirken İttihat ve Terakki yeniden başlayan barış görüşmelerinde umduğunu bulamadı[178].

[177] Troçki, **a.g.e.** , s. 3.
[178] Cevdet Küçük, " Babıâli Baskını", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 4, İstanbul, 1991, ss. 389-390.

İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey ile yaptıkları görüşmelerin neticesinde de Osmanlı heyeti görüşmeye hazır olduklarını bildirdi. Osmanlı delegeleri, Karadağ heyeti ile görüşme yapmazken Edward Grey, Osmanlı heyetinin Bulgar heyeti ile ayrı bir barış anlaşması yapması gerektiğine ilişkin bir imada bulundu. Bununla da kalmayıp Sırp ve Yunan heyetlerinin de anlaşmak durumunda olduğunu belirtti. Grey'in Balkan devletlerinden herhangi birinin anlaşmaya hazır olmaması durumunda İngiltere'nin de kalmasının bir anlamının olmadığını söylemesi bazı delegeler tarafından masada İngiliz baskısının olduğu görüşünün ortaya atılmasına, dış basında ise barış görüşmelerinde İngiliz ültimatomunun var olduğu yorumlarının yapılmasına neden oldu[179] .

Makedonya sorunu ise barış konferansının ve anlaşma maddesinin en önemli unsuruydu. Ancak Osmanlı delegesinin artık konu ile ilgili çaba gösterecek durumu yoktu. Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti'nin Makedonya'dan uzaklaştırılması, anlaşmanın en önemli siyasi olaydı. Fakat aylarca üç Balkan devletinin (Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan) işgali altında kalan Makedonya'nın nasıl paylaştırılacağı konusu belirsizliğini koruyordu[180]. Bu belirsiz koşullar altında barış anlaşması, Londra'da 30 Mayıs 1913 Cuma günü öğlenleyin taraflar arasında imzalandı. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, Osmanlı delegeleriyle barış anlaşmasının imzalanma tarihinden itibaren yürürlüğe girdiğine ilişkin ek bir protokol imzalamazken anlaşma gereği Osmanlı Devleti, Balkan devletleriyle böyle bir protokol imzalamak zorundaydı. Ancak yalnızca Bulgarlar Osmanlı delegeleriyle bu protokolü imzaladı.

Diğer devletlerin delegeleri ise konuyla ilgili bir talimat almadıklarını bildiriyorlardı. Bununla birlikte Osmanlı delegeleri, Yunanistan'ın bu protokolü imzalamak için tereddütte olduğunu, Sırbistan ve Karadağ'ın ise Yunanistan'a hoş görünmek adına imzalamayı erteleditklerini düşündüklerini ifade ediyorlardı[181]. Yapılan anlaşma neticesinde Osmanlı Devleti'nin batı sınırı, Ege Denizi'ne açılan Meriç nehrine yakın Midye-Enez hattı ile sınırlandırılacaktı. Yunanistan'ın talep ettiği Osmanlı Devleti'ne ait Ege adalarının kaderi büyük güçlerin kararına bırakılacaktı. Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki hakkı tamamen sona erecekti. Bu

[179] **Bay of Plenty Times**, 30 May 1913/ 30 Mayıs 1913.
[180] Papaioannou**, a.g.t.** , s. 138
[181] **BOA**, HR. SYS. , 1991/5: (37).

karar Yunanistan için verilen bir tavizdi[182]. Girit dışında Selanik ve Güney Makedonya'da Yunanlılara bırakılırken Kuzey ve Orta Makedonya Sırbistan'a, Silistre Romanya'ya verildi[183]. Bu hükümlerin neticesinde Osmanlı Devleti Ege Denizi'ndeki hâkimiyet gücünü Bulgarlara ve Yunanlılara kaptırırken Makedonya'daki hâkimiyet gücünü Sırplara bırakıyordu[184].

Anlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra 1 Haziran 1913 tarihinde savaşın en kazançlısı durumunda olan Bulgarlara karşı Yunanistan, Sırbistan ve Romanya bir ittifak anlaşması imzaladı.

Romanya'nın bu ittifaka katılma nedeni savaştaki tarafsızlığına karşılık kendilerine Dobruca yerine Silistre'nin verilmesiydi. Bu nedenle Bulgaristan'dan daha fazla toprak koparmak adına ittifaka dâhil oldu[185]. Londra Antlaşması'nın Balkanları eşit olmayacak bir şekilde paylaşımı, Balkanlarda huzuru sağlamadığı gibi Balkan devletleri arasındaki ittifakı da bozdu[186].

Birinci Balkan Savaşı öncesinde Makedonya topraklarını paylaşan Sırplarla Bulgarlar, Londra Anlaşması ile istedikleri toprakları ele geçiremediklerini iddia ederek, iyi ilişkilerini tehlikeli bir boyuta getirdiler. Bulgarlar Sırpları hainlikle suçlarken Sırplar da Bulgarlar için anlaştıklarından fazla toprak aldıklarını ilişkin ithamlarda bulunuyorlardı.

Bu sırada Doğu Makedonya'da Bulgarlar ve Yunanlılar, diğer Balkan devletlerinin haklarına aldırış etmeden, kendi işgal alanlarını zorluyorlardı[187]. Bölgede Bulgarların, Sırpların ve Yunanlıların birbirlerine karşı hoşnutsuzluğu şaşırılacak dereceye gelirken taraflar arasında yer yer çatışmalar yaşanıyordu[188]. Özelikle de Sırplarla Bulgarların arasındaki anlaşmazlık muazzam derecede artmıştı. İki devlet arasındaki ilişkiler iyice gerginleşirken tarafların anlaşmazlığı türlü aşamalardan geçiyordu. Sonunda Rus Çarı'nın iki devletin bu anlaşmazlığına

---

[182] Jacob Gould Schurman, **The Balkan Wars 1912-1913**, Princeton University Press, Toronto, 1914, ss. 58- 59.
[183] Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 24.
[184] Yılmaz Kahrıman, "Büyük Göç", **Edirne Eğitim Dergisi**, Edirne, Ocak-Haziran 2012, s. 30.
[185] **Uluslar arası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi) 2**, Çevirmen: Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayın, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s. 278.
[186] Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, **Siyasi Hatıralar 1908-1913**, Sadeleştiren: Ziyaeddin Engin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s. 99.
[187] Schurman, **a.g.e.** , ss. 64-65.
[188] **BOA**, HR. SYS. , 2082/3: (11).

karışması üzerine devletlerin arasında bir savaşın olacağı ihtimali konuşulmaya başlandı[189].

Kısa süre sonra konuşulanların doğruluk payının olduğu anlaşıldı ve İkinci Balkan Savaşı, 29 Haziran 1913 tarihinde Birinci Balkan Savaşı'nın kazananlarından Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın Makedonya'nın paylaşımı konusunda uzlaşamamaları nedeniyle patlak verdi[190]. Bununla birlikte Rusların Balkan devletlerini kışkırtmalarının durdurulmasını talep eden Bulgaristan'ın bu talebinin Balkan devletleriyle doğrudan müzakereleri kabul etmediği için dikkate alınmayacağı düşünülüyordu. Bu esnada Yunan tarafı ise askeri harekâtlarına hız kazandırdı.

Bir yandan Yunan birlikleri Kavala ve Drama'yı işgal ederlerken diğer yandan Yunan kralı Bulgarların eylemlerini protesto etmek için Avrupa devletlerine telgraf yolladı. Kral, bu telgrafla Makedonya'daki Yunanlılara Bulgarların yaptığı huzursuzlukların intikamını alamayacağını düşündüğünü bildiriyordu. Nitekim bu telgrafı doğrular nitelikte Serez'de ve Demirhisar'da Bulgarların birkaç rahip ile yüz Rum liderini öldürdüğü resmi makamlar tarafından tespit edildi[191].

17 Temmuz günü de Yunanlıların Selanik'te tehlikeli olarak nitelendirdikleri bazı Bulgarları tutukladıkları haberi geldi. Sırpların cephesinde ciddi anlamda bir çatışma yaşanmazken Sırp birlikleri karşı saldırıdan sonra geri çekilmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte Makedonya'da bulunan Romen okullarındaki müdürler Romanya'ya nakledilmelerine yardım etmeleri için Bulgar Hükümeti'ne başvurdu. Akabinde Bulgar Hükümeti bu sorunu en kısa sürede çözüme kavuşturacaklarına dair söz verdi[192] .

Balkan ittifakının bozulmasının ardından Balkan devletleri arasındaki rekabetin savaş boyutuna gelmesi üzerine Osmanlı Hükümeti, Edirne'yi geri alma kararı aldı. Hükümet aldığı bu karar ile Midye-Enez hattını Osmanlı Devleti'ne sınır çizen Londra Anlaşması'nı fes etmiş oluyordu.

---

[189] **BOA**, HR. SYS. , 2082/ 1: (14).
[190]**Slobodan G. Markovich,** "Anglophiles İn Balkan Christian States (1862–1920)", Serbian Academy Of Sciences And Arts Institute For Balkan Studies, **Balcanica** Xl (2009) Annual Of The Institute For Balkan Studies, Editor Dušan T. Bataković Editorial Board, Belgrade, 2010, s. 138.
[191] **Opinia**, 1 Iulie 1913/ 1 Temmuz 1913.
[192] **Opinia**, 17 Iulie 1913/ 17 Temmuz 1913.

Bu olay üzerine Alman elçiliğinden Ataşemiliter von Strempel konuya ilişkin endişelerini şu şekilde ifade ediyordu: "*Edirneyi almak, sizi çirkin bir vaziyete düşürecektir. Bu yüzden bütün bütün Avrupa aleyhinize dönebilir ve istikraz kapıları size karşı kapanır. Enver ve Tal'at beylerle konuşunuz, söylediğim bu tehlikeleri kendilerine anlatınız*"[193]. Ancak bu sözlere kulaklarını tıkayan Osmanlı Hükümeti, aldığı karardan geri dönmeyeceği gibi yapılan anlaşmayı da bozarak Edirne'ye Türk birliklerini gönderdi[194]. Bu birlikler 4 gün sürecek mücadelenin ardından 21 Temmuz'da Edirne'yi geri aldı[195].

Türk birliklerinin Edirne'yi aldığı haberi duyulduğunda, Balkan Komitesi Türk birliklerinin Trakya'da Hıristiyanları katlettiğine yönelik iddialarına yer verdiği raporu, 25 Temmuz'da Londra'daki Caxton Hall'da yapılan toplantıda kamuoyuna duyurdu. Raporda yer alan maddeler şu şekilde sıralanmaktaydı.

- Bulgaristan'ın Çatalca hatlarının karşısındaki güçlü konumundan çekilmesi Avrupa devletlerinin baskısından kaynaklanıyordu ve bu geri çekilme sayesinde Türkler Trakya'yı işgal edebilmişti.
- Avrupa devletlerinin Arnavutluk politikası, Türk işgaline yol açan bu çatışmayı hızlandırmıştı.
- Avrupa devletleri Balkan devletlerinin fedakârlıklarıyla özgürleşen milletleri korumakla yükümlüydü.
- Büyük Britanya insani politikaları teşvik etmek için aktif politika yürütmekteydi.
- Avrupa devletleri Karadağ'ı zorlayarak, istedikleri zaman Balkanlar'da baskı uygulayabileceklerini göstermişti.
- Avrupa devletlerinin fikirleri üzerinde nihai olarak ısrar etmenin gerekliliği konusunda hiçbir görüş ayrılığı yoktu. Bu nedenle de komite, İngiliz Edward Grey aracılığıyla İngiliz Hükümeti'ne Türk Ordusu'nun Trakya'dan çekilmesi için Avrupa devletlerinin de desteklemelerini istediği iş birliği çağrısında bulundu[196].

[193] Mithat, **a.g.e.** , s. 250.
[194] **A.g.e.** , ss. 250-251.
[195] **Uluslar arası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi) 2**, s. 280.
[196] **Državen Arhiv na Republika Severna Makedonija**, 1185.171/322-323, 1 Avgust 1913.

Bu olay çok fazla yayılmazken Yunanistan'ın ve Sırbistan'ın Bulgaristan'a saldırmasıyla patlak veren İkinci Balkan Savaşı, 10 Ağustos 1913 tarihinde Balkan devletleri arasında imzalanan Bükreş Antlaşması ile son buldu[197]. Anlaşmanın maddeleri şu şekilde sıralanıyordu:

- Bulgarlar kralı ile diğer hükümdarların mirasçıları ve halefleri arasında barış ve dostluk olacaktır.
- Romen-Bulgar sınırı, Turtukaya'nın üzerindeki Tuna Nehri'nden başlayacak ve Ukrayna'nın güneyinde sona erecektir. Bulgaristan Rusçuk ve Şumnu'daki mevcut tahkimatlarını ve Balçık çevresindeki yirmi kilometrelik bir bölgedeki mevcut surlarını dağıtacaktır.
- Karma bir komisyon, bir iki hafta içinde yeni sınırları belirlemeye ve bu sınırlardaki mülkün taksimine başkanlık edecektir. Anlaşmazlık durumunda, son çare olarak paylaşıma bir hakem karar verecektir.
- Sırp-Bulgar sınırı, Patrika dağının eski sınırından başlayacak ve Yukarı Strumitsa vadisinin Sırp kalması dışında, Vardar ve Struma'yı takip edecektir.

Sınır, Yunan-Bulgar sınırının da olacağı Belasica dağında sona erecektir. Karma bir komisyon, iki haftada bir yeni sınırı izleyecek ve yeni sınırla kesişen mülkün tahkimi altında bölünmesine nezaret edecektir.

- Eski Sırp-Bulgar sınırına ilişkin sorunlar, akit taraflar arasında varılan anlaşmalara göre ekli Protokole uygun olarak çözümlenecektir.
- Yunan-Bulgar sınırı, Belasica Dağı'nın tepesindeki yeni Sırp-Bulgar sınırından başlayacak ve Ege Denizi'ndeki Mesta (Karasu) Nehri'nin ağzında sona erecektir. Önceki maddede olduğu gibi tahkim ile karma bir komisyon tarafından sağlanacaktır. Bulgaristan resmi olarak Girit Adası ile ilgili tüm hak iddialarından feragat edecektir.
- İlgili orduların karargâhları, antlaşmanın imzalanmasından haberdar edilecektir. Bulgar Hükümeti, barışın imzalanmasının ertesi günü ordularını terhis etmeye başlayacaktır. Garnizonu, savaşan ordunun işgal bölgesinde bulunan birlikler, eski Bulgar topraklarında başka bir noktaya gönderilecek ve işgal bölgesi boşaltılıncaya kadar normal garnizonlarına geri dönmeyeceklerdir.
- Bulgar topraklarının tahliyesi, Bulgar ordusunun terhis edilmesinin ardından derhal başlatılacak ve iki hafta içinde tamamlanacaktır.

[197] Oral Sander**, Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 12. Baskı, Ankara, 2003, s. 324.

- Bulgar topraklarının işgali sırasında ordular nakit ödeme karşılığında el koyma hakkını saklı tutarken, yerel makamlara tazminat ödemeksizin demiryollarını nakliye ve tedarik amaçları için serbestçe kullanabileceklerdir. Hasta ve yaralılar yukarıdaki orduların koruması altında olacaklardır.
- Savaş esirleri mümkün olduğunca en kısa sürede karşılıklı olarak teslim edilecektir. Hükümetler, hapishanelerin bakımı ve bu bakım ile ilgili olarak doğrudan yapılan harcamaların bir beyanını sunacaklardır.
- Anlaşma onaylanacak ve on beş gün içerisinde mümkünse daha kısa sürede Bükreş'te taraflar arasında değiş-tokuş edilecektir[198].

Anlaşmada belirlenen sınırlar neticesinde, Makedonya artık üç devlet arasında paylaştırılıyordu. Londra Antlaşması'nın aksine bu anlaşma ile Bulgarlar, Makedonya'da en az toprağa sahip olan Balkan devleti olarak tarihe geçti. Bununla da kalmayıp Londra Antlaşması ile kazandığı Kavala'yı Bükreş Antlaşması ile Yunanistan'a bırakmıştı.

Bükreş Antlaşması'nın ardından Osmanlı Devleti ile de anlaşmalar yapıldı. Bu anlaşmaları sıraladığımızda, Bulgarlarla İstanbul, Yunanlılarla Atina ve son olarak da Sırplarla imzalanan İstanbul Anlaşmalarıydı[199].

Bulgaristan ile imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli anlaşmaya göre; Edirne ve Kırklareli Osmanlı Devleti'ne, Karasu ile Meriç nehirleri arasında kalan yerler ile Dimetoka Bulgaristan'a kalacaktı. Anlaşmanın imzalanmasından sonra iki devletin birlikleri kendi sınırlarına çekilecekti. Posta, telgraf ve demiryolu ile ilgili öğeler taraflara iade edilecekti. İki devlet arasında ekonomik ilişkiler geliştirilecek ve gemi seferleri başlatılacaktı. Anlaşmanın imzalanmasından 1 ay sonra esir değiş tokuşu yapılacaktı. Subayların maaşları ait oldukları devletin hükümetleri tarafından ödenecekti. Anlaşmadan önce taraflar arasında vuku bulan siyasi olaylara adı karışan herkes affedilecekti. Osmanlı Devleti tarafından Bulgaristan'a verilen topraklarda doğmuş ve yaşamakta olan kimseler Bulgar vatandaşı olacaktı. Bunlar Bulgaristan'daki her türlü hukuki haklardan Bulgarlar gibi yararlanabileceklerdi. Aynı şekilde Osmanlı topraklarında kalan Bulgarlarda Türklerin yararlandığı her haktan yararlanacaklardı. Gayrimenkullerin ve malların ne olacağına ilişkin alınacak

[198] **Državen Arhiv na Republika Severna Makedonija**, 1.18.5.193/ 356-358, August 10,1913.
[199] Sander, **a.g.e.** , s. 324.

kararlarda Osmanlı kanunları geçerli, Osmanlı demiryollarının Bulgar sınırında kalan kısmının yönetimi Bulgar Hükümeti'ne ait olacaktı[200].

Yunanistan ile 14 Kasım 1913 tarihinde imzalanan Atina Antlaşması sınırları belirleyen bir anlaşma değildi. Çünkü Bulgaristan Osmanlı Devleti arsında imzalanan İstanbul Antlaşması sonucunda Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında artık bir sınır kalmamıştı. Bu nedenle de anlaşma Yunan topraklarında kalan Türklerle ilgiliydi. 14 Şubat 1914 tarihinde de Avrupa devletleri "Adalar" meselesiyle ilgili aldıkları kararları bildirdiler. Gökçeada, Bozcaada ve Meis Adaları Türkiye'ye verilirken Ege denizinde var olan diğer adalar askersiz olmaları şartıyla Yunanistan'a bırakılacaktı. Ancak sorunun kesin bir çözümü olmadı[201].

Osmanlı Devleti ve Sırbistan arasındaki 14 Mart 1913 tarihli anlaşmada Osmanlı Devleti tarafından Sırbistan'a bırakılan topraklarda yaşayanların Sırp vatandaşı kabul edileceği bildiriliyordu. Bununla birlikte Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyenler üç yıl içinde Sırp yetkililere bildirmeleri koşuluyla Osmanlı Devleti'ne girebilirlerdi. Bu koşulu bildiren kimselerin ikametleri de Osmanlı Devleti sınırlarında yerleşecekleri yere nakledilecekti[202]. Balkan Savaşları sona erdiğinde savaşın tarafları olan devletlerin maddi ve manevi kayıpları dış devletler tarafından gözler önüne serilmekteydi.

[200] Salim Aydın, **Balkanlar'ın Acı Yüzü Basın Tarihinde Balkan Savaşları**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 476-478.
[201] Aydın, **a.g.e.** , ss. 480-481.
[202] Feyza Kurnaz Şahin, " I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan ile Osmanlı Devleti Arasında Yaşanan Tabiiyet Sorunlarına Dair Bazı Tespitler", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, Mayıs 2019, ss. 365-366.

Savaş sonundaki ölü sayıları ve devletlerin savaş için ayırdıkları bütçelerine baktığımızda, karşımıza şu veriler çıkmıştır:

Tablo: 2 Tahmini Rakamlara göre Balkan Savaşları Sonunda Ölü Sayısı[203].

Savaşan Devletler	**Birinci Balkan Savaşı'nda Ölü Sayısı**	**İkinci Balkan Savaşı'nda Ölü Sayısı**
Bulgaristan	80.000	60.000
Sırbistan	30.000	40.000
Yunanistan	10.000	30.000
Karadağ	8.000	-
Osmanlı Devleti	100.000	-
Toplam	228.000	130.000

Tablo 1'deki verilerin aksine tablo 2'de 1913 yılı sonunda ölü sayılarına ilişkin farklı bilgilerin verilmesi savaşların sonundaki verilerin tam anlamıyla güvenilir olmadığını gösteriyordu. Bununla birlikte iki savaş arasındaki sayısal uçuruma bakıldığında, İkinci Balkan Savaşı'nın sonuçlarının ilk savaşa göre daha hafif olduğu söylenebilir. Fakat Osmanlı Devleti'nin kayıplarına ilişkin herhangi bir veriye ulaşılaması da göz ardı edilemeyecek bir unsurdur.

Ölü sayısındaki farklılıklar devletlerin savaş harcamalarında da görülmektedir. Buna göre iki savaş sırasında yapılan harcamalar devletlere göre aşağıda verilmiştir.

[203] **The Labor World**, August 09, 1913/ 9 Ağustos 1913.

Tablo: 3 Tahmini Rakamlara göre Balkan Savaşları Devletlerce Harcanan Para[204].

Savaşan Devletler	**Birinci Balkan Savaşı'nda Harcana Para (Dolar)**	**İkinci Balkan Savaşı'nda Harcanan Para (Dolar)**
Bulgaristan	300.000. 000	150.000.000
Sırbistan	160.000.000	100.000.000
Yunanistan	70.000.000	50.000.000
Karadağ	400.000	
Osmanlı Devleti	400.000.000	
Toplam	930.400.000	300.000.000

Tabloya göre savaş nedeniyle en fazla harcama yapan devletler Bulgaristan ve Osmanlı Devleti olurken Birinci Balkan Savaşı maddiyat açısından da devletleri daha fazla zorlamıştır. Toplamda 930.400.000 gibi büyük bir sayı olduğu düşünüldüğünde, savaşın yalnızca manevi olarak değil maddi açıdan da devletleri zor duruma düşürdüğü çok açıktı. Bu kötü gidişatın içinden çıkabilmek elbette ki devletlerin bekledikleri kadar kolay olmadı.

1.3. İki Dünya Savaşı Arasında Makedonya'da Siyasi Durum

Balkan Savaşları, savaşın tarafları açısından maddi-manevi ağır kayıplara, Osmanlı Devleti için de önemli bir sürecin başlamasına neden oldu. Savaş sonrasında devletin Balkanlardaki yaklaşık 550 yıl süren hâkimiyet dönemi sona ererken sonraki süreçte Osmanlı Hükümeti için yeni bir mesele gündeme geldi. Bu mesele de Balkanlarda kalan Türklerin durumuydu. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte bu mesele ve savaşın yaralarını sarma isteği hükümetin yeni gündemini oluşturdu.

[204] **The Labor World**, August 09, 1913/ 9 Ağustos 1913.

1.3.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Patlak Vermesi ve Makedonya Cephesi

Balkan Savaşlarının kaybedenleri Türkler, Bulgarlar ve Avusturya-Macaristan olurken bu devletlerin aksine Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ savaşların sonunda topraklarını neredeyse iki kat arttırmıştı. Bu nedenden ötürü Balkanlarda hiç toprağı kalmayan Osmanlı Devleti kendisine yeni bir dayanak arama yoluna gitti[205]. Savaş öncesinde Fransa ve İngiltere'den ret cevabı alan Osmanlı Hükümeti, çareyi zorunlu olarak Almanya'da buldu.

27 Temmuz 1914 tarihinde İstanbul'da Almanya ile ittifak görüşmelerine başlayan Osmanlı Hükümeti, 2 Ağustos 1914 tarihinde de Türk- Alman ittifakını imzaladı. Bu ittifaka göre;

- Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki herhangi bir anlaşmazlık durumunda Almanya ve Osmanlı Devleti tarafsız kalacak,
- Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında olası bir savaş durumunda iki devlette savaşa Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa katılacak,
- Osmanlı Devleti tehlike altına girerse Almanya silahla destek verecek,
- İttifakın geçerliliği 1918 yılı sonunda sona erecekti. Bu süre sonunda taraflardan biri anlaşmayı eğer feshetmezse, anlaşma yeniden 5 yıllığına yürürlüğe girdi[206]. Buna karşılık savaşın galiplerinden biri olan Sırbistan ise bu devleti kendisi için yeni bir genişleme bölgesi olarak belirledi. Sırbistan'ın bu planını desteklercesine, Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi de Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine neden oldu[207].

28 Haziran 1914 tarihinde yaşanan bu olayın akabinde Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş ilan edince, Almanya'da ittifak anlaşmasına bağlı kalarak, Rusya ve Fransa'ya savaş ilan etti. Bununla da kalmayıp tarafsız devlet Belçika'ya da saldırınca, İngiltere'de Almanya'ya savaş ilan etmek zorunda kaldı. Artık dünya, Avrupa sınırlarında patlak vermekle birlikte, tüm dünyayı etkileyecek olan büyük bir savaşa sürükleniyordu. Devletler her ne kadar savaşta tarafsız kalmak isteseler de çıkarlarını korumak amacıyla kendilerini bir türlü savaşın içinde buldular[208].

---

[205] Ağanoğlu, **a.g.e.** , s. 58.
[206] Ayten Sezer, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, ss. 83-84.
[207] Ağanoğlu, **a.g.e.** , ss. 58-59.
[208] Sander, **a.g.e.** , s. 344.

Balkan Savaşlarının taraflarına baktığımızda; Sırbistan daha önce de belirtildiği üzere savaşın patlak vermesine neden olurken Balkanlardan ümidini kesen Yunanistan, yüzünü Ege adalarına ve Batı Anadolu'ya çevirdi. Bu nedenle de İngiltere ve Rusya'nın Balkan devletleri aracılığıyla Balkanları kontrol altına alma planları geçersiz oldu. Balkanlarda bir Sırp-Avusturya savaşı olma ihtimali ortaya çıkarken Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında Türk muhacirleri meselesinden dolayı gerginlikler artmaya başladı. Makedonya'nın çoğunlukla Sırplarla Yunanlılar arasında bölünmüş olması Bulgarların bağımsız Makedonya politikasını da suya düşürdü. Balkan Savaşlarının taraflarından biri olan Osmanlı Devleti de 12 Kasım 1914 tarihinde savaşa katılmaya mecbur bırakıldı[209].

Makedonya işte bu zor koşullar altında işgal edildi ve savaşa sürüklendi. Birinci Dünya Savaşı'nda Balkan Savaşlarının taraflarından olan Bulgaristan ile Osmanlı Devleti, savaşın henüz başlarında Avusturya ve Almanya'nın yanında savaşa girerken Yunanistan, Sırbistan ve Romanya savaşın ilerleyen zamanlarında İtilaf Devletleri olarak adlandırılacak olan grubun içinde savaşa dâhil oldu[210]. Bu gruplaşmayla birlikte savaşın başladığı gün Makedonya'da ilginç olaylar yaşanıyordu. Osmanlı yetkililerinin bildirdiğine göre, Bulgar Hükümeti elçilerinden Sırp Hükümeti'nden aşağıdaki hakları talep etmelerini istedi.

- Sırbistan Makedonya kökenli Bulgar askerlerini derhal serbest bırakacak,
- Strumitsa'ya gönderilen Sırp milletvekili Georgew'i katledenler hükümet tarafından cezalandırılacak,
- Makedonya'daki memurların faaliyetlerine son verilmesine yönelik işlemler yapılacak,
- Seçilmiş olan Bulgar- Sırp komisyonu Gevgeli ve İştip'te faaliyete başlayacaktır[211].

Savaşta farklı taraflarda yer alacak olan Sırplarla Bulgarların aralarındaki bu zıtlaşmaların ardından art arda yaşanacak olan olaylar, savaşın Makedonya'ya sıçramasına neden oldu. Saldırıların fitilini de Bulgarlar ateşleyecekti. 24 Kasım'da

[209] Ağanoğlu, **a.g.e**. , s.59.
[210] Tayfun Nasuhbeyoğlu, **Balkan Tarihine Genel Bir Bakış**, Pusula Derneği, İstanbul, 2008, s. 31.
[211] **Rosenheimer Anzeiger**, 12 November 1914/ 12 Kasım 1914.

Bulgaristan'da büyük bir halk meclisi aldığı kararın neticesinde kraldan Makedonya'ya saldırmaları talebinde bulundu[212].

Balkan devletlerinin bu girişimlerine karşı Makedonya'da yaşayan Türkler zulümlerden kaçmak uğruna dört bir yana göç etmeye devam ediyordu. Köprülü ve İştip'ten 120 Türk Sofya'ya göç ederken Sofya Hükümeti bu kimselerin Ticaret odası tarafından Anadolu'ya göç ettirilmeleri yoluna başvuruldu. Bununla birlikte Yunan zulmünden kaçan 18 muhacir ailesi de İskeçe'ye giderken Eski Panan köyünden Bulgar sınırına geçmek isteyen bazı muhacirler Sırp karakollarındaki görevlilerce ateş edilerek öldürüldü[213].

Bunun gibi olaylar, Osmanlı hâkimiyeti sonrasında Makedonya'da işlerin tam olarak yolunda gitmediğini gösteriyordu. Ekim ayına gelindiğinde, İttifak Devletleri, İtilaf Devletlerine karşı savaşmaları için Bulgarlara Vardar'ın doğusunu vaat etti. Ancak bu teklif Bulgaristan için yetersizdi. Bu nedenle de kendisine vaat edilen toprakları ele geçireceği umuduyla İttifak Devletlerinin yanında savaşa katıldı[214]. 20 Ekim'de de Bulgar birlikleri Sırbistan'a ve Makedonya'ya hareket etti[215]. Aynı gün İtalyan Bakanlar Kurulunun yapılan oylamada Makedonya'ya asker gönderme konusunun beklemeye alınmasına ilişkin kararı oy birliğiyle kabul edildi. Akabinde Rusya, Makedonya'daki durumlar nedeniyle Sırbistan'a geniş çapta yardımda bulunmalarının mümkün olmadığını açıkladı[216]. İttifak Devletlerinin Sırp topraklarını işgal etme girişiminde bulunacağını fark eden diğer İtilaf Devletleri, Yunanistan'ın destek çağrısı neticesinde, 1915 yılı sonlarına doğru Selanik'e asker yığmaya başladı[217].

27 Ekim'de de yaklaşık olarak 20.000 kişiden oluşan Fransız birlikleri, Selanik-Üsküp demiryolu hattını koruma görevini üstlendi. Bununla birlikte Makedonya'daki çatışmalar tek bir çatışma haline gelmişti. Sırplar Fransız ve İngiliz birliklerinin yardımıyla nefes alırlarken ikinci savunma hattını kuruyorlardı[218].

---

[212] **Rosenheimer Anzeiger**, 26 November 1914/26 Kasım 1914.
[213] **Tasvir-i Efkâr**, 23 Rebiülevvel 1333/8 Şubat 1915.
[214] http://pelagon.de/?page_id=4822 , **Erişim Tarihi:** 30.03.2021, **Erişim Saati:** 12.01.
[215] **Rosenheimer Anzeiger**,21 Oktober 1915/ 21 Ekim 1915.
[216] **Rosenheimer Anzeiger**, 27 Oktober 1915/ 27 Ekim 1915.
[217] Ian Westwell, **Resimli Harp Tarihi I. Dünya Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 146.
[218] **Rosenheimer Anzeiger**,28 Oktober 1915/ 28 Ekim 1915.

Kasım ayı başında Bulgarlar, Köprülü'den Manastır yönüne doğru ilerleyerek Bayona Dağı'na vardı. Buna karşılık Sırplar da Pirlepe ve Manastır'ın diğer yanına kadar geri çekilmek durumunda kaldı[219]. General Sarrail komutasındaki Fransız ordusu İttifak Devletlerinin kıskacı altına girmişti. Deniz yoluyla gelecek olan takviye birliklerinin durumu değiştiremeyeceği düşünülüyordu. Ayrıca Sarrail'in ordusunu kurtarmasının yolunun olmadığı görünüyordu[220]. Kasım ayının sonunda Makedonya'da Bulgarlar tarafından İngiliz birliklerine karşı yoğun atışlar yapılırken Doyran Gölü'nün batısında saldırıya geçtiler. Ertesi gün ise Bulgarlar başarı kazandılar[221]. Ardından Manastır seferi için Alman ve Avusturya takviyelerini beklemeye başladılar. Bu takviye birlikleri ile birleştiklerinde, karşılarına 10.000 kişilik bir Sırp ordusu çıkınca, takviye birliklerine rağmen Sırplara karşı koyamadılar. Ancak onların bu girişimi Rus ve Fransız konsolosları tedirgin edince bu konsoloslar Manastır'ı terk ederek Selanik'e taşındılar. Akabinde Fransız kralı Manastır civarında bir savunma hattı oluştursa da bölgede Bulgarlar ve Sırplar arasında bir çatışma çıktı. Bu çatışma sırasında Manastır'ın sivil halkı kaçmaya çalışınca, Fransız ve İngiliz birlikleri de Selanik'ten cepheye gitmek için ayrılmak zorunda kaldı[222]. İtilaf birlikleri aldığı yenilgi sonrasında Cerna bölgesinden Valandova'ya doğru geri çekildi. Fransız birliklerinin morali oldukça bozulmuştu. Bu nedenle de cephede kalmak isteyen İngilizlerle aralarındaki anlaşmazlık günden güne artmaktaydı[223].

14 Aralık'ta Alman birlikleri ile birlikte mücadele eden Bulgar birlikleri, Doyran, Gevgeli ve Struga'yı İtilaf Devletlerinin elinden aldı. Bu zafer Bulgar ordusu ve halkı için tarihi bir başarı oldu[224]. Ancak bu başarılarının yanında çok sayıda askerini kaybetmiş olmaları Bulgarları zor durumda bıraktı. Bir de bu duruma esir düşen askerler sorunu da eklenince Bulgarlar kendilerini yalnız hissettiler. Buna rağmen pes etmeyerek, Branja'yı da ele geçirip Sırbistan'ın Güney Makedonya ile olan tek demiryolu bağlantısını da ele geçirerek, Avrupa devletlerinin Rusya ile bağlantısını kesmiş oldular. Sırpların daha fazla geriye çekilmesi söz konusu olduğu

[219] **Tasvir-i Efkâr**, 28 Muharrem 1334/ 6 Aralık 1915.
[220] **Rosenheimer Anzeiger**,21 Oktober 1915/ 21 Ekim 1915.
[221] **Rosenheimer Anzeiger**, 1 Dezember 1915/ 1 Aralık 1915.
[222] **Rosenheimer Anzeiger**, 2 Dezember 1915/ 2 Aralık 1915.
[223] **Rosenheimer Anzeiger**, 04. Dezember 1915/ 4 Aralık 1915.
[224] **Rosenheimer Anzeiger**, 14 Dezember 1915/ 14 Aralık 1915.

takdirde İtilaf Devletlerinin Makedonya'daki durumu daha tehlikeli olurdu[225]. Buna rağmen 31 Aralık günü durmayan Fransızlar, Selanik'e yeni bir harekât düzenledi. Bu harekât sadece savunmaya yönelik değildi. Adeta bir saldırıya dönüştü. Harekâtın planları ise İtilaf Devletleri genelkurmayları tarafından Londra'da yapıldı[226]. Aynı gece Liman von Sanders Selanik ile ilgili olarak Alman Ordusu Komutanlığına şu telgrafı gönderdi: "*1915/ 1916 yılbaşı gecesi, İstanbul 'da ki Alman Ateşemiliteri aracılığıyla Alman Ordusu Komutanlığına bir telgraf gönderdim. Bu telgrafta şunu öneriyordum: "İngilizlerin Gelibolu yarımadasından tam olarak çekilmelerinden sonra Çanakkale Ordusu, Dimetoka-İskeçe üzerinden düşmanın Selanik'teki ordusunun sağ yanına ve gerisine taarruz etmeli ve Alman-Bulgar ordusu da aynı kuvvetlere karşı cepheden harekete geçmelidir." Görüşüme göre, düşmanın Selanik'teki kuvvetleri hem Türk kıyıları için sürekli bir tehditti, hem de Avrupa'yla olan tek bağlantımızın her an kesilmesi gibi bir tehlike yaratıyordu. Telgrafıma bir karşılık alamadım. Alman Genel Karargâhı başka bir görüş taşıdığı için mi, yoksa önerimiz Türk ordusunun Selanik cephesinden taarruza geçmesi anlamını taşıdığı için mi cevap verilmedi, bilmiyorum.*"[227]. Ancak beklediğinin aksine, ocak ayı başında Sırplar, Selanik'e yeni askeri birliklerini gönderdi.

Sırp askerleri Korfu'ya çıktıktan sonra İtilaf Devletleri tarafından donatıldılar. Temmuz ayında toplam Sırp askeri sayısı 120.000'i buldu. Bu askerler yarımadanın güvenliği sağlanmış bir yerinde yer alan diğer İtilaf Devletleri birliklerinin yanına yerleştirildi[228]. Bununla birlikte şubat ayına gelindiğinde, Makedonya'da gıda ve malzeme eksikliği sorunu baş gösterdi. Sorunun çözümü için Bulgarlar İttifak Devletlerinden yardım isteyince Alman General Mackensen, Bulgar birliklerine 300 ton buğday ve mısır göndereceğine dair söz verdi. Bununla birlikte general bu sözünü askerlerin kullandığı atların iyileşip iyileşmemesine göre tutacağını bildirdi. Yem eksikliğinden ötürü Makedonya'da bulunan Bulgar askerlerinin atları artık hareket edemez hale gelmişti ve silahları da taşıyamıyordu[229] .

[225] **Rosenheimer Anzeiger**, 14 Dezember 1915/ 14 Aralık 1915.
[226] **Rosenheimer Anzeiger**, 1 Januar 1916/ 1 Ocak 1916.
[227] Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl I**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999, ss. 130-131.
[228] Westwell, **a.g.e.** , s. 146.
[229] Alexander Leeb, **Bulgarien als Bündnispartner im Ersten Weltkrieg**, Universität Wien, Magister der Philosophie, Wien, 2013, ss. 72-73.

Bu koşullar altında İtilaf Devletleri, 1916 yılı yaz aylarında askerlerine, Vardar Nehri çevresine saldırıda bulunmaları ve buradan da Üsküp'e yönelmeleri emrini verdiler. Ancak onların bu planı Alman birlikleri tarafından desteklenen Bulgarlar tarafından boşa çıkarıldı.

17-27 Ağustos 1916 tarihli Florina Muharebesi'nde İtilaf birlikleri mağlup edildi[230]. Makedonya Cephesi'nde elde edilmiş bu başarıların ardından Bulgarlar ve Almanlar Struma'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan geniş bir bölgeyi ele geçirmiş oldu. Bununla birlikte Bulgar birlikleri Ostrovo Gölü'nün kuzeybatısında ve doğusunda önemli mevkileri de zapt etmişti[231]. Bu sırada Makedonya Cephesi'nde İngiliz, Fransız ve Sırplara ait olmak üzere 15 piyade tümeni bulunmaktaydı. Bununla birlikte Fransız süvari tugayı ve Cezayir piyade alayı bulunmaktaydı. İtalyan ile Rus tugaylarının da bölgeye gelmesi ihtimali vardı. Bölgede yer alan İttifak Devletleri birliklerine baktığımızda, Almanlarla Ostrovo ve Florina'da başarılı olan Bulgarların birlikleri vardı. 12 Eylül'de Alman genelkurmayının direktifi doğrultusunda cepheye bir de Türk piyade tümeni gönderilmesi kararı alındı. Osmanlı Devleti alınan karar neticesinde, Makedonya'ya gönderilecek olan grup, 50. Piyade Tümeni oldu[232].

Türk birlikleri bölgeye gidinceye kadar Fransızlara karşı mücadele veren Bulgar birliklerinin başarılarına karşı General Sarrail komutasındaki Fransız birlikleri eylül ayında Bulgar birliklerine bir taarruz planladı. Bu plan doğrultusunda yaşanan çatışmaların ardından 18 Eylül'de Florina yeniden İtilaf Devletlerinin eline geçti. Bu sırada İtilaf Devletleri arasında anlaşmazlıklar oluşmuşsa da General Sarrail, askerleriyle birlikte ilerlemeye devam etti[233].

Fransızların ilerleyişlerinin ardındaki gerçek Manastır'ı ele geçirme istekleriydi. Ancak 18 Ekim'deki Manastır saldırılarında şehir için tehlikeli bir durum söz konusu değildi. Çünkü aynı günlerde İngilizlerin hedefi olan Serez ve Demirhisar'a yönelik saldırı planları, Fransızların hedefini gölgede bırakmıştı[234]. Bu koşullar altında ilerleyen Fransızlar, 19 Kasım günü, Manastır'ı işgal ettiler.

---

[230] Westwell, **a.g.e.** , s. 146.
[231] **Rosenheimer Anzeiger**, 03 September 1916/ 3 Eylül 1916.
[232] İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014, s. 254.
[233] Westwell, **a.g.e.** , s. 146.
[234] **Rosenheimer Anzeiger**, 20 Oktober 1916/20 Ekim 1916.

Burada yaşanan çatışmaların neticesinde, taraflar çok sayıda kayba uğradı. Aynı zamanda İtalyan birlikleri de Ohri'ye yürüyerek burada Fransız birlikleriyle birleşti. Bu çatışmaların neticesinde de İtilaf Devletleri, Yunanistan'ın kuzeyinden Sırbistan'ın güneyine kadar uzanan geniş bir cephe oluşturmuş oldu [235]. 29 Kasım'da bölgeye gelen Yunan Savunma Bakanı, incelemeler yaptıktan sonra ve aynı gün içerisinde 42 km.lik bir alanda topçu çatışmaları başlattı[236].

1917 yılına gelindiğinde, Makedonya Cephesi'nde ocak ayı çatışmalarla başlarken ayın ilk haftalarında Struma'da gece saldırıları olduğu haberi basına yansıyacaktı. Ancak bu çatışmalar başarısızlıkla sonuçlandı. Bununla birlikte devriye çatışmaları Almanlar için başarılı geçmişti[237]. Bu çatışmalardan yaklaşık iki gün sonra İtilaf Devletlerine ait birlikler Ohri'nin güneyinde Avusturya-Macaristan ve Bulgar Cephesine saldırmışlarsa da İttifak Devletleri bu saldırıları Cerna'nın doğusunda durdurdu[238]. Ertesi gün de Vardar Nehri ve Doyran Gölü arasında İttifak Devletlerine karşı Stojokova'da yapılan saldırılar başarısız oldu. Akabinde 9 Ocak'ta Serez'in güneyinde İtilaf ve İttifak Devletlerinin birlikleri çatışmaya girdi. Çatışmalarda başarılı olan taraf İttifak birlikleri olurken çatışmalar nedeniyle 12 asker hayatını kaybetti[239].

Bu ufak çatışmaların dışında birkaç gün boyunca cepheden yeni çatışma haberleri gelmezken ocak ayı ortalarında savaşın taraflarının askeri malzemeler açısından kayıplarına ilişkin basına servis edilen bilgilerinde, Almanların 17, İtilaf Devletlerinin ise 66 uçağının düştüğü bildiriliyordu. Bu uçaklardan 48'i hava çatışmaları esnasında, 17'si karadaki çatışmalarda, 2'si ise zorunlu iniş yaparken düşmüştü. Bu olayın ardından İttifak Devletleri uçakların 22'sini ele geçirdi[240]. Bununla birlikte Makedonya Cephesi'nde 26 Ocak'a kadar ufak tefek çatışmalar yaşanırken bazı günler sakin geçti[241]. Ancak kısa süre içerisinde Bulgar birlikleri bu sessizliği bozmaya yönelik harekete geçtilerse de Sırp birlikleri, Moglena dağlık bölgesinde onları durdurdular[242]. Struma'da Bulgar birlikleri çatışmalarda avantaj

[235] Westwell, **a.g.e.** , ss. 146-147.
[236] **Rosenheimer Anzeiger**, 1 Dezember 1916/ 1 Aralık 1916.
[237] **Donau- Armee-Zeitung**, 12 Januar 1917/ 12 Ocak 1917.
[238] **Donau- Armee-Zeitung**, 14 Januar 1917/ 14 Ocak 1917.
[239] **Donau- Armee-Zeitung**, 15 Januar 1917/ 15 Ocak 1917.
[240] **Donau- Armee-Zeitung**, 18 Januar 1917/ 18 Ocak 1917.
[241] **Donau- Armee-Zeitung**, 26 Januar 1917/ 26 Ocak 1917.
[242] **Donau- Armee-Zeitung**, 27 Januar 1917/ 27 Ocak 1917.

kazanırken[243] ocak ayı sonuna kadar da Struma çatışmaların merkezi oldu[244]. Şubat ayının ilk haftasına gelindiğinde, Cerna'da ve Vardar sahilinde tarafların karşılıklı çatışmalarının olduğu haberi basına yansırken[245] Ohri ve Prespa Gölleri arasındaki ufak çaplı çatışmaların neticesinde bazı Fransız askerleri esir alındı[246]. Bu çatışmaların birkaç gün sonrasında Doyran Gölü'nün güneybatısında Fransızlar tarafından açılan ateş, İttifak Devletleri birliklerince durduruldu. Vardar'ın batısında Almanlara karşı açılan ateşli çatışma ise Almanların aleyhine sonuçlandı[247]. Şubat ayının ortasında Bulgar birlikleri Doyran'ın güneyinde topçu ateşi altında kalarak saldırıya uğradı. Saldırı bir süre sonra seri atışa dönüşürken akşamleyin saat 22.00'a doğru İngilizlerin yeni müdahaleleri neticesinde şiddetini arttırdı.

Çatışmanın neticesinde çok sayıda ölü ve yaralı vardı. Bununla birlikte İttifak Devletleri birlikleri, İtilaf Devletlerine ait birliklerine ait taramalı tüfek, el bombaları, bunlar dışındaki savaş malzemelerini ve içlerinde bir İngiliz askerinin de bulunduğu esirleri ele geçirdiler[248]. Bu olayın ardından iki gün içerisinde Cerna bölgesinde iki kez çatışma yaşanırken çatışmaların ilkinde İttifak Devletlerinde görevli az sayıda asker hayatını kaybetti[249].

Bölgedeki ikinci çatışmada İtalyanlar bölgeyi ele geçirmek için ateş açmışsa da başarısız oldular[250]. Şubat ayının sonlarına doğru çatışmalar Vardar Nehri ve Doyran Gölü civarında yoğunlaşırken bu çatışmalarda büyük oranda İtilaf Devletlerinin başarılı olduğu görülüyordu[251].

Savaş elbette ki çatışmalardan ibaret değildi. Sivil halk da savaştan dolayı oldukça mağdur durumdaydı. Daha önceden de olduğu gibi Makedonya'da yine gıda eksikliği söz konusuydu. Bu durum mart ayında hızla büyüyerek kıtlığa neden oldu. Özellikle Serez ve Drama dünyaya adeta kıtlığın resmini sunuyordu. Her gün yaklaşık olarak 70-80 kişi hayatını kaybederken İtilaf Devletleri bölgeye yalnızca bir-iki vagon buğday gönderdi. Ayrıca askerlerin Rumlara ekmek satmaları da yasaklandı. Ancak kısa süre sonra Makedonya halkı askerlerle birlikte kaderlerine

[243] **Donau- Armee-Zeitung**, 29 Januar 1917/ 29 Ocak 1917.
[244] **Donau- Armee-Zeitung**, 31 Januar 1917/ 31 Ocak 1917.
[245] **Donau- Armee-Zeitung**, 8 Februar 1917/ 8 Şubat 1917.
[246] **Donau- Armee-Zeitung**, 9 Februar 1917/ 9 Şubat 1917.
[247] **Donau- Armee-Zeitung**, 12 Februar 1917/ 12 Şubat 1917.
[248] **Donau- Armee-Zeitung**, 13 Februar 1917/ 13 Şubat 1917.
[249] **Donau- Armee-Zeitung**, 14 Februar 1917/ 14 Şubat 1917.
[250] **Donau- Armee-Zeitung**, 15 Februar 1917/ 15 Şubat 1917.
[251] **Donau- Armee-Zeitung**, 21 Februar 1917/ 21 Şubat 1917.

terk edildi[252]. Bununla birlikte birlikler mart ayı başlarında ciddi anlamda bir çatışmaya girmeyince ve kısa bir süreliğine Makedonya'da yaşam normal haline döndü[253].

8 Mart tarihli İttifak Devletlerine ait rapora göre Vardar Havzası ve Doyran Gölü arasındaki Struma'da yaşanan çatışmaların neticesinde İngilizler geri püskürtüldü[254]. Bu şiddetli çarpışmadan sonra, 14 Mart'a kadar cepheden yeni çatışma haberleri gelmezken[255] 14 Mart'ta Fransız birlikleri, Prespa ve Ohri arasında yer alan Alman birliklerine ateşli saldırıda bulundu. Bu bölgede bulunan istasyon bombalanırken olayın ardından yangın çıktı[256]. İttifak Devletleri kuşkusuz bu saldırıyı karşılıksız bırakmayacak ve ertesi gün Manastır'ın kuzeybatısında Fransızları çok sayıda kayıp verecekleri bir yenilgiye uğrattılar[257]. Yaklaşık olarak 5 gün süren bu saldırıların ardından, Fransızlar 20 Mart'ta Manastır'ın kuzeyinden İttifak Devletlerine ait birliklerce geri püskürtüldü[258]. Çatışmaların ardından bir süreliğine sessizliğe gömülen Fransızlar, sonrasında tekrar harekete geçerek Tırnova'nın batısında küçük bir toprak parçası ele geçirdi[259].

Prespa Gölü ve civarındaki bu büyük muharebenin ardından nisan ayı başlarında İttifak Devletleri birlikleri yeniden Prespa Gölü ve Ohri arasına sızarak Fransız hatlarına girdi. Fransız askerleri bu hamleye karşı gelince, İttifak Devletleri generallerinin emri üzerine Alman ve Bulgar birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı. Manastır'ın kuzeyindeki Fransız saldırıları ise başarısız oldu[260]. Ardından Cerna'nın doğusunda zaman zaman top atışlarının olduğu gözlemlenirken Vardar Ovasında İttifak Devletlerine ait filoların bombardımanları nedeniyle İtilaf Devletlerine ait cephanelikler infilak ettirildi[261].

7 Nisan'da İttifak Devletleriyle İngilizler arasında yaşanan çatışmada, İttifak birlikleri İngilizleri geriye püskürttüler[262].

---

[252] Leeb, **a.g.t.** , s. 72.
[253] **Donau- Armee-Zeitung**, 5 Marz 1917/ 5 Mart 1917.
[254] **Donau- Armee-Zeitung**, 8 Marz 1917/ 8 Mart 1917.
[255] **Donau- Armee-Zeitung**, 13 Marz 1917/ 13 Mart 1917.
[256] **Donau- Armee-Zeitung**, 14 Marz 1917/ 14 Mart 1917.
[257] **Donau- Armee-Zeitung**, 15 Marz 1917/ 15 Mart 1917.
[258] **Donau- Armee-Zeitung**, 23 Marz 1917/ 23 Mart 1917.
[259] **Donau- Armee-Zeitung**, 28 Marz 1917/ 28 Mart 1917.
[260] **Donau- Armee-Zeitung**, 3 April 1917/ 3 Nisan 1917.
[261] **Donau- Armee-Zeitung**, 7 April 1917/ 7 Nisan 1917.
[262] **Donau- Armee-Zeitung**, 8 April 1917/ 8 Nisan 1917.

Ertesi gün Vardar Nehrinin sağ kıyısında ve Doyran Gölü'nün güneybatısında yoğun top atışları yaşandı[263]. 10 Nisan günü Makedonya Cephesi'nde bir hareketlilik yaşanmazken[264] bu durum 16 Nisan'a kadar devam etti[265]. Ayın 17'inde ise bu sessizlik yerini yeniden çatışmalara bıraktı. Bu çatışmaların neticesinde İttifak Devletleri 200'den fazla esiri ve birçok makineli tüfeği ele geçirdiler[266]. Fransızlar kaybettikleri askeri mevkilerini kazanma uğruna yeniden mücadeleye girişmişlerse de Bulgarlar tarafından geri püskürtüldü[267].

22 Nisan'da Cerna bölgesinde ve Doyran Gölü'nün güneyinde atışlar başlarken[268] ertesi gün bu atışlar iyice yoğunlaştı. İtilaf Devletlerinden yalnızca İngilizlerin bir karşı atağı olsa da bu atakta, Bulgarlar tarafından engellendi[269]. Kısa süre sonra da İttifak Devletlerinin mevkilerine doğru bir süre devam eden İngiliz top atışları, Bulgarlar tarafından tamamıyla durdurulurken İngilizler geri püskürtüldü[270]. Nisan ayının sonunda İngiliz atışları Prespa Gölü ve Cerna arasında yoğunlaşmaya başladı. Akabinde iki İngiliz uçağı, İttifak Devletlerine ait hava birlikleri tarafından tren istasyonu yakınlarında düşürüldü[271].

2 Mayıs'ta Cerna ve Vardar'ın batı kıyısındaki çatışmalar yoğunluğunu korurken bir Alman hava birliğinin bölgede yaptığı bomba atışları oldukça başarılı oldu[272]. Ertesi gün önceki gün yaşanan çatışmalara Manastır'daki, Vardar'ın doğusundaki ve Doyran Gölü'nün güneybatısındaki çatışmalar eklendi[273]. Buna ilaveten Struma'da çatışmaların merkezlerinden biri oldu[274]. 6 Mayıs günü Cerna'da aralıklarla yoğun top atışları görüldü.

İtilaf Devletleri birlikleri, İttifak Devletlerinin güçsüz kalan piyade birlikleriyle mücadele ettilerse de İttifak Devletleri bu mücadelenin galip tarafı oldu. Bunla birlikte Vardar'ın batısında da İtilaf Devletlerinin girişimleri sonuçsuz kaldı[275].

---

[263] **Donau- Armee-Zeitung**, 10 April 1917/ 10 Nisan 1917.
[264] **Donau- Armee-Zeitung**, 11 April 1917/ 11 Nisan 1917.
[265] **Donau- Armee-Zeitung**, 17 April 1917/ 17 Nisan 1917.
[266] **Donau- Armee-Zeitung**, 18 April 1917/ 18 Nisan 1917.
[267] **Donau- Armee-Zeitung**, 21 April 1917/ 21 April 1917.
[268] **Donau- Armee-Zeitung**, 23 April 1917/ 23 April 1917.
[269] **Donau- Armee-Zeitung**, 24 April 1917/ 24 April 1917.
[270] **Donau- Armee-Zeitung**, 26 April 1917/ 26 Nisan 1917.
[271] **Donau- Armee-Zeitung**, 1 Mai 1917/ 1 Mayıs 1917.
[272] **Donau- Armee-Zeitung**, 3 Mai 1917/ 3 Mayıs 1917.
[273] **Donau- Armee-Zeitung**, 4 Mai 1917/ 4 Mayıs 1917.
[274] **Donau- Armee-Zeitung**, 5 Mai 1917/ 5 Mayıs 1917.
[275] **Donau- Armee-Zeitung**, 8 Mai 1917/ 8 Mayıs 1917.

Bir gün sonrasında, daha önceden Almanların aldığı karar doğrultusunda cepheye gönderilen Türk birlikleri, Avusturya'nın birlikleriyle birleşerek Prespa Gölü civarında girdiği mücadelede başarılı oldular.

Cerna'da ki Bulgar ve Alman birliklerine bakıldığında; iki birliğin kendilerine karşı başlatılan top atışlarını durdurma mücadelesi verdiği gözlemlenirken 9 Mayıs sabahı Fransızlar, Ruslar ve İtalyanlar İttifak Devletlerine karşı mücadeleye giriştiler. İttifak Devletleri artık topçu atışlarına karşı koyamaz hale gelmişti[276]. Aynı gün içerisinde Makedonya'da halk sayısız çatışmalara tanık oldu. Detaylı bir hazırlık yapan General Sarrail, müttefik birliklerini Prespa ve Doyran Göllerinin etrafına göndererek atağa geçti. Özellikle Cerna'da amansız bir mücadele yaşandı. Fransız askerleri bölgede gece gündüz demeden saldırılarda bulunurken aynı kaderi Vardar'ın ve Doyran'ın batı kıyıları da yaşadı. Alman ve Bulgar birlikleri bu zor şartlara rağmen rakiplerine mağlubiyet yaşatmayı başarabildiler[277].

10 Mayıs 1917 günü Makedonya Cephesi'nin açılmasından bu yana yaşanan çatışmalar içerisinde en yoğun olanı yaşandı. İtilaf Devletlerinin Manastır'ın kuzeybatısını ele geçirme çabaları, İttifak Devletlerinin zor anlar yaşamalarına neden oldu. Cerna'da Fransızların, Rusların ve İtalyanların çabaları İttifak Devletleri tarafından şiddetli bir şekilde bastırılırken Vodina'nın kuzeyinde mücadele eden Sırplar saldırılarından sonuç alamadılar[278]. Çatışmaların neticesini, Fransızlarla Sırpların Cerna ve Vardar arasındaki bölgede düzenlediği saldırı denemeleri de değiştiremezken bu birlikler İttifak Devletleri tarafından geri püskürtüldü. Birliklerin raporlarından anlaşıldığı üzere İtilaf Devletleri bu saldırılar sırasında ağır hasarlar aldılar[279].

İttifak Devletleri bununla da kalmayıp, Prespa Gölü ve Vardar arasında yaşanan çatışmaları da durdurmak için mücadele vermek zorunda kaldılar[280]. Buradaki çatışmalar Struma'ya da sıçradı[281]. Fransızların günlerce süren hazırlıklarına rağmen, Alman ve Bulgar birlikleri başarılı oldular[282].

[276] **Donau- Armee-Zeitung**, 9 Mai 1917/ 9 Mayıs 1917.
[277] **Donau- Armee-Zeitung**, 10 Mai 1917/ 10 Mayıs 1917.
[278] **Donau- Armee-Zeitung**, 11 Mai 1917/ 11 Mayıs 1917.
[279] **Donau- Armee-Zeitung**, 12 Mai 1917/ 12 Mayıs 1917.
[280] **Donau- Armee-Zeitung**, 16 Mai 1917/ 16 Mayıs 1917.
[281] **Donau- Armee-Zeitung**, 17 Mai 1917/ 17 Mayıs 1917.
[282] **Donau- Armee-Zeitung**, 18 Mai 1917/ 18 Mayıs 1917.

Makova yönünden gelen saldırılar, 6 gün süren topçu hazırlıkları sayesinde durdurulurken mücadeleye katılan Alman birliklerinden özellikle Doğu Prusyalılar ve Silezyalı taburlar ve koruma birlikleri başarılı olmuşlardı[283].

17 Mayıs'taki şiddetli çatışmaların ardından, 18 Mayıs'ta cephe daha sakindi. Ancak İtilaf Devletleri keşif çatışmalarında oldukça başarılıydı. Buna karşılık Bulgar keşifçileri sabahleyin, İtilaf Devletlerinin 18 askerini esir aldı. İlerleyen saatlerde Cerna'da İtilaf Devletlerinin top atışları artınca, İttifak Devletlerinin topçu birlikleri karşı hendekleri hedef aldılar. İttifak Devletlerinin bu atağının sonucunda İtilaf Devletlerinin top atışları epeyce azalmıştı[284]. Akabinde 29 Mayıs'a kadar Makedonya Cephesi'nde herhangi bir gelişme yaşanmazken[285] 29 Mayıs'ta çatışmalar yeniden yoğunlaşmaya başladı. Bunlar içerisinde dikkat çeken Bulgar birliklerinin Vardar'ın batısında İngilizlere yönelik saldırısıydı. Saldırının ardından Bulgarlar İngilizleri bulundukları yerden geriye doğru püskürttüler[286]. 31 Mayıs'ta ise Bulgarlarla Almanlar Cerna ve Vardar kıyısındaki başarılı çatışmalarının neticesinde, bazı askerleri esir aldılar[287]. Ertesi gün taraflar arasında Doyran Gölü'nün güneydoğusunda çatışmalar yaşanırken[288] 3 Haziran'da Vardar'ın batısında yaşanan çatışmalar tarafları zor duruma düşürdü[289].

11 Haziran'a kadar taraflar arasındaki ufak tefek çatışmaları dışında Makedonya Cephesi'nde önemli bir gelişme yaşanmazken 11 Haziran'da Vardar'ın iki yakasında ve Doyran Gölü'nde Bulgar birliklerinin küçük çapta başarıları oldu[290]. 12 Haziran'da da bu yerlerdeki topçuların hareketliliği önceki günlere nazaran arttı[291]. Ancak bu durum da yerini 16 Haziran'da sessizliğe bıraktı. Ayın 17'sinde İngilizler Struma ovasındaki bazı yerleşim yerlerini ateşe vererek terk etmişlerdi[292]. 21 Haziran'da ise buradaki çatışmaların neticesinde İngilizler geriye çekilmişlerdi[293]. Akabinde 25 Haziran'da Doyran Gölü ve Struma Ovasında İngiliz-Bulgar çatışmaları

[283] **Donau- Armee-Zeitung**, 19 Mai 1917/ 19 Mayıs 1917.
[284] **Donau- Armee-Zeitung**, 21 Mai 1917/ 21 Mayıs 1917.
[285] **Donau- Armee-Zeitung**, 29 Mai 1917/ 29 Mayıs 1917.
[286] **Donau- Armee-Zeitung**, 30 Mai 1917/ 30 Mayıs 1917.
[287] **Donau- Armee-Zeitung**, 1 Juni 1917/ 1 Haziran 1917.
[288] **Donau- Armee-Zeitung**, 2 Juni 1917/ 2 Haziran 1917.
[289] **Donau- Armee-Zeitung**, 4 Juni 1917/ 4 Haziran 1917.
[290] **Donau- Armee-Zeitung**, 12 Juni 1917/ 12 Haziran 1917.
[291] **Donau- Armee-Zeitung**, 13 Juni 1917/ 13 Haziran 1917.
[292] **Donau- Armee-Zeitung**, 18 Juni 1917/ 18 Haziran 1917.
[293] **Donau- Armee-Zeitung**, 22 Juni 1917/ 22 Haziran 1917.

yaşandıysa da[294] bu çatışmalar da çok fazla ses getirmediği gibi ay sonuna kadar da cephede önemli bir çatışma yaşanmayacaktı[295].

1917 yılı temmuz ayının ilk gününde bu sessizliği bozacak olan kısa süreli çatışma İngilizlerle Bulgarlar arasında yaşanacak ve Makedonya halkını da etkiledi[296]. Ancak çatışma kısa sürede son bulurken 11 Temmuz'a kadar Makedonya Cephesi'nde herhangi bir kıpırdanma yaşanmadı[297]. Birkaç gün süren sessizlik yerini kuşkusuz çatışmalara ve yangınlara bıraktı. İngilizler savaştıkları hemen hemen her mevkide yangınlara sebebiyet vererek de Makedonya halkının zor durumda kalmasına neden oldu[298]. Bununla birlikte Makedonya'da Temmuz-Ağustos aylarının daha önceki dönemlere göre daha sessiz geçtiği gerçeği yadsınamazdı. Bu fikrimizi basında ağustos ayının son haftasına kadar cephede hiçbir çatışmanın olmadığı bilgisinin yer alması da adeta teyit ediyordu[299]. Bununla birlikte Ağustos ayının ortalarında İtilaf Devletlerinin Selanik'i işgali sırasında şehirde çıkan yangın, şehrin yaklaşık olarak 120 hektarlık kısmını yakıp, kül ederken[300] şehrin sakinlerinden seksen bin kişi şehirden çıkarılarak, komşu köylere götürüldü[301].

23 Ağustos'ta Cerna'da aralıklarla top sesleri yükselmeye başladı. Bu durum savaşın yeniden hız kazanacağının habercisiydi[302]. Ertesi gün Manastır'ın kuzeyinde ve Doyran Gölünün kuzeydoğusunda İngiliz ve Bulgar çatışmaları yoğunlaşırken[303] ayın 28'inde Prespa ve Doyran Göllerinin arasındaki bölgede atışlar canlandı. Özellikle Vardar'ın batısında Bulgarlar amaçları uğruna canla başla mücadele ediyorlardı[304]. Taraflar arasında çatışmalar ay sonuna kadar aralıklarla devam ederken 1 Eylül'de İtilaf Devletleri üç koldan saldırıya geçecekti. İtalyanlar, Paralova'dan, saldırarak burada Almanlarla mücadele ederlerken Sırplar Dobro Pole'yi zapt etmişlerdi. Fransızlar ise Vardar'ın batısında Bulgarlara saldırmışlardı.

---

[294] **Donau- Armee-Zeitung,** 26 Juni 1917/ 26 Haziran 1917.
[295] **Donau- Armee-Zeitung,** 30 Juni 1917/ 30 Haziran 1917.
[296] **Donau- Armee-Zeitung**, 2 Juli 1917/ 2 Temmuz 1917.
[297] **Donau- Armee-Zeitung**, 11 Juli 1917/ 11 Temmuz 1917.
[298] **Donau- Armee-Zeitung,** 12 Juli 1917/ 12 Temmuz 1917.
[299] **Donau- Armee-Zeitung**, 3 August 1917/ 3 Ağustos 1917.
[300] Machiel Kiel , " Selanik", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 36, İstanbul, 2009, s. 356.
[301] **Kelowna Records**, August 23, 1917/ 23 Ağustos 1917.
[302] **Donau- Armee-Zeitung**, 24 August 1917/ 24 Ağustos 1917.
[303] **Donau- Armee-Zeitung**, 27 August 1917/ 27 Ağustos 1917.
[304] **Donau- Armee-Zeitung**, 29 August 1917/ 29 Ağustos 1917.

Köşeye sıkışan İttifak Devletleri savaşta gitgide İtilaf Devletlerine karşı zorlanır hale geldi. Özellikle de Manastır'da Fransızlar var güçleriyle saldırıyorlardı[305]. 5 Eylül'e gelindiğinde, Manastır ve Nice Vadisi arasında çeşitli Fransız taburlarının harekete geçtiği gözlemlendi. Bununla birlikte Vardar Nehri ve Doyran Gölü kıyılarında da çatışmalar tüm hızıyla devam ediyordu[306].

7 Eylül'de bu çatışmalara Ohri ve Prespa Gölleri arasındaki bölgede yaşanan çatışma eklendi[307]. Ancak bu çatışmalar da kısa bir süre sonra yavaşladı. Bu ani değişim 19 Eylül'de etkisini yitirdi ve aynı gün Manastır'da ve Ohri-Prespa Gölleri arasındaki bölgede çatışmalar yeniden başladı. Bu noktada Bulgarlar için değişen tek şey rakibinin Fransızların yerine İngilizlerin olmasıydı[308]. Ancak bu çatışmanın da ömrü kısa oldu. Eylül ayının sonuna kadar taraflar arasında çok fazla çatışma yaşanmazken 30 Eylül'de Ohri Gölü ve Cerna arasında alışıldık çatışmalardan daha yoğun çatışmaların yaşandığı görülüyordu[309].

Ekim ayının ilk haftası önceki günlere göre durağan geçerken 9 Ekim'de Doyran Gölü'nün güneybatısında, Vardar Ovası'nda, Dobro Pole'de ve Cerna'da yeniden çatışmalar başladı[310]. Bu çatışmaları Ohri ve Prespa Gölleri arasındaki bölgede yaşanan çatışma ve yoğun top atışları takip etti. Bu çatışmaların neticesinde İttifak Devletlerinin 82 uçağı ve 5 balonu kullanılamaz hale geldi[311]. Akabinde yaşanacak olan çatışmalar Manastır ve Cerna civarında yoğunlaşırken[312] 16 Ekim'de Struma'da İngilizlerle çarpışan Bulgarlar, bölgedeki bazı yerleşim yerlerini İngilizlere bırakmak zorunda kaldılar[313]. 20 Ekim'de Ohri Gölü'nün batı kıyısında Fransız birlikleri geri püskürtülürken Manastır yakınlarında, Cerna'da ve Dobro Pole'de çatışmalar alevleniyordu[314]. 22 Ekim'de Fransızların saldırıları hız kazanırken Manastır-Resne yolunda İtilaf Devletlerinin müdahaleleri başarısız oldu. Bununla birlikte Vardar'ın iki yakasında da çatışmalar tam hızıyla devam

[305] **Donau- Armee-Zeitung**, 3 September 1917/ 3 Eylül 1917.
[306] **Donau- Armee-Zeitung**, 6 September 1917/ 6 Eylül 1917.
[307] **Donau- Armee-Zeitung**, 8 September 1917/ 8 Eylül 1917.
[308] **Donau- Armee-Zeitung**, 20 September 1917/ 20 Eylül 1917.
[309] **Donau- Armee-Zeitung**, 1 Oktober 1917/ 1 Ekim 1917.
[310] **Donau- Armee-Zeitung**, 10 Oktober 1917/ 10 Ekim 1917.
[311] **Donau- Armee-Zeitung**, 12 Oktober 1917/ 12 Ekim 1917.
[312] **Donau- Armee-Zeitung**, 15 Oktober 1917/ 15 Ekim 1917.
[313] **Donau- Armee-Zeitung**, 17 Oktober 1917/ 17 Ekim 1917.
[314] **Donau- Armee-Zeitung**, 22 Oktober 1917/ 22 Ekim 1917.

ediyordu[315]. Ancak bir süre sonra çatışmalar ve top atışları kesildi ve yerini kasım ayının başlarına kadar sürecek olan sessizliğe bıraktı.

3 Kasım günü Vardar Ovası'nın doğusunda topçu atışları en yüksek seviyeye kadar çıktı. Ertesi gün Vardar Ovası ve Doyran Gölü arasındaki alana yönelik düzenlenen yoğun top atışları gün boyunca sürmüşse de İngilizler buraya kısmen saldırdılar. Onların bu saldırıları da Bulgar birliklerince kısa sürede bastırıldı[316]. Ancak İngilizler durmayarak yeniden Stokojova'nın güneyinde saldırıya geçtiler. Bulgar birlikleri tarafından bu saldırıları da önlendi[317]. Bunun üzerine birkaç gün sonrasında Cerna'da İtilaf Devletleri tarafından topçu atışları yeniden yoğunlaştırılınca, Alman ve Bulgar birlikleri birleşerek savunmaya geçtiler. Saldırıları defederlerken İtilaf Devletleri birliklerini esir ve onların makineli tüfeklerini mühimmat olarak ele geçirdiler[318]. Bunun ardından bir süre yine çatışmalara ara verilirken geri dönüşü Bulgarlar yaptılar. 20 Kasım'da Vardar'ın batı kıyısında İngilizlere karşı saldırıya geçen Bulgarlar, yaşanan çatışmanın neticesinde çok sayıda Fransız askerini esir aldılar[319]. Son olarak 8 Aralık'ta Struma'da yaşanan çatışmada Bulgarların İngilizlere geri adım attırmaları[320] ve İtilaf Devletlerine ait birliklerin cephede iyice gerileme yaşaması, İtilaf Devletleri hükümetlerinin önlem almasını zorunlu kıldı.

10 Aralık 1917 tarihinde General Marie Guillaumat Makedonya Cephesi'nde mücadele eden İtilaf Devletleri birliklerinin yeni komutanı olarak tayin edildi. Onun ardından bu birlikler tam anlamıyla toparlanmadıysa da eskisinden daha moralli hale geldi[321]. Özellikle İngilizler, Vardar Ovası ve Doyran Gölü arasındaki bölgede çok faaldi[322]. 24 Aralık'ta İtilaf Devletleri Struma'ya yoğunlaşırken ertesi gün yüksek seviyede top atışları ile ön plana çıkacaklardı[323]. Ancak İtilaf Devletlerindeki bu değişiklik kısa sürede etkisini yitirdi.

[315] **Donau- Armee-Zeitung**, 23 Oktober 1917/ 23 Ekim 1917.
[316] **Donau- Armee-Zeitung**, 5 November 1917/ 5 Kasım 1917.
[317] **Donau- Armee-Zeitung**, 6 November 1917/ 6 Kasım 1917.
[318] **Donau- Armee-Zeitung**, 9 November 1917/ 9 Kasım 1917.
[319] **Donau- Armee-Zeitung**, 21 November 1917/ 21 Kasım 1917.
[320] **Donau- Armee-Zeitung**, 10 Dezember 1917/ 10 Aralık 1917.
[321] Westwell, **a.g.e.** , s. 234.
[322] **Donau- Armee-Zeitung**, 17 Dezember 1917/ 17 Aralık 1917.
[323] **Donau- Armee-Zeitung**, 26 Dezember 1917/ 26 Aralık 1917.

Aralık'ın sonuna kadar Manastır'ın kuzeybatısındaki ve Doyran Gölü'ndeki küçük çapta çatışmalar dışında cephede önemli sayılabilecek herhangi bir çatışma olmadı[324]. Bununla birlikte yeni gelen General İtilaf birliklerini taarruz yapabilecek seviyeye hiçbir zaman getiremedi. Ancak İngiliz ve Fransız birlikleri arasındaki ilişkileri iyileştirmeyi başararak, askerleri cephede başarılı olacaklarına dair cesaretlendirdi.

1918 yılı başlarına gelindiğinde, İtilaf Devletlerinin aksine İttifak Devletlerinde çatırdamalar başladı. Alman Hükümeti de cephede önemli rol oynayan birliklerinin bir kısmını bölgeden çekerek, Batı Cephesi'ne nakletti. Bu nedenle Yunan birliklerinin de dâhil olduğu, İtilaf Devletleri birliklerine karşı cephede az sayıda askeriyle birlikte, Bulgar birlikleri mücadele etti. İtilaf birliklerinin yalnızca sayıca değil, teknik açıdan üstün durumda olmaları ise işleri İttifak Devletlerinin aleyhine dönüştüren sürecin başlangıcını oluşturdu[325].

Almanların savaşı kazanma arzusu ve cesareti 1918 yılı ortalarında artık tamamen kaybolurken İttifak Devletlerinin temmuz ve ağustos aylarında giriştikleri çatışmalarda ki başarısızlıkları, yalnızca Makedonya Cephesi'nde değil genel olarak savaşı kazanacakları ümitlerini tüketmişti. Bu tükenmişlik içerisinde savaş başladığı yerde yani Makedonya'da sona erdi. Sonun başlangıcını ise eylül ayında Bulgarlarla yaşanacak çatışmalar oluşturdu[326].

17 Eylül'de Vardar Nehri'nin her iki yakasında İngilizlerle, cephede kalan son askeri birlikleriyle mücadele eden Almanlar, onları var güçleriyle geriye püskürtürlerken Doyran'ın güneyinde ve batısında karşılıklı top atışları yaşanıyordu[327]. 27 Eylül'de Alman birlikleri düşman birliklerini fazla rahatsız etmeden Vardar'ın batısında kendilerine emredilmiş olan harekâtları yaptı. Burada başarılar inişli çıkışlı oldu. Alman askerleri devriye gezileri sırasında Yunan askerlerini esir alırken Fransız raporlarına göre 26 Eylül'de Müttefik orduları kuzeye doğru ilerliyordu. Vardar ve Manastır ve Pirlepe çizgisini tamamen açıyorlardı. Bu sırada İngiliz birlikleri Strumitsa (Ustrumca)'yı ele geçirdi. Sırp süvari birlikleri İştip'in merkezinden hareket ederek, Alman ve Bulgar birliklerince korunan bazı kasabaları ele geçirdiler.

---

[324] **Donau- Armee-Zeitung**, 31 Dezember 1917/ 31 Aralık 1917.
[325] Westwell, **a.g.e.** , s. 234.
[326] **Birinci Dünya Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yener Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul,1976, s. 878.
[327] **Rosenheimer Anzeiger**, 21 September 1918/ 21 Eylül 1918.

Kısa süre sonra Alman ve Bulgar birlikleri Kırşova'nın batısındaki dağlık bölgeye doğru püskürtüldü. İtalyan birlikleri de buraya yakın bir noktaya varmışlardı[328].

İtilaf Devletlerinin Makedonya Cephesi'ni adeta yarması üzerine Bulgarlar ateşkes talep ettiler. Osmanlı Devleti bu durumdan memnun, Avusturya ise rahatsız oldu. Çünkü devlet artık dağılmanın eşiğine gelmişti[329]. Selanik'te savaşan Sırp birliklerine yardım etmek üzere harekete geçen İtilaf Devletleri, giriştikleri saldırı sonucunda başarı elde ettikten sonra 29 Eylül 1918 tarihinde Bulgarlarla ateşkes antlaşması imzaladı[330]. 30 Eylül itibariyle geçerli olan ateşkes anlaşmasına göre Makedonya Cephesi'nde çatışmalar durduruldu. Müttefik orduları ateşkese göre Makedonya'da hareket etmeye başladı.

Ateşkesten hemen önce Sırp ordusu Üsküp ve Bulgar sınırı arasındaki Gradişte ve Slavişte tepelerini ele geçirmiş oldu. Ateşkese rağmen Avusturya-Macaristan birlikleri mücadeleye var gücüyle devam ediyordu. 2 Ekim'de Fransız süvari birliği Üsküp'e girdi[331]. Ancak bu çabaları neticesiz kaldı. Makedonya'da zaferle sonuçlanan saldırı sırasında alınan binlerce esire ek olarak, 65.000 Bulgar, 29 Eylül ateşkesi uyarınca, Üsküp'ün batısındaki Müttefiklere teslim oldu. Bulgarlar kendilerini adeta savaş esiri olarak görüyorlardı[332].

Bu olayın ardından Karadağ, Sırp birliklerince Avusturya-Macaristan'ın elinden kurtarılırken 4 Kasım'da Avusturya-Macaristan İtilaf Devletleri ile ateşkes imzalamak zorunda kaldı[333]. Aralık 1918'de ise savaş İttifak Devletleri için mağlubiyetle sonuçlandı[334]. Dolayısıyla Makedonya Cephesi de savaşın diğer cepheleri gibi tamamıyla kapandı[335].

---

[328] **Rosenheimer Anzeiger**, 1 Oktober 1918/1 Ekim 1918.
[329] **Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi**, "Birinci Dünya Savaşı" Maddesi, s. 878.
[330] **Meydan Larousse**, "Makedonya" Maddesi, s. 48.
[331] **Rosenheimer Anzeiger**, 4 Oktober 1918/ 4 Ekim 1918.
[332] **The Cambria Daily Leader**, 9 October 1918/ 9 Ekim 1918.
[333] Westwell, **a.g.e.** , s. 235.
[334] http://pelagon.de/?page_id=4822 , **Erişim Tarihi:** 09.04.2021, **Erişim Saati:** 14.04.
[335] Erjada Progonati, "The Chronicle Of The First World War And Its Impact On The Balkans", **Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 14, Yaz, 2014, s. 108.

1.3.2. Savaş Sonrasında Paris Barış Konferansı'nın Toplanması ve Makedonya'nın Durumu

Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri bünyesinde cepheden cepheye koşan Sırplar ve Yunanlıların galibiyeti, İttifak Devletleriyle birlikte mücadele eden Bulgarların mağlubiyeti ile sona erdi. Savaşın neticesinde, Bulgaristan eski topraklarının sınırına geri çekilmek durumunda kaldı[336]. Akabinde, ocak ayı başında Makedonya'ya giden Yunan Başbakanı Venizelos, Yunan birlikleri tarafından işgal edilen Serez'i ziyaret ederken ziyaretinin neticesinde hazırladığı raporda, kasabada yaşayan 24.000 kişiden 5000'inin açlıktan öldüğünü, 11.000'inin sınır dışı edildiğini ve 2000'inin de Bulgar işgali sırasında askeri yollarda çalışmaya zorlandığını tespit ettiğini bildiriyordu. Başbakan, aralarında yas tutan kadınların da bulunduğu kasaba sakinlerinin kendisine Bulgarların kasabayı zaptettikleri iki yıl içerisinde Yunanlılara karşı çeşitli suçlar işlediğini anlattıklarını belirtiyordu[337]. Bununla birlikte savaşın başlarında yaşadıkları yerleri terk etmek durumunda kalan, içlerinde binlerce mutsuz kadın ve çocuğun da bulunduğu Makedonya halkı, yavaşça yaşadıkları yerlere geri dönmeye başlayacaktı. Bazıları geri dönüş için at arabalarını kullanırken kalanları yürüyerek geri dönüş yoluna girdi[338].

Bu geri dönüş bir son olmazken devletlerarası yaşanacak olan barış süreci Makedonya'da siyasi durumu farklı bir noktaya taşıdı. Savaşın galiplerinin kendi aralarında anlaşmazlığa düşmeleri kısa süre içerisinde bir konferansın toplanması gerektiğini gösteriyordu. Anlaşmazlıkları çözümlemek ve barış anlaşmalarını görüşmek amacıyla 18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı toplandı.

Konferansa İtilaf Devletlerine karşı savaşın her hangi bir noktasında yer almış, 32 devletin yaklaşık olarak 70 temsilcisi katılırken İngiltere, Fransa, ABD, Japonya gibi devletlerde liderlik yapıyorlardı. Devletlerarasında dört ay kadar süren görüşmelerin ardından Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Macaristan ve Osmanlı Devleti ile ayrı ayrı anlaşmalar yapılması kararı alındı. Almanya ile yapılan görüşmelerin neticesinde ilk olarak İtilaf Devletleri ile Almanya arasında 23 Haziran 1919 tarihinde Versailles Barış Antlaşması imzalandı[339].

---

[336] Hacısalihoğlu, **a.g.m.** , s. 441.
[337] **The Ledge Greenwood**, January 2, 1919/ 2 Ocak 1919.
[338] **New York Tribune,** January 19, 1919/ 19 Ocak 1919.
[339] Üçarol, **a.g.e.** , ss. 509-510.

Akabinde 10 Eylül 1919'da Avusturya ile Saint German, 27 Kasım 1919'da Bulgaristan ile Neuilly, 6 Haziran 1919'da Macaristan ile Trianon Barış Antlaşmaları imzalandı. Osmanlı Devleti ile imzalanması planlanan Sevr Barış Antlaşması ise bir yandan İtilaf Devletlerinin kendi içindeki anlaşmazlıkları, diğer yandan Türk milletinin Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Ulusal Kurtuluş Savaşı nedeniyle yürürlüğe giremedi ve ölü doğan anlaşma olarak rafa kaldırıldı[340].

Makedonya bölgesinin geleceğine ilişkin maddeleri içeren anlaşma ise kuşkusuz Bulgaristan ile imzalanan Neuilly Antlaşması idi. Anlaşmaya göre Strumitsa yeni kurulan Yugoslavya'ya bırakılırken[341] anlaşmanın sonrasında Balkan Savaşlarının neticesinde imzalanan Bükreş Antlaşması'nın maddeleri, Neuilly Atlaşması ile adeta teyit edilmiş oldu. Anlaşmanın neticesinde Makedonya Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında üç ayrı bölgeye ayrıldı[342]. Risto Stefov'un tespitlerine göre, Makedonya'da bu bölgeler içerisinde Yunanistan, 35.169 km²lik alanla birlikte en büyük parçaya toprak parçasına sahip olurken Sırp Hırvat Sloven Krallığı 25.774 km² ve Bulgaristan ise 6.798 km² toprakla Yunanistan'ın ardından sıralandı[343]. Bununla birlikte İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere ve Fransa, düzenelen konferansın neticesinde Makedon sorununun artık tamamen sona erdiğini düşünüyorlardı[344]. Ancak beklenen olmadı. Bölünme sonrasında, Balkan devletleri, Makedonya'nın üç bölgesinde (Ege Makedonya'sı, Vardar Makedonya'sı, Pirin Makedonya'sı) yaşanan asimilasyon ve göç politikaları ile birlikte Makedonya'nın etnik yapısının değiştirmeyi hedefledi[345].

Sayılara göre Birinci Dünya Savaşı'ndan en karlı çıkan Balkan Devleti Yunanistan olurken Ege Makedonya'sında az sayıda Rum'un yaşıyor olması Yunanistan için olumsuz bir durum yaratmıştı. Bunu önlemek amacıyla başlangıçta çok sayıda Makedon bölgeden göç ettirildi. Ancak bu zorla tahliye Yunan Hükümeti'nin beklentisini tam anlamıyla karşılayamadı. Nüfusun çoğunluğu hâlâ

---

[340] Üçarol, a**.g.e.** , ss. 510-512.
[341] **Meydan Larousse**, "Makedonya" Maddesi, s. 48.
[342] Stefov, **a.g.e.** , s. 6.
[343] **Istorija Na Makedonskiot Narod**, Instıitut Za Nacionalna Istorija, Skopje, 2008, s. 224. Meydan Larousse Ansiklopedisindeki verilerde bu dağılımla ilgili ufak çapta da olsa farklılıklar görülmektedir. Buna göre, Yunan (Ege) Makedonyası 35 505 km², Yugoslav (Vardar) Makedonyası 26 493 km², Bulgar (Pirin) Makedonyası 6 788 km²'den oluşuyordu. Bakınız; **Meydan Larousse**, "Makedonya" Maddesi, s. 48.
[344]Andrew Rossos, **Macedonia And The Macedonians A History**, Hoover Instıiution Press Stanford University, First Printing, Stanford, California, 2008, s. 131.
[345] Stefov, **a.g.e.** , s. 7.

Yunanlardan oluşmadığı gibi büyük kısmını Makedonlar, Türkler ve diğer milletler oluşturuyordu[346]. Sırplar ise Vardar Makedonya'sını adeta Güney Sırbistan olarak ilan etti. Bulgaristan ise savaştan mağlup çıkmasından ötürü Pirin Makedonya'sı adını verdikleri küçük bir toprak parçasıyla yetinmek zorunda kalarak Makedonya'da en az hak sahibi olan devlet olarak anıldı. Ancak Makedonya'nın Bulgar Makedonya'sı olduğu görüşünü savunmaktan da geri kalmadı[347]. Bu şartlar altında üç bölgeye ayrılmış olan Makedonya'da yeni bir dönem başladı.

1.3.3. 1920'lerde Makedonya'da Siyasi Durum

Balkan Savaşları sonrasında Makedonya'dan Anadolu'ya doğru yaşanan göç dalgasını, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanacak yeni bir göç dalgası izledi. Bununla birlikte üç bölgeye ayrılmış olan Makedonya'da, sular durulmadığı gibi Makedonya sorunu son bulmadı. Bununla kalmayıp, Türkler başta olmak üzere bölgedeki Müslümanlara yönelik zorla göç ettirme ve asimile politikası, bölgenin siyasi durumunda yeni olayların patlak vermesine neden oldu[348]. Bu politikalar Makedonya halkı arasında bulunan Bulgarların, bölünmeyi reddeden ve özerk veya bağımsız ancak birleşik ve özgür bir devlet olan Makedonya (Slobodna Makedonija) çağrısında bulunan IMRO'ya karşı sempati duymaya başlamasına ve kısa süre içerisinde de Bulgarlardan bazılarının bu örgüte dâhil olmasına neden oldu[349].

Üç bölgede benzer politikalar yürütülse de kendi içlerinde elbette ki farklılıklar da vardı. Bu bölgelerden öncelikle Ege Makedonya'sına baktığımızda; Birinci Dünya Savaşı sonrasında Yunanistan bölgedeki faaliyetlerini yürütebilmek amacıyla öncelikle Bulgaristan ile anlaşma yoluna gitti ve 29 Eylül 1919 tarihinde iki hükümet, "Gönüllü Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi" imzaladı. Bu sözleşmeye dayanarak Yunan Hükümeti, çok sayıda Makedon'u Ege Makedonya'sından göç ettirdi. Göç edenler mallarını Rumlara satmak durumunda kaldılar[350]. Bu politikaya başlarda Bulgar Hükümeti'nin karşı çıkmama nedeni, kuşkusuz savaştan mağlup çıkması ve Makedonya topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş olmasıydı.

---

[346] Stefov, **a.g.e.** , s. 13.
[347] Rossos, **a.g.e.** , ss. 131-133.
[348] Nuredin, **a.g.e.** , s. 53.
[349] Rossos, **a.g.e.** , s. 24.
[350] **Istorija Na Makedonskiot Narod**, s. 221.

Bulgaristan'ın da desteğini alan Yunanistan, göç politikasını meşrulaştırmak istiyordu. Ancak faaliyetleri Milletler Cemiyeti'nin dikkatini çekti. Cemiyet göç olayını başlatmalarında hükümetlerin haklı olup olmadığını yerinde incelemek amacıyla 20 Eylül 1920 tarihinde, bölgeye Yunan-Bulgar Ortak Komisyonu olarak bilinen özel bir komisyon atadı. Komisyonda Bulgar ve Yunan yetkilileri dışında tarafsız olarak başkan ve yardımcısı olarak görev alacak olan Belçika'dan Binbaşı Mariel de Roover, Yeni Zelanda'dan Albay A. C. Corfeve de vardı. Bu iki isim muhacirlerin mülklerinin tahliyesini ve tazminatlarını takip etmelerini kolaylaştırmayı amaçladı. Yaptıkları incelemelerin neticesinde iki devlet arasında imzalanan sözleşmenin pratikte gereksiz olduğunu kanıtladı. Aslında komisyonun bölgede kaldığı üç yıl boyunca ne Ege Makedonya'sında yaşayan Makedonların, ne de Vardar Makedonya'sında yaşayan Yunanlıların gönüllü olarak evlerinden ayrılma niyeti olmadığı açıkça görünüyordu. Bu nedenle de çok sayıda Makedon yine Ege Makedonya'sında kalarak Yunanistan'ın Makedon halkı üzerinden yürüttüğü politikaları başarısız kıldı[351].

Diğer yandan Türklere yönelik faaliyetlerini yürüten Yunan Hükümeti, Ege Makedonya'sının etnik yapısını adeta tamamıyla değiştirerek bölgeyi tam anlamıyla Yunan toprağı yapmayı planlıyordu[352]. Bu amaçla da ilk olarak isim değişikliği politikası izledi.

10 Ekim 1919 tarihinde bu politikaya yönelik çıkarılan kanunla birlikte öncelikle Türk etkisinin yoğun olduğu yerlerde değişikliğe gidildi. Ardından Makedonların bulunduğu yerlerde isim değişikliğine gidildi. Örneğin; dağların, yerleşim yerlerinin vs. pek çok şeyin isimleri değiştirildi[353]. Bu kanun Slav veya Türk adlarını taşıyan yerlerin isimlerinin değiştirilmesi için başlatılan kampanyanın ilk resmi eylemi oldu. Kanun kapsamında 1918-1928 yılları arasında yaklaşık olarak 1.497 yerleşim yerinin adının değiştirildiği biliniyordu[354]. Bununla birlikte 1919'dan 1923 sonbaharına kadar geçen dönemde, her iki bölgeden toplamda yaklaşık olarak sekiz yüz kişi göç ettirildi. Bu kimselerin üçte birinden azı Bulgarlardan oluşuyordu.

[351] Todor Hristov Simovski, **Inhabited Places in Aegean Macedonia,** e-book edition, Toronto, 2019, ss. 12-13.
[352] Stefov, **a.g.e.** , ss. 14-15.
[353] **Istorija Na Makedonskiot Narod**, ss. 227-228.
[354] Chepreganov, **a.g.e.** , ss. 220-221.

Ege Makedonya'sındaki etnik yapının değişmesini etkileyecek olan bir başka faktör 1919-1922 yılları arasında vuku bulan Ulusal Kurtuluş Savaşı'ydı. Yunanlıların Anadolu topraklarına yönelik "Megali İdea" (Greater Greece) özlemleri nedeniyle, Anadolu'nun batısını işgal etmesi neticesinde başlayan bu savaştan, Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk milletinin başarılı çıkması, Yunan Hükümeti'nin planlarını bozdu. Anadolu'dan umduğunu bulamayan Yunanistan, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın ardından gözünü yine Ege Makedonya'sına çevirdi. Bunun için anlaşma gereğince yapılacak nüfus mübadelesinden yararlandı.

Anadolu'dan gelen çok sayıda Rum muhacir Ege Makedonya'sına yerleştirilirken burada yaşayan çok sayıda Türk ve Makedon ise Türkiye'ye göç ettirildi. Ege Makedonya'sında kalan az sayıda Türk ve Makedon'un hakları ise istismar edildi. Özelikle Anadolu'dan gelen muhacirleri barındırma konusunda zorluk yaşadıklarına yönelik bir bahane öne süren Yunan Hükümeti, Makedonların hanelerine bir veya daha fazla muhacir aileyi kabul ettirmek zorunda bıraktırdı. Bu zorunlu barındırma meselesine, daha sonra topraklarını terk etmek zorunda kalan muhacirlerin tarım arazilerinin ve eşyalarının kamulaştırılması meselesi eklendi [355]. Yunan Hükümeti bununla da kalmayıp, Makedon aileleri kendi aile isimlerinden vazgeçmeye ve yalnızca "Yunanca kulağa hoş gelen" isimler kullanmaya zorunda bıraktı.

Metaksas'ın diktatörlüğü sırasında Makedonlar, acımasız baskılara maruz kaldılar. İnsanların anadillerini konuşmalarına izin verilmezken kullananlara ağır para cezaları verildi. Yunanistan, 1924 yılında Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde özellikle Makedoncayı bir anadil olarak kabul etmesine rağmen, Makedoncanın konuşulmasını yasadışı ilan ederek, adeta resmi bir karara karşı çıkıyordu[356].

Bir süre sonra bölge sadece göç ve isim değişikliği meseleleri ile değil, aynı zamanda terör ve şiddet eylemleriyle de gündeme gelmeye başladı. 27 Temmuz 1924'te Karaköy ve Lovcha köylerinde yaklaşık olarak 19 Makedon'un öldürülmesi, akabinde Kasım 1925'te Florina'da yaşayan Makedonların yaşadığı şiddete dayalı

[355] Simovski, **a.g.e.** , ss. 13-14.
[356] Stefov, **a.g.e.** , s. 32.

eylemlerde, bir kısmının vurularak öldürülmesi, bir diğer kısmının ise tutuklanması bu eylemlerin sadece birkaç örneğiydi[357].

26 Temmuz 1924 günü geceleyin bir grup Yunan askeri, Tarlis köyü belediye başkanı eşliğinde Karaköy köyüne geldi. Köyün belediye başkanının listesine göre; Iliya G.Siganov, Petar Damyanov, Georgi Damyanov, Ivan N.Busakov, Petar Lindev, Angel Kochanov, Kostadin Todorov Hadjiyanakiev, Yanaki Lazarov Hadjiyanakiev, Nikola Ivanov Bakarov, Petar Hadjindelv Ivanov Seganov, Ivan Iliev Mardov, Kostadin Lindev isimli 13 kişi tutuklandı. Bu isimler 27 Temmuz sabahına kadar köyde tutulduktan sonra sabahleyin erken saatlerde güçlü bir askeri konvoy gözetiminde Turlis köyüne götürüldüler. Burada Hasançov Hanında hapsedildiler. Bu handa hapsedilenler arasında Tarlis köyünden getirtilen Iliya D. Ondrev, Vasil Terziev, Stefan Duhov, H. Kostadin Padarev, Melek Suhulev, Ivan Shumanov, Atanas Gemiev, Stoyan Shimovlar da vardı. Lovcha köyünden hapsedilmek üzere getirilenler ise Vasil D. Djingarov, Vasil Chalkanov, Ivan Bozhinov, Alexa Bozhikov idi. Tahminen sabahleyin saat 09.00 civarında askerlerden biri tutukluların yanına girerek, onlara korkmamaları gerektiğini ve başka bir köye götürülerek sorgulaya çekileceklerini bildirdi. Ardından suçsuz oldukları takdirde kendilerine bir şey yapmayacaklarını ifade etti. Akabinde tutuklular iki asker, bir subay ve tüfekle silahlanmış dört Yunan sivilden oluşan konvoy eşliğinde yola çıkarıldı. Bu sırada dinlenme molası veren konvoy, bulundukları noktada tutuklulara saldırarak, olay yerinde 17 kişinin ölümüne neden oldu. 10 kişi kaçmayı başarırken ertesi gün Karaköy köyünden Angel Kochanov olay yerinde bulduğu üç ağır yaralıyı askeri yetkililere teslim etti. Bu isimlerden ikisi daha sonra askerlerin eline geçtiğin de hayatını kaybetti. Daha sonradan kaçanlardan Kostadin T. Hadjiyanakiev, Stoyan Shimov, Yanaki H. Yanakiev ve Atanas ve Ivan Shumanovi'nin ise yaralılara ellerinden geldiğince yardım ettikten sonra ormana doğru yol alarak gece karanlığına kadar ormanda saklandığı öğrenildi[358].

Bu olaylar Yunanlıların baskı ve şiddet eğilimli politikalarında ne kadar da ciddi olduklarını gösteriyordu. Olayın ardından 1 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyeti'nden biri Bulgar Hükümeti'nden ve biri Yunan Hükümeti'nden olmak üzere dört kişilik komisyon köye geldi ve olayda adı geçen isimleri tek tek sorguladı.

[357] Stefov, **a.g.e.** , s. 15.
[358] **Македония (Makedoniya)**, 7 октомври 1998/ 7 Ekim 1998.

Komisyonun Yunan temsilcisi, Tarlis, Karaköy ve Lovcha'dan gelen Bulgarları IMRO'ya üye olmakla, Ege Makedonya'sındaki müfrezelerin geçişini kolaylaştırmakla ve 27 Bulgar'ı Tarlis köyünün merkezindeki saldırıya katılmakla suçluyordu. Ancak komisyonun diğer temsilcileri el birliğiyle aldıkları kararın neticesinde olaya tanık olup kaçak durumunda olan Bulgar köylülerin serbest bırakılmasını ve Bulgaristan'a transferini sağladılar[359] .

Makedonlar bu baskıya daha fazla dayanamayacaklarını anladıkları anda Bulgaristan'a, az sayıda da olsa bir kısmı Vardar Makedonya'sına göç etmek zorunda kaldı. Özellikle göçün yaşandığı yerleşim yerleri Manastır, Gevgeli ve Strumitsa oldu[360]. Eylemler uzun yıllar devam ederken bu koşullar altında yaşamaya dayanamayan çok sayıda Makedon göç etti. Resmi olmayan sayılara göre 1923-1928 yılları arasında yaklaşık olarak 33.000 Makedon Bulgaristan'a, 10.000 kadar Makedon'da Vardar Makedonya'sına göç etmek zorunda kaldı[361]. Bölgede kalan Makedonlar duruma sessiz kalmayıp, bölgede etnik değişim yapıldığını belirten açıklamalar yaptıysa da Yunan Hükümeti bu iddialara karşı sessizliğini korudu. 1928 yılında yaptıkları nüfus sayımı neticesinde iddiaları yalanlayan bir açıklama yaptı[362].

Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1920'li yılların Pirin (Bulgar) Makedonya'sına bakıldığında; Paris Barış Konferansı'ndan sonra Bulgaristan otoritesine girdi. Makedonya'nın bu bölgesinde de halkın durumu, diğer iki bölgedeki halkların durumundan esasen pek de farklı değildi[363]. Bulgar Hükümeti'nin Makedon halkı üzerinde hâkimiyet sağlamak için şiddet ve politik baskı uyguladığı görülüyordu. Bununla birlikte hükümet uyguladığı baskıya karşı halkın ayaklanmaması için sert tedbirler aldı[364]. Buna karşılık 14 Haziran 1922 tarihinde Yugoslav ve Yunan Dışişleri Bakanları ile birlikte Belgrad'da yaptıkları görüşmeden dönen Romen Dışişleri Bakanı, Bükreş'teki Bulgar bakanına Bulgar Hükümeti'ni komiteci faaliyetlerini hoşgörmek ve hatta teşvik etmekle suçladığı toplu bir bildiriyi sundu[365] .

[359] **Македония (Makedoniya)**, 7 октомври 1998/ 7 Ekim 1998.
[360] Simovski, **a.g.e.** , s. 14.
[361] Stefov, **a.g.e.** , s. 15.
[362] **Istorija Na Makedonskiot Narod**, s. 228.
[363] Chepreganov, **a.g.e.** , s. 224.
[364] **Istorija Na Makedonskiot Narod**, s. 232.
[365] Elisabeth Barker, **Macedonia Its Place In Balkan Power Politics**, London, Newyork, 1980, s. 24.

Bu açıklamaya karşılık Stambulisky Hükümeti, Milletler Cemiyeti Konseyinin Bulgaristan ile komşuları arasındaki ilişkileri etkileme olasılığının yüksek olduğunu düşündüğü için Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine yazdıkları mektupta, Pirin Makedonya'sını denetlemeleri için bir Uluslararası Araştırma Komisyonu oluşturmalarını istediklerini belirtti. Ayrıca bu notada Bulgar Hükümeti, Bulgaristan'ın sınır güvenliğini sağlamak için elinden geleni yaptığını, ancak askeri birliklerinin yetersiz olduğu için daha fazla müdahale edemediklerini, Stambulisky'nin komiteci çetelerini asla teşvik etmediğini ve aslında Bulgaristan'ın güneybatı sınırındaki sınır kontrolünü güçlendirmeye çalıştığını bildirdi. Akabinde Yugoslav, Yunan ve Romen temsilcilerinin ılımlı bir tutum sergilemesi nedeniyle mesele Milletler Cemiyeti tarafından çözüldü ve Bulgar Makedonya'sına Uluslararası Araştırma Komisyonu gönderilmesine gerek kalmadı. Bu diplomatik ilişkinin neticesinde Stambulisky, Yugoslavya ile uzlaşma talebini sürdürdü ve Tarım Bakanı Kosta Todorov'un Belgrad'da yürüttüğü görüşmelerden sonra iki devlet, Mayıs 1923'te yürürlüğe giren Niş Sözleşmesi'ni imzaladı[366].

1903 ayaklanmasının 20. yıldönümünde ulusal örgütler tarafından Sofya'da düzenlenecek olan protesto gösterileri de Bulgarların şiddet içeren politikalarına karşı adeta bir başkaldırı olacaktı. Bağımsız bir Makedonya kurulmasına ilişkin tezahüratta bulunan Makedonların asla pes etmeyecekleri görülüyordu. Protestocular, Makedonya'nın bağımsızlığını yalnızca Bulgar İşçi Partisi ile iş birliği yapılırsa ve kapitalist ülkelerle işbirliğinden vazgeçilirse kazanabileceğini belirtiyorlardı[367].

10 Ekim 1927 tarihinde hükümet Pirin Makedonya'sını kuşatırken bölgede sıkıyönetim ilan etti. Aldığı kararı derhal krala bildirirken kral gönderdiği telgrafta sıkıyönetim halini onayladığını bildirdi. Detayları görüşmek için parlamentoda bir toplantı düzenlenmesi öngörülürken halkın hükümetle uzlaşma ihtimali için süre 24 saati geçmişti. Bölgede bir savaşın olup olmayacağı endişesi Avrupa'yı sararken Bulgar Hükümeti bir savaşın olmayacağının garantisini verdi[368].

IMRO'nun faaliyetleri nedeniyle ilan edilen bu sıkıyönetime karşılık, örgüt lideri Ivan Mihailov'un örgütün yedinci kongresinde amaçlarının savaşmak olmadığını, ancak sorunun çözümü için Bulgar Hükümeti'nin her davetine karşılık

[366] Barker, **a.g.e.** , ss. 24-25.
[367] **Edasii**, 12 Augusti 1923/ 12 Ağustos 1923.
[368] **AZ am Abend**, 10 Oktober 1927/ 10 Ekim 1927.

verdiklerine ilişkin açıklamaları, örgütün hükümetle yakın ilişki içerisinde olduğunu kanıtlar nitelikteydi. Örgütün Pirin Makedonya'sı dâhil olmak üzere Makedonya'nın tamamında uyguladığı terör eylemlerine ve liderinin kongrede yaptığı açıklamalara karşı yabancı diplomatların protestoları üzerine Bulgar Hükümeti örgütle bir bağlantıları olduğu iddialarını ve örgütün varlığını reddetti[369].

Vardar (Yugoslav) Makedonya'sında ise Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, bölgeyi adeta Güney Sırbistan ilan ederek bölgede yaşayan milletleri kapsamlı bir asimile politikası çerçevesinde tamamen Sırplaştırmak istiyordu. Bu durum uzun yıllar Makedonya'da gerilime yol açan IMRO'nun çıkarlarına ters düşeceği için kısa sürede hükümetlerle örgüt arasında yeni gerilimlerin doğmasına neden oldu.

1920 yılının başlarında örgüt yeniden faal hale gelirken örgütün başına Todor Aleksandrov geldi. Kendisi lider olur olmaz Vardar Makedonya'sında bir terör kampanyası başlattı[370]. Bununla birlikte, bölgede ve az da olsa Ege Makedonya'sında örgüt baskınlarını planlamak için IMRO'yu yeniden düzenlemekle uğraştı. Bulgar Başbakanı Stambulisky, onu durdurmak için çok fazla şey yapamadı.

Haziran 1922'de Yugoslav Hükümeti'nin, Belgrad'daki Bulgar Bakanı, Yugoslav topraklarında Bulgar komitecilerinin saldırılarına izin vermeyeceklerini, saldırılara karşı ortaya çıkabilecek herhangi bir vahim olayın sonuçlarının sorumluluğunu üstlenmeyeceklerini, müttefik hükümetlerine ve Milletler Cemiyeti2ne duyurdu[371]. Akabinde aralık ayında Makedonya'da yaşayan Müslümanlar bölgede kendilerine yapılan baskılar nedeniyle, Lozan Konferansı'na bir dilekçe sunarak, Avrupa devletlerinden bu baskıları durdurmalarını talep ettiler. İsmet Paşa, bu dilekçeye karşılık Makedonya'da Müslümanlara yönelik yapılan muameleleri yakından takip edeceklerine ilişkin bir açıklama yaptı[372].

Yugoslav ve Türk Hükümetlerinin art arda yaptıkları açıklamalara rağmen, başta Vardar Makedonya'sı olmak üzere Makedonya'nın tamamını hedef alan IMRO saldırılarının yoğunlaşmasıyla Yugoslavya ile Bulgaristan arasındaki gerilim iyice yükseldi. IMRO'nun faaliyetleri yalnızca Stambulisky projelerine değil, aynı zamanda İtalya'nın ve Almanya'nın Balkanlara kolayca girmesini engellemeye

[369] Chepreganov, **a.g.e.** , s. 225.
[370] **Meydan Larousse**, "Makedonya" Maddesi, s. 48.
[371] Barker, **a.g.e.** , s. 24.
[372] Yeliz Okay, Tuncay Babalı, **Türkiye- Sırbistan İlişkileri**, Doğu Kitabevi, I. Baskı, İstanbul, 2012, s. 151.

çalışan İngiliz ve Fransızların çıkarlarına da zarar veriyordu. Bu nedenle de açık olarak Fransa ve İngiltere'nin hâkimiyetinde olan Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuğuyla, Almanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'ya karşı Balkan bloğu oluşturma fikrini destekleyen müzakereler başladı ve Mayıs 1923'te Niş Sözleşmesi imzalandı[373]. Bu sözleşme ortak sınır kontrolünü içerirken sınırın her iki yanında 100 metre boyunca tüm ağaçlar ve çalılıklar temizlenecek ve komitacıların yanlısı olduğundan şüphelenilen kimselerin sınır bölgelerinden geçmeleri dahi yasaklanacaktı. Ancak sınırın her iki tarafında da toprak sahibi çiftçilerin özel geçiş izinleri olacaktı. Sözleşmenin ardından, Stambulisky, Petriç ve Köstendil'de örgüt yanlılarını tutuklama girişiminde bulundu. Onun tutuklama emrinin ardından Niş Sözleşmesi'ne karşı olan IMRO'nun liderleri Subaylar Birliği adıyla anılan askeri bir grupla ve eski Sosyalist Alexander Tsankov ile iş birliği yaparak Haziran 1923'te Bulgar Hükümeti'ne bir darbe yaptılar. Bu darbe sırasında, Stambulisky vahşice öldürülürken hükümette önemli mevkilerde bulunan birçok isim hayatından endişe ettiği için Belgrad'a kaçtı.

Tsankov Başbakan olurken Volkov Savaş Bakanı oldu. Bununla birlikte IMRO gelecek on yıl için Bulgar Savaş Dairesi'nin kontrolünü tüm değişimlere rağmen elinde tutmayı başaran paha biçilmez bir müttefike sahip oldu. Tsankov Niş Sözleşmesi'ne saygı duyacağını ilan ederek görev süresine başladı. Ekim 1923'te, sözleşme hükümlerine göre atanan bir Bulgar-Yugoslav Karma Komisyonu, Sofya'da toplandı. Kasım ayında, Birinci Dünya Savaşı sırasında Sırp Makedonya'sında Bulgar işgal yetkilileri tarafından uygulanan suçluların iadesi, tıbbi yardım ve tazminat talebi konulu bir anlaşma imzaladı. Bulgar Parlamentosu anlaşmayı Ocak 1924'te onayladı. Buna rağmen Vardar Makedonya'sındaki komitacı saldırıları ve terör eylemleri devam etti[374].

Mart ayına gelindiğinde, IMRO'nun terör eylemlerinin yanı sıra Sırpların da bölgede yaşayan milletlere yönelik baskı ve asimilasyon politikaları tüm hızıyla devam ediyordu. Bu politikaların içerisinde en yaygın olanları, vatandaşların gittiği okulların ve kiliselerin kapatılması, Sırpçanın resmi dil olarak kullanılmaya

[373] Nazif Mandacı, **The Independence of The Former Yugoslav Republic of Macedonia (Fyrom) and The Revival of The Macedonian Question**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 24.
[374] Barker, **a.g.e.** , ss. 25-26.

zorlanılmasıydı[375]. Sırpların bu politikalarının nedeni, Ege Makedonya'sında Yunanlıların Yunanlılaştırma politikasının bir benzeriydi. Sırplar, Selanik'ten Prizren'e kadar Makedonya'nın her yerinde Sırp etkisinin olmasını ve bölgenin her yerinin Sırplardan oluştuğu iddialarını bu baskı politikasıyla meşru hale getirmek istiyorlardı. Buna karşılık bölgede yaşayan diğer milletler Vardar Makedonya'sında resmi işlerle ilgilenen devlet görevlileri dışında Sırpların çok fazla etkin olmadığını iddia ediyorlardı[376].

Bu sırada Viyana'da ise Pero Şandanov yeni bir hareket başlattı. Hareketin amacı, federal bir Yugoslavya'nın ve özerk bir Makedonya'nın kurulmasıydı. Belgrad Hükümeti bu hareketi desteklemezken 1924 yılı nisan ayında Viyana'da, Makedonyalı bir komünist olan Dimitar Vlahov Aleksandrov'u Komünist bir Balkan federasyonu kurulması fikrini benimsetti. Bu fikre ilişkin hazırlanan 6 Mayıs tarihli manifesto ise Bulgar Hükümeti'ni endişelendirirken 31 Ağustos 1924'te Aleksandrov, saklandığı Pirin Makedonya'sında bulunarak öldürüldü. Akabinde IMRO'nun liderliğine General Aleksander Protogerov ile Ivan Mihailov getirildi[377].

1926 yılının başına gelindiğinde, Bulgaristan'da hükümet değişikliği yaşanacaktı. Makedon olan Liapchev, Ocak 1926'da başbakan olarak Tsankov'un yerini alınca, Liapchev IMRO'nun şiddet içeren faaliyetlerine hoşgörülü yaklaşarak, örgütü tam anlamıyla koruma yolunu seçti[378] . Hükümetin desteğini alan örgüt, tüm imkânlarını seferber ederek üç parçaya ayrılmış ve savaşların merkezi olan Makedonya'ya tam bağımsızlık kazandırma hedefine odaklandı[379].

Haziran 1927'de Milletler Cemiyeti, Makedonların Yugoslavya'nın Vardar Makedonya'sındaki yönetimine karşı yaptığı itirazlardan birini reddederken 6 Ekim 1927 günü bir tuğgeneralin suikasta kurban gitmesi üzerine Bulgar komitacıların faaliyetlerine yönelik halk arasında bir protesto baş gösterdi. Yugoslavya'nın Sofya'da bulunan bakanı, Bulgar Hükümeti Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar gruplarını dağıtmak için etkili tedbirler almadığı takdirde Yugoslav Hükümeti'ne bilgi verme yetkisine sahipti. Bu nedenle bakan yukarıda bahsedilen olayı anlatma gereği duyuyordu. Akabinde, 7 Ekim'de Bulgar komitacılarının Makedon sınırındaki

[375] **The Times**, March 8, 1924/ 8 Mart 1924.
[376] **The Times**, May 23, 1925/ 23 Mayıs 1925.
[377] **Meydan Larousse**, "Makedonya" Maddesi, s. 48.
[378] Barker, **a.g.e.** , s. 26.
[379] **Rosenheimer Anzeiger**, 27 August 1926/ 27 Ağustos 1926.

köylere bombalı saldırılar düzenlediği haberini alan bakan yetkisine dayanarak durumu Belgrad'a bildirdi. Bunun üzerine hükümet, olayın sonuçlanması için onu geri çağırmaktan ve diplomatik ilişkileri kesmekten başka bir yol olmadığı kanaatine vardı. Bununla da kalmayıp, suikastın ardından Sırp-Bulgar Makedonya sınırı, suikast sonucu sıkıyönetim tedbirleri kapsamında Makedonya'da transit geçiş hariç tüm kaçakçılığı durdurmak amacıyla Yugoslavya Hükümeti tarafından yetkilendirilen asker ve jandarmalar tarafından kapatıldı. Diğer yandan Bulgar komitacıları Makedonya sınırındaki Klisura köyüne saldırarak, hükümet binalarına bombalar atınca, Yugoslav jandarmaları tüfeklerle ve el bombalarıyla karşılık verdi. Yaşanan çatışmanın ardından komitacılar jandarmalar tarafından püskürtüldü[380].

1928 yılı başlarında Sofya'daki İngiliz Elçiliği, Bulgar Hükümeti'ne IMRO'nun şiddet eylemleri gerçekleştirmek için yine Yugoslav sınırını geçme niyetinde olduğundan şüphelendiğini bildirdi[381]. Akabinde temmuz ayı başlarında "Daily Telegraph", Bulgaristan Başbakanı tarafından Sırp-Bulgar dostluk ve hakemlik paktı lehine Belgrad'da sunulan girişim teklifinin diplomatik merkezlerde büyük ilgi uyandırdığını iddia etti. Bulgaristan, Belgrad Hükümeti'nin Vardar Makedonya'sına bir miktar özerklik vermesini istiyordu. Böylece bölgede yaşayan Bulgar nüfusu da belirli ayrıcalıklardan yararlanabilecekti[382].

Bulgar Hükümeti'nin bu talebinin ardından 7 Temmuz 1928 tarihinde IMRO içerisinde süre gelen liderler arasındaki fikir ayrılıklarının ve çekişmelerinin bir sonucu olarak IMRO liderlerinden Protogerov, rakip lider Ivan Mihailov'un emriyle suikasta kurban edildi[383]. Ardından bir IMRO üyesi Belgrad Polis Şefi Zhika Lazich'e suikast teşebbüsünde bulundu. Ancak başarısız oldu. Durumun gitgide daha kötüye gittiğini fark eden İngiltere ve Fransa, IMRO'nun gücünü zayıflatma yoluna gitti. Bu durum Sofya'da bir kabine krizine yol açtı. Kriz çözümlendikten sonra Liapchev Volkov ile birlikte yeniden bir hükümet kurdu. 1929'da Yugoslavya, Bulgaristan'ı uzlaştırmak için kesin bir girişimde bulundu. Ocak ayında Kral Aleksander yönetimini kurdu ve Bulgaristan ile ilişkileri rahatlatarak biraz sarsıntılı konumunu güçlendirmesi gerektiğine karar verdi.

[380] **Kingsport Times**, October 07, 1927/ 7 Ekim 1927.
[381] Barker, **a.g.e.** , s. 26.
[382] **La Vanguardia**, 6 Julio 1928/ 6 Temmuz 1928.
[383] **Meydan Larousse**, "Makedonya" Maddesi, s. 48.

Şubat ayında Yugoslavlar, yaklaşık bir yıl önce dikenli tel bir bariyer ve bir korugan sistemi ile hava geçirmez bir şekilde kapatmaya çalıştıkları sınırı kısmen de olsa yeniden açtılar. Aynı zamanda bir Bulgar-Yugoslav Karma Komisyonu Pirot'ta toplandı ve sınırın her iki tarafında yer alan mülkler ve diğer sorunlar üzerinde kısmi bir anlaşmaya vardı. Ancak tüm şüpheli Makedon komitacılarının bulunduğu tarafsız bir hale getirilecek sınır bölgesinin genişliği konusunda fikir birliğine varamadı. Bulgarlar 500 metrenin yeterli olduğu konusunda ısrar ettilerse de Yugoslavlar çok daha geniş bir bölge istiyorlardı. Nisan ayında ise aşırılık yanlısı Hırvat Ante Pavelic, Makedonya Mülteciler Ulusal Komitesi'nin konuğu olarak Sofya'ya bir ziyaret gerçekleştirdi. Açıkça bir Yugoslav düşmanı olduğunu belirten Pavelic coşkuyla alkışlandı ve sonrasında Bulgar Hükümeti tarafından kabul edildi. Bu ziyaret Yugoslavya'da büyük etkiye yol açtı.

Yugoslav Hükümeti ziyareti protesto ederek, Bulgar Hükümeti ile görüşmesini yaptıkları Pirot Anlaşması'nın onaylanmasını erteledi. Ancak eylül ayında Pirot'ta yeniden görüşmeler yapılmaya başlandı[384]. Bu esnada Makedonya IMRO'nun temsilcilerinden Yorgi Bacarof'un ölümüyle çalkandı. Eylül ayının son haftasında Varna'da öldürülen Bacarof'un ölümü örgüt içerisinde yoğun üzüntüye neden oldu[385].

Kasım 1929'a gelindiğinde; Pirot Antlaşması'nın imzalanarak, yürürlüğe girmesinin ardından, yeni bir hamle yapan IMRO, 23 Kasım'da Dimitrovgrad ile Bulgaristan sınırı arasındaki Doğu Ekspresi'ne saldırarak Pirot Anlaşması'na karşı gövde gösterisi yaptı. Bu durum Yugoslavların protestosuna ve Sofya'yla Belgrad Hükümetleri arasındaki ikili ilişkilerin gerilmesine neden oldu[386].

Belgrad Hükümeti, 1920'li yıllarda her ne kadar IMRO'nun terör eylemlerine karşı çıkmışsa da nüfusun demografik özelliklerindeki değişiklikler, vatandaşlıktan çıkarma ve asimilasyon politikasının uygulanması noktasında Yunan Hükümeti'nin Ege Makedonya'sında uyguladığı asimile politikasından çok da farklı bir politika uygulamıyordu. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı da bu amaca krallığın diğer bölgelerinden getirilen nüfus aracılığıyla ulaşılması niyetindeydi. Bu Sırplaştırma

[384] Barker, **a.g.e.** , s. 26.
[385] **Milliyet**, 22 Eylül 1929.
[386] Barker, **a.g.e.** , s. 26.

politikası çerçevesinde, Vardar Makedonya'sındaki tüm devlet kurumları bu amaca hizmet etmek için görevlendirildi.

Asimile politikası için özellikle eğitimden yararlanılırken bir dereceye kadar organize edilen ilköğretim dışında ortaöğretime neredeyse hiç ilgi gösterilmedi. Bölgede mesleki eğitim ise hiç yoktu. Yüksek öğrenim söz konusu olduğunda, Belgrad Üniversitesi'nin adeta bir kopyası olarak nitelendirebileceğimiz Üsküp'teki Felsefe Fakültesi vardı. Bu eğitim kurumlarında uygulanan program, sadece genç nesiller arasında Sırp bilinci yaratma niyetinin gerçekleştirilmesine yönelikti. Dersler yalnızca Sırpça ve çoğunlukla krallığın diğer bölgelerinden getirilen öğretmenler tarafından yapılıyordu. Makedon asıllı öğretim kadrosu ise yok denecek kadar azdı[387].

Hükümet eğitim dışında dini ve idari kurumlara da el attı. Kilise, Sırp Patrikhanesi himayesine girerken Sırpça idari yönetimde ve okullarda resmi dil olarak kabul edildi. Bununla da kalmayıp Türklerden aldıkları topraklara Sırpları yerleştirdi. Tecrübesiz memurlarını Sırbistan'dan, koşulların ve memur ücretlerinin daha kötü olduğu Makedonya'ya gönderdi. Bununla birlikte Vardar Makedonya'sına başkent Üsküp'teki birkaç gösterişli bina dışında çok az yatırım yaptı.

Bu durum Makedonya'da halk arasında kızgınlığa neden olduysa da yasaklar nedeniyle tepkisini tam anlamıyla ortaya koyamadı[388].

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın 1921 yılı başından itibaren uygulamaya başladığı bu politikalar, 6 Ocak 1929'da krallığın dağılmasına ve askeri rejimin gelmesine kadar Vardar Makedonya'sında etkisini sürdürdü. Yeni rejimle birlikte bu bölgeye çoğunluğu jandarma olmak üzere muazzam sayıda güvenlik gücü tahsis edildi. Bölgenin önemli noktalarına jandarma karakolları inşa edildi. Bununla birlikte güvenlik güçleri kapsamında bölgede jandarma ve ordunun yanı sıra, Jovan Babunski ve diğerleri gibi birçok askeri oluşum da vardı. Buna rağmen, Vardar Makedonya'sının her yerinde acımasız bir şekilde terör eylemleri devam ederken belirli yerlerinde gün doğumundan gün batımına kadar insanların her türlü eylemi yapması yasaklandı. Ayrıca toplu yargı davaları düzenleniyordu. Bu bağlamda, 1924'te Ljuba Davidoviç'in otoritesi 18.000 tutukluyu affetti.

[387] Barker, **a.g.e.** , s. 26.
[388] **A.g.e.** , s.23.

1928'de İştip'te bir Sırp generalin öldürülmesinin neticesinde suçlu olduğu düşünülen kişiler hakkında Üsküp'te, ardından Resne'de bir grup öğrenci aleyhinde açılan davalar, bu toplu davaların tipik bir örneğini temsil ediyordu[389]. Makedonya'da Sırp egemenliğinin kurulduğu dönemden 1930'a kadar geçen süreçte siyasi eylemlere dâhil oldukları gerekçesiyle suçlanan yaklaşık olarak 50.000 kişi vardı. Bununla birlikte 1.400 civarında siyasi cinayet işlendi ve 14 köy jandarma ve karşı gruplar tarafından yakıldı[390].

Birinci Dünya Savaşı sonrasında toplanan Paris Barış Konferansı, her ne kadar Müttefiklerin barışı getirecekleri savlarıyla imzalanan anlaşmalar neticesinde son bulmuşsa da Yunanistan, Bulgaristan ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı arasında üç bölgeye ayrılan Makedonya'nın geleceğini ne yazık ki tahsis edememişti. Bununla birlikte Makedonya halkına yönelik şiddet içerikli eylemler ve asimile politikası çerçevesinde bölgede etnik köken değişikliğine gidilmesine neden oldu. Bu durum Makedonya sorununun savaş sonrasında ve 1920'ler boyunca sona ermediğini ve 1930'larda da tam hızıyla devam edeceğini gösterdi.

1.3.4. 1930'larda Makedonya'da Siyasi Durum

1920'li yıllar Makedonya halkı için zor koşullar altında geçerken 1930'larda Avrupa'da Hitlerin ve Mussoli'nin faşist faaliyetlerinin başlaması nedeniyle Makedonya halkının yaşam koşullarını iyice zorlaştırdı. İki ülkenin faaliyetlerinden çekinen diğer Avrupa devletleri, Makedonların özgürlük ve yardım çağrılarına kulaklarını tıkarken özellikle Rusya, 1920'lerde sıcak baktığı özerk Makedonya söylemlerine bir süreliğine çıkarları çerçevesinde ara verdi[391]. Buna karşın İtalya, IMRO'yu sömürme politikasını benimseyince Bulgar siyasetçileri ve subayları örgüte karşı cephe almaya başladı[392].

Bu zor koşullar altında Makedonya'da yaşamayı sürdürüp, göç etmeyen bir grup Türk'ün durumu ise çokta iç açıcı değildi. Makedonya'nın üç ayrı bölgesinde de Türk izlerine çok fazla rastlanılmıyordu.

---

[389] Chepreganov, **a.g.e.** , ss. 217-218.
[390] **A.g.e.** , ss. 218-219.
[391] Murat Soğangöz, **Makedonya Krizi ve ODGP'nin Rolü**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 96.
[392] **Meydan Larousse**, "Makedonya" Maddesi, s. 48.

Türklerin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan baskı politikaları nedeniyle Makedonya'dan göç ettiği biliniyordu. Göç edenlerden kalan haneler, iş yerleri gibi yapılar ise eskimeye yüz tutmuştu. Türkler eskiden kalma alışkanlıklarını kendi aralarında devam ettirmeye çalışsa da Türkçe yalnızca yaşlılar arasında konuşuluyordu. Bu durum 1920'lerde uygulanan asimile politikasının ne kadar da etkili olduğunun göstergesiydi[393]. Bununla birlikte Türklerin dışında bölgeden göç eden Makedonların da asimile politikasına maruz kaldıkları görülüyordu. Buna karşı Vardar Makedonya'sında görevli olan eski Üsküp Belediye Başkanı Dimitri Saleff, seçkin yargıç Dimitri Mell ve ulusal temsilci George Anastasieff, bölgeden göç eden 600.000 kadar Makedon azınlığın haklarını korumak için önlemler alınması gerektiğini belirttikleri bir dilekçeyi Milletler Cemiyetine verdi. Çünkü Yugoslavya'daki Makedonların kendi soyadlarını kullanmaları, ana dillerinde kitap vs şeyleri okumaları, resmi bayramlarını kutlamaları ve geleneklerini uygulamaları yasaklanmıştı[394]. Bununla birlikte yalnızca Avrupa devletlerinin değil, Bulgaristan'ın da IMRO'nun faaliyetlerine sessiz kalması İngilizleri harekete geçirdi.

Bulgar Hükümeti, Makedon komitacılarla başa çıkmak için alınan önlemler konusunda İngiliz ısrarının olası sonuçlarından büyük ölçüde endişe duyuyordu. Bulgar Hükümeti'nin bu endişesinin nedeni, diplomatik çevrelerde İngiliz Hükümeti'nin kendi arasında konu ile ilgili olarak ciddi görüşmeler yaptığı söylentisinin yayılmasıydı[395]. Bu söylentilerin doğru olduğu ağustos ayında İngiliz diplomat Sydney Waterlow'ın Kral Boris ile görüşme talep etmesi sonrasında ortaya çıkacaktı. Makedonya'daki bu gelişmelere ilişkin görüşme yapmak üzere Waterlow, Kral Boris'in huzuruna çıktı. Görüşme sırasında İngiliz diplomat Krala, İngiltere'nin IMRO'nun devam eden faaliyetlerine, özellikle de terörist faaliyetlerle Bulgar Makedonya'sını yöneterek devlet içinde devlet yürütme girişimlerine ilişkin endişesini dostane ama kararlı bir şekilde dile getirdi. Bununla birlikte Sayın Waterlow, İngiltere adına, komitacıların faaliyetlerini bastırmak için alınan tedbirleri ciddi bir şekilde görme umudu olduğunu da belirtti. Görüşmenin ardından Waterlow toplantının içeriğini İngiliz Dışişleri Bakanına iletti. Dışişleri Bakanı da yapılan

[393] **The Times**, August 14, 1930/ 14 Ağustos 1930.
[394] **The Christian Science Monitor**, January 30, 1930/ 30 Ocak 1930.
[395] **New York Times**, April 6,1930/ 6 Nisan 1930.

görüşmeyi resmileştirmek adına Bulgar Hükümeti'ni örgütün terör eylemlerini bastırmaya davet etti[396].

İngilizlerin ısrarcı tavrına rağmen bölgede çatışmalar devam ediyordu. Bununla birlikte Balkanlarda sıcak bir gelişme yaşandı. Bu gelişme 1931 yılı başında Vardar Makedonya'sı için yeni politikalar yürütecek olan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın adının Yugoslavya Krallığı adı altında birleştirilmesiydi[397]. Şubat 1931'de ise IMRO Ivan Mihailov'un sağ adamı olarak anılan Gmrkow'un öldürülmesiyle bir darbe alacaktı. Olayın ardından Makedon ayaklanmasında önemli rol oynayan Gmrkow'un katilleri olan iki kişi hemen yakalanarak tutuklandı[398].

Bu zamana kadar geçen süreçte Makedonya'nın bağımsızlığı için birçok örgüt kurulurken Makedon Milli Komitesi de bu örgütlerden biri oldu. Örgüt lideri 1932 yılında Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte, kendilerine *"Makedonya Makedonya'lılar içindir"* sözünü ilke edindiklerini ve bu ilkeye örgütün kuruluş nizamnamesinde yer verdiklerini belirtiyordu. Ayrıca fırka ve düşünce farkı gözetmeksizin Bulgaristan'da yaşayan bütün Makedonya muhacirlerini temsil ettiğini ifade eden lider örgütlerini komünistler federasyonunun propagandası altında anmalarına gerek olmadığını, çünkü Bulgaristan'da bulunan bütün partilere eşit mesafede yaklaştıklarını, bununla birlikte Makedonya sorunu denilince sorunun çözümü için particilik yapılmasının hiçbir anlamı olmadığını aktarıyordu. Bununla da kalmayıp, Makedonya'da halkın IMRO'dan ziyade kendilerini desteklediklerini ve örgüt üyelerinin de Türk Hükümeti'ni aradığını bildirirken örgütünün, liderliğini Ivan Mihailov'un yaptığı IMRO ile karıştırılmaması gerektiğini bildiriyordu. Onların gayri resmi yöntemlerle Makedonya'nın bağımsızlığını kazanmaya çalıştıklarını; kendilerinin ise resmi bir örgüt olduklarını ve bağımsızlık için şiddete başvurmadıklarını ifade ediyordu[399].

Makedonya'da örgütler arasındaki bu bölünmeler halkın bir süre daha bağımsızlığını kazanmasına engel olurken 1933 yılında amaca giden yolda farklı yöntemler kullanan birçok örgüt tek bir amaç doğrultusunda (Bağımsız Makedonya) bir kongrede birleştiler.

---

[396] **New York Times**, August 17, 1930/ 17 Ağustos 1930.
[397] Soğangöz, **a.g.t.** , s. 91.
[398] **Postimess**, 10 Veebruar 1931/ 10 Şubat 1931.
[399] Memduh Talat, "Makedonya Komitesinin Reisi ile Görüştük!", **Cumhuriyet**, 26 Mart 1932.

26 Şubat 1933 tarihinde toplanan örgütler, Makedonya'da bir kongre düzenledi. Kongreye aralarında Makedonya'da yaşayan Türkler de dâhil olmak üzere, yaklaşık olarak 10.000 kişinin katıldığı biliniyordu. Sinemanın önüne konan sahneye Nevrokop metropoliti başta olmak üzere 37 papaz, Makedonya Komitesi yönetim kadrosu ve tüm Makedonya teşkilatlarının önemli isimleri sıralandı. Kongre ayin ile başlarken papaz kongrenin açılışını yaptı. Ardından kilisenin bağımsız Makedonya uğruna her zaman örgütün yanında olacağını bildirdi. Konuşması sona erince sözü Makedonya Milli Komitesi lideri Gospodin Kondof aldı. O da Makedonya'nın Sırplaştırılmasına yönelik politikalara karşı üzüntüsünü beyan ederken Makedonya'yı asla tamamen yok edemeyeceklerini ve er ya da geç bağımsız bir Makedonya'nın kurulacağını ifade etti. Akabinde IMRO adına konuşma yapmak için kürsüye çıkan Gospodin İçkatrof, Ivan Mihailov adına topluluğu selamladı. Mihailov adını duyan delegeler, alkış tufanı ile yaşa sloganı altında kendisine selamlarını iletirken İçkatrof yaptığı konuşmada örgütün, Bulgarlara haklarının verilmesi ve Makedonya'ya bağımsız bir yönetim sağlanması şartıyla kanlı mücadelelerinden vazgeçeceklerini belirtti. Onun ardından Makedonya Milli Komitesi'nin genel kâtibi, çeşitli örgütlerin temsilcileri ve çok sayıda hatip konuşmalar yaptı.

Bu konuşmalar esnasında Sırpların baskıları protesto edilirken konuşmacılar Makedonyalıların özgür ve bağımsız bir devlet kuruncaya kadar Sırplar ile mücadele edeceklerini ifade ettiler. Ardından kürsüye gelen İki Türk hatip bağımsız Makedonya için Bulgar kardeşleriyle sonuna kadar iş birliği yapacaklarına dair bir konuşma yaparak, Türklerin de yanlarında olduklarına dair mesaj verdi. Yapılan konuşmaların ardından kongre son buldu[400].

Kongrenin ardından örgütler faaliyetlerine devam ederlerken bölgede IMRO'nun adının karıştığı çeşitli suikastlar görülmeye başladı. Bunlardan biri de Makedonya gençlik örgütünün önceki lideri olan Asen Yanko Koçef ve arkadaşı Petere Blaginof cinayetleriydi. İki isim gece yarısı evlerine dönerlerken arkalarına takılan iki bisikletli şahıs tarafından bir süre takip edilmişler, ardından iki isme ateş açarak ölümüne neden olmuşlardı. Katiller yakalanamazsa da katillerin IMRO

[400] Memduh Talat, " Makedonya kongresinde 20 den fazla nutuk…", **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1933.

örgütüne mensup kişiler olduğu tahmin ediliyordu[401]. Bununla birlikte adı birçok olaya karışan örgüt hakkındaki iddialar zamanla arttı.

Temmuz ayına gelindiğinde, kendi aralarındaki çekişmelerden dolayı her ne kadar eskisi kadar güçlü olmasa da Bulgar yönetiminin her alanına etkili bir şekilde yerleştiği için dağılması pek mümkün görülmüyordu. Dışişlerinden, polis teşkilatına kadar neredeyse her resmi daire örgütün istekleri ve Mihailov'un amaçları dışında hareket edemiyordu. Bulgar Hükümeti her an Mihailov gelecek şekilde adeta diken üstünde duruyordu. Aslında bu endişelerin yersiz olduğu oldukça açıktı. Çünkü her Bulgar partisi iktidara gelmek uğruna örgütün amaçlarını baştan kabul ediyorlardı. Bu nedenle de iktidara geldiklerinde örgütün kurallarına elbette ki karşı gelemiyorlardı[402].

Bu koşulların ve yapacaklarını garantilemenin verdiği rahatlıkla terör eylemlerine devam eden IMRO'nun ağustos ayının sonlarına doğru yeni faaliyeti Bulgar Başvekili M. Çankof'a karşı düzenlediği bombalı saldırı oldu. Ancak suikast girişimi başarısız olurken başvekil son anda kurtuldu. Kendisi kuşkusuz suikastin sorumluları olarak örgütü işaret etti[403].

Bu eylemi sert bir dille kınayan Yugoslav Kralı I. Aleksander IMRO'nun düzenlediği terör eylemlerinin önlenmesinin ve Balkanlarda barışın sağlanmasının tek yolunun bir Balkan Paktı'nın imzalanması olduğunu düşünüyordu. Bu fikrini uygulamaya geçirmek için de Ağustos-Eylül 1933'teki Avrupa gezisinden dönen Bulgaristan Kralı Boris ile Belgrad istasyonunda buluştu. Kendisiyle bir görüşme yaptı ve onu ikna etmeye çalıştı. Ancak Boris, ülkesindeki örgütün faaliyetlerinden çekindiğini ve Yugoslavya ile bir antlaşma yapmaları durumunda suikasta kurban gidebileceğinden endişe ettiğini bildirdi. Bu nedenle görüşmeden bir sonuç çıkmadı.

18 Eylül'de Boris Yugoslav kralını Varna'ya davet ederek ılımlı bir davranış sergilese de ikili arasındaki bu görüşme bir kez daha olumsuz neticelendi[404]. Ancak paktı oluşturmakta kararlı olan I. Aleksander, Bulgaristan'dan dönerken sırasıyla diğer Balkan devletlerini de ziyaret etme kararı aldı.

---

[401] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1933.
[402] Ali Naci, " Niçin birbirlerini yerler?", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1933.
[403] **Son Posta**, 20 Ağustos 1933.
[404] Aydın Beden, " Kral I. Aleksander Suikastı ve Türkiye-Yugoslavya İlişkilerine Etkisi", **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 2, Antalya, 2018, s. 120.

Bu ziyaretler içerisinde amacına ulaşmak için 4 Ekim 1933 tarihli Türkiye ziyareti önem arz ediyordu. Çünkü kral Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da oluşturulması planlanan paktı desteklediğini, hatta Balkan Paktı'na Küçük Antant'ın da dâhil edilerek, Sovyetlerin desteğinin de alınmasının önem arz ettiğini anlamıştı. Görüşme sonrasında Türkiye'den ayrılarak Korfu'ya hareket etti. Burada görüşme yaptığı Yunan yetkililere faşist İtalya'ya karşı Balkan devletlerinin birlik olmaları gerektiğini belirtti. Akabinde Arnavutluk'u ziyaret eden kral, Arnavut yetkililere bağımsız bir Arnavut devletini görmek istediğini bildiren bir açıklama yaptı[405]. Ancak Yugoslav kralının Bulgaristan konusunda halen endişeleri vardı. Bu nedenle bir kez daha Kral Boris ile görüşme kararı aldı[406]. Kral Boris ve Kraliçe Ioanna Bulgaristan Başbakanı Nikola Mushanov ile birlikte Belgrad da karşılandı. Ancak bu görüşmeden de herhangi bir netice çıkmadı[407].

17 Aralık günü ise doğum günü kutlaması için gideceği Zagreb'te krala suikast girişiminde bulunulacaktı. İtalya'dan gönderilen üç suikastçının planına göre kralın arabasının altına atılan bomba ölümüne sebebiyet verecekti. Ancak planları Ante Paveliç'in kendilerini yakalamalarından ötürü başarısız oldu.

Durumu protesto etmek isteyen I. Aleksander'ı Fransa engellerken[408] kralın beklediği gün nihayetinde geldi. Bulgaristan'ın dâhil olmadığı Balkan Paktı, 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında imzalandı. Antant ile birlikte taraflar birbirlerinin sınırlarını güvence altına alıyorlardı. Taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğerleri derhal savaşa dâhil olacaktı[409].

Mart 1934'te aralık ayında krala suikast planlayan suikastçılar, mahkemeye çıkarıldı. Mahkeme sırasında İtalya'daki Ustaşha kamplarında terör eğitimi aldıklarını ifade ettikleri gibi kampta zaman zaman Ustaşha'nın önemli liderlerince ziyaret edildiklerini de belirttiler[410]. Bu açıklamalarla birlikte şubat ayında Balkan Paktı'nın da imzalanmış olması da kralın hayati tehlikesinin iyice arttırıyordu. Paktın imzalanmasının ardından şubat ayı sonunda yeni bir Makedonya Kongresi

[405] Beden, **a.g.m.** , s. 120.
[406] **A.g.m.** , s. 121.
[407] Barker, **a.g.e.** , s. 27.
[408] Beden, **a.g.m.** , s. 122.
[409] Özkan Tikveş, **Türk Devrim Tarihi Dersleri**, Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Yayınları, İlker Matbaası, İzmir, 1978, s. 72.
[410] Beden, **a.g.m.** , s. 122.

toplanırken kongre sonucunda bir takım yeni kararlar alınmıştı[411]. Yunan gazeteleri Sofya'dan edindiği kararları şu şekilde sıralıyordu:

- Baskı altında bulunan Makedonya halkını,
- Hırvat milletini ve Sırpların hâkimiyetinde yaşayan diğer milletleri,
- Bulgar kamuoyunu,
- Makedonya dostlarını,
- Yunanistan ve Yugoslavya tarafından zapt edilen Makedonya'daki Bulgar halkının zorla milli haklarından ve kurumlarından yoksun bırakıldıklarını Avrupa devletlerinin dikkatlerine sunar. Bununla birlikte üç bölgeye ayrılmış olan Makedonya'nın tek bir hükümet bünyesinde birleştirilmesini talep eder.
- Milletler Cemiyeti'nden Makedonya Bulgarlarını korumasını talep eder. Ayrıca kongre Bulgarlarının durumunun kötü olduğuna dikkat çeker.
- Ege Makedonya'sında yaşayan Bulgarların da durumunun kötü olduğunu, bu nedenle onlara da yardım edilmesini rica eder[412].

Kongrenin aldığı kararlarla birlikte Yugoslav kralı da Makedonya'daki barış için çabaladıysa da IMRO yine durmadı. Nisan ayının başında örgütün üyelerinden bir isim yaptığı açıklamayla adeta dünyaya gözdağı vermeye başladı.

Üye yaptığı açıklamada, Sırpların Makedonya için Birinci Dünya Savaşı'nı başlattıklarını, iki yıl içerisinde Makedonya'ya bağımsızlık verilmediği takdirde Balkanlarda bir savaşın patlak vereceğini belirtiyordu. Örgütün Balkanlardaki faaliyetlerine bakıldığında, üyenin bu açıklamasının dikkate değer olduğu aşikârdı[413]. Kısa süre sonra açıklamaların iddiadan ibaret olmadığı doğrulandı. Çünkü Balkan Paktı'na karşı IMRO yeni bir faaliyete hazırlanmaya başlamıştı. Örgütün yeni hedefi bir Makedonya ordusu oluşturarak Yugoslavya'ya karşı bütün birliklerini kullanmak ve silahlı bir direnişe geçmekti. Hareketin merkezi ise Pirin Makedonya'sında yer alan Petriç olacaktı. Ayrıca oluşturulan ordu bu kasabada askeri manevralarını yapacaktı. Bununla da kalmayıp, gizlice çalışmalara başlayarak, Makedonya'da yeni bir terör döneminin başlamasına neden oldu[414].

[411] **Akşam**, 1 Mart 1934.
[412] **Akşam**, 9 Mart 1934.
[413] **Son Posta**, 3 Nisan 1934.
[414] **Haber Akşam Postası**, 21 Nisan 1934.

9 Mayıs gecesi Yunan sınırına giren bir grup Bulgar çetecisi, bölgede yaşayan ve Bulgarca konuşan halkla konuşarak, kendilerine Makedonya'nın bağımsızlığına ilişkin beyannameleri dağıttıktan sonra Bulgaristan'a döndü. Çetecilerin görüştüğü isimler arasında Yunan Jandarma yetkililerinden Yorgi Alucis'te vardı. Sonradan öğrenildiği üzere bu isim IMRO örgüt üyesiydi. Kimliği basında deşifre edilince de sınırı geçerek Bulgaristan'a kaçtı[415].

Yıllar önce Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya arasında bölünen Makedonya, Ivan Mihailov'un bölgenin dört bir yanına yayılacak olan yeni hareketi nedeniyle çok sayıda insanın hayatını kaybettiği ve yaralandığı terör eylemlerinin merkezi haline geldi[416]. Bu duruma bir miktar da olsa son verecek olan olay Bulgaristan'da yaşanacak olan darbeydi.

19 Mayıs 1934'te Bulgaristan'da yaşanan darbenin neticesinde iktidara gelen Georgiev Hükümeti, Yugoslavya ile dostluk kurmak istiyordu. Bu amaç doğrultusunda hükümetin ilk işi IMRO'nun merkez üssü ve kalesi olan Bulgar Makedonya'sına asker göndermek oldu[417]. Akabinde Bulgar Hükümeti, örgütün gizli silahlarını ve bombalarını ortaya çıkarmak için çalışmalara başladı.

Yugoslavya sınırında birçok kasaba askerler tarafından çevrildi. Bu esnada hükümet tarafından çok sayıda tüfek ve silah ele geçirildi[418]. Ertesi günde Makedonya'da örgüte ait silahların ve bombaların toplanmasına devam edilirken diğer yandan IMRO liderlerinden 100 kişi tutuklanarak, Sofya'ya götürüldü. Ayrıca çıkarılan kanunla örgüt liderlerinin Makedonya dışında bir yerde oturmaları zorunlu hale getirildi[419]. Bununla birlikte hükümetin bastırma politikasına karşı askeri yetkililerden kaçan örgüt üyeleri dağlarda saklanıyorlardı. Hükümet, Makedon komitacıları bastırmak için çabalasa da bazen engellerle de karşılaşıyordu. Makedon piskoposunun örgütün yanında yer alması bu engellerden biriydi. Piskopos, hükümetin askerlerin örgüt üyelerini kiliselerde arama iznini vermesi üzerine Makedon halkını protestoya davet ederken halk arasında patlak veren protestolar üzerine askeri birlikler geri çağrıldı. Ancak evlerde aramalar devam etti[420].

---

[415] **Akşam**, 16 Mayıs 1934.
[416] **The Washington Post**, May 21, 1934/ 21 Mayıs 1934.
[417] Barker, **a.g.e.** , s. 28.
[418] **Akşam**, 13 Haziran 1934.
[419] **Akşam**, 15 Haziran 1934
[420] **New York Times**, June 19, 1934/ 19 Haziran 1934.

Örgüt üyelerine teslim olmaları için süre tanınırken örgüt üyeleri bu süre dolduğunda eğer teslim olmadılarsa kendilerine eşkıya gözüyle bakılacaktı[421]. Bulgar Hükümeti'nin örgüte yönelik başlattığı bu hareketin ardından ağustos ayına gelindiğinde, Pirin Makedonya'sı diğer bölgelere göre bir nebze de olsa rahatladı. Bununla birlikte Pirin halkı diğer bölge halklarına göre biraz daha huzurluydu[422].

Eylül ayında hükümetin hareketi neticesinde IMRO lideri Ivan Mihailov Türkiye'ye kaçtı ve diğer önde gelen Makedonlar yakalanarak tutuklandı. Örgüt de fiilen sona erdi[423]. Bölgeden kaçan Mihailov, Türkiye sınırına geldiğinde, bir otomobil içerisinde ve silahlı örgüt üyelerinin koruması altında, Fakih köyü civarından sınırı geçmeye çalışırken Türk muhafızlarına yakalandı. Ardından teslim olmak zorunda kaldı. Trene bindirilen örgüt lideri ve beraberindekiler trene bindirilerek Emniyet Müdürlüğü binasına götürüldü. Burada ifadeleri alındıktan sonra kendilerine gösterilen bir odada geceyi geçirmeleri sağlandı.

Mihailov ve eşi verdikleri ifadelerde Bulgaristan'dan kaçtıklarını ve Türk tarihinde siyasi suçlulara karşı gösterilen anlayıştan dolayı Türkiye'ye sığındıklarını ve kendilerine gösterilen iyi davranıştan ötürü memnun olduklarını belirtiyorlardı. Çift gazetecilerin fotoğraf çekmelerine izin vermezken Vali Muhiddin Bey, hükümet adına çifte mülteci sıfatıyla İstanbul'da serbestçe bulunabileceklerini bildirdi. Valinin bu açıklaması üzerine bavullarını alan çift Emniyet Müdürlüğü'nden ayrıldı. Buradan da Beşiktaş'ta oturan yakın dostlarının evine yerleşti ve Türk yetkililerce koruma altına alındı[424].

Mihailov, eşi ile birlikte basına verdiği demeçte "*Bazı gazeteler Mihailof kaçtı, komite dağıldı diyolar. Katiyen… demiştir. Makedonya meselesi bitmemiştir, var kuvvetimizle devam edeceğiz. Biz enerjili adamız Makedonya ile uğraşacağız. Makedonya meselesi ne zaman bitecektir biliyor musunuz? Makedonya istiklaline kavuştuğu zaman…*" diyordu. Bununla birlikte Makedonya için nasıl bir şekil düşünüyorsunuz sorusunu ise şu şekilde yanıtlamıştır: "*Burada muhtelif unsurlar vardır. Türk, Bulgar, İslav, Sırp, Rum, Ulah… Bütün bunların bir arada kardeşçe*

[421] **Akşam**, 23 Haziran 1934.
[422] **New York Times**, August 26, 1934/ 26 Ağustos 1934.
[423] Barker, **a.g.e.** , s. 28.
[424] **Son Posta**, 17 Eylül 1934.

yaşaması ..."[425]. Ancak gördüğü muameleden memnun olan Mihailov ve eşi İstanbul'da çok kalmazken bir süre sonra Almanya'ya kaçtı[426].

IMRO'nun bastırılması Bulgaristan ile Yugoslavya'nın ikili ilişkilerini iyileştirirken bu iyi koşullar nedeniyle Eylül 1934'te Kral Aleksander ve Kraliçe Marie Sofya'ya kutlama ziyaretinde bulundu. Kralı suikasttan korumak için ciddi önlemler alınırken ziyaret sorunsuz bir şekilde geçti. [427].

Yapılan görüşmenin ardından, ziyaret sırasında kral I. Aleksander "*Barış Adamı*" ilan edildi. Bu unvan ile birlikte gönül rahatlığıyla Fransa'ya, giden kral burada Marsilya'da konaklayacaktı. Kral ve Kraliçe Marie, 4 Ekim gecesi Belgrad'dan yola çıktı. 6 Ekim gecesini Zelenike'deki Dubrovnik Kruvazörü'nde geçirdi. 7 Ekim sabahı daYugoslav sınırından ayrıldı. 9 Ekim günü öğlenden sonra Marsilya'da Fransız Dışişleri Bakanı Louis Barthou tarafından karşılanan kral I. Aleksander, kendisini selamlayan halk arasındaki bir kişinin ateş açmasının ardından vurularak suikasta kurban gitti[428]. Onunla birlikte Fransız Hariciye Nazırı M. Bartu'da suikasta kurban giderken olayın ardından Fransa sınırlarında polis güçleri geniş önlemler aldı.

İki gün içerisinde bütün şüpheliler yakalanırken maktullerin katillerinin ülke çıkışına çıkma ihtimallerine karşı sınır komşuları da kontrolü elden bırakmadı. 15 Ekim'de yetkililerce yapılan açıklamaya göre önlemlerin yerinde olduğu, bu nedenle de suçlunun teşhis edildiği bildiriliyordu. Katil Çernozenski lakabıyla anılan Vlada Gergiyef'ti. Kendisi Kümençe doğumlu bir IMRO üyesi olup, Petriç'teki ordu karargâhı Ustaşha tethiş komitesinin dıştaki faaliyet merkezi arasında kurye görevi görüyordu.

Kralın ölümü ülkesi Yugoslavya'da üzüntü ve paniğe yol açarken kralın cenazesi ayın 15'inde geceleyin saat 23.15'te Zagreb'e götürüldü ve burada yoğun bir kalabalık tarafından karşılandı. Buradan da naşı Belgrad'a götürüldü[429]. Kral ayın 18'inde halktan yüz binlerce kişinin, dış ülkelerden gelen 300.000'ni geçen misafirin de katıldığı cenaze töreninin ardından defnedildi. Sağanak yağışa rağmen yaşadıkları

[425] **Akşam**, 18 Eylül 1934.
[426] **Meydan Larousse**, "Makedonya" Maddesi, s. 48.
[427] Barker, **a.g.e.** , s. 28.
[428] Barker, **a.g.e.** , s. 123.
[429] **Son Posta**, 16 Birinci Teşrin/Ekim 1934.

yerlerden gelen köylüler krallarına bağlılıklarını bildiriyorlardı[430]. Suikastın ardından Yugoslav İçişleri Bakanlığı, alt organlarına verdiği emirde Üsküp'te Sırp olmayan örgüt üyelerine karşı muamelede bulunması gerektiğini bildirdi[431].

Yunan gazetesi Elefteron Vima'nın haberine göre, Belgrad Hükümeti tarafından IMRO her ne kadar bastırılsa da örgütün yaşadığına dair Belgrad'da çıkarılan Politika gazetesinin mektubunu örnek gösteriyordu. Bu mektuba göre alınan tüm önlemlere rağmen örgüt fiilen son bulmamıştı.

Yugoslav kralının suikasta kurban gitmesinin ardından her ne kadar Bulgar Hükümeti örgütü detaylı araştırmaya koyulmuşsa da bu olayın ardından neredeyse birkaç ay sonra örgütün üyelerini emniyet gerekçesiyle serbest bıraktığı için örgüt üyeleri gizlice görüşmelerine devam ediyordu. Bu serbest bırakma eylemine karşı Bulgar Hükümeti'nin olayla Makedonyalıların ilgisinin tespit edilemediğine yönelik yaptığı açıklama, gazetenin muhabirinin örgütün faaliyetlerine gizlice de olsa devam ettiği düşüncesinde ne kadar da haklı olduğunu kanıtlar nitelikteydi. Bununla birlikte örgüt üyeleri ülke içinde serbestçe dolaştıkları için tehlike saçıyorlardı[432].

Suikastla birlikte IMRO'nun resmi olarak bastırılamadığı gerçeği gözler önüne serildi. Bu nedenle Bulgar Hükümeti ocak ayının başlarında IMRO'yu tamamen dağıttı[433]. Ardından hükümet, kendilerinden önce görev alan hükümetleri zor durumda bırakacak bir hamle yaparak, 1935 yılı ocak ayı ortalarında örgüte destek verenlerin listesini kamuoyuna sundu. Bu listede eski bakanların dahi olması önceki hükümetlerin her ne kadar reddetse de örgütü desteklediğini gösteriyordu. Örgüt Bulgaristan'daki zenginleri adeta haraca bağlayarak, örgütün maddi açıdan ihtiyaçlarını yıllarca bu haraçlardan karşılamıştı. Bu listelerin defterler içerisinde yer alması ise haraca bağlanan kimselerin sayısının düşünülenden çok daha fazla olduğunu gösteriyordu[434].

Haziran ayına gelindiğinde, Makedonya'nın özerkliği meselesi iyice bulanık bir hale gelmişti. Kendi aralarında yaşadıkları iç çekişmeler ve dışarıdan gelen baskılar, IMRO'nun parçalanmasına neden olsa da terör eylemleri önceden olduğu

[430] **Cumhuriyet**, 19 teşrinievvel/Ekim 1934.
[431] Михаило Апостолски**, Историја македонског народа Књига трећа Период између два светска рата и народна револуција (1918-1945)** , Институт за националну, Скопље, Београд, 1970, s. 80.
[432] **Ulus**, 30 İlkkânun/Aralık 1934.
[433] **Akşam**, 13 Kânunusani 1935.
[434] **Ulusal Birlik**, 19 İkinci Kanun/ Ocak 1935.

gibi aynı şekilde devam ediyordu. Bu yeni dönemin önceki dönemlerden tek farkı terör eylemlerinin bir düzen içerisinde ve kontrol altında olmamasıydı.

Örgütün üst düzey yetkilileri başarısız olan üyelerin suikastına hükmederken bu suikastlarda masum insanlara uyguladıkları şiddete benzer bir şekilde acımasız oluyorlardı[435]. Bir süre sonra da IMRO'nun bu gizli faaliyetlerine karşı artık Avrupa devletlerinin de sessiz kaldığı görülüyordu.

Komintern'in 1935 yılında düzenlenen yedinci kongresinde " *Zulüm altındaki halklar*" sorunu arka plana atılarak, Sovyetlerin kapitalistlere karşı başarılı olması durumunda tüm milletlere eşit haklar verileceği ifadesi kullanıldı. Bu durum bağımsız Makedonya amacının artık geri planda kaldığını gösteriyordu[436].

Eylül ayının ortalarında dağıtılan IMRO üyeleri, Makedonya'nın bağımsızlığını sağlamayı amaç edinen Makedonya ve Komünist Örgütü üyeleriyle yakalanınca, iki örgüt üyeleri sorguya alındı. Çok sayıda örgüt üyesi ise tutuklandı. Ardından Cuma, Petriç ve Nevrekop olmak üzere üçe ayrılan bölge komitelerinin liderleri de sorguya alındılar. Liderler sorgu sırasında önemli itiraflarda bulunurlarken yapılan araştırmaların neticesinde çok sayıda savaş malzemesi bulundu. Bu olay Bulgar Hükümeti'nde endişe yarattığı gibi ülke genelinde derin çapta arama yapma zorunluluğunu da beraberinde getirdi[437]. Bu aramaları takiben Ivan Mihailov, Filibe'den kaldırılan tüccar Dimitir Aleksandrofun'un Stroma çiftliğinde öldürülmesinden sorumlu tutuldu. Harp Divanı tarafından yargılan Mihailov, dört kez idama, onun emriyle tüccarı öldürdüğü söylenen iki katil ise 15'er sene hapse mahkûm edildi[438].

1936 yılına gelindiğinde de örgüt yanlısı Makedonlar, Makedonya ile ilgili olarak Makedonya bizim için adeta Alsas-Loren diyordu. Ancak bu sevinçlerinin Bulgar Hükümeti'nin eskisi gibi örgüte yardım etmediği için yarıda kaldığını beyan ediyorlardı. Bununla birlikte hükümetin örgütün kökünü kurutmak adına üyelerini yakından takip ettiklerini belirtiyorlardı[439]. Bununla birlikte mayıs ayında bir Yunan gazetesinin haberine göre IMRO'nun yeniden resmi olarak diriltilmesi için örgüt

[435] **The Scotsman**, August 8, 1935/ 8 Ağustos 1935.
[436] Soğangöz, **a.g.t.** , s. 96.
[437] **Akşam**, 18 Eylül 1935
[438] **Akşam**, 13 Teşrinievvel/ Ekim 1935.
[439] Ercümend Ekrem, " İstanbuldan Belgrada Sofyadan geçerken", **Son Posta**, 7 Mayıs 1936.

üyeleri çalışmalara başlamıştı. Bu durum Yugoslav Hükümeti'ni endişelendirirken hükümet sınırlarda sıkı önlem alma gereği duydu[440].

Bu olaydan kısa süre sonra, ağustos ayında Ege Makedonya'sı ile ilgili bir gelişme yaşandı. Buna göre, Yunan Hükümeti'nin ele geçirdiği belgelerden edindiği bilgi çerçevesinde, Yunan komünistlerin ordu ve donanmayı bölmek için propaganda ve Makedonya'da komünist hükümet kurmak amacıyla da Balkan Komünist Federasyonu ile görüşme yaptıkları ortaya çıktı[441].

1937 yılında da Yugoslav Komünist Partisi lideri Tito, Makedonya'nın geleceğine yönelik yeni bir yorum getirdi. Ona göre Makedonya federal Yugoslavya sınırları içerisinde yer almalıydı. Bu konuda ısrarcı olan lider, ısrarını 1930'lu yılların sonuna kadar da sürdürdü[442]. Onun bu ısrarcı tavrı Makedonya'nın Yugoslavya sınırlarında bir bölge olarak yer alması için en azından bu yılların sonuna kadar yeterli gelmese de 1938 yılında Münih'te toplanan konferans Ege Makedonya'sında yaşayan Bulgarlar arasında özgürlük umudu doğurdu[443].

Makedonya halkı 19. yüzyıla kadar Osmanlı himayesindeki bölgede içte yer alan ufak çaptaki uzlaşmazlıklara rağmen mümkün olduğunca iyi bir yönetim anlayışı içerisinde yaşamlarını sürdürmüştü. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin kendi iç işlerindeki karışıklıktan yararlanan Avrupa devletlerinin dikkati altına giren bölge, yüzyıl boyunca, akabinde 20. yüzyılın ilk yıllarında Balkanların kaynayan kazanı haline geldi. Balkan milletlerinin oluşturduğu çeteler bölgede şiddet içerikli eylemleriyle huzurun önüne geçerken başta Türkler olmak üzere Makedonya halkını zor durumda bıraktılar.

1912 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı birleşen Balkan milletleri, savaş ilan ederken savaştan Osmanlı Devleti'nin mağlup çıkması, Türkleri Balkanlarda zor günlerin beklediğini gösteriyordu. Bununla birlikte bu devletlerin kendi aralarında toprak paylaşımı konusunda anlaşamamaları İkinci Balkan Savaşı'na neden oldu. Bu durumdan yararlanan Osmanlı Devleti en azından Edirne'yi geri almayı başardı.

---

[440] **Akşam**, 28 Mayıs 1936.
[441] **Akşam**, 12 Ağustos 1936.
[442] Soğangöz, **a.g.t.** , s. 97.
[443] **Македония**, 19 май 1999/ 19 Mayıs 1999.

Savaşın neticesinde imzalanan Bükreş Antlaşması ile Makedonya, Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar arasında üç bölgeye ayrılırken bu toprak paylaşımı Birinci Dünya Savaşı sonrasında da devletlerin sınırları farklı olsa da değişmedi. Savaş sonunda Ege, Vardar ve Pirin Makedonya'sı adı anılan bu üç bölge İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam edecek olan yeni bir baskı, şiddet ve asimile politikasına maruz kaldı. Makedonya'nın sosyo-ekonomik yapısı bu zor koşullara, bölgenin siyasi yapısına ve konumuna göre şekillenirken başta nüfus yapısında olmak üzere birçok alanda dalgalanmalara neden oldu.

II. BÖLÜM MAKEDONYA'NIN SOSYAL YAPISI

2.1. MAKEDONYA'NIN NÜFUSUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Türk Dil Kurumunca, " *Bir ülkede, bir bölgede, bir evde belirli bir anda yaşayanların oluşturduğu toplam sayı, popülâsyon*"[444] şeklinde tanımlanan nüfus, bir devletin ekonomisi başta olmak üzere pek çok alanda gelişmesini sağlar. Bununla birlikte nüfusta aralıklarla dalgalanmalar olur. Bu dalgalanmaların salgın hastalıklar, depremler ve göçler gibi farklı nedenleri bulunmaktadır.

19. yüzyıldan başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar geçen süreçte Balkanların dikkat çeken bir sorunu haline gelen Makedonya'da bu dalgalanmalardan nasibini aldı. Özellikle II. Meşrutiyetten İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte yukarıda saydığımız faktörlerin birçoğuna maruz kalan bölge nüfusu sıklıkla değişime uğradı. Makedonya'nın nüfusunu etkileyen faktörleri detaylı olarak incelediğimizde, karşımıza çarpıcı bilgiler çıkmaktadır.

2.1.1. Salgın Hastalıklar

Osmanlı döneminde Makedonya salgınlar nedeniyle zor durumda kalarak ağır kayıplar verdi. Özellikle 20. yüzyıl başlarından itibaren bölgede yayılan salgın hastalıklar nüfus miktarında azalmalara neden oldu. Bu salgınların ilki 1900 yılı nisan ayı sonlarında yaşanan veba salgınıydı. Varna Emniyeti tarafından Ticaret Ajansı'na gönderilen telgrafta, Selanik'te ayın 29'unda veba hastalığına karşı enfekte olanların görüldüğü ve hastalığın vilayette yayılmaya başladığı bildirilmişse de[445] birkaç gün sonra Varna Emniyeti'nin gönderdiği yeni telgrafta belirtildiği üzere Selanik'te artık veba kalmamıştı. Ancak önlem amacıyla Selanik'ten dönen yolcular belirlenmiş olan karantina tedbirlerine tabi tutulacaktı[446].

1902 yılında da Makedonya'da bulunan bir çiftliğin sahibinde ve onun erkek kardeşinde çiçek hastalığı belirtilerine rastlanınca, aile karantina altına alınmışsa da çiftliğin güneydoğusunda yaşayan bazı ailelerde de hastalık belirtilerinin görülmesi yetkilileri hastalığın yayılmaması için önlem almayı zorunlu kıldı[447] .

[444] https://sozluk.gov.tr/ , **Erişim Tarihi:** 25.04.2021, **Erişim Saati:** 11.17.
[445] **BOA,** HR. SFR. 04. 591/ 22: 1.
[446] **BOA**, HR. SFR. 04. 591/ 30: 1.
[447] **Evening Times-Republican**, November 3, 1902/ 3 Kasım 1902.

1903 yılında Kesriye'de yaklaşık altı hafta kadar süre devam eden çiçek hastalığı nedeniyle, kazada bulunan 120 evde ikamet eden 80 kişinin hayatını kaybettiği söyleniyordu. Salgının gerçek boyutuyla ilgili net bir bilgiye ulaşılmasa da hastalığın daha fazla kişiye bulaştığı tahmin ediliyordu. İngiliz Brailsford'un başvurusu sonrasında Manastır'ın sıhhi müfettişi, Kesriye ve civarındaki durumu rapor edecek, valilik kaza ve çevresinde gerekli önlemleri almaları için bölgeye bir heyet gönderdi. Hazırlanan raporun neticesinde ise askeri kordonlar kuruldu. Ayrıca bölgede bulunan köy okulları yerel sağlık otoriteleri tarafından hastane olarak kullanıldı[448].

II. Meşrutiyet sonrasında farklı hastalık türlerine yönelik salgınlar hızla artarken II. Abdülhamit'in Selanik sürgünü sırasında bu vilayette yine bir çiçek salgını yaşandı. Salgın nedeniyle Allatini ailesi sultanın ve ailesinin emrine bir doktor verdi. Doktor, kendilerine çiçek hastalığına karşı aşılanmaları gerektiğini bildirmişse de sultan bunu kabul etmedi. Doktorun ısrarı üzerine[449] yalnızca 8 yaşındaki çocuğunun kolundan kan alınmasına ve aşılanmasına izin verdi[450] .

Kolera hastalığı ise Makedonya'ya yoğun nüfusu ve işlekliği nedeniyle genellikle İstanbul'dan yayılırdı[451]. Kasım 1910 tarihinde Makedonya'da baş gösteren salgın yine İstanbul merkezliydi. İstanbul'dan demiryolu ile Selanik'e gelen ve kolera belirtileri gösteren kimseler vilayette hastalığın yayılmasına neden oldu. Tren Selanik'e vardığında, içerideki hastalardan biri vefat edince, vefat eden kişi dikkatlice trenden dışarı çıkarılmışsa da hastalığın yayılmasına engel olunamadı[452]. Salgın sırasında vaka sayısının 48 olduğu Selanik'te 21 kişi vefat ederken Manastır'daki 11 vaka sayısının 9'u hayatını kaybetti. Hastalık halk arasında sınırlı kalmayıp, kısa sürede Türk birliklerine de sıçradı. Makedonya'ya manevra için gelen birlikler, Anadolu'ya döndüklerinde hastalığı Anadolu'nun çeşitli noktalarına da yaydılar[453].

---

[448] **The Times**, December 14, 1903/ 14 Aralık 1903.
[449] **The San Francisco Call,** November 22, 1909/ 22 Kasım 1909.
[450] **New-York Daily Tribune**, July 31, 1910/ 31 Temmuz 1910.
[451] Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Editör Nil Sarı, İstanbul, 1995, s. 60.
[452] Ümmügülsüm Candeğer, "İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar (1910-1913)", III. Uluslararası Avrasya Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, Gaziantep 4-7 Nisan 2019, Editör Doç. Dr. Ümran Türkyılmaz, Atabek Movlyanov, **İKSAD Yayınevi**, Gaziantep, 2019, s. 195.
[453] Unat, **a.g.m.** , s. 60.

Salgını hafifletmek amacıyla hastalık belirtileri gösterenler tedbir amaçlı karantinaya alınmışsa da Makedonya'da koleranın önüne tam anlamıyla geçilemedi ve 1911'de ağustos ayı ortalarında yeniden kolera belirtileri olan kimselere rastlandı. Selanik radyosundan yapılan anonsa göre Üsküp'te kolera belirtileri gösteren üç kişinin yaşadığı bina, salgının yayılmasını önlemek amacıyla yetkililer tarafından ateşe verilmişti. Kosova'ya bağlı İpek'te ise 11 Ağustos gecesi koleradan 18 kişi hayatını kaybetti. Aynı yerleşim yerinde daha önceden aynı hastalıktan vefat eden kişilerle birlikte bu sayı 30'u buldu. Bununla birlikte Mitrovitza'da bulunan askeri birlikte iki vaka resmi olarak kayıtlara geçirildi[454]. Akabinde Yeni Pazar ve Senitza gibi yerleşim yerlerinde kolera vakalarına ve kaynaklı ölümlere rastlandı[455].

Eylül 1911 başlarında Selanik'teki kışlada bulunan bazı askerlerde görülen kolera belirtilerinin ardından, kışladaki Türk askerlerinin toplu dağıtımları gerçekleştirildi. Bunun üzerine paniğe kapılan askerler arasında kargaşa yaşandı. Hükümet yetkilileri, kargaşayı önledikten sonra, birtakım tutuklamalar gerçekleştirdi ve kargaşayı başlatanları mahkemeye çıkaracağını duyurdu. Askerlerin bu tedbirsiz davranışları nedeniyle hastalık kısa sürede halk arasında yayılarak salgın haline dönüştü[456]. İlk gün sonunda hasta sayısı 20'yi bulup, 5 kişi vefat edince, halk paniğe kapıldı[457]. 11 Eylül günü de toplam vaka sayısı 54 olarak kayıtlara geçti[458]. Birkaç gün içerisinde vefat edenlerin sayısı ise 7'yi buldu. Bir süre sonra da salgın kontrol altına alındı. Bunun nedeni Sıhhiye müfettişi, Jandarma zabıtı, baş komiseri gibi bazı memurların katıldığı toplantıydı[459]. Her ne kadar salgın Selanik'te hafiflemişse de buradan Manastır'a yayıldı. Sıhhiye Müdürlüğü, derhal harekete geçerek kolera belirtileri gösteren kişileri, doğal bir bulaşma kaynağı oldukları gerekçesiyle kontrol altına aldı. Çarşıda sebze ve meyve satışı yasaklandı. Alınan bu önlemlere rağmen, salgında kalıcı bir azalma olmazken günlük vaka sayısı ortalama 30 civarındaydı. Bu sırada hastalık Manastır dışında Kosova'da da hızla yayılıyor ve vaka sayıları artıyordu[460]. Bu nedenle de bölgeden istenmeyen görüntüler gelmeye başladı.

[454] **La Vanguardia**, 12 dé Agosto de 1911/ 12 Ağustos 1911.
[455] **La Vanguardia**, 25 dé Agosto de 1911/ 25 Ağustos 1911.
[456] **Syracuse Journal**, September 6, 1911/ 6 Eylül 1911.
[457] **Rumeli**, 28 Ağustos 1327/ 10 Eylül 1911.
[458] **Rumeli**, 29 Ağustos 1327/11 Eylül 1911.
[459] **Silah (Salah)**, 30 Ağustos 1327/ 12 Eylül 1911.
[460] **The Times**, September 26, 1911/ 26 Eylül 1911.

Bunlardan biri Manastır'da kolera ile mücadele için alınan sıhhi tedbirler nedeniyle bir grup insanın Sıhhiye yetkililerine karşı çıkmasıydı. Bu isyanın bastırılması için yetkililer harekete geçince isyancılardan bazıları gözaltına alındı. Onların yargılanmaları sürecinde ise bir ulema önemli rol oynadı. Olayın ardından Sıhhiye Başmüfettişi, görevinden istifa etti. Bunun üzerine vali, kapatılan su kaynağının açılmasına, taze sebze ve meyve satışının yeniden başlatılmasına ve koleradan vefat edenlerin defin öncesinde yıkanmasına izin vermek zorunda kaldı[461] .

Aynı günlerde Üsküp'te de kolera salgını patlak verince[462] sağlık yetkilileri Makedonya'nın her noktasına ulaşamaz hale geldi. Üsküp'te görevli askerlerden hasta olanlar susuz kalarak, tıbbi yardım alamaz hale geldiler[463]. Halk panik halinde hareket ederken bir grup sağlıklı insan, istasyonda bekleyen trendeki kolera belirtileri gösteren hastaları ve koleradan vefat edenleri tren camlarından atar duruma geldi[464].

Mitrovitza'daki garnizonun içerisindeki askerlerin arasında yayılan kolera hastalığını önlemek için ise birliğin Selanik'e taşınması emredildi. Emir doğrultusunda yük trenine bindirilen askerler arasında hastalık belirtileri gösterenlerin olması, askerler arasında tartışmanın yaşanmasına neden oldu. Kısa sürede hastalığa yakalanan askerlerin büyük kısmı da hayatını kaybetti. Bu sırada bir kişi sağlık görevlilerine saldırınca, hayatından endişe eden sağlık görevlileri kaçmak zorunda kaldı. Daha önceden Manastır'da yaşanan olayın bir benzeri burada yaşandı ve kalabalığın kontrolünü ele geçiren vali, sağlık yetkililerinin bazı düzenlemelerini yürürlükten kaldırmaya ve halka birtakım tavizler vermeye mecbur kaldı[465].

Kasım ayında salgın Selanik başta olmak üzere birçok yerleşim yerinde yavaşlayınca da Selanik'teki karantina uygulaması kaldırıldı. Serez'de ise hastalık diğer yerlerin aksine yayılma hızını korurken 24 saat içinde 32 hastanın hayatını kaybettiği haberi halk arasında paniğe neden oldu[466].

[461] **The Times**, September 18, 1911/ 18 Eylül 1911.
[462] **Üsküb**, 29 Ağustos 1327/ 11 Eylül 1911.
[463] **The Birmingham Age-Herald**, September 14, 1911/ 14 Eylül 1911.
[464] **The Evening Times**, September 14, 1911/ 14 Eylül 1911.
[465] **The Sun**, September 17, 1911/ 17 Eylül 1911.
[466] **La Vanguardia**, 9 de Noviembre de 1911/ 9 Kasım 1911.

1911 yılında Makedonya'nın neredeyse tamamına yayılan kolera salgınları Balkan Savaşları sırasında da devam edince hastalık Makedon halkıyla birlikte Makedonya'da savaşan askeri birlikleri de etkiledi. Bu nedenle de bölge nüfusu üzerine etkisi sayısal olarak tespit edilemezken Yunan birlikleri de hastalıktan nasibini aldı. Yunan Hükümeti salgına karşı ülkesinde kolerayla mücadele için çadır ve yatakların, taşınabilir mikrobiyoloji laboratuarlarının ve dezenfektasyon makinelerinin bulunduğu hastaneler kurdu. Bununla birlikte Makedonya'ya gönderdiği sağlık ekipleriyle birlikte bir kişiye iki doz halinde verilecek olan aşı uygulamasını başlattı. Bu sayede hükümet 150.000'i asker, geri kalanı sivil sağlık çalışanları olmak üzere toplamda 350.000 vatandaşını aşılamış oldu[467].

Aralık 1912'ye gelindiğinde, Kesriye'de bu kez farklı bir hastalık belirtileri görünecekti ki o da tifoydu. Ocak ayında ise yine aynı yerde menenjit hastalığı da görüldü[468]. Aynı tarihlerde Selanik'e Balkanların çeşitli yerlerden gelen muhacirlerin arasında çiçek hastalığı patlak verdi. Bunun üzerine yetkililer hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla, belirtileri taşıyan 2000 kişiyi ayrı çadırlara nakletti. Bu yolla resmi olmasa da geçici karantina uygulaması gerçekleştirilmiş oldu[469].

Mart 1913'te Yunan Hükümeti Selanik'te koleranın yayılma hızının artması durumunda şehirde seyyar mikrobiyoloji laboratuarlarının kurulabileceğini ve bunların bölgede vakaları inceleyebileceğini duyurdu. Edirne'de salgının hızı artınca Selanik-Dedeağaç demiryolunun 14. km sinde karantina merkezi kuruldu. Bu merkez dışındaki noktalardan vilayete giriş çıkışlar yasaklandı. Bununla birlikte vilayette hastane yatak sayısı arttırıldı. 31 Mayıs'ta ise Makedonya'da bulunan Bulgar birliğinden bazı askerlerin kolera olduğu haberi kısa sürede Selanik'te yayıldı.

Salgın aralıklarla devam ederken temmuz ayında hastalık hızla yayılmaya başladı. Kısa sürede hastalık Serez'de etkisini gösterdi. Bir süre sonra Selanik'i tehdit eder hale geldi[470]. Aynı zamanda mart ayında Selanik'te ilk tifüs vakası görüldü. Vardar Makedonya'sıdan gelen Türk mülteciler arasında 23'ü ölümcül olmak üzere 60 vaka tespit edildi.

---

[467] Nilüfer Erdem, " Balkan Savaşları Döneminde Yunan Basınında Kolera Vakaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 52, Güz 2013, s. 817.
[468] Erdem, **a.g.e.** , s. 807.
[469] Ağanoğlu, **a.g.e.** , s. 215.
[470] Erdem, **a.g.e.** , ss. 812-813.

Bu tespitin ardından hastalık Selanik çevresindeki diğer mülteci kamplarına da sıçradı[471]. Akabinde haziran ayının başlarında kolera ile ilgili olarak Selanik'ten iyi haber geldi. Sıhhiye Genel Müfettişliği'nin duyurusuna göre, Selanik'te kolera belirtileri artık sona ermişti[472]. Ancak Serez'den ve Drama'dan pek de iç açıcı haberler gelmiyordu. Buralardan gelen garnizon askerleri arasında koleranın görüldüğü haberi halk arasında endişeleri yeniden arttırdı[473]. Serez'in çevresinde kurulan sıhhi kordonu geçmeyi başaran bir Serez sakini, günlük kolera vakalarının Bulgar askerleri ile birlikte Serez'de yaşayan bazı vatandaşlar arasında da kaydedildiğini belirtiyordu[474]. Ayın ortalarına doğru kolera, Makedonya'nın çeşitli noktalarında yer alan Bulgar askerleri arasında endişe verir derecede yayıldı. Bununla birlikte ordu içinde çok sayıda vaka olduğu söyleniyordu. Askeri hastanelerde yüzlerce kolera vakaları rapor ediliyor ve bu vakaların çoğu da hayatını kaybediyordu. Bu askerler arasında kalmayacağı gibi bir sğre sonra Selanik'in sivil halkını da etkiledi[475].

Temmuz ayına gelindiğinde, Makedonya'da kolera halkı ve askerleri adeta perişan hale getirdi[476]. Balkan Savaşları başta Selanik'te olmak üzere Makedonya'nın genelinde açlık ve sefaletle birlikte tifo, kolera gibi salgın hastalıkları halkın başına sardı[477]. Başlangıcı 1911 yılına dayanan ve katlanarak devam eden bu salgınlar nedeniyle belediyeye ve cemaat önderlerine sert eleştiriler yöneltildi. Yoksulluğun yanına bir de hastalığın eklenmesi halkı yardıma muhtaç duruma getirdi[478]. 1913 yılı sonlarına doğru Selanik adeta kolera ile mücadele ederken aralık ayında Selanik'te görevdeyken kolera olan Bir Romen askeri hastalığını öğrenme anını şu şekilde anlatıyordu: **"***Nihayet hüküm telaffuz edildi, sonunda baksa dolambaçlara ihtiyaç duymayacak kadar manevi kuvvet kalmıştı içimde. Basit ve üzgün bir sesle bir adam söyledi bana: bu Asya kolerası! Asker arkadaşlarım uzakta durdular ve bana korkmuş gözlerle baktılar. Gözlerinde aniden*

[471] **Health Organisation International Health Year-book**, 1. Cilt, Reports on the Public Health Progress, 1924, s. 205.
[472] **La Vanguardia**, 8 de Junio de 1913/ 8 Haziran 1913.
[473] **La Vanguardia**, 9 de Junio de 1913/ 9 Haziran 1913.
[474] **La Vanguardia**, 11 de Junio de 1913/ 11 Haziran 1913.
[475] **Imperial Valley Press**, June 19, 1913/ 19 Haziran 1913, **The Evening Star**, June 17, 1913/ 17 Haziran 1913.
[476] **Bismarck Daily Tribune**, July 17, 1913/17 Temmuz 1913.
[477] Yıldız Sertel, **Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?** , Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994, s. 64.
[478] Mark Mazower, **Selanik Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler 1430-1950**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 264.

felaket habercisi bir hayvana döndüğümü anladım. […] Fakat dileklerimi ki belki de son dileklerimdi, bana daha yakın birine ilettiğimde ve beni bekleyen tüm sevdiklerim için onu talimatlarla görevlendirdiğimde, tümünün gözlerinde gerçek ve dayanılmaz bir acı gördüm… Buna karsın ayrıldığımda kimse elimi sıkmadı. […] Karantina odasına gitmek için ayrıldım. Size diyebilirim ki ne ümitsizdim ne de korkunç kederli. Üzerime çöken sadece tek bir his vardı. Kendimi gözlüyordum ve bekledim. […] Alaya ve asker arkadaşlarıma kısa zamanda geri döndüğüm için şanslıydım"[479].

Balkan Savaşları sonunda yaşanan göç ile birlikte salgın hastalıklar Anadolu'ya sıçrarken Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Makedonya'da halk, salgın hastalıklarla mücadelede zor anlar yaşıyordu. Başta sıtma ve tifüs olmak üzere, pek çok salgın hastalık halkın peşini bırakmıyordu.

Savaş başladığında baş gösteren sıtma hastalığını önlemek için bataklıkların kurutularak sivrisineklerin temizlenmesi gerekiyordu[480]. Sivrisinek ısırığına bağlı olarak bulaşan ve ateşli bir hastalık olan sıtmanın adı, savaşın ortalarında adeta Makedonya ile adeta özdeşleşir hale geldi. Bununla birlikte bölgede hastalık soğuk algınlığı kadar yaygındı. Bu dönemde bölgede yaşayan halkın büyük çoğunluğu taşıyıcıydı[481].

Birlikler bölgede dağıldıkça halk arasında da yayılmaya başlayan hastalık kısa sürede Makedonya'yı etkisi altına aldı. Haziran 1916'da, bir İngiliz tümeni Struma Vadisi'ni işgal etmek için ilerlerken kısa sürede birlik içerisinde sıtma yayıldı ve günlük vaka sayıları 100'ü geçmeye başladı. Temmuz ve ağustos aylarında vaka sayısı 5000 iken bir yılın sonunda yaklaşık olarak 30.000'i buldu. Ertesi yıl General Sarrail komutasındaki Fransız birlikleri vadiye 115.000 asker ile girdiyse de birkaç ay içerisinde askerlerin 60.000'ini sıtmaya yakalandı ve yılsonunda generalin birliğinde yalnızca 20.000 sağlıklı asker kaldı[482].

---

[479] Valery Lolev, **Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials**, The Balkan Wars, Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi Alternatif Eğitim Materyalleri Balkan Savaşları, çeviren: , Güven Bakırezer, Apa Tasarım Yayıncılık ve Baskı Hizmetleri A.Ş. , Selanik, 2008, s. 76.

[480] Harold Lake, **Campaigning in the Balkans**, Robert M. McBride & Company, New York, 1918, s. 6.

[481] A. Goff, Hugh A. Fawcett, **Macedonia A Plea For The Primitive**, London: John Lane The Bodley Head New York: John Lane Company, 1921, ss. 208-209.

[482] **Cairns Post**, 18 January 1936/ 18 Ocak 1936.

Alman birlikleri diğer ülkelerin birliklerine göre sıtmadan daha aza hasar almıştı. Arnavutluk ve Makedonya'da mücadele eden bir başka birlik olan İtalya ise sıtma nedeniyle büyük zarar gördü. Kırsal kesimlerden gelen bu askerler başlarda güçlü olmalarıyla övündülerse de kısa süre sonra cephede sıtma nedeniyle tükenmişlerdi[483].

Salgın cephede savaşan askerlere de sıçrayınca, Selanik başta olmak üzere Makedonya'da sıtmayla ilgili araştırma başlatıldı. Akabinde askerlere ve halka kinin dağıtıldı. Yeni kanalizasyon kanalları inşa edilerek, suyun düzeyi alçak seviyeye getirildi ve küçük göller kurutuldu. Alınan önlemlerin neticesinde sıtmadan kaynaklı ölümlerin özellikle savaşın son iki yılında önceki yıla göre azaldığı bildirildi[484]. 8 ay Makedonya'da çalıştıktan sonra 1917 yılı kasım ayında Londra'ya dönen Nina Boyle, Makedonya'da sıtmanın azalmasından dolayı kendisine ihtiyaç kalmadığını ifade ederken sıtmanın azaldığı bilgisini de doğruluyordu[485].

Tifüs ise savaş sırasında halk sağlığını tehdit eden bir diğer önemli hastalıktı. Amerikan Kızıl Haçı'nda görevli olan hekim Stanley H. Osborn, 1915-1916 yılları arasında bölgede süren salgınla ilgili çarpıcı bilgiler veriyordu. Selanik'e ekip olarak geldikten sonra Üsküp'e gitmek üzere 12 saat sürecek olan yolculuğa çıktıklarında tifüsün yol boyunca pek çok yerde var olduğunu belirtiyordu. Gevgeli'ye vardıklarında ekip arkadaşlarıyla birlikte hastaneye giden Osborn'un hastane yöneticisinden aldığı bilgiye göre 1915 yılı kış aylarında kazada 1100 tifüs vakası vardı. Ancak haziran ayında vaka sayısı 2'ye düşürüldü[486].

Eylül ayında Gevgeli'den Doyran'a giden hekim, burada temizlenmesi ve düzene sokulması gereken 2.000 yataklı bir hastanenin sorumluluğunu üstlendi[487]. Bu sırada Kafana'da bir tifüs vakası tespit edilince, ekip olarak buraya giderek, vakanın görüldüğü küçük bir otelde dezenfekte ve ilaçlama çalışması yaptılar. Otelin ardından Kafana'daki tüm evler de aynı işlem uygulandıktan sonra, evlerdeki tüm battaniyeler, çarşaflar, şilteler ve diğer giysiler, Poly Meset Hastanesine taşındı.

---

[483] Bemardino Fantini, "Malaria and the First World War**", Die Medizin und der Erste Weltkrieg**, Wolfgang U. Eckart, Christoph Gradmann, Centaurus Verlag & Media UG, 2. Auflage, Herbolzheim, 2003, s. 251.
[484] Mazower, **a.g.e.** , s. 323.
[485] **Journal**, 17 November 1917/ 17 Kasım 1917.
[486] Stanley H. Osborn, **A Diary Of The American Red Cross Sanitary Commission to Serbia 1915-16**, Special Collections, University of Delaware Library, Newark, Delaware, 1917, s. 52.
[487] Osborn, **a.g.e.** , s. 127.

Bu malzemeler buharlı sterilizatörlere yerleştirilerek, steril hale getirildi. Osborn bunlarla ilgilenirken başka bir yerleşim yerinden tifüs vakası haberi gelince, ekipler oraya hareket ederek, vakanın görüldüğü evde çalışmalara başladı. Hane halkının tamamının saçları yağlandı ve ardından hepsi iyice yıkandı. Tüm giysileri dezenfekte edildi. Bunun gibi daha pek çok evden tifüs haberleri gelirken Dr. Osborn çalışmaları sırasında Türklerin ve Makedonların yol kenarlarında oturarak kendilerini izlediklerini ifade ediyordu[488].

Savaş sırasında Selanik'te sıtma ve tifüs dışında birkaç kolera ve veba vakalarına rastlanıldı[489]. 1914 yılı ekim ayında patlak veren veba da bunlardan biriydi. Vilayette veba vakası görülünce, diğer limanlardan Selanik limanına gidecek olan gemiler yolculuklarını bir süreliğine askıya aldı[490]. Ancak bu vakalar hemen kontrol altına alındı ve hastalık salgına dönüşmedi[491].

1919 yılına gelindiğinde, 17 Ocak 1919 tarihinde, Bulgaristan'dan gelen mülteciler arasında tifüs vakaları olduğunu söyleyen Amerikan Kızıl Haçı'nda görevli Sakellarios, aynı tarihte Atina Genel Karargâhı'na, biri Kavala Limanı'na, diğeri ise demiryolundaki başka bir sınır kasabasına verilmek, üçüncüsü ise acil durumlar için yedekte tutulmak üzere üç adet dezenfekte makinesi talebinde bulundu. Bu talebin ardından 25 Ocak'a kadar geçen yaklaşık 1 haftalık süreçte tifüs bir tehdit haline gelmezken[492] şubat ayında Kavala'da hastalık salgına dönüştü.

Varna'dan Kavala'ya gemi ile getirilen bir grup muhacir, tifüs belirtileri gösteriyordu. Bu muhacirler, önce tütün depolarına kapatıldılar. Buralarda bir süre bekletildikten sonra muhacirlerin evlerine gitmelerine izin verildi. Bunun üzerine hastalık hızla yayıldı. Kavala, Drama, Serres ve Demirhisar'da yüzlerce vaka görüldü. Böylece Makedonya, katı karantina düzenlemelerinin uygulanmak zorunda kalınacağı bir salgın merkezi haline geldi.[493]. Ancak salgın bir süreliğine durdurulsa da tam anlamıyla önlenemedi.

---

[488] Osborn, **a.g.e.** , ss. 188-190.
[489] Paul Dudley White," Public Health in Eastern Macedonia", **American Journal of Public Health (N Y)**, Vol 10(No:1), January 1920, s. 14.
[490] **The Washington Herald**, October 10,1914/ 10 Ekim 1914.
[491] White, **a.g.m.** , s. 14.
[492] P. D. Sakellarios, **The American Red Cross Commission to Greece**, July 1, 1919, Athens, 1919, s.16.
[493] Sakellarios, **a.g.e.** , s. 17.

Mayıs ayı başında, bölgedeki Yunan ve Fransız sağlık çalışanlarına yardım etmeleri için İngiliz ve Amerikan Kızıl Haç'ı sağlık ekiplerini bölgeye gönderdiler[494]. Heyet bölgeye girdiğinde, onlarca insanın açlıktan zor durumda olduğunu ve birçoğunun da tifüs hastalığına yakalandığını gördü. Dünyanın birçok yerinden Makedonya'ya giyim, gıda ve tıbbi malzemeler gönderilirken dört bir koldan hastalığın bölgede son bulması için harekete geçildi[495]. Heyet, Yunan Hükümeti ile ortaklaşa yürüttüğü çalışmalarda şehirlerde kapsamlı bir teftiş, dezenfeksiyon ve karantina sistemi uygulaması yaptı. Böylece tifüs tehdidi 1920'li yılların başlarına doğru son buldu[496].

Haziran 1924'te Hamburg'daki Profesör Nocht'un başkanlık ettiği Tropikal Tıp Enstitüsü'nün ve Milletler Cemiyeti Sağlık Komitesi'nin ortaklaşa hazırladığı bir komisyon toplandı. Bu komisyon bölgedeki sıtmanın epidemiyolojik durumunu belirlemek amacıyla Ege Makedonya'sına gitti[497]. Bölgede yaptığı incelemelerin ardından hazırladığı raporda, savaştan sonra ki süreçte bir milyondan fazla muhacirin Makedonya'ya girmesinin ardından Yunan Hükümeti'nin sıtma ile mücadele hizmetinin yetersiz olduğunu belirttiyse de sıtma, tifüs ve kolera gibi hastalıklarla mücadele çabasını takdir ettiğini bildirdi[498].

Ağustos ayında bu kez Selanik ve Kavala'da veba vakalarına rastlandı. Hastalık kısa sürede salgına dönüşünce[499], Türkiye bölgede kurduğu Türk Acil Sağlık Merkezlerindeki sağlık çalışanları aracılığıyla yerleşim yerlerindeki salgınla mücadeleye destek oldu. Çok sayıda muhacire bir yandan vebaya karşı destek olunurken diğer yandan 22.500 kişiye de difteri ve çiçek aşıları yapıldı[500].

Bu süreçte Avrupa'da grip salgını da patlak verdi ve kısa sürede Yunanistan'a sıçradı. Yunan Sağlık Örgütü, hızla yayılan gribin, azalma eğilimi gösteren bir tür olduğunu belirtiyor, en fazla vakanın ise Batı Makedonya'nın köylerinde görüldüğünü söylüyordu[501].

---

[494] **The Evening Star**, June 5, 1919/ 5 Haziran 1919.
[495] **The Democrat Mineral Point**, July 24, 1919/ 24 Temmuz 1919.
[496] Sakellarios, **a.g.e.** , s. 17.
[497] Gustave Pittaluga, "L'effort international contre le paludisme en Macédoine grecque", **Vers La Sante**, Volume VI, Numero 2, Paris, Aout 1925, s. 311.
[498] Pittaluga, **a.g.m.** , s. 317.
[499] **La Vanguardia**, 30 de Agosto de 1924/ 30 Ağustos 1924.
[500] Turan Akıncı, **Osmanlı'da Selanik (1869-1924)**, Belge Yayınları, İstanbul, 2017, s. 499.
[501] **The Times**, January 22, 1927/ 22 Ocak 1927.

Diğer yandan 1926-1931 yıları arasında devam eden tifo ise sağlıklı olmayan koşullarda barınma, kinin, sineklik ve aşı eksikliği nedeniyle bölgede ölümcül oldu. Yalnızca 1931 yılında bölgede hastalık belirtisi gösteren 25.000 kişinin tıbbi muayenesi yapıldı[502].

Makedonya halkı özellikle 1911 kolera salgınının ardından hastalıkların etkisinden bir türlü kurtulamazken 1912-1919 yılları arasındaki savaş döneminde adeta salgınların merkezi haline geldi. Savaşın ardından 1930'lara kadar geçen sürede alınan önlemlere rağmen bölgede hastalıkların önüne geçilemedi.

Salgınlar çok sayıda insanın ölümüne neden olurken bu durum Makedonya'da dönemsel olarak nüfus açısından dalgalanmalara neden oldu. Bununla birlikte bir bakıma salgınların da nedeni olarak sayabileceğimiz göçler ise yine nüfusu etkileyen bir diğer önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktaydı.

2.1.2 Göçler

Makedonya, Balkan Savaşları sonrasında tam anlamıyla Osmanlı hâkimiyetinden çıkmışsa da bölgeden Anadolu'ya yapılan Türk göçleri öncelikle 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması'na göre Makedonya'da bir Bulgar Prensliği'nin kurulması, Sırbistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla başladı. Bu nedenle çok sayıda Müslüman Anadolu'ya göç etti. Akabinde bölgede komitacıların şiddet içeren faaliyetleri başlayınca, 1900'lerin başlarında bölgedeki Müslüman halk zor koşullarda yaşamaya başladı. Bunun üzerine ufak çaplı da olsa yeniden Anadolu'ya göçler başladı [503]. 1901 yılında 16 hanede yaşayan 80 Bosna muhacirinin Selanik'ten İstanbul'a gitmesi bu göçlere örnek gösterilebilirdi[504]. Bu süreç içerisinde yaşanan göçler Makedonya nüfusunda kısa süreli dalgalanmalara yol açarken Balkan Savaşları Makedonya'nın Türk nüfusu açısından vahametini ortaya koyuyordu.

Birinci Balkan Savaşı patlak verdiğinde, Avrupa devletleri çok sayıda Bosna muhacirinin Makedonya'ya yerleştirilmesine karar verdiler. Daha önce bunun için birkaç girişimde bulunulsa da başarılı olamadılar.

---

[502] Jovanović Vladan, **Pseudo-European View Among The Ruins Of Orient: City Of Skopje In Yugoslav National Policy 1918-1941**, Ethnoanthropozoom / Етноантропозум, Belgrade, 2009, s. 132.
[503] Bahtiyar Sipahioğlu, **Dünden Bugüne Balkanlar**, Akademi Matbaacılık, İstanbul, 2010, s. 207.
[504] **İkdam**, 6 Şevval 1318/ 27 Ocak 1901.

Nisan 1912'de ise yeniden bir girişimde bulunulması gündeme geldi ve bunun için 21.000 £[505] bütçe ayrıldı. Yapılan plan dâhilinde, muhacirler Selanik ve Kosova vilayetlerine yerleştirildi[506]. Bu plan haricinde 1912 yılı sonuna kadar yaklaşık olarak 20.000 Arnavut ise Kosova'dan Arnavutluk'a göç etti[507].

Savaş esnasında Güney Makedonya'da Yunanlılar 16.000 evi yakınca, bu evlerde yaşayan yaklaşık 100.000 kişi komşu ülkelere göç etmek zorunda kaldı. Bulgarlar ise Türk ve Rumların yaşadıkları köyleri yakıp yıkınca, bu köylerde yaşayan çok sayıda vatandaş göç etmek zorunda kaldı. Serez'i işgal ettiklerinde ise şiddet ve baskıdan kaçan pek çok Müslüman Makedonya'dan kaçarak Anadolu'ya doğru yola koyuldu. Sırplar da Manastır, Üsküp, Gevgeli ve İştip'te aynı politikaları uygulayarak, başta Türkler olmak üzere pek çok Müslüman'ın göç etmesine neden oldu[508].

Osmanlı Hükümeti, savaş esnasında Rumeli'den toplu göçlerin yaşanmasını istemiyordu. Çünkü Türklerin bölgeden göç etmesi, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini tamamıyla kaybetmesi demekti. Aynı zamanda Türklerin orada kalması daha fazla zulme maruz kalmaları da demekti. Hükümet bu duruma müsaade edemeyeceğini anladı ve 19 Nisan 1913 tarihinde de Yunanlıların Selanik'te bulunan 3000 muhacirin Kuşadası'na nakli için üç vapur hazırlaması üzerine bölgeden Anadolu'ya göçlere resmi olarak izin vermek zorunda kaldı. Kasım 1912- Mart 1914 tarihleri arasında Makedonya'dan göç eden muhacirlerin sayısı toplamda 242.807'i buldu[509]. Bununla birlikte Balkan Savaşları sonunda Türklerden ziyade çok sayıda Arnavut'ta Osmanlı topraklarına göç etti[510].

Öte yandan Makedonya'dan Bulgaristan'a yaklaşık olarak büyük çoğunluğu Makedon olmak üzere 112.000 kişi göç ederken Yunanistan, 157.000 muhaciri sınırlarına kabul etmek zorunda kaldı[511].

---

[505] İngiliz Poundunun simgesidir. https://www.telifport.com/gorsel/telifport?Id=MjAxOTAxMDI4, **Erişim Tarihi:** 30.07.2021, **Erişim Saati:** 13.00.
[506] **The Times**, April 16, 1912/ 16 Nisan 1912.
[507] Mrika Limanı, "Kosova in Yugoslavia", **Yugoslavia From A Historical Perspective**, Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, Belgrade, 2017, s. 273.
[508] http://www.unet.com.mk/mian/online.htm , **Erişim Tarihi:** 29.04.2021, **Erişim Saati:** 09.37.
[509] Cemal Sezer, Ömer Metin, **Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımı**, Üç S Ltd. Şti., Birinci Baskı, Ankara, 2016, ss. 25-26.
[510] Limanı, **a.g.e.** , s. 273.
[511] Stefov, **a.g.e.** , s. 10.

Balkan Savaşları sosyal açıdan nüfus başta olmak üzere birçok önemli sonuç doğururken Makedonya'nın nüfusunda da ciddi anlamda bir azalmaya neden oldu. Savaşların sonrasında patlak veren Birinci Dünya Savaşı ise yeni bir göç dalgasının habercisi oldu.

Aralık 1914'te Selanik'te toplanan muhacirlerin perişan halde olmalarından ötürü bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon vilayet dışında iki yerde muhacirlerin kalmaları için çadır ve barakalar kurdurdu. Diğer yandan açlık sorunu da baş gösterince Osmanlı Hükümeti, derhal muhacirleri taşımaları için vapur tahsis edilmesi kararı aldı. Osmanlı Devleti'nin elindeki gemilerin tamamı da bu muhacirleri taşımak için yeterli olmadığı için hükümet, farklı ülkelerden gemi talep etti. Vapurlar tahsis edildikten sonra ardı ardına Selanik Limanı'ndan çıkan gemiler Anadolu'ya doğru hareket etti. Buna rağmen Selanik'teki toplanma noktalarında halen 40.000 kadar muhacir bulunmaktaydı. Yunan birlikleri Selanik'e girdiği sırada bunların çoğunluğu İstanbul ve İzmir'e taşınmış bulunmaktaydı[512].

Bulgaristan'da da durum Osmanlı Devleti'nden pek farklı değildi. Komisyon muhacirlerin geçici olarak toplandığı Djouma, Samakov gibi birçok yeri ziyaret etti. Bulgar Hükümeti'nin tahminine göre 111.560 muhacir bölgeden Bulgaristan'a kaçmıştı. Bunların yaklaşık 50.000'i Sırp ve Yunan Makedonya'sının çeşitli yerlerinden gelmişlerdi[513]. Yakın zamanda yaşanan bir olay Bulgar Hükümeti'nin tahminlerini doğruluyordu. Köprülü ve İştip'ten, Sofya'ya 120 Türk gidince Ticaret Odası tarafından bu Türklerin Anadolu'ya gönderilmeleri için başvuru yapılmıştı. Bunun dışında İskeçe'ye de Yunan zulmünden kurtulmak isteyen 18 muhacir ailesi gelmişti.

Göç olayları sırasında bazı üzücü olaylar da yaşadı. Bunlardan biri Eski Panan köyü yakınında hayatını kaybeden muhacirlerdi. Bulgar sınırına geçmek isteyen bazı muhacirlere Sırp güçleri tarafından ateş edilince iki kişi hayatını kaybetti[514]. Bu olaylara rağmen göçler tam hızıyla devam ediyordu. 1915 yılı ekim ayında Bulgaristan'da, yaklaşık 230 bin Makedon muhaciri bulunurken çok sayıda

[512] Mehmet Okur, **Büyük Devletlerin Balkanlara ve Balkan Savaşlarına Bakışına Dair Bir Rapor Carnegie Vakfı Raporu (1914)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları**,** , Ankara, 2019, s. 197.
[513] Okur, **a.g.e.** , s. 200.
[514] **Tasvir-i Efkâr**, 23 Rebiülevvel 1333/ 8 Şubat 1915.

Makedon muhaciri de Balkan devletleri ve Osmanlı Devleti dışında yeni bir göç yeri olarak ABD'yi tercih etti[515].

1916'da 6.713, 1917'de 2.376, 1918'de 13.454 ve 1919'da ise 14.785 kişi yine Bulgar topraklarına sığındı. Bu muhacirler Bulgar Hükümeti tarafından 5.500'ü Filibe ve çevresi olmak üzere çeşitli şehirlere ve bu şehirlerin ilçelerine yerleştirildi. Bu kişilerin sadece çok az bir kısmı Makedonya'da hayatın normalleşmesinden sonra evlerine geri döndü[516].

Ulusal Kurtuluş Savaşı neticesinde toplanan Lozan Barış Konferansı esnasında iki devlet arasındaki çözülemeyen birçok mesele tartışmaya açıldı. Bunlardan biri Nüfus Mübadelesi meselesiydi. Konferansın sonunda imzalanan anlaşma yürürlüğe girdikten sonra alınan kararla birlikte Anadolu'da yaşayan çok sayıda Rum Yunan topraklarına göç ettirilirken Yunan Hükümeti de 640.000'den fazla Rum'u, Ege Makedonya'sına yerleştirdi. Aynı bölgede yaşayan 350.000'e yakın Müslümanı da Anadolu'ya göç ettirdi[517].

Haziran 1928'de Anadolu'dan ve Doğu Trakya'dan Yunanistan'a gelen yaklaşık 1.250.000 muhacire ne olacağı meselesiyle hükümet ilgilenmek zorundaydı. Akabinde meselenin çözüme kavuşturulması için Milletler Cemiyeti tarafından dağıtılan fonlarla desteklenen Yunan Mülteci Yerleşim Komisyonu kuruldu. İki yıl sonra yaklaşık 150.000 Rum ailesi, Makedonya'ya yerleştirildi[518]. 1933 Eylül ayında ise Almanya'dan göç eden Museviler, Vardar Makedonya'sına yerleştirildi[519].

İki dünya savaşı arasında bölgedeki Türk nüfusunun azaltılması politikası iki dalga halinde gerçekleştirildi. İlk göçler 1920'lerde yaşanırken ikinci göç dalgası 1934 yılında başladı ve 1936 yılının sonuna kadar devam etti. Bu göç dalgaları Makedonya'nın nüfus yapısının değişmesinde önemli rol oynadı[520]. 1936'dan sonra göçler bir süreliğine duruldu. 12 Temmuz 1938 günü ise Türk ve Yugoslav hükümetlerinin temsilcileri, Vardar Makedonya'sındaki Türklerin Türkiye'ye

[515] **The Bridgeport Evening Farmer,** October 11, 1915/ 11 Ekim 1915.
[516] Stefov, **a.g.e.** , ss. 12-13.
[517] **A.g.e.** , s. 16.
[518] **Australasian**, 9 June 1928/ 9 Haziran 1928.
[519] **Milliyet**, 29 Eylül 1933.
[520] Страшко Стојановски, **Колективниот Идентитет Кај Македонците Муслимани**, Алфа 94, Скопје, 2009, s. 48.

başlangıçta 150.000 kişi olmak üzere altı yıllık bir süre boyunca göç ettirilmesi için anlaşma sağladı[521].

1912-1938 yılları arasında Makedonya'dan yaşanan göçler salgınlar gibi Makedonya nüfusunda köklü değişikliklere neden olurken doğal afetlerde nüfus yapısının değişiminde en az bu iki faktör kadar etkili oldu.

2.1.3. Depremler

Depremler, Osmanlı hâkimiyeti boyunca salgın hastalıklar gibi Makedonya halkının peşini bırakmamış, ölüm gibi ciddi sonuçlarıyla Makedonya'nın nüfus yapısında dönemsel olarak etkili olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süreçte Makedonya'da çok sayıda deprem meydana gelirken 20. yüzyılın ilk yıllarından 1930'lu yılların sonlarına kadar meydana gelen depremlerde nüfusun azalmasında önemli bir faktör haline geldi.

Nüfusu etkileyen bu depremler içerisinde ilki kuşkusuz Temmuz 1902 tarihinde Selanik'te meydana gelen depremdi[522]. Her ne kadar depremin merkez üssü Selanik olarak bildirilse de depremin bütün Makedonya'da hissedildiği tahmin ediliyordu. Manastır vilayetindeki yetkililerin, depremin ardından yaptığı açıklamada şiddetinin vilayete 112 km kadar uzakta bulunan Vodina'da dahi hissedildiğini bildirmesi yukarıda belirttiğimiz tahmini doğrular nitelikteydi. Üsküp, Langaza, Güvezne gibi yerleşim yerlerinde dahi ciddi hasar tespit edildi[523]. Deprem sırasında ve akabinde halk paniğe kapılırken[524] yetkililerin verdiği ilk bilgilere göre Selanik'te birçok ev yıkılmış ve çok sayıda can kaybı yaşandı[525].

4 Nisan 1904 tarihinde yaşanmış olan deprem ise Kosova ve Selanik başta olmak üzere Makedonya'nın büyük bir bölümünde hissedilmişti. Depremden dolayı 25 kişi hayatını kaybetti ve 40 kadar kişi de yaralandı[526]. Bununla birlikte yaralıların durumu ağırdı[527]. Bu depremin ardından nüfus miktarını ve gündelik yaşamı ciddi anlamda etkileyecek olan deprem, yaklaşık olarak 7 yıl sonra meydana geldi.

[521] **The Times**, July 13, 1938/ 13 Temmuz 1938.
[522] **The Sun**, July 6 1902/ 6 Temmuz 1902.
[523] **Journal de Salonique**, 7 Juillet 1902/ 7 Temmuz 1902.
[524] **Journal de Salonique**, 7 Juillet 1902/ 7 Temmuz 1902.
[525] **The St. Louis Republic**, July 6, 1902/ 6 Temmuz 1902.
[526] **The Evening Star**, April 8, 1904/ 8 Nisan 1904.
[527] **The Hawaiian Star**, April 8, 1904/ 8 Nisan 1904.

Şubat 1911'de Manastır ve çevresinde meydana gelen bu deprem nedeniyle çok sayıda can kaybı yaşanırken[528] vilayette bulunan birkaç cami ve ev ağır hasar aldı[529]. Depremin ardından Manastır halkı soğuk havaya rağmen açık alanda kamp yapmak zorunda kalınca, Osmanlı Hükümeti bölgeye 300 kadar çadır ve nakdi yardım gönderdi[530]. Bununla birlikte, Ohri ve Resne civarlarında da camiler, evler ve minareler hasar aldı. Bu yerleşim yerlerinde yaşayan vatandaşlar saatlerce caddelerde beklemek zorunda kaldı[531].

Osmanlı hâkimiyetinin Makedonya'daki son dönemlerinde bölge sınırları içerisinde tespit edebildiğimiz diğer depremler, Ohri Kazası'nda 10-11 Temmuz 1911 tarihlerinde meydana gelecek olan Ohri depremleri idi. Manastır Valisi Vekilinin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, kazadaki ilk deprem, 10 Temmuz akşamı saat üçte şiddetli bir şekilde gerçekleşmişti. 11 Temmuz sabahı ise ilki saat 11.00'da, ikincisi 14.00'da olmak üzere üst üste iki hafif depreme meydana geldi[532]. Akabinde 1913 yılı haziran ayında yine Makedonya'da bir deprem meydana gelirken yaşanan depremden dolayı az sayıda vatandaş hayatını kaybetti. Ayrıca bazı evlerin yıkıldığı bilgisine ulaşıldı[533]. Bu depremin ardından Eylül 1920'deki Manastır-Florina, Ekim 1921'indeki Kırçova-Kruşevo[534], aynı yıl meydana gelen Üsküp depremlerinin can kaybına neden olmamaları Makedon halkı için bir teselli olacaktı[535]. 1922 yılında Köprülü'de meydana gelen 5,5 şiddetindeki deprem ise halk arasında paniğe yol açacaktı. Bu depremin önceki depremlere ortak özelliği can kaybına neden olmamasıydı.

1920'lerde meydana gelen depremler nüfus miktarında önemli değişkliklere yol açmazken 1930'lu yıllarda yaşanan depremler mal kaybından ziyade can kaybının fazla olmasıyla dikkat çektiler.

---

[528] **The Richmond Palladium and Sun-Telegram**, February 20, 1911/ 20 Şubat 1911.
[529] **Perth Amboy Evening News**, February 21, 1911/ 21 Şubat 1911.
[530] **The Washington Times**, February 21, 1911/ 21 Şubat 1911.
[531] **Hikmet**, 10 Şubat 1326/ 23 Şubat 1911.
[532] H. Yıldırım Ağanoğlu, Sebahattin Bayram, Yılmaz Karaca, Ahmet Semih Torun Mümin Yıldıztaş, **Osmanlı Yönetiminde Makedonya**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 74, Ankara, 2005, s. 59.
[533] **The Cambria Daily Leader**, 16 June 1913.
[534] Zoran V. Milutinovic, "Health aspects of disaster preparedness in the former Yugoslav Republic of Macedonia", **Earthquakes and People's Health,** Proceedings of a WHO Symposium, World Health Organization, Kobe, 1997, s. 171
[535] Dimitar Jurukovski, "Experience from rehabilitation and reconstruction of Skopje after the 1963 earthquake", **Earthquakes and People's Health**, Proceedings of a WHO Symposium, World Health Organization, Kobe, 1997, s. 154.

1930 yılında yaşanan deprem bunların ilkiydi. Temmuz 1930'da meydana gelen depremden dolayı Makedonya'da ciddi hasar tespit edilirken ölü sayısının yaklaşık olarak 350-400 kişi civarında olduğu söyleniyordu[536]. Mart 1931'de yaşanan deprem ise en az 1930 yılında yaşanan deprem kadar nüfus miktarını etkiledi. 8 Mart gecesi[537] saat 02.15'te[538] , Vardar ve Ege Makedonya'sında 12 saniye süren[539] şiddetli depremler[540], Selanik, Vodina, Florina, Drama başta olmak üzere[541] Gevgeli, Üsküp, Strumitsa, Valandova gibi birçok yerleşim yerinde hissedilirken Valondova yakınlarındaki Pirava'yı neredeyse tamamıyla yıktı[542]. Selanik ve çevresindeki kasabalarda bu depremden nasibini alırken Doryan Kilisesi de depremlerin neticesinde ağır hasar aldı[543]. Depremin şiddetli hissedildiği yerleşim yerlerinde halk açık alanlara kaçmaya çalıştı[544]. Depremin maddi boyutunun yanı sıra manevi boyutu da çok ağırdı. Toplamda 150 kişi hayatını kaybederken 500 kişi yaralandı. Hayatını kaybedenlerin 19'u yalnızca Pirava'dandı. Kasabada hayatını kaybedenlerin yanı sıra 28'i ağır 98 yaralının olması buradaki durumun vahametini gösteriyordu[545]. Depremin artçıları uzun bir süre devam ederken nisan ayının son haftasında Ustrumca'dan gelen habere göre, yerleşim yerinde birtakım depremler meydana geldi. Deprem nedeniyle bazı evler hasara uğrarken can kaybının olmaması halkın tek tesellisiydi[546]. Akabinde 26 Eylül[547] günü akşamleyin saat 21.23'te ve geceleyin 03.00'da Makedonya'da art arda üç deprem meydana geldi[548]. Bir dakika kadar süren depremin merkez üssü Halkidiki yarımadasıydı[549].

Yetkililer tarafından verilen ilk bilgilere göre depremin bölgede verdiği tahribat ilk belirlemelerden çok daha ağırdı. Deprem nedeniyle 3000'den fazla ev yıkılırken çok sayıda ev ağır hasar aldı. İlk belirlemelere göre 141 kişi hayatını kaybetti ve 403 kişi de yaralandı. Yaralıların 52'sinin durumu ise ciddiydi.

---

[536] **Western Argus**, 29 July 1930/ 29 Temmuz 1930.
[537] **New York Times**, Mar 9, 1931/ 9 Mart 1931.
[538] **The Times**, March 9, 1931/ 9 Mart 1931.
[539] **The Times**, March 9, 1931/ 9 Mart 1931.
[540] **Milliyet**, 10 Mart 1931.
[541] **La Vanguardia**, 10 Marzo 1931/ 10 Mart 1931.
[542] **New York Times**, Mar 9, 1931/ 9 Mart 1931.
[543] **Milliyet**, 10 Mart 1931.
[544] **La Vanguardia**, 21 Marzo 1931/ 21Mart 1931.
[545] **New York Times**, Mar 9, 1931/ 9 Mart 1931.
[546] **Milliyet**, 22 Nisan 1931.
[547] **The Times**, September 28, 1932/ 28 Eylül 1932.
[548] **Milliyet**, 28 Eylül 1932.
[549] **The Times**, September 28, 1932/ 28 Eylül 1932.

Depremin ilk şoku atlatıldıktan sonra yaralılar Selanik ya da Kavala hastanelerinde tedavi altına alındı[550]. İlk verilerin ardından depremin ertesi gününde ölü sayısı 200'e çıkarken yaralı sayısı 400'ü buldu. Yıkılan köy sayısı da 25 olarak belirlendi[551]. Depremin ardından yaklaşık olarak 10 artçı sarsıntı gerçekleşirken[552] birkaç gün sonrasında yapılan tespitlerde yıkılan ev sayısının 15.000'i bulduğu, Yunanistan sahilinde bulunan bir adanın battığı bilgisi yetkililer tarafından basına servis edildi[553].

Makedonya'da meydana gelen bu deprem Türkiye'de de büyük üzüntüyle karşılanırken depremden haberdar olan Reisicumhur Hazretleri Gazi Mustafa Kemal Paşa, mevkidaşı olan Yunan Reisicumhuruna telgrafla yaşanan depremden dolayı duyduğu üzüntüsünü ve geçmiş olsun dileklerini iletti[554]. Bu deprem Makedonya halkında maddi-manevi ağır hasarlar bırakırken 1933 yılı mayıs ayında bölgede meydana gelen ve merkez üssü Serez olan deprem, yaralarını sarmaya çalışan Makedonya halkını yeniden zor duruma düşürecekti. Deprem nedeniyle çok sayıda bina yıkılırken can kaybı konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır[555].

1933 Serez depreminin ardından bir süre bölgede nüfusu etkileyecek bir deprem meydana gelmeyecek, 10 Şubat 1936 tarihinde Serez ve çevresinde birbiri ardına yaşanan depremle bu durum değişecekti[556] . Halk panik halinde kırlara kaçarken yetkililerin açıklamasına göre depremden dolayı can kaybının olmaması elbette ki sevindirici bir haberdi[557].

Depremler, salgınlar ve göçlerle birlikte Makedonya'da maddi ve manevi kayıplara yol açarken verdikleri can kayıplarıyla nüfusun yapısında önemli değişikliklere yol açmışlardır. Bu faktörler nedeniyle Makedonya'nın nüfus yapısını netleştirmekte da zorluklar yaşanmıştır.

[550] **The Times**, Friday, September 26, 1932/ 26 Eylül 1932.
[551] **Akşam**, 29 Eylül 1932.
[552] **Akşam**, 30 Eylül 1932.
[553] **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1932.
[554] **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1932.
[555] **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1933.
[556] **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1936.
[557] **Akşam**, 11 Şubat 1936.

2.2. MAKEDONYA'NIN NÜFUS YAPISI

Osmanlı Devleti'nin bölgede hâkimiyet kurmasının ardından çok milletli bir nüfus yapısına sahip olan Makedonya'da 20. yüzyılın ilk yıllarından 1930'ların sonlarına kadar geçen süreçte önceden belirttiğimiz faktörlerin neticesinde nüfusta dalgalanmalar oldu. Dönemsel olarak kategorize ettiğimiz nüfus verileri aşağıda verilmiştir.

2.2.1. 20. Yüzyılın İlk Yıllarından Meşrutiyet'e Bölgenin Nüfusu

19. yüzyıl başında nüfusu 700.000 olan Makedonya[558], yüzyıl sonunda Manastır, Üsküp ve Selanik olmak üzere üç vilayetten ve bu vilayetlere bağlı yerleşim yerlerinden oluşuyordu. Bölgede çok karmaşık bir etnik ve dini yapısı vardı. Bunları sayacak olduğumuzda; Türkler, Arnavutlar, Makedonlar, Bulgarlar, Sırplar, Rumlar, Ulahlar, Yahudiler bölge nüfusunun büyük bir kısmını oluştururken bu milletler dışında farklı milletlere mensup kimseler bölgede yaşamlarını sürdürüyorlardı[559].

Türkler bölgeye 14.- 15. yüzyıllarda gelmişlerdi. Balkan Savaşlarının sonuna kadar da bölgede aktif olarak yer aldılar. Rumlar özellikle Selanik, Kavala ve Serez gibi yerleşim yerlerinde yoğunlaşmıştı. Ulahlar, Pindus'ta Manastır'ın güneyindeki tepelerde, Kesriye ve Grebena çevresinde ve Meglen'de göçebe olarak yaşarlardı. Bununla birlikte Selanik, Manastır ve Serez gibi şehirlerde de yaşamaları onların yavaş yavaş şehir yaşamına da adapte olduklarını gösteriyordu. Arnavutlar ise Manastır, Kesriye, Debre, Tetova ve Üsküp ve çevresinde yaşıyorlardı. Makedonya'daki Slavları da Bulgarlar ve Sırplar oluşturuyorlardı. Bölgedeki etkileri Balkan Savaşları sırasında görüldü[560]. Bununla birlikte dini yapılanmaya bakıldığında; Makedonya, Musevilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların, Sünni, Bektaşi, Katolik ve Ortodoks mezheplerine bağlı cemaatlerin yaşadığı yer olma özelliğine sahipti[561].

---

[558] Cem Behar, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 2, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 22.
[559] Gülnihal Kır Sayılğan, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerine Göre Balkanlar "1911–1913"**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 5.
[560] George Walter Prothero, **Macedonia**, Handbooks Prepared under The Direction of The Historical Section of The Foreign Office- No: 21, H. M. Stationery Office, London, 1920, ss. 11-13.
[561] Kır, Sayılğan, **a.g.e**. , s. 5.

Makedonya'da yaşayan nüfusa yönelik yapılan araştırmalardaki temel sorun, bölgede hangi milletlerin yaşadığı değil, bu milletlerin ne kadar sayıda olduklarıydı. Bu nedenle de bölge nüfusunun hesaplanmasında farklı sayılar ortaya çıkıyordu[562].

Etnik köken açısından böyle bir geniş yelpazeye sahip olan bölgede, 1900 yılında nüfusun dağılımı şu şekildeydi[563]:

Tablo: 4 20. yüzyılın Başında Makedonya'nın Nüfus Yapısının Etnik Kökenlere göre Dağılımı

Milliyetleri	**Sayısı**	**Oranı %**
Bulgarlar	1.181.336	52.31
Türkler	499.304	22.14
Rumlar	228.702	10.13
Arnavutlar	128.711	5.70
Ulahlar	80.767	3.58
Yahudiler	67.840	3.00
Romenler	54.557	2.42
Ruslar	4.000	0.17
Çerkezler	2.837	0.12
Ermeniler	300	0.02
Zenciler	200	0.01
Diğerleri	4.070	0.40
Toplam	2.258.224	100.00

Tabloya bakıldığında, bölge nüfusunun yarısından fazlasını Bulgarlar oluşturuyordu. Onların ardından da Türkler ve Rumlar geliyordu. Tahmini verilere

[562] Meltem Begüm Saatçi, " Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Makedonya Sorunu", Hazırlayan: Murat Hatipoğlu, **Makedonya Sorunu Dünden Bugüne**, Balkan Araştırmaları Dizisi, ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 49.
[563] Stojan Kiselinovski, **Etnickite Promeni Vo Makedonija (1912-1995)**, Skopje, 1997, s. 6.

göre Arnavutlar başta olmak üzere kalan milletlerin nüfusa dağılımları toplamda % 15'i dahi bulmuyordu.

1903 yılına gelindiğinde, bölgenin iki büyük vilayeti olan Selanik ve Manastır'ın nüfusu toplam nüfusun büyük bir kısmını oluşturdu. Bu dönemde Selanik'te 358.000 Rum, 205.000 Bulgar, 425.000 Türk, 51.000 Yahudi, diğer bütün milletler ise 9.000'di. Manastır'da ise 344.000 Türk, 310.000 Rum, 174.000 Bulgar, 13.000 Sırp, 12.000 Ermeni ve 5.000 Yahudi yaşıyordu[564].

1904'te Osmanlı kayıtlarına göre Makedonya'nın etnik ve dini yapılanmanın dağılımı şu şekilde olacaktı. Türkler 1.508.507, Rumlar 307.000, Bulgarlar 796.479, Katolikler 2.928, Ulahlar 99.000, Sırplar 100.717[565]. Fransız istatistikleri ise 1905 yılı rakamlarını verirken Bulgar nüfusunu ön plana çıkarıyordu. Fransızların verilerine göre 1.172.135 kişiyle Bulgarlar Makedonya nüfusunun yarısından fazlasını oluşturuyordu. Bulgarların ardından ikinci sırayı ise % 36.88 oranı ve 840.433 nüfus miktarı ile Türkler oluşturuyordu. Nüfusun geriye kalan kısmını Rumlar başta olmak üzere, diğer milletler oluşturuyordu. Toplam nüfus ise 2.278.517 idi[566]. Osmanlı Devleti'nin bir yıl önce resmi kayıtlara Türkler için 1.508.507 olarak geçirdiği nüfusun Fransızlara göre 840 binlerde olması sayıların yanıltıcı olma olasılığını yükseltiyordu. 1904-1905 yılları içerisinde toplu bir göç olayının yaşanmaması bu tespitimizi doğrular niteliktedir.

[564] **Sunday Morning**, October 11, 1903/ 11 Ekim 1903.
[565] Стојановски, **a.g.e.** , s. 28.
[566] **Norwich Bulletin,** October 19, 1915/ 19 Ekim 1915.

D. M. Brankof ise 1905 yılı verilerini şu şekilde açıklamıştır:[567]

Tablo: 5 D. M. Brankof'a göre 1905 Yılı Nüfus Verileri

Milliyetleri	**Miktarı**	**Oranı**
Bulgarlar	1.172.000	80.80
Rumlar	190.047	13.10
Ulahlar	63.895	4.40
Arnavutlar	12.006	0.83
Romenler	12.604	0.87
Toplam	1.450.688	%100

Brankof'un milletlere göre dağılım yaparken tabloda Türklere yer vermemesi diğer milletlere ilişkin verilerle kıyaslama yapılmasında zorluk çekmememize neden olmuştur.

Bölgedeki bu nüfus miktarı karmaşasına son vermek isteyen Osmanlı Hükümeti, 1906-1907 yıllarında yaptığı nüfus sayımı ile Makedonya'nın üç vilayetinin toplam nüfus miktarını ve etnik kökenlere göre dağılımını belirledi. Buna göre Selanik Vilayeti'nde 419.604 Türk, 263.881 Rum, 155.710 Bulgar, 20.486 Ulah, 52.365 Yahudi, 4736 Romen ve 4577 kişi diğer milletlerden kimseler yaşıyordu. Bununla birlikte Manastır Vilayeti'nde 328.551 Türk, 286.001 Rum, 197.008 Bulgar, 5556 Ulah, 5459 Yahudi, 2104 Romen ve diğer milletlerden 149 kişi; Kosova Vilayeti'nde ise 379.595 Türk, 13.594 Rum, 272.818 Bulgar, 1668 Yahudi yaşıyordu. Bu vilayette Ulah yoktu. Romenler ve diğer milletlerden olan kişilerin ise toplamı 3974'tü[568].

Andonyan ise 1906-1907 yılları nüfus verileri için Osmanlı Hükümeti'nden çok farklı rakamlar veriyordu. Ona göre, Selanik vilayetinde 333.440 Türk, 544.640 Bulgar, 168.500 Rum, 24.970 Ortodoks Ulah, 55.320 Yahudi, 22.200 Romen, 16.320'de diğer milletlere mensup insanlar vardı.

[567] Kiselinovski, **a.g.t.** , s. 7.
[568] Aydın, **a.g.e.** , s. 24-25.

Manastır Vilayeti'nde bu dağılım 11.550 Türk, 354.700 Bulgar, 61.930 Rum, 64.945 Ulah, 218.650 Arnavut, 34.700 kişi diğer milletler şeklindeydi. Kosova Vilayeti'nin nüfusunda ise 89.350 Türk, 264.680 Bulgar, 112.870 Sırp, 150 Rum, 910 Ulah, 418.250 Arnavut, 21.905 diğer milletler bulunuyordu[569]. Osmanlı Hükümeti'nin verileriyle, Andonyan'ın ortaya koyduğu rakamlar arasında çok fazla fark olduğu dikkatlerden kaçmazken nüfus verilerinde yanılma payı olmasına rağmen, kıyaslamada nüfus bakımından çoğunluğun Türklerde olduğu Bulgarların ise Türkleri takip ettiği görülüyordu. Ancak diğer verilere bakıldığında, nüfus yapısının gayrimüslimlerin lehine arttığı görülmektedir. 1908 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin bölgede yaşadığı sorunların hızla artması neticesinde sayılar arasındaki fark iyice açıldı.

2.2.2. II. Meşrutiyet'ten Balkan Savaşlarının Sonuna Bölgenin Nüfusu

Makedonya'nın siyasi durumunda da bahsettiğimiz gibi 20. yüzyılın başlarından itibaren bölgede başta Türkler olmak üzere yaşanan komitacılık faaliyetleri bazı insanların hayatını kaybetmesine yol açtıysa da bu durum nüfus miktarında önemli değişikliklere neden olmamıştır. 1900-1908 yılları arasında yaşanan depremler ve salgınlar nüfusta dalgalanmalara neden olurken 1908-1913 yılları arasında yaşanacak dalgalanmaların asıl nedeni kuşkusuz salgınlarla birlikte Balkan Savaşlarının ardından Makedonya'nın Osmanlı hâkimiyetinden çıkması ve sonrasında yaşanacak olan yoğun göç hareketiydi.

1908 yılına gelindiğinde, Makedonya'da Türkler, Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırplar artık içinden çıkılamaz bir koşulda yaşıyorlardı. Bunlardan Türklerin bölgedeki gücü artık tükenmeye başlarken bu durumundan yararlanmaya çalışan, Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırplar kendi içlerinde bölgede hak iddia etmelerinden ötürü anlaşmazlık içerisine girmişlerdi. Bu nedenle de üç milletten araştırmacılar işte bu koşullar içerisinde bölge nüfusunu farklı şekilde yorumlamışlardır.

[569] Aydın, **a.g.e.** , s. 26.

1908 yılında Sırp, Bulgar ve Yunan araştırmacılara göre Makedonya nüfusunun milletlere göre dağılımı şu şekildeydi[570]:

Tablo: 6 Sırp, Bulgar ve Yunan Araştırmacıya göre 1908 Yılı Nüfus Verileri

Milletler	**Gobchevitch'e göre (Sırp)**	**Kantchep'e göre (Bir Bulgar)**	**Nicolaides'e göre (Bir Yunan)**
Türkler	231.400	489.664	576.600
Bulgarlar	57.600	1.184.036	454.700
Sırplar	2.048.320	700	-
Rumlar	201.140	222.152	656.300
Arnavutlar	165.620	124.211	-
Ulahlar	74.465	77.267	41.200
Diğerleri	101.875	147.244	91.700
Toplam	2.880.424	2.248.274	1.820.500

Tabloda Sırp, Bulgar ve Yunan araştırmacıların bölgede yaşayan millettaşlarının sayısını mümkün olduğunca yüksek, bölgede yaşayan sayıca fazla olan milletlerin sayısını ise mümkün olduğunca düşük tuttuğu görülmektedir[571]. Bununla birlikte Avlonyalı Ekrem Bey'in anılarında paylaştığı Bulgarlardan aldığı verilerde de daha önceki verilerde olduğu gibi tutarsızlıklar bulunmaktaydı. Ekrem Beye göre 1908 yılında Makedonya'da 1. 200.000 Bulgar, 530.000 Türk, 190.000 Rum, 180.000 Arnavut, 80.000 Ulah, 90.000 Yahudi, 40.000 diğer milletlere mensup kimseler yaşıyordu. Ancak dikkat çektiği bir nokta vardı ki o da 1.200.000 Bulgar olarak belirtilen Bulgar vatandaşların tamamının Bulgar olmasından şüphe duyduğunu bunların bir kısmının Makedon Slavları olduğuydu.

[570] James Ellis Barker, "Conflicting Ambitions", Esther Singleton, **Turkey And The Balkan States**, Dodd, Mead And Company, Newyork, 1908, s. 52.
[571] Barker (1908), **a.g.m.** , s. 52.

Onun ifade ettiği şekilde Makedon Slavları, "*Bunlar ne Bulgar ne de Sırp'tı; asırlar boyunca etnik ve dilsel olarak kendisine has özellikler geliştirmiş bir Güney Slav halkıydı*" [572].

1904 yılında bölge valisi tarafından yaptırılan nüfusu sayımında Türklerin nüfusu 1.508.507 olarak tespit edilirken[573] Fransız istatistiklerinin 840.433 kişi[574] olarak saydığı Türkleri, yalnızca 3 yıl gibi kısa bir sürede, Sırp, Bulgar ve Yunan araştırmacıların açık ara farkla azaltması sayıların gerçekçi olmadığını kanıtlar nitelikteydi. Bu noktada yanlı olmamak adına nüfus üzerinde etkili olan salgınlar ve depremler göz önünde bulundurulmakla birlikte bir facia ya da göç olayının yaşanmadığı 1908 yılı için veriler oldukça şaşırtıcıdır. Bu sayısal farklılıklara rağmen, 1881-1910 yılları arasında Makedonya'daki büyüme hızı ortalama ‰ 17'ydi[575].

1911 yılına ait nüfus dağılımını inceleyen Cem Behar üç vilayetin dini yapıya göre nüfus dağılımını şu şekilde aktarıyordu[576]:

Tablo: 7 Behar'a göre Üç Vilayette Nüfusun Dini Yapıya göre Dağılımı

Vilayetler	Müslüman	Rum	Bulgar	Ermeni	Katolik	Yahudi	Diğer	Toplam
Selanik	604.780	397.795	271.359	87	-	62.290	11.604	1.347.915
Manastır	455.720	349.541	246.344	9	-	10.651	2.614	1.064.789
Kosova	959.175	92.541	531.453	-	14.887	3.287	1.606	1.602.949

[572] Ekrem Bey Vlora: Lebenserinnerungen (1885-1912), **Avlonyalı Ekrem Bey, Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)**, Çeviren: Attila Devrim, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006, s. 228.
[573] Стојановски, **a.g.e.** , s. 28.
[574] **Norwich Bulletin,** October 19, 1915/ 19 Ekim 1915.
[575] Dusan Breznik, **The Population Of Yugoslavia**, Demographic Research Center, Institute Of Social Sciences, Belgrade, 1974, s. 12.
[576] Behar, **a.g.e.** , s. 54.

Behar, Müslüman nüfusun üç vilayet genelinde toplamda 2.019.675 olduğunu belirtirken Stojanovski'nin çalışmasında, 1912 yılı başlarında bölgede yalnızca 208.585 Türk ve 147.900 Arnavut'un bulunduğunu iddia etmesi, yine verilerdeki farklılıkları gözler önüne sermektedir[577]. Bu çelişkiler İngiliz araştırmacılarla Balkan milletleri araştırmacıları arasında da görülüyordu. Barker'a göre 1912 yılında Balkan Savaşları sırasında bölgede 1.150.000 Bulgar, 400.000 Türk, 300.000 Rum, 200.000 Ulah, 120.000 Arnavut, 100.000 Yahudi yaşıyordu[578]. Stojanovski ile Barker'ın hazırlamış olduğu veriler kıyaslandığında, Türk nüfusu Barker'a göre neredeyse Stojanovski'nin sayılarından iki kat fazlaydı. Aynı fark Arnavut nüfusları arasında da göze çarpıyordu.

Prothero'ya göre de savaş sırasında toplam nüfus 2.250.000'in üzerindeydi. Bunlardan yaklaşık 1.020.000'i savaş sonrasında Sırplara verilecek olan Vardar Makedonya'sında, 1.150.000'i Yunanistan'a verilecek olan Ege Makedonya'sındaydı. 1913'te Bulgaristan'a verilen Strumitsa, Mesta ve Struma vadilerinin dağlık alanlarını kapsayan Pirin Makedonya'sında ise tahmini olarak 120.000 kişi bulunuyordu. Bunların etnik ve dini yapıya göre dağılımı ise Barker'ın verileriyle örtüşüyordu. Buna göre bölgede 1.150.000 Bulgar, 400.000 Türk, 300.000 Rum, 200.000 Ulah, 120.000 Arnavut, 100.000 Yahudi yaşıyordu. Bununla birlikte 10.000 kadar da Romen bulunuyordu[579].

Balkan Savaşları sonunda savaşı kaybeden Osmanlı Devleti, bölgedeki yaklaşık 550 yıldır süren hâkimiyetini de kaybetti. Bölge Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırplar arasında üç bölgeye ayrılırken bu bölgelerde yaşayan Müslümanlar için zor günler başladı ve beraberinde zorunlu bir göçü getirdi. Başta Anadolu olmak üzere pek çok bölgeye yoğun bir göç dalgası yaşandı. Bu durum bölge genelinde nüfusta ciddi anlamda dalgalanmalara neden oldu.

[577] Стојановски, **a.g.e**. , s. 46.
[578] Barker (1980), **a.g.e.** , s. 11.
[579] Prothero, **a.g.e.** , ss. 17-18.

2.2.3. İki Savaş Arasında Makedonya'nın Nüfusu

Balkan savaşlarının sona ermesinin ardından üç bölgeye ayrılan Makedonya'nın Ege kısmında, Yunanistan'ın göç politikası nedeniyle artık Türkler ve Bulgarlar azınlık durumuna geçtiler. Bölgedeki nüfus değişimi aşamalı olarak gerçekleştirildi.

Bu aşamaların ilki Bulgarların, Bulgaristan ve Yugoslavya'ya kademeli olarak yerleştirilmesiydi. İkinci Balkan Savaşı (1913) ve ardından baş gösteren Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında, ilgili üç Balkan ülkesinin sınırları boyunca iki yönlü bir nüfus mübadelesi gerçekleşti. Bu aşamada Rumlar ve Bulgarlardan çekinen 20.000 Slav Ege Makedonya'sını terk etti. İkinci aşama 1919 yılında Yunanistan ve Bulgaristan arasında imzalanan göç anlaşmasıydı. 1926 yılına gelindiğinde, 53.000 Slav Yunanistan'ı terk etmişti. Bunların bir kısmı Bulgaristan'a yerleşti, diğer bir kısmı da göçmen olarak Bulgaristan'dan Avustralya, ABD ve Kanada olmak üzere diğer ülkelere geçti. Aynı dönemde Bulgaristan'dan Yunanistan'a yaklaşık 50.000 Rum geldi. Türklerin yerleşimi de iki aşamalı gerçekleşti. İlkinde Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde yaklaşık 125.000 Müslüman Ege Makedonya'sını terk etti. İkinci aşama da Lozan Barış Antlaşması'nın "Yunan ve Türk nüfusun zorunlu mübadelesine ilişkin" maddesi uyarınca gerçekleşti. Bu aşamada Ege Makedonya'sının Rum nüfusuna 638.253 Rum muhacir eklendi. Bununla birlikte bölgeden 348.000 kadar Türk ayrıldı[580]. Bunların neticesinde 1913-1938 yılları arasında Makedonya'nın nüfusunda büyük değişimlerin yaşanması kaçınılmaz bir durumdu. Bu çerçevede yukarıda belirtilen nüfus verileri hakkında şu bilgiler derlenilmiştir:

Türk kaynaklarına göre Balkan Savaşları sonunda Selanik'te 1.415.000, Manastır'da 1.061.000, Kosova'da ise 1.726.000 kişi bulunuyordu[581]. Ancak bölgeyi üç kısma ayıran, Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırpların kendi aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle nüfus verilerinde farklılıklara yol açtı.

[580] Angelopoulos A. , "Population Distribution of Greece Today according to Language National Consciousness and Religion" , **Balkan Studies**, 20, 1979, ss. 123-125.

[581] Orhan Derman, **Makedonya'daki Türkler Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017, ss. 61-62.

Bu anlaşmazlığın nedeni ise üç grubun da Makedonya içerisinde nüfus miktarı açısından en fazla kendilerinin olduğunu iddia etmeleri ve bunu dayanak göstererek bölgede üstünlük kurma çabalarıydı[582].

1913 yılı itibariyle en yoğun nüfus dalgalanmasının yaşanacağı Ege Makedonya'sında Türkler hariç var olan nüfusun dağılımı şu şekildeydi[583]:

Tablo: 8 Ege Makedonya'sında Müslüman Nüfus Dışında Yaşayanların Sayısı

Milliyetler	**Sayısı**	**Oranı %**
Bulgarlar	329.371	45.29
Rumlar	236.755	32.56
Ulahlar	44.414	6.11
Arnavutlar	15.108	2.08
Romenler	25.302	3.48
Yahudiler	68.206	9.38
Diğerleri	8.019	1.10
Toplam	727.175	100.00

Verilere bakıldığında; nüfusun büyük çoğunluğunu üç bölgenin sahiplerinden Bulgarların ve Rumların oluşturduğu görülüyordu. Bununla birlikte Türkler başta olmak üzere diğer milletlerle Sırp, Bulgar ve Yunan nüfusu arasındaki fark 1913 yılı ve onu takip eden 10 yıllık süreçte hızla açıldı. Bunun nedeni de üç milletin Makedonya'da uygulayacağı asimilasyon ve göç politikasıydı.

Makedonya'nın Yunanistan tarafından elde edilen en büyük kısmına gelince, Yunan hükümetlerinin bölge halkını hem Yunan kültürüne dayatma hem de komşu ülkelerin olası iddialarını önceden yok etmek için "*Helenleştirme*" görevi vardı[584].

[582] Barker (1908), **a.g.e.** , s. 52.
[583] Kiselinovski, **a.g.e.** , s. 24.
[584] Menelaos Tzimakas, **La Macédoine Grecque, Populations, Migrations et Territoires Depuis le Début du XXème Siècle**, Histoire Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Paris, 2014, s. 145.

Bunun farkında olan pek çok araştırmacı sayıları nüfus sayımı yapılıncaya kadar gerçek kabul etmedi[585].

Birinci Dünya Savaşı başladığında, Ege Makedonya'sının nüfusu daha önce de belirttiğimiz üzere göçlerle hızla artarken 1910-1919 yılları arasında yaklaşık olarak 36.044 Bulgar, 100.000 Türk bölgeden ayrılırken 117.054 Yunan bölgeye yerleştirildi[586]. Bu göç olayının ardından 1920 yılında Ege Makedonya'sının toplam nüfusu 1.009.432 oldu[587]. Bu karmaşa durumu 1928'deki nüfus sayımına kadar devam etti. Bu yılda Yunanistan'ın yaptığı nüfus sayımının neticesinde ise Ege Makedonya'sında yaklaşık olarak1.237.000 Yunan, 82.000 Slav ve 93.000 diğer milletlerden kimselerin yaşadığı belirtildi[588]. Makedonya'nın etnik kimliği üzerine bir araştırma yapan Kiselinovski ise çalışmasında bölgenin etnik kökenlere dağılımını aşağdaki gibi aktarıyordu[589]:

[585] Tzimakas, **a.g.e.** , s. 156.
[586] A**.g.e.** , s. 164.
[587] **A.g.e.** , s. 166.
[588] Barker (1980), **a.g.e.** , ss. 11-12.
[589] Kiselinovski, **a.g.e.** , ss. 44-45.

Tablo: 9 1928 Nüfus Sayımına göre Ege Makedonya'sının Etnik Kökenlere göre Dağılımı

Milliyetler	**Sayısı**	**Oranı %**
Rumlar	1.165.553	82.52
Makedon Slavları	80.789	5.72
Türkler	71.960	5.09
Yahudiler	59.146	4.19
Ermeniler	11.859	0.84
Romenler	3.387	0.24
Ruslar	1.913	0.14
Arnavutlar	1.119	0.08
İtalyanlar	728	0.05
İngilizler	265	0.00
Bulgarlar	20	0.00
Diğerleri	15.738	1.11
Toplam	1.412.477	100

Önceki yıllarda yaşanan mübadele kapsamında 1928 yılında bölgede Rum nüfusunun hızlı artışına karşın Türk nüfusunun hızlı düşüşü görülürken Slavların nüfusunun az bir miktarda Türklere göre daha fazla olması bölgedeki Türk varlığının iyice azalmaya başladığının kanıtıydı. Bununla birlikte 1930 yılı için yabancı araştırmacıların verileri bölgedeki Türk nüfusu açısından hiç de iç açıcı değildi.

Tzimakas'ın iddiasına göre 1930 yılında Ege Makedonya'sında nüfusun büyük çoğunluğunu Hıristiyanlar oluşturuyordu. Bunların içerisinde ilk sırayı 638.244 kişi ile Yunanlı muhacirler alıyorlardı. Bununla birlikte toplam da 1.324.303 Hıristiyan vardı. Geriye kalan nüfusun içerisinde 322.467 Slav bulunurken bunların dışında kalan nüfus içerisinde Türklerin yeri yok denecek kadar azdı. Göçler ve

asimile politikası nedeniyle Müslüman Türk nüfusu adeta kaybolmuştu. Slavlar nüfusun tahmini olarak %22'sini oluşturuyordu. Üstelik nüfusun yaklaşık olarak % 67'si Rum'du ve Rumca konuşuyordu[590]. Ancak 1930'lar boyunca farklı ülkelere göçler nedeniyle bu nüfusta ciddi anlamda azalmalar oldu. Örneğin 1930'larda Avustralya'da yaşayan, tahminen 1.000.000'na yakın kişinin Makedonya'dan göç eden kimselerin olduğu biliniyordu. Bunların %90'ını ise 1920'lerden itibaren ülkeye göç eden Ege Makedonya'sı halkı oluşturuyordu[591]. Bu göç dalgasının Türkiye'nin ardından pek çok ülkeye doğru devam etmesi Ege Makedonya'sının nüfusunun sürekli bir değişim içerisinde olması sonucunu doğurdu.

Ege Makedonya'sında nüfus verileri bu şekildeyken Vardar Makedonya'sında Stojanovski'nin verilerine göre Osmanlı Devleti sonrasında yaklaşık olarak 62.222 Bulgar yaşıyordu. Güney Sırbistan, Kosova ve Makedonya'nın toplam nüfusu 1.676.747'ydi. Bunların % 10.02'si Türk, % 23.23'ü Arnavut, % 59.5'i Sırp ve Hırvat'tı[592]. 1910-1921 yılları arasında bölgede nüfus % -17 oranında büyürken[593] ilk nüfus sayımına kadar nüfusun etnik ve dini yapılanmaya göre dağılımını tam anlamıyla ortaya koyabilmek mümkün değildi[594]. 31 Ocak 1921 tarihinde Sırp Hırvat Sloven Krallığı'nda nüfus sayımı yapıldığında[595], bölge nüfusuna ilişkin bazı veriler netleşti. Buna göre Vardar Makedonya'sının toplam nüfusu 808.204'tü[596]. Bunların 118.758'i Türk'tü[597]. Türk nüfusunun çoğunluğu ise 8.667 kişi ile Doyran'daydı. Bu nüfusun sadece 4.367'si resmi kayıtlara yansıtılmıştı.

J. Ivanov'un tahminlerine göre, Radovica bölgesinde 1912'de 12.560 (%57) Türk yaşıyordu. 1921'de bunların sayıları 7.056'ya düştü. 1912'de Koçana Kazası'nda 14.620 (% 41) 1921'de ise 6.739'u (% 26.2) Türk nüfusu kayıtlıydı. Böylece kazadaki Türk sayısı % 54 azalmış oldu. Bu köklü değişim süreci Vardar Makedonya'sının tamamında etkili oldu. Özellikle Türklerin büyük çoğunluğu

[590] Tzimakas, **a.g.e.** , ss. 206-207.
[591] A. M. Radis, " Features Of Settlement In Australia By Macedonians From The Aegean Region", **Migracijske teme**, Cilt 6, Sayı 1, 1990, s. 84.
[592] Стојановски, **a.g.e.** , s. 50.
[593] Breznik, **a.g.e.** , s. 12.
[594] Rossos, **a.g.e.** , s. 133.
[595] Стојановски, **a.g.e.** , s. 45.
[596] Seniha Zeyniloviç, **Makedonya Demokratik Seçimlerinde Türkler**, Birlik-Media Yayınları, Üsküp, 2005, s. 14.
[597] Borče Ilievski," Turci U Kraljevini Shs/Jugoslaviji Demografska Analıza Na Osnovu Popisa Stanovništva 1921. I 1931." **Istorija 20. veka**, 1/2018, s. 38.

Anadolu'ya göç etti[598]. Bununla birlikte bölgede 136.289 Arnavut bulunmaktaydı. Geriye kalan nüfusu da Hıristiyanlar başta olmak üzere diğer milletler oluşturuyordu[599]. Bununla birlikte bölgedeki nüfusun yoğunluğu ise % 31.4 idi[600].

İki nüfus sayımı arasındaki dönemde (1921–1931) Vardar Makedonya'sında Arnavut nüfusu neredeyse 20.000 kişi artarken 1931'de Arnavut nüfusunda, önceki nüfus sayımına kıyasla Üsküp, Kalkandelen, Gostivar, Kumanova, Kicevo ve Struga'da büyük artış kaydedildi. Bunlar içerisinde özellikle Kalkandelen'de yaşayan Arnavutlar mutlak çoğunluğu temsil ediyorlardı [601]. Arnavut nüfusunun aksine bölgede Türk nüfusunun 1921'de 118.758 olduğu, 1931'de bu sayının 105.407'ye düştüğü görülüyordu[602]. Bununla birlikte Stojanovski, 1931 yılında bölgedeki Türk nüfusu hususunda net bir sayı veremiyordu[603]. Bunun nedeni kuşkusuz 1923 yılından beri süre gelen Türkiye'ye yönelik yapılan göçlerdi. 1923-30 tarihleri arasında bölgeden 350.000 Türk Anadolu'ya göç ederek, bölgenin nüfus yapısını alt üst etti[604]. Göçlerle birlikte 1931 yılında Vardar Makedonya'sının toplam nüfusu 949.958 idi. Toplam nüfusun 478.519'u erkekler oluştururken 471.439'unu kadınlar oluşturuyordu. Nüfusun yoğunluğu ise % 35'ti[605].

Bölgeden Türkiye'ye yapılan göçler 1933 yılına kadar devam ederken 1934-39 yılları arasında 3.139 kişi de iskân çerçevesinde Türkiye'ye yerleşti[606]. 1938 yılı sonu itibariyle Makedonya sınırlarındaki Debre'de 12.995, Gostivar'da 38.786, Makedonya'nın Yugoslavya Krallığı'na giren kısmında 328.751 Müslüman yaşıyordu.

Özellikle iki dünya savaşı arasında bölgede Türk nüfusunun azalması iki dalga halinde gerçekleşti. İlk göçler 1920'lerde yaşanırken ikinci göç dalgası 1934 yılında başladı ve 1936 yılı sonuna kadar da devam etti. Bu göç dalgaları Makedonya'nın nüfus yapısı açısından önemliydi[607].

---

[598] Ilievski, **a.g.m.** , s. 40.
[599] Стојановски, **a.g.e.** , s. 46.
[600] Breznik, **a.g.e.** , s. 44.
[601] Ilievski, , **a.g.m.** , s. 39.
[602] **A.g.e.** , s. 44.
[603] Стојановски, **a.g.e.** , s. 46.
[604] Derman, **a.g.t.** , s. 75.
[605] **Население,** Статистички годишник на Република Македонија, 2013, s. 54; Zeyniloviç, **a.g.e.** , s. 14.
[606] Derman, **a.g.t.** , s. 75.
[607] Стојановски, **a.g.e.** , s. 48.

Pirin Makedonya'sının ise Balkan Savaşları sırasında nüfusu 235.000 olarak hesaplanmıştı. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı ve göçlerin sonrasında bölgede yaşayanların % 96'sını Makedon Slavlar oluşturuyordu[608]. Yapılan araştırmalarda Pirin Makedonya'sının nüfusuna ilişkin çok fazla bilgiye ulaşılamaması, aklımıza buranın diğer bölgelere göre daha az nüfusa sahip olması ve bu nüfus içerisinde çok fazla değişimin olmadığı fikrini getirmektedir.

20. yüzyıl başından itibaren salgınlar, depremler, savaşlar ve göçler gibi pek çok faktör nedeniyle bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasının ardından nüfus açısından değişim sürecine girmiştir. Bu faktörler içerisinde göçler nüfusun dengesini bozan en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak salgınlar ve depremlerde nüfus yapısının dalgalanmasında oldukça etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın merkezlerinden biri olduğu için diğer alanlarda olduğu gibi nüfus yapısında da ağır kayıplar almıştır. Bu kayıp savaş sonrasında bölgenin üç bölgeye ayrılmasının ardından hızla artarken 1930'ların sonunda bölgede Müslüman unsurlar büyük ölçüde azalmıştır. Bu durum etnik köken açısından köklü değişikliklerin yaşanması sonucunu doğurmuştur.

[608] Rossos, **a.g.e.** , s. 144.

2.3. MAKEDONYA'DA EĞLENCE YAŞAMI

Gündelik yaşamın temel unsurlarından biri olan eğlence yaşamı, toplumdan topluma, kültürden kültüre değişmektedir. Bu değişimle birlikte farklı faaliyetleri de içermektedir. Makedonya'da ise bu unsurlar, örf ve adetlere dayalı olarak, iaşe ve konaklama ihtiyacını karşılayan mekânlara, kültür ve spora yönelik şekillenmiştir. Bunları detaylı olarak incelediğimizde karşımıza farklı eğlence faaliyetleri çıkmaktadır.

2.3.1. Örf ve Adetlere Dayalı Eğlence Anlayışı

Milletlerin kendine özgü örf ve adetleri vardır. Bunlar, nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmiş, yüzyıllardır da toplumların arasındaki bağın sıkı tutulmasını sağlamışlardır.

Bu örf ve adetlerin arasında bayram ve çeşitli inanışlara ait kutlamalar, nişan, kına gecesi, düğün ve sünnet törenleri gibi törenler bulunmaktadır[609]. Makedonya'da bu adetler Hıristiyanlara ve Müslümanlara has olmakla birlikte çok renkli bir yelpazedeydi. Bunlar içerisinde Makedonya'da bayramlar ve çeşitli inanışlara yönelik kutlamalar oldukça renkli geçmekteydi.

Bölgede kutlamalar genellikle yerleşim yerine ait meydanlarda yapılırdı[610]. Müslümanlar dini inançları gereğince Ramazan ile Kurban bayramlarını; Hıristiyanlar ise yine kendi dini ritüellerini, aynı zamanda iki kesimin de ortak kabul ettiği bazı özel günleri bu meydanlarda coşkuyla kutlarlardı[611].

Müslümanlar için bu kutlamaların içerisinde Ramazan ayının ve bayramının yeri farklıydı. Makedonya'da ramazan geceleri çok şenlikli geçerdi. Bu geceleri Hasan Edhem Bey, Üsküp üzerinden verdiği bir örnekle anlatıyordu. Birkaç arkadaşıyla Vardar kenarına inen bu isim, ilk önce Ata Kahvesi'nden izlenimlerini aktarıyordu. Burada şarkılar söyleyerek kantolar oynayan matmazelleri izleyen genç müşterilerin neşeli bir şekilde eğlendiklerini, oradan çıktıktan sonra bu kahvenin yanı başında bulunan büyük belediye tiyatrosunun lüks lambasıyla aydınlatılan bahçesindeki kalabalığın büyük bir sohbet içerisinde gramofonun tutkulu havaları

---

[609] Zeynel Turan, "Geçmişten Günümüze Makedonya Türklerinin Evlenme Düğün Gelenekleri", **Journal of New World Sciences Academiy,** 9, (4), 2014, s. 182.
[610] Nick Anastasovski, **Contestations Over Macedonian Identity 1870–1912**, Victoria University, School Of Social Sciences Melbourne, Victoria, May, 2005, s. 266.
[611] Anastasovski, **a.g.t.** , s. 450.

nedeniyle zevkten adeta sarhoş olduklarını belirtiyordu. Oradan da ayrıldıktan sonra bir kaç adım ötedeki Mahmut Şevket Paşa'nın inşa ettirdiği belediye kahvesine gittiklerinde kahvede oynayan ip cambazlarının tel üzerinde gösterdikleri beceriyi ve ince saz takımının ahengiyle çiftleştirilmiş hoşluğu, seyrettiklerini söylüyordu. Buradan bahçeye doğru yöneldiklerinde, bahçenin hınca hınç dolu olduğunu söylüyordu. Bahçenin karanlıkta parlayan sinematografının gösterdiği manzaranın ise hakikaten seyretmeye değer olduğunu ifade ediyordu. Burada biraz durduktan sonra Taşköprü'nün altından geçerek meydanın karşısındaki belediye kıraathanesine giden Edhem ve arkadaşları aslında ramazan gecelerinde sessizliği tercih edenlerin de olduğuna yönelik bilgi vermiş oluyordu.

Ramazan günlerinde kıraathane içinde bazı kişiler gazete okurlarken bazıları kâğıt ve tavla oyunlarıyla vakit geçiriyorlardı. Kıraathanenin arka tarafında, Vardar'a nazır bahçede bulunan, sabırsızlıkla çırpınan çocukların yeni birinin geldiği andaki karşısında masumane tavırları ise ramazan gecelerinin en hoş halleriydi[612].

Makedonya'da ırk ve din birliği yoktu. Ancak farklı inançlara sahip insanlar arasındaki saygı ve hoşgörü pek çok yerde aranacak tarzdaydı. Hıristiyanlar ve Müslümanlar kendi bayramlarında ya da özel günlerinde birbirlerini ziyaret ederlerdi. Dini açıdan kutsal olan bugünlerinde birbirlerinin sorumluluklarını üstlenirlerdi [613]. Selanik'te yaşayan Leon Sciaky ise bir yaz sonunda başladığını hatırladığı Ramazan ayına ilişkin yapılan hazırlıkları ve iftar vaktine giden süreci şu şekilde aktarıyordu:

" *Mahallemizde büyük bir curcuna vardı. Dükkânların önündeki tezgâhlar daracık kaldırıma taşmış, bayram tatlı ve şekerleri üst üste yığılmıştı. Tepsiler dolusu kadayıf, baklava ve daha nice tatlı, renkli kâğıtlarla örtülü tezgâhların üzerinde, yüksek piramitler şeklinde istiflenmiş lokum kutularıyla yan yana duruyordu. Bol susamlı şişman pidelerin iştah açıcı kokusu havaya sinmişti. Hardal fıçıları ve kahverengi bal tenekeleri, daha o sabah kağnılarla şehre getirilmiş olan dağ gibi yığılı karpuzların ortasında dikiliyordu. Açılmış pastırma, salamura balık, pırıl pırıl kara zeytin ve koyun peyniri fıçıları dükkânın önündeki tahta kancaya asılmış sosis dizisinin altına dizilmişti.*

[612] Hasan Edhem, "Ramazan Gecesi Şenlikleri",**Yıldız**, 14 Eylül 1325/ 27 Eylül 1909.
[613] İsmail Aslan,"Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak Merkezi Drama (1864-1913)", **Mübadil Kentler: Yunanistan, Lozan Mübadilleri Yayınları**, İstanbul, 2012, s. 20.

Şafak vaktinden beri Müslümanlar ne ağızlarına bir lokma alabilmiş, ne dudaklarını ıslatabilmişti. Oruca ve ibadete adanmış Ramazan ayındaydık.

Minareden müezzinin sesi geliyordu. Kalabalık bir an için sessizleşti. Bir kez daha abdest alıp, paklanmış yüzlerini Mekke'ye dönerek Allah'a yakarma vakti gelip çatmıştı. Elhamdülillah! Biraz sonra güneş Vardar'ın bataklıkları ardında kaybolup gidecek ve ardından eğlenceler, ziyafetler başlayacaktı.

İftar vaktinin geldiğini haber veren top tepedeki Yedikule'den atıldığında, Küçük Ev'in oturma odasındaydık. Top sesine karşılık veren bir yankı gibi, sokaktaki sesler yükselerek orucun bitişini selamlayan bir uğultuya dönüştü.

Satıcılar ve esnaf tazelenmiş bir kuvvetle çığırtkanlık yaparken ve sokaktan geçenler yemeğe beklendikleri evlerine doğru adımlarını sıklaştırırken, bu uğultu bir ara ayyuka çıktı. Sonra yavaş yavaş gücünü yitiren bir fırtına gibi, şehrin boğuk sesi hafifledi ve sonunda ortalık sessizlikti; arada bir kapanan kepenklerin gürültüsüyle bölünen bir sessizlikti bu"[614]. Dükkânlarda bu hazırlıklar yapılırken evlerde de sahur ve iftar hazırlıkları telaşı yaşanırdı. Bu telaş Makedonya'nın her yerinde aynı olsa da yapılan hazırlıklar farklıydı. Üsküp'te ise dügüli biber, paça ve köfte iftarın vazgeçilmezlerindendi. Üsküplüler iftarda tatlı olarak da en çok vezirparmağı tercih ederlerdi. Sahurun habercisi Ramazan davulcularıydı.

Evin hanımları sahura kalktıklarında, sahurda yenmesi için saçta pite yaparlardı. Bu pitelerin içerisinde en meşhuru mısır unundan ıspanakla yapılan bir börek türü, Momoroz pitesiydi[615]. Bu telâşe ev halkı için Ramazan ayı boyunca devam ederken bayramın gelişi, basında halka manilerle duyurulurdu. Bu manilerin bir tanesi şu şekildeydi:

" *Bestele çıktım yola*

Selam verdim sağa, sola

Ev sahibi bey efendi

Ramazan mübarek erle"[616].

[614] Leon Sciaky, **Farewell to Salonica: City at the Crossroads**, **Elveda Selanik**, Türkçesi: Ünsal Eriş - Osman Çetin Deniztekin, Varlık Yayınları, İlk basım, İstanbul, 2006, ss. 51-53.
[615] Hidayet Hilmisever, H. Yıldırım Ağanoğlu, **Arka Bahçemiz Üsküp**, Bilge Kültür Sanat Yayını, Birinci Basım, İstanbul, 2010, s. 38.
[616] **Yıldız**, 2 Eylül 1325/ 15 Eylül 1909.

Evlerin temizliği ve bayram tatlısı olan baklavanın yapımıysa Kadir gecesinden önce tamamlanırdı[617] . Arife günü geldiğinde, köylerde hayvan sahipleri, köy halkının bayram günü yiyeceği eti satın alabilmesi için koyun, koç gibi hayvanların kesimini yaparlardı. Kesilen bu hayvanların etinden halk gücü yettiği ölçüde satın alırdı. Evlerde ise hayır amaçlı lokum ve lokma pişirilirdi ve bunlar eşe dosta dağıtılırdı[618]. Şehir ve ilçelerin hanelerinde arife gecesi bayram yemekleri, baklava başta olmak üzere şekerpare gibi tatlılar ve ekmeklik maya hazırlanırdı. Mayalı ekmek çiçek şeklinde tepsiye sıralanır ve fırına verilirdi[619].

Bayram sabahı, ezan vaktinde evin erkekleri bayram namazına giderdi. Namazın ardından cemaat bayramlaşıp, kabristana gider ve oradan ayrıldıktan sonra dağılarak evlerine bayramlaşmak için dönerlerdi[620]. Erkekler eve vardığında en büyük erkeğin önüne yaş sırasına göre sıralanan hane halkı sırasıyla el öperdi. Ev ahalisi bayramlaşma faslını bitirdiğinde topluca masaya oturarak, "*Bayram Kuşligi*" (Bayram Kuşluğu) adı verilen bayram yemeğini yerdi[621]. Bu yemeğin vazgeçilmezleri çorba, patatesli ya da patatessiz olarak yapılan et yahnisi, kuru fasulye ve tavuk büryandı. Yemek yendikten sonra da bayram ziyaretleri gerçekleştirilirdi. Bayram ziyaretleri ile birlikte bayram süresi boyunca özellikle köylerin meydanlarında bayram şenlikleri olurdu. Bayramlık giysilerini giyen genç kızlar ve çocuklar buralarda toplanır, oyunlar oynar ve türküler söylerdi. Erkekler ise uzak mesafeden bu oyunları izleyerek, türkülere eşik ederlerdi.

Bayramın son günü bayrama veda türküsü söylenerek, şenlik alanı terk edilirdi. Şenlik alanının terk edilmesi, bayramın artık bittiğini gösterirdi[622]. Ramazan Bayramının bu hazırlık aşaması ve bayram günü klasikleri bir diğer dini bayram olan Kurban Bayramı içinde geçerliydi. Kurban Bayramının Ramazan Bayramından tek farkı ise kurbanın kesilmesiydi. Kurban kesimi ise dinin gereği doğrultusunda yetkililerin izniyle belirli günlerde yapılırdı. Örneğin 1909 yılında bugünler 24-26 Aralık tarihleri arasındaydı. Fakat kesim işi hızlandırılırsa ilk günü büyük ölçüde kurban kesimi sonlandırılacaktı. Kurbanın kesim vakti ise değişirdi.

---

[617] Hilmisever, Ağanoğlu, **a.g.e.** , s. 38.
[618] Cengiz Tahir, "Valandova Yöresinde Yörük Türklerinin Bayram Kutlamaları", **Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri 1996-2000**, Çalıklı Valandova, Makedonya, 2007, s. 173.
[619] Hilmisever, Ağanoğlu, **a.g.e.** , ss. 38-39.
[620] Tahir, **a.g.m.** , s. 173.
[621] Hilmisever, Ağanoğlu, **a.g.e.** , s. 39.
[622] Tahir, **a.g.m.** , ss. 173-177.

Kurban, öncelikle bayram namazından sonra kesilirdi. Cuma ve bayram namazları kılınmayan günlerde, göçebe halinde seyahat eden ve geçiş yapan Müslümanların kendilerince bayram namazını kılmaları mümkün değilse güneşin doğmasından sonra hemen kurbanlarını kesmeleri gerekirdi[623].

Makedonya'da Türkler, dini bayramların yanı sıra eski Türk inancından gelen Nevruz ve Hıdrellezi Hıristiyanlarda kutluyorlardı. Bunlardan Nevruz, 21 Mart günü kutlanıyordu.

Halk sabah erken saatlerde kalkar ve Nevruz kutlamalarına başlardı. Gün boyunca süt, şeker, sütlaç, susam, simit, soğan, sarımsak gibi yiyecekleri tüketmeye özen gösterirdi. Nevruz günü bir nevruz sofrası hazırlanır ve sofrada sebze (özellikle yeşillik), sümbül, sirke, sumak, iğde, sarımsak ve helva bulunurdu. Aynı zamanda bu sofraya gümüşten bir yüzük, ayna ve Kuran-ı Kerim yerleştirilirdi. Ardından herkes masanın etrafına otururak süt içer ve birbirilerinin bu özel gününü kutlarlardı[624].

Makedonya'daki Türkler tarafından "*Ederlez*" diye anılan Hıdrellez ise mayıs ayında halk arasında kutlanırdı. Nevruz gibi Hıdrellez'de Hıristiyanlar arasında kutlanırdı. Bugün iki dine mensup kadınlar ve kızlar adetleri gereğince değirmene giderler ve değirmen taşının üzerinde üç kez dönerlerdi. Osmanlı döneminde Manastır Vilayeti'nin yüksek bir noktasında bulunan Eğri Değirmeni diğer yerleşim yerlerinde bulunan değirmenler gibi şifa kaynağı olarak kabul görürdü. Bu nedenle "*Üç Salı Üç Çarşamba ya da Son Salılar Son Çarşambalar*"[625] günleri kadınlar ve kızlar bu değirmeni ziyaret ederlerdi. Değirmenin sahibi olan kişi değirmenin taşını yavaşça hareket ettirerek ziyaretçilerini çok fazla bekletirdi. Bu sayede daha fazla gelir ederdi. Üsküp'te ise kadınlar ve kızlar Hıdrelllez gününden birkaç gün öncesinden itibaren Vardar Nehri ve Serava Çayı sularında ve buranın yeşilliklerinde büyüler yaparlardı. Bununla birlikte her türlü kötülükten korunmak için nehrin ve çayın sularında ellerini ve yüzlerini yıkarlardı.

Hıdrellez günü Türkler evlerinde sabahın erken saatlerinde kalkarak, banyolarını yaparlardı. Kadınlar banyo yapmalarının yanı sıra kına yakıp, süslenirlerdi.

---

[623] **Muhacir**, 9 Kanunievvel 1325/ 22 Aralık 1909.
[624] Hilmisever, Ağanoğlu, **a.g.e.** , ss. 32-33
[625] Metin Turan,"Rumeli Türklerinde Hıdrellez Geleneği", **Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri 1996-2000**, Çalıklı Valandova, Makedonya, 2007, s. 205.

Arnavutlar ise Hıdrellez gecesini uyanık geçirmeye çalışırlar ve hava koşulları ne olursa olsun akarsularda yıkanırlardı. Bununla birlikte Hıdrellez için öğlenleyin özel bir yemek hazırlanması adettendi. Hıristiyanlar maddi durumları iyi olduğu için bu yemeği özenle hazırlarlardı. Ancak en yoksul aile dahi muhakkak bir yemek hazırlayarak bugünü anardı. Bu yemekte kaymakçina ve süt pite bulunurdu.

Osmanlı döneminde bir süre ulema her ne kadar bölgede Hıdrellezin kutlanmasını yasaklamaya çalışmışsa da başarılı olamadı. Bununla birlikte gelenek günümüze kadar varlığını devam ettirdi[626].

Nevruz ve Hıdrellez daha önce de belirttiğimiz üzere Hıristiyanlar tarafından da kutlanırken Hıristiyanların kendilerine has bayramları ve inançları da bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde en önemlileri Vasilica ve Veligden idi.

Vasilica, Ortodoks Yeni Yılı olarak[627] da bilinirken Gregoryen takvimine göre yeni yılın ilk günü olan 14 Ocak'ta kutlanırdı. Bugüne özel Makedonya'da farklı adetler vardı. Bunlar arasında en dikkat çekeni Kratova'da "*ayı Helvası*"nın yapılmasıydı. Bu helvanın yapılmasının nedeni, Kratova'da bulunan ayı mağarasındaki ayıların halkın bıraktığı helvaları yemesi durumunda kazaya zarar veremeyeceğine inanmalarıydı [628]. Bu özel günde Hıristiyan halkın yaptığı tatlı ise yerleşim yerine göre değişirdi. Bu tatlı bazı yerlerde cevizli baklava iken bazı yerlerde revaniydi[629].

Yugoslavya döneminde bölgeden göç etmiş olan Makedonya muhaciri Muharrem Karaosmanoğlu ile yaptığım sözlü tarih çalışmasında kendisi, Makedonya'daki Hıristiyanların Veligden diye andığı Paskalya Bayramının nisan ayında kutlandığını hatırladığını ifade ediyordu[630] . Bu dini bayram öncesinde 40 gün oruç tutulurdu. İlk üç gün zorunlu olmamakla birlikte hiçbir şey yemeden oruç tutulurken diğer günlerde farklı yiyecekler tüketilirdi. Örneğin balık sadece Blagovec

[626] İsmail Eren, **Rumeli'de Türk Kültürü**, Yeni Balkan Yayınları, Üsküp, 2012, ss. 17-18.
[627] Anastasovski, **a.g.t.** , s. 444.
[628] Petek Ersoy, "Türkiye ve Makedonya'da Ritüellere Bağlı Kutlamalarda Yapılan Yemekler", **Aynı Tadı Paylaşmak: Türkiye-Makedonya Geleneksel Ortak Mutfağı" Çalıştay Bildirileri**, Türkiye Milli Komisyonu-Makedonya Milli Komisyonu, Ankara, 2010, s. 52.
[629] Sawa Dimovska, "Jadewa Od Testo", **Aynı Tadı Paylaşmak: Türkiye-Makedonya Geleneksel Ortak Mutfağı" Çalıştay Bildirileri**, Türkiye Milli Komisyonu-Makedonya Milli Komisyonu, Ankara, 2010, s. 129.
[630] **Muharrem Karaosmanoğlu**'yla Yapılan Görüşme (Görüşme Tarihi: 08.05.2021)

ve Cvetnici'de tüketilirken Lazarus adlı günde yumurtalar yenirdi[631]. Bu dini bayram, Hıristiyanlar için önemli bir dini törendi. Bugünlerde halk oruç tutmak dışında yumurta kaynatıp, boyardı. Bununla birlikte Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yumurta değiş tokuşu olurdu[632].

Paskalya'da bazı yerleşim yerlerinde revani, Manastır'da ise paskalyanın ikinci günü domuz yağı ve vanilyanın içine katıldığı lokum ve kurabiye gibi yiyeceklerin yapımı ve bunların mezarlıklara götürülmesi gibi adetler vardı[633].

Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki son dönemlerinde yetkililer tarafından Paskalya gibi dini bayramların Hıristiyanlarca huzurlu bir şekilde kutlanabilmesi için çaba harcanıyordu. Bununla ilgili olarak Hüseyin Kazım'ın da bir paskalya öncesinde gösterdiği fedakârlığı anılarından aktarıyoruz: " *Birkaç gün sonra paskalya idi. Şiddetli bir ihtarım üzerine metropolit bütün kiliselere bir tamim gönderdi ve silah atılmamasını tembih etti. Kendi bulunduğu kilisede de bütün icahat-ı diniyeden olmadığını tekrar tekrar söyledi. Paskalya gecesi, halkın tehacüm ettiği büyük kilisede hazırdım. Ayin sırasında ve oradan sokağa çıkıldığı esnada da orada idim. Hiçbir taraftan silah atılmadı ve huzur u emniyeti ihlal edecek bir hadise olmadı*"[634]. 1909 yılında da yetkililerin bu çabası dikkat çekiyordu. Makedonya genelindeki huzursuz ortama rağmen, Üsküp'te paskalya günleri çok neşeli geçerken Paskalya kutlamalarında en ufak bir rahatsız verici durum olmaması sevindiriciydi[635].

Noel ise Ortodoks ve Katolik diye ayrılmaksızın tüm Hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen dini bayram olduğu için Makedonya'da da kutlanırdı. Hıristiyanlar Noel arifesi için cevizli baklava yaparlardı. Bununla birlikte bazı yerleşim yerlerinde farklı tatlıların da yapıldığı biliniyordu[636]. Bu dini günlerde Hıristiyanlar da Müslümanlar gibi meydanlarda toplanırlar, genç yaşlı demeden herkes kutlama yapardı[637].

---

631 https://www.slobodenpecat.mk/tr/pochnuva-veligdenskiot-post/, **Erişim Tarihi:** 09.05.2021, **Erişim Saati:** 10.49.
632 Anastasovski, **a.g.t.** , s. 444.
633 Dimovska, **a.g.m.** , s. 129.
634 Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım İstanbul/Trabzon/ Selanik/ Suriye**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 96-97
635 **Yıldız**, 5 Nisan 1325/18 Nisan 1909.
636 Dimovska, **a.g.m.** , s. 129.
637 Anastasovski, **a.g.t.** , s. 266.

Yaz aylarında köylerde halk arasında kutsal sayılan kişiler için basit kutlamalar yapılırdı. Bu sırada dans etmek için müzik sağlayan bir gaydacı ya da davulcu bulunurdu. Makedon dansı, el ele tutuşarak katılan bireylerle geniş bir daire oluşturarak olurdu[638].

Dini bayramlar ve anma törenleri dışında, Makedonya'da özellikle köylerde pagan kökenli kutlamalarda yaygındı. Mart ayında kutlanan Letnik (1 Mart) ve mayıs ayında kutlanan Eremiya da bu mevsimsel törenlerdendi. Bu günlerde tütsü yakılması adettendi. Hıristiyanlarla birlikte Müslümanlar da tütsü yakarlardı. Örneğin Letnik'te hayvancılıkta kullanılan hayvanlara yılan gibi hayvanların zarar vermemesi ve hayvanlardan fazla verim alınması için tütsü yakılırdı.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Türkler tarafından da kutlanan Nevrus (Nevruz), tarlalarda böceklerin ortaya çıktığı gün olarak kabul edildiğinden, kadınlar bunların ürünlere zarar vermesini önlemek ve hasadın bollaşmasını sağlamak için tarlaları tütsülerdi.

13 Mayıs'ta kutlanan Eremiya ise çiftlik hayvanlarına zarar vereceği düşünülen yılan gibi hayvanları çiftlik hayvanlarından uzaklaştırmak için erkeklerin çan, tencere ve çubuklarla gürültü yaptıkları ve hayvanlara sağlık getirmeye çalıştıkları bir kutlama türüydü[639].

Kasım ayında kutlanan Mitrovden yazın bitiminin ve kışın başlangıcının kutlanmasıydı. Çiftçiler soğuk hava geldiği için ekimin azaldığını söyledikleri bugünde kış bayramı kutlanırdı[640].

Varvara ise 7 Aralık günü kutlanan, Osmanlı dönemi öncesinden kalan bir dini kutlamaydı. Jirovnisa'daki bir azizin anma günü olarak bilinen bugün, Osmanlı Devleti'nin bölgede bulunduğu dönemde de Hıristiyanlar tarafından anılırdı. Müslüman halk bugünde komşularına diğer özel günlerde olduğu gibi saygı duyardı. Osmanlı Devleti sonrasında da bu kutlamalar yapılmaya devam etti[641]. Bu kutlamaların dışında Makedonya'da Tanasovden (Ocak ayında), Gürgövden (Mayıs

[638] Anastasovski, **a.g.t.** , ss. 267-268
[639] **A.g.t**. , s. 447.
[640] https://sitel.com.mk/denes-e-mitrovden-za-mnogu-godini-vechno-ime-i-vechna-slava, **Erişim Tarihi:** 09.05.2021, **Erişim Saati:** 12.53.
[641] Anastasovski, **a.g.t.** , s. 448.

ayında), Petrovden (Ağustos ayında) ve Kristovden (Eylül ayında) adlarında kutlamaları bulunuyordu[642].

"Aziz Kiril ve Metodiy" bayramı ise Hıristiyanlar tarafından kutlanan önemli bayramlardan biriydi. Yetkililer diğer özel günlerin kutlamalarında olduğu gibi bu kutlamalara da özen gösterirlerdi. Bunlardan birini Kumanova Belediyesi düzenledi. Mayıs 1916'da yapılacak olan bayram kutlamaları için belediyenin meydanda hazırlıklar yapmasının ardından bayram günü kutlamalarda belediye başkanı ve beraberindekiler de yerini aldılar. Kutlamalar sırasında şarkılar söylendi, halk da bu şarkılara eşlik etti. Bu durum halkın kutlamalardan keyif aldığını gösteriyordu[643].

Makedonya'da bayramlara ve diğer özel günlere ait kutlamalar bu şekilde bir seyir izlerken, örf ve adetlere dair diğer örnekler, nişan törenleri, kına gecesi, düğün ve sünnet törenleriydi.

Bu törenlerden sünnet töreni ve kına gecesi dışındakiler kuşkusuz tüm milletlerde görülürdü. Türklerin bu örf ve adetleri uygulanması uzun bir süreci kapsıyordu. Düğünler geleneksel olarak, yaz ayları yoğun çalışma dönemleri olduğundan, sonbahar mevsiminde yapılırdı. Genelde gelin ve damat aynı yerlerden olmazdı ve evlilik için kan bağının olmaması şartı aranırdı. Bu kan bağı Hıristiyanlarda birkaç kuşaktan ibaretken[644] Müslümanlarda bu süre yedi kuşaktı. Yani, yalnızca yedi kuşak öncesinden akraba olmayan kişiler evlenebilirdi[645]. Bununla birlikte flört durumu da söz konusu değildi. Evlenecek kızı olan aileler, etrafa haber salar, ardından müstakbel damat adayının babası, kızın ailesinin itibarını araştırırdı. Olumlu görürse, evliliğin ilk aşamasına geçilirdi[646].

Türklerde evliliğin detaylı aşamaları vardı. İlk aşaması gelin seçiminin yapıldığı görücülüktü. Bu aşama kız isteme ve sözü kapsıyordu. Tarafların yedi kuşak geriden beri akraba olmadıkları belirlenirse, kız evine damat tarafı pazar günü veya gecesi, pazartesi günü gündüz, çarşamba günü gecesi, perşembe günü gündüz ve gecesi ve cuma gündüz olmak üzere bugün ve bu vakitlerden birinde üç kez giderdi[647].

---

[642] Anastasovski, **a.g.t.** , s. 450.
[643] **Državen Arhiv na Republika Severna Makedonija**, No: 1372, 21 Mai 1916.
[644] Anastasovski, **a.g.t**. , ss. 261-262.
[645] Turan, **a.g.m.** , s. 184.
[646] Anastasovski, **a.g.t**. , ss. 261-262.
[647] Turan, **a.g.m.** , s. 184.

Görücüler ilk önce kız tarafına haber vermeksizin misafirlik tarzında kızın evine erkeğin kız kardeşi, teyzesi gibi yakın akrabaları giderler ve kızı doğal halinde görürlerdi. Bu sırada misafirler kız bakmak için geldiklerine dair hiçbir şey sezdirmezlerdi. Her biri kızın görünüşü hakkında kendi fikrini erkeğe söylerdi. Erkek beğendiği takdirde aracıyı araması için aile büyüklerine danışırdı. Fakat bu görevi öncelikle erkeğin dayısı, amcası, kendinden yaşça büyük ağabeyi ya da akrabalarından yaşlı ve hatırlı biri üstlenirdi. Bazen de bir kadın arardı. Bunun ardından erkek tarafı aracının kızın ailesinden aldığı izin ile daha önce belirttiğimiz gün ve vakitlerden birinde kızın evine gider ve onu görürdü[648].

Üçüncü ziyaret istemenin yapıldığı ziyaret olduğundan damadın tüm eş dostu ve akrabası bu ziyarette yerini alırdı. Bu ziyaret sırasında öncelikle kız tarafı kahveleri hazırlar ve misafirlere ikram ederdi. Ardından müstakbel damadın yakınları içersinden en yaşlı olanı "*Allahın emri Peygamberin kavli başımız üzere ve hayırlı olsun*" diyerek sözünü tamamladıktan sonra, erkek tarafından getirilen lokumlar misafirlere dağıtılırdı. Sözün kesildiğini netleştirmek için de aracı olan kişinin erkeğin evine götürmesi için gelin kız söz mendili verirdi. Ardından yeni bir aşamaya yani nişan faslına geçilirdi.

Nişan tarihi belirlendikten sonra taraflar hazırlıklara başlar ve hediye alışverişine çıkarlardı. Bu hediyeler kadın için elbise, iç çamaşırı, terlik ve yüzük; erkek için ise iç çamaşırı, takım elbise, terlik, kravat, gömlek ve yüzüktü. Hazırlanan bu hediyeler ve bohçalar tepsilere koyulur, kuşluk vaktinde nişan günü törenin yapılacağı kız evine götürülürdü. O vakitte iki taraf hoş sohbet ederek, keyifli vakit geçirirdi. Davetlilere çay, pasta, lokma, limonata gibi yiyecek ve içecekler ikram edildikten sonra erkek tarafından genç kızlar def çalıp, türkü söylerken kadınlar da halay çekerlerdi. Akabinde erkeğin ablası ya da yengesi de geline getirdikleri hediyeleri takdim ederdi. Kız tarafı da damat için hazırlanan hediyeleri gösterdikten sonra nişan merasimine geçilirdi. Aileler nişan yüzüklerini kendi aralarında takarlardı. Gelinin yüzüğünü kendi ailesinden, damadın yüzüğünü de yine kendi ailesinden bir büyüğü takardı.

[648] Süleyman Sırrı, " Rumeli'nin Makedonya Kısmında Düğün Adetleri", **Büyük Mecmua**, 11 Kânunuevvel-Aralık 1919.

Nişanın ardından gelinin çeyizleri toplanır ve artık kına gecesi eğlencesine ve nikâh merasimine geçilirdi. Kına gecesinin yapılacağı gün yerleşim yerlerine göre farklılık gösterirdi. Bazı yerler de cuma gecesi yapılırken bazılarında çarşamba gecesi olurdu. Eğer büyük bir kına gecesi yapılacaksa, bu cumartesi gecesi olurdu. Gelin kınası, onun bekâr arkadaşları tarafından yakılırdı. Bunlardan da anne-babası sağ olan kızlar tercih edilirdi. Bunun nedeni, gelinin kocasının erken vefat etmemesi yani, gelinin genç yasta dul kalmaması düşüncesiydi.

Kına gecesi geldiğinde, geline özel giysiler giydirilir ve gelinin başına da kırmızı bir duvak örtülürdü. Ardından türküler söylenerek geline kına yakılırdı. Bu sırada kızların bazıları geline ayna tutarken diğerleri aynayı gelinin başına koyardı. Ardından annesi ağlamaması için onu teselli edilirdi. Kına eğlencesi, gecenin geç saatlerine kadar sürer, bu sırada damat evinden gelen çerezler yenirdi. Gecenin ilerleyen saatlerinde gelinin yakınları damat evine gider, oradan pişmiş tavuk alırdı. Kına yakıldıktan birkaç saat sonra yine kınayı yakan kızla birlikte yakılan kınanın yıkanması için bahçedeki çeşmeye ve yakındaki akarsuya gidilirdi. Bu adet gelinin ömrünün su gibi akması ve uzun olması fikrinden gelirdi[649].

Kına gecesi böyle sonlanırken bu aşamaya kadar olan tüm adetler Makedonya'nın tamamında Türkler tarafından aynı şekilde yerine getirilirdi. Ancak nikâh ve düğün töreninde şehirlerle köyler arasında farklılıklar vardı. Örneğin Selanik'te sabahın erken saatlerinde tellal mahalle mahalle, kapı kapı dolaşarak yüksek bir ses tonuyla düğün davetiyelerini okurdu[650]. Ardından akşamüstü müstakbel kayınvalide, eğer kızları varsa kızları ve diğer yakınlarıyla birlikte gelinin evine giderdi. Bu sırada gelin portakal çiçekleri ile süslenmiş beyaz bir düğün elbisesini giymiş ve takılarını takmış şekilde evinde beklerdi. Taç takmak dışında her şeyi tamamlanmış olan geline tacını, arkadaşları ve akrabaları arasından sadece bir kez evlenmiş ve boşanmamış genç bir kadın takmalıydı. Bu kişi Kuran'dan bir sure okuduktan sonra geline tacını verirken bu anın gelin için ömrü boyunca yalnızca bir kez olmasını dilediğini söyler, gelinin taç giyme töreninin ardından misafirleriyle birlikte başka bir odaya geçerek, odada tüm ailesi tarafından karşılanırdı. Orada gelin büyüklerinin eline öper ve düğün alayının başı olan kapalı bir arabanın beklediği yere doğru yürürken iki nedime, ona eşlik ederdi. Damat oraya vardığında, kendini

[649] Turan, **a.g.m.** , ss. 185-187.
[650] Sciaky, **a.g.e.** , s. 18.

geline gösterir ve gelini kolundan tutarak kaldırarak birlikte birkaç dakika bir odaya görüşecekleri odaya götürür. Gelin, burada müstakbel kocası tarafından beğenilirse, her şeyin en iyisi olurdu. Eğer beğenilmezse de damat tarafından reddedilirdi. İkilinin görüşmesinden sonra gelin damat tarafından beğenildiyse çift arasında dini nikâh kıyılırdı. Nikâhın ardından da damat odadan çıkar ve geceye kadar kendini göstermezdi. Bunu müzik ve dans eşliğinde gelinin tebrik edilmesi anı takip ederdi. Bu gecede Selanik'te düğün evinin kapıları ardına kadar açılırdı ve her inançtan kadınlar düğün törenine katılabilirdi. Ancak Osmanlı Devleti sonrasında bu adet bırakıldı. Bununla birlikte akşamleyin saat 19.00 civarında akşam yemeği için sofralar kurulur, kadınlar bir odada, erkekler başka bir odada yemek yerdi. Yaklaşık olarak üç saat süren eğlencenin ardından da davetliler evden ayrılırdı[651].

Köylerde ve kasabalarda ise düğün günü ilginç anlara sahne olurdu. Bu anlar içerisinde en dikkat çekici olanı gelin alayının gelin almaya gitmesiydi. Bunun için faytonlar süslenir ve üç at hazırlanırdı. Üç atın birisi gelin için diğer ikisi gelinin çeyizleri içindi.

Kız evine varıldığında, damadın ailesinden en yaşlı kadın gelini sorar ve ardından gelin, beyaz gelinliğinle odasından çıkardı. Bu sırada küçük bir erkek çocuğu gelinin üzerine leblebi savururdu. Bu âdetin nedeni bekârlara şans ve kısmet açıklığı getirmesi dileğiydi. Misafirlere şerbet ve lokum ikram edilirdi. Bunları alan davetliler tepsiye para bırakırdı. Ancak damat tarafının bir ferdi bardağı geri vermez ve gelini alıp evden çıkınca, bardağı herkesin gözü önünde taşa atarak kırardı. Bunun anlamı, "*Kızın annesi değil bardak patlasın*" dı. Sonra gelinin babası kızına kuşağını bağlar, kızını öperek onunla vedalaşır ve kapının önünde bekleyen atın üzerine sağ ayağı ile bindirirdi. Artık gelin yeni hayatına başlaması için damat tarafına teslim edilmişti.

Dini nikâhın ardından gelin ve damadın içinde bulunduğu grup oğlan evine giderdi. Kayınvalide eve ilk girene "*müjdeler olsun*" anlamında bohça ve para verirdi. Daha sonra gelin ve damat içeri girer, daha sonra bir erkek bebeğin bulunduğu odada beş dakika bulunduktan sonra odadan çıkar ve evdeki büyüklerin ellerinden öperdi. Akabinde gece geç saatlere kadar sürecek olan düğün merasimi başlardı[652].

---

[651] **Evening Express**, 24 October 1918/ 24 Ekim 1918.
[652] Turan, **a.g.m.** , ss. 187-188.

Rumlarda ise evlenecek olan çift için aile arasında yapılan görüşmenin ardından 1 hafta sonra toplanılırdı. Damat yüzük ve çiçek ile gelinin evine gelir, bir papazın nezdinde söz verirdi. Düğün töreni genellikle pazar akşamları kilisede ya da damat evinde yapılırdı. Papazın nikâhı kıymasının ardından davetliler müzik eşliğinde dans ederlerdi[653].

Rum kökenli Leon Sciaky'de nonosunun düğününle ilgili bildiklerini sevdiği bir kişi olan Tia Grasya'dan duyduğu kadarıyla anlatıyordu. "*Nonocuğunun düğününü hatırlıyorum. "Ne düğündü, kalmadı artık öylesi. Şu odadaydı, kuzum. Sokak kapısı herkese ardına kadar açıktı. Çalgılar saatler boyunca susmamıştı. Tramus'un babası keman çalmış ve hassaten dedenin tazeciği için bestelediği koplaları okumuştu. Niausta'nın yıllanmış şarabı su gibi akınış, Sakız'dan getirtilen badem şekerleri tepsiler içinde ikram edilmişti.*

Böyle debdebeli merasim görülmüş şey değildi. Huzur içinde yatsın, aile dostumuz Han Moşon ayarlamıştı hepsini. Bütün hububat tüccarlarını davet etmiş, onları türlü türlü balık ve etle bir güzel ağırlamıştı. Tatlı olarak masaya koca bir tas dolusu altın lira koymuştu da, herkes sanki tasta fındık varmış gibi girişivermişti"[654].

Slavların düğünlerinin ise en az bir hafta süren hazırlık aşaması vardı. Pazartesi günü, gelinin kız arkadaşları geline değirmene taşıdıkları tahılın elenmesi ve hazırlanmasında yardımcı olmak için gelirler, çarşamba sabahı, tekrar değirmenden geçirilen unu eve getirmek için toplanırlar ve akşamleyin ise düğün pastasının hamurunun yapımında yardımcı olmak için gelinin akrabalarından ve arkadaşlarından oluşan bir grup kadın gelirdi. Uzun ahşap yoğurma teknesi sarı unla doldurulur, bir uca hayatları parlak ve neşeli olan elinde silah olan erkek çocuğu, diğer uca bir kız çocuğu oturtulurdu. Daha sonra bu çocukların ellerinde saklamaları için alyanslar ve paralar verilirdi. Silahı olan çocuk, erkeğin evin doğal koruyucusu, kız çocuğu ise evin işlerinden kadının sorumlu olduğunun sembolüydü. Bu geleneğin ardından pasta yapımı şarkılar eşliğinde deneyimli ellerce ciddiyetle yapılırdı. Perşembe günü yoğurma makineleri ile hamur parçalara ayrılır, kızlar ve kadınlar hamurun kendi payına düşen kısmında yüzüğü ve madeni paraları arardı. Damat yüzüğü bulan kişiye hediye vermek zorunda kalırdı. Hamur daha sonra

[653] Goff, Fawcett, **a.g.e**, ss. 203-204.
[654] Sciaky, **a.g.e.** , s. 49.

yoğurma oluğuna koyularak yeniden pasta hamuru haline getirildikten sonra pişirilen hamur kek şekline dönüştürülürdü. Bu keke "*propkasto*" denilirdi.

Aynı gün öğlenden sonra damat bekâr arkadaşlarıyla gelinin evine gelirdi. Misafirlerin gelmesinin ardından düğün pastası ortaya konur, akabinde gençler ve çocuklar düğün pastasının etrafında toplanarak düğün pastası şarkısını söylerlerdi. Meyvelerle süslenmiş bu pasta şarkının ardından gelin ve damadın başının üstünden geçirilirdi. Cuma günü ise geline takılarını sunmak üzere erkek tarafından bir grup gelinin evine giderdi. Gelin tarafı misafirleri sıcak bir şekilde karşıladıktan sonra kendilerine şarap ikram ederdi. Ardından damadın gelin için hazırladığı takılar gelinin nedimelerine emanet edilirdi ve davetliler düğün töreni için çağırılırdı.

Ertesi gün gelinin baş nedimesi ve bir grup kız gün boyunca şarkılar eşliğinde gelini düğün için hazırlardı. Damat ise arkadaşları tarafından berberin onu dikkatlice tıraş edeceği odaya taşınırdı.

Akşamleyin müzik şarkılar eşliğinde devam eden düğün töreni pazar günü son bulurdu. Pazar günü sabahı, damadın yakın arkadaşları ve akrabaları damat evinde toplanır, onu kucaklar ve tebrik ederdi. Ardından bu grup damada gelinin evine gitmesi için eşlik ederdi. Grup kapıdan çıkınca damadın annesi arkalarından su dökerdi. Damat tarafı gelinin evine vardığında gelinin babası damadın babasına bir tabakta fesleğen sunarak, kızımı oğlunun nişanına kabul et sözünü üç kere tekrar ederdi. Ardından da gelin müstakbel eşine bir kadeh şarap ve pasta sunardı. Damat gelin için cama biraz para atar, sonrasında pastanın yarısını yerdi. Akabinde çift avluya çıkarak kiliseye doğru yürürdü. Çifti kilisede şarkılar ve çiçekler eşliğinde içeri giren masanın önünde duran papaz karşılardı. Papaz ayinin ilk kısmını okuduğunda, çiftin arkasında duran sağdıç, çelenkleri üç kez değiştirirken nikâh için gerekli sözleri tekrar eder, akabinde gelin ve damat, papa tarafından kutsanmış olan bir kadehten şarap içer ve çift birbirlerinin ellerini tutarak, yemin ederdi. Daha sonra rahibeler ayinlerini yerine getirirdi. Bu aşamanın sonrasında papaz gelinin çelengini çıkartırdı. Nikâh töreni damadın gelini öpmesiyle noktalanırdı. Papaz nikâhı bitirdikten sonra, çiftin yakınlarını çifte tebriklerini sunmaları için davet eder ve tebrikleri kabul eden çift geçit töreninin ardından gelinin evine giderdi. Burada gelin ailesiyle vedalaşır ve yeni hayatına adım atardı[655].

[655] Lucy M. J. Garnett, **Balkan Home-Life**, Dodd, Mead & Company, New York, 1980, ss. 108-116.

Yahudilerde ise gelin ve damadın nişanlılık süresi en az 6 aydı. Bu süre içerisinde taraflar düğün hazırlıkları yaparlardı. Bununla birlikte düğün tarihi belirlenir ve düğün töreninden önce evlenecek olan çiftin akrabalarına, eş dostuna düğün hediyeleri verilirdi. Düğün töreninin olacağı gün düğün alayı, sokağın başından sinagoga kadar müzik eşliğinde oynayarak giderdi. Sinagogda hahamın kıydığı dini töreninin ardından nikâh töreni tamamlanır ve davetliler çifti tebrik ederlerdi[656].

Makedonya'da düğün törenleri bu keyifli süreçlerden geçerken örf ve adetler konusunda son olarak verilebilecek örnek kuşkusuz Müslümanlar için önemli bir dini ritüel olan sünnet törenleriydi. Makedonya'da Müslümanlar arasında sünnet yaşına gelmiş çocukların yaşadığı evlerde sünnet töreni yapmak adettendi. Sünnet kararı alınınca ev halkı hazırlıklara başlardı. Ev dip bucak temizlenir, bahçe duvarları kireçle boyanırdı. Daha sonra sünnet çocuğunun yatacağı yatak, eve çağırılan davetlilerle birlikte hazırlanırdı. Karyolanın dayandığı duvar ise duvar süsü ya da sırma işlemeli örtüyle kaplanırdı. Tavandan yere kadar karyolanın her bir ucu kurdelelerle süslenirken aile büyüklerinin gönderdiği bohçalar yatağın baş kısmına konurdu. Son olarak da yatağın üstüne atlas bir yorgan ve yatak örtüsü örtülürdü. Sünnet çocuğunun ayağının ucuna konan masada ise davetlilerden gelen hediyeler sıralanırdı. Yatağın süslenmesi tamamlandığında işin eğlence kısmı başlardı.

Cuma günü gelen misafirlere hazırlanan yatak gösterilir, cumartesi günü de davetliler için hazırlanan yemek ve tatlılar yapılırdı. Ertesi gün erkekler sünnet evinde buluşurlardı. Sünnet mevlidi öncesinde sünnet giysilerini giyen sünnet çocuğuna ve arkadaşlarına fes takıldıktan sonra çocuklar gezmeğe götürülürdü. Gezmekten döndüklerinde büyüklerin ellerini öperler, karşılığında büyüklerde çocukların feslerine para koyarlardı. Akabinde Mevlit gerçekleşir, sonrasında sünnet olur ve sünnet sona erince de davetlilere yemekler ve tatlılar ikram edilirdi. Sünnet töreni yemekli bir davet değilse de sünnet olmadan önce davetlilere çay eşliğinde hamur işi yiyecekler verilirdi. Sünnet sonrasında davetlilere yemeleri için tatlılar verilirdi. Davetliler sünnet evinden ayrılınca, eğlence aile arasında devam ederdi. Sünnet yatağı ise törenin ardından uzun süre bırakılırdı[657].

[656] Goff, Fawcett, **a.g.e.** , s. 205.
[657] Hilmisever, Ağanoğlu, **a.g.e.** , ss. 96-99.

Makedonya'da farklı milletlerin bir arada yaşamasından ötürü örf ve adetler eğlence yaşamında renkli ve farklı görüntülere neden olurken iaşe ve konaklamayı karşılayacak olan mekânlarda eğlence yaşamının önemli bir unsurunu oluşturmuştur.

2.3.2. İaşe, Konaklama, Dansa Yönelik Mekânlar ve Gezinti Yerleri

Makedonya'da iaşe meselesi, halkın geçmişten gelen yemek kültürü nedeniyle eğlence mekânları içinde önemli bir unsurdu. Bu nedenle özellikle 19. yılının sonlarından itibaren Makedonya'da modern anlamda çok sayıda pastane, lokanta ve restoran açıldı. Bunların büyük bir kısmı kuşkusuz liman şehri olan Selanik'teydi. 1891 tarihli Şark Ticaret Yıllığı'na göre, Selanik'te rıhtım ve civarında toplamda 4 tane pastane bulunmaktaydı. Bu pastaneler Centrale, Possidon, Sotiropoulo ve Tracali idi [658].

20. yüzyıl başlarından itibaren de bölgede çok sayıda lokanta ve restoranın açıldığı bilinmekteydi. Olimpos meydanındaki Bastasini Restoranı bunlardan biriydi[659]. Şehirdeki lokantaları ve restoranları sıklıkla ziyaret eden, Sciaky, 1900'lerin başlarında Vardar caddesindeki bir lokantadan ve lokanta sahibi ile arasında geçen sohbetten şu şekilde bahsediyordu: "*Hoş geldin, Hacı! Ocaktan daha yeni inmiş kuzu rostom var, hele bir de pilav var ki, bugün tam ağzına layık!" Evet, kuzu rostodan §öyle bir porsiyon tadardı da şu tavadaki neydi öyle? Oo, yer fıstıklı, etli yaprak sarması! Bir porsiyon da ondan. Sonra pilavsız yemek mi olur? "Biraz da yoğurt getir, sarmayla iyi gider*"[660]. 1906 yılına gelindiğinde, Selanik'te 18 restoran halka hizmet vermekteydi. Bu restoranların tamamı çarşıda ya da rıhtımdaydı[661].

II. Meşrutiyet döneminde ise Selanik rıhtımında menülerinde farklı milletlerin yemek kültürlerine ait yemekleri içeren lüks olarak nitelendirebileceğimiz restoranlar sıralanıyordu. Fransız restoranları da bu restoranlar içerisinde önemli yer edinmişti[662]. Bununla birlikte rıhtımda Türk yemeklerinin servis edildiği

---

[658] **Annuaire Oriental du Commerce**, 1 Janvier1891, s. 779.
[659] Ceylan İrem Gençer, **1840-1912 Yılları Arasında İzmir Ve Selanik'teki Kentsel Ve Mimari Değişim,** İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 438.
[660] Sciaky, **a.g.e.** , s. 22.
[661] Gençer, **a.g.t.** , s. 255.
[662] John Foster, "Adrianople, Salonika, And Monastir", Esther Singleton, **Turkey And The Balkan States**, Dodd, Mead And Company, Newyork, 1908, s. 149.

restoranların da bulunması, Selanik özelinde Makedonya'ya gelen ziyaretçiler için farklı alternatifler sunulması demekti[663].

Şeyh Hortacı Camii'nin arkasındaki küçük meydanda Yahudilerin işlettiği bir denizcilik şirketiyle, Bulgar Dimitri'nin fırınının arasında Arnavut Lokantası bulunuyordu. Lokantanın sahibi akşamları denizcilik şirketi dükkânını kapatır kapatmaz bu dükkânın önüne masalarını yerleştirirdi[664]. Mikhailidis Lokantası da Osmanlı dönemi Selanik'inin bilinen lokantalarından birisiydi[665]. Selanik'te hükümet binasının karşısında açılan Kâinat Lokantası'nda ise lezzete ve hijyene çok önem veriliyor, İstanbul'un meşhur Taşdelen ve Kireç Köylerinin koru suyu her gün taze olarak müşterilere servis ediliyordu. Bununla birlikte lokanta, müşterilerine paket servis imkânı da sunuyordu[666].

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Selanik'in ünlü restoranlarından olan Rome Restaurant bölgeye gelen yabancıların uğrak mekânıydı[667]. Ancak Selanik'teki en iyi restoran kuşkusuz Olympos Palace idi[668]. 1920'lere kadar şehrin en iyisi olmaya devam eden restoranın gözden düşmesine Olympos Naussa adlı restoran neden oldu. 1927 yılında rıhtımda açılan bu mekân, hizmet verdiği yıllar arasında başta krallar olmak üzere çok sayıda başbakanı ve şehrin ileri gelen ismini ağırlayarak, 1996 yılına kadar hizmet vermeye devam etti[669].

Zaman zaman sektörde bazı aksaklıklar da yaşanmıştı. Bunlardan biri 1909 yılında Kavala'daki bir lokantada çıkan yangındı. Yangının neticesinde lokanta yanıp kül oldu[670]. Aksaklıklara rağmen lokantacılık sektörü Makedonya'da oldukça gelişmişti. Bölgedeki bu lokantaların ve restoranların sahiplerine baktığımızda, karşımıza farklı milletlerden kimseler çıkıyordu. Özellikle 1938 yılı sonuna gelindiğinde, küçük restoranların sahipleri çoğunlukla Yahudilerdi[671].

---

[663] John Foster Fraser, Pictures From The Balkans, Cassell And Company, Limited London, 1912, s. 185.
[664] Ahmet Ümit, **Elveda Güzel Vatanım**, Everest Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 104-106.
[665] Ümit, **a.g.e.** , s. 200.
[666] **Rumeli**, 27 Zilhicce 1328/ 29 Kânunuevvel 1910.
[667] Osborn, **a.g.e.** , s. 49.
[668] **A.g.e.** , s. 51.
[669] Serhat Öztürk, **Selanik**, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 30.
[670] İsmail Arslan, **19. Yüzyılda Balkanlar'da Sosyo-Ekonomik İlişkiler: Drama Sancağı Örneği: 1864-1913**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 116.
[671] Shlomo Alboher, **The Jews of Monastir Macedonia The Life and Times of the Departed Jewish Community of Bitola**, Holocaust Fund of the Jews from Macedonia, Skopje, 2010, s. 70.

Yapılan araştırmalarda bazı yerlerdeki işletmelere ilişkin detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Bu yerlerden biri Manastır'dı. Bununla birlikte şehirde bulunan Şark Lokantası'nın çok sayıda şubesi bulunuyordu. Bu lokantanın uzun yıllar halka hizmet verdiği ve yemeklerinin de oldukça lezzetli olduğu biliniyordu[672].

Osmanlı döneminde Üsküp diğer yerleşim yerlerinden ziyade esnaf lokantalarıyla biliniyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında ise şehirde yeni restoranlar açılmaya başladı. Bunlardan biri de Vardar yakınlarındaki Cafe Theatre idi. Buranın yemeklerinin oldukça lezzetli olduğu söyleniyordu. Ayrıca çavdar ekmeği de çok meşhurdu. Dr. Osborn'da savaş sırasında Üsküp'te görev aldığı sırada buradaki ekmeği tattığını günlüğünde belirtiyordu[673]. 1920'lerle birlikte Üsküp halkı esnaf lokantalarının yerine, yeni açılacak olan modern restoranlarda yemeklerini yemeye başladı[674]. 1928 yılında şehrin merkezinde açılan restoran da bunlardan biriydi[675].

Makedonya'da restoran ve lokantaların yanı sıra özellikle Selanik başta olmak üzere birçok yerleşim yerinde bir şeyler yiyip içebilmek için çok sayıda kafe de vardı. 1891 tarihli Şark Ticaret Yıllığı'na göre, Selanik'te rıhtım ve civarında dört kafe bulunmaktaydı. Bunlar Alhambra, Byzance, Olympe ve Possidon'du[676] . 20. yüzyıl başına gelindiğinde, bu kafelere Olimpos Meydanı'ndaki Cafe Floca eklendi[677]. 1906 yılında Selanik'te çoğunluğu rıhtım ve çarşıda olmak üzere şehrin çeşitli yerlerinde kafeler vardı[678].

1910 yılında, Selanik'te Olimpos Meydanı'na sıralanan kafelerin masaları yollara kadar taşıyordu[679]. Floka ve Kristal meydanın en ünlü kafelerinden ikisiydi[680]. Aşağı Selanik'in en iyi kafesi ise Beyaz Kule karşısında bulunan Cafe Dore idi. 1917 yangını sonrasında modern anlamda açılan ilk kafelerden biri olan mekânın dışı tavandan yere kadar camlarla kaplıydı. Giriş kapısının hemen

[672] **Kurşun**, 1 Nisan 1327/ 14 Nisan 1911.
[673] Osborn, **a.g.e.** , 53.
[674] Vladan, **a.g.e.** , s. 127.
[675] **A.g.e.** , s. 123.
[676] **Annuaire Oriental du Commerce**, 1 Janvier1891, Constantinople, s. 779
[677] Gençer, **a.g.t.** , s. 438.
[678] **A.g.t.** , s. 255.
[679] Türkmen Parlak, **Yeni Asır'ın Selanik Yılları Evlad-ı Fatihan Diyarları 1895-1924**, Yeni Asır Yayınları, İzmir, 1986, s. 24.
[680] Vassilis Colonas, "Mimari Dönüşümler", Derleyen: Gilles Veinstein, Salonique 1850-1918. 'La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans, **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, Çeviren: Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999, s. 182.

karşısında da ahşap bir bar vardı. Ortasını da ahşap masalar ve tonet sandalyeler kaplıyordu. Duvarlarında ise toplu çekilmiş fotoğraflar asılıydı[681].

Alhamra, Colombo ve Royal şehirdeki diğer ünlü kafelerdi. Bunlardan Alhamra Makedonya'nın en eski mekânlarındandı. Kahveleriyle ünlü olan kafe, bir süre sonra restore edilerek müşterilerine yeniden kapılarını açtı. Osmanlı Devleti'nden sonra da hizmet vermeye devam eden kafenin sahipleri çoğu kez değişmişse de kafe devamlı müşterilerini hiçbir zaman kaybetmedi. Colombo ise İtalyan Angiolino Colombo tarafından halkın hizmetine açıldı. Otel Colombo'nun bünyesinde yer alan bu kafe, aynı zamanda restoran ve birahane olarak halka hizmet veriyordu. Geniş ve yüksek tavanlı bir mekân olan Colombo'da yer alan aynalar mekânı ferah ve geniş gösteriyordu. Mekâna gelen müşteriler bir yandan kahvesini yudumlarlarken diğer yandan gazete ve dergilerini okuyabiliyorlardı. Bununla birlikte kafenin arka kısmında gençlerin oynamaları için bilardo masası da bulunuyordu. La Turqui Cafe Bar ise bir diğer eğlence mekânıydı. Sahibi Dionisiss Lappos olan kafe Selanik genelindeki kafeler içerisinde en fazla bira çeşidini menüsünde barındıran kafeydi[682].

1930'larda Ayasofya Meydanı'nda ise ünlü Astoria Cafe bulunuyordu[683] . Kavala'da bulunan sahibi Thomas Zissiades olan Commerce Kafe ise Selanik merkezinin dışında yer alan kafeler içerisinde önemli bir yere sahipti[684]. Genel olarak bakıldığında, adı geçen mekânlarda restoran, kafe ve bar kavramı birbiriyle iç içeydi. Buralarda çok çeşitli yemeklerin yanı sıra, alkol, kahve, şokola, capucino, çay, süt, soda gibi içecekler bulunurdu. Bu mekânlar özellikle hafta sonlarında hıncahınç dolu olurdu[685].

Makedonya'da bir şeyler yiyip içilen mekânların yanı sıra oteller de eğlence yaşamı için önemli bir unsurdu. Bölgedeki büyük oteller çoğunlukla Selanik'te yer alıyordu. Özellikle rıhtım boyunca çok sayıda otel sıralanmıştı[686]. 19. yüzyıl sonlarında Mahmut Mehmet Bey tarafından modern mimarisiyle Frenk Mahallesi'nde rıhtım boyunca[687], inşa edilmiş olan Grand Hotel, bunlardan biriydi.

[681] Öztürk, **a.g.e**. , ss. 32-33.
[682] Akıncı, **a.g.e**. , ss. 113-114.
[683] Öztürk, **a.g.e**. , s. 65.
[684] Arslan, **a.g.t**. , s. 136.
[685] Akıncı, **a.g.e.** , s. 114.
[686] Eraser, **a.g.m**. , s. 147.
[687] Mazower, **a.g.e**. , s. 209.

Otelin geleneksel Türk ve Batı tarzındaki hamamları, toplantı salonları bulunurdu. Aydınlatması ise elektrik ve havagazıyla sağlanırdı. Fiyat bakımından da belirli bir gelirin üstünde olan kesime hitap eden otel, kaliteli olarak sınıflandırılabilecek otellerin içerisinde sayılabilirdi[688]. 20. yüzyılın başlarında hizmet vermeye devam ederek, Selanik'in ünlü otellerinden biri olmayı başardı[689]. Aynı zamanlarda açılan bir diğer otel ise Osmanlı Bankası'nın yanındaki Colombo Hotel idi [690]. Bu otel de yine kaliteli oteller listesine ekleyebileceğimiz türden bir oteldi. Otelin büyük salonunda önemli isimlerin katıldığı önemli toplantılar, resmi açılış yemekleri düzenlenirdi[691]. Olympos Palace Hoteli ise yine rıhtımda inşa edilmiş olan otellerden biriydi. Körfez vapurları bu otelin önünden kalkardı[692]. 1908 yılında Meşrutiyetin ilanının ardından önemli isimlerin nutuklarına sahne oldu ve bu nutukları dinlemeye gelen büyük kalabalıkları ağırladı[693]. Otel 1910 yılından sonra da halka hizmet vermeye devam etti[694].

Meşrutiyetin ilanının ardından Makedonya'da bir yenilenme süreci başlarken bu süreç mimariyi, özellikle de otellerin mimarisini de etkiledi. Bu otellerden biri de Kral Gorgi Caddesi'nde yer alan Splendid Palace Hotel'di[695]. Binaya uygulanan motifler önceki otellerin motiflerinden çok farklıydı[696]. 1909 yılında bu otel önemli anlara tanık oldu. Bu anlardan birini Afet İnan hatıralarında anlatmaktadır. "*Mareşal Goltz Selanik'e gelmiştir ve Splendid Palas'tadır. O günün gecesinde Mustafa Kemal, Mareşal tarafından bir davet alır. Mustafa Kemal'i otel koridorunda karşılayan Kurmay Başkanı'nın yüzünde muştulu bir ifade vardır. Mareşal'in bulunduğu salona giderken, Kurmay Başkanı bu müjdeyi Mustafa Kemal'e bildiriyor: Kendisinin planını Mareşal çok beğenmiştir, ancak bazı açıklamalara gerek gördüğünden plan sahibini davet etmiştir.*

Mustafa Kemal, "Merak etmeyiniz, icap eden izahatı veririm " sözü ile muhatabını rahatlatırken, holde Mareşal ile karşı karşıya geliyor. Salona giriyorlar. Masa üstünde bir büyük harita durmaktadır. Kumandan ve Kurmay Başkanı ayakta

---

[688] Arslan, **a.g.e**. , s. 67.
[689] Seyfettin Ünlü, **Yadigâr-ı Selanik Kartpostallarda Evvel Zaman**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 13.
[690] Mazower, **a.g.e.** , s. 275.
[691] Arslan, **a.g.e.** , s. 68.
[692] Ünlü, **a.g.e.** , s. 13.
[693] Mazower, **a.g.e.** , s. 276.
[694] Parlak, **a.g.e.** , s. 224.
[695] **Selamet**, 20 Cemazielahir 1339/ 1 Mart 1921
[696] Colonas, **a.g.m.** , s. 183.

dinliyorlar. Yalnız Mareşal ile Mustafa Kemal konuşmaya başlıyorlar. Münakaşa ediliyor ve karar veriliyor: "Mustafa Kemal' in planı tatbik edilecektir"[697].

1920'lerin başlarında faaliyete devam eden otelin bu dönemde güneş gören ve temiz hava alan 60 odası, hamamları ve telefon hizmeti bulunuyordu. Odalardaki mobilyalar Viyana'dan getirtilmişti. Bu derece lüks olan otelin çalışanları müşterilerine çok nazik davranırdı[698]. Otel yönetimi ve çalışanlarının verdiği bu üstün hizmet nedeniyle de otelin misafirleri genellikle siyasetçilerdi. Bunlardan biri de Sırp Nafia Nazırıydı. Selanik'e gelen nazır otelin bir dairesine yerleştirildi[699].

Grand Hotel d'Angleterre yine Meşrutiyet öncesinde açılan otellerden biriydi. Otelin yatak odalarında göze çarpan ilginç bir detay vardı. Bu da misafirlerin otelde konaklama yaptıkları süre zarfında kendi kendilerini nasıl idare edeceklerine dair yıldızlı çerçeveye asılmış ve Türkçe, Yunanca ve Fransızca yazılmış olan listeydi. Bu listede yer alan maddelerden bazıları şunlardı:

- Otele gelen yolcular para ve değerli eşyalarını otel görevlilerine teslim edeceklerdir.
- Bagajı olan misafirler her gün, bagajı olmayanlar ise haftada bir kez ödeme yapacaklardır.
- Otel içerisinde siyasi meseleleri tartışmak ve müzik aletleri çalmak ve sesli konuşmak yasaktır.
- Kart ve diğer şans oyunlarını oynamak yasaktır.
- Ailelerin çocuklarının ve hizmetlilerinin odalarda dolaşmalarına izin verilmemektedir.
- Misafirlerin sabahlık gibi giysilerle odaları dışında dolaşması yasaktır.
- Otel görevlileri her türlü yiyecek ve içecek servisini yaptığı için misafirlerin odalarında yiyecek ve içecek hazırlaması ya da dışarıdan temin etmesi yasaktır.
- Çift kişilik odanın fiyatı ise tek kişilik odanın iki katı kadardır.
- Oda içerisinde yerde uyumak yasaktır[700].

[697] Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 105-106.
[698] **Selamet**, 20 Cemazielahir 1339/ 1 Mart 1921.
[699] **Selamet**, 20 Cemazielahir 1339/ 1 Mart 1921.
[700] Fredeick Moore, **The Balkan Trail**, Smith, Elder, & Co., 15 Waterloo Place, London, 1906, s. 82.

Bu otel, 1917 Selanik Yangını sırasında hasar alınca, yine yangın sırasında kül olan Mazlum'un kahvesinin yerinde yeniden inşa edildi. Bu dönemde de otel maddi durumu iyi olan kesime hitap ediyordu[701]. Ünlü Hotel d'Angleterre'in zemin katında ise dans etmeye yönelik açılmış olan bar bulunuyordu[702].

Meşrutiyetin ilanı sonrasında Selanik'te bulunan oteller arasında yeni açılan Şakir Paşa Oteli de vardı. Bu otel İttihat ve Terakki Cemiyetinin adeta merkezi olmuştu[703]. Yıldız Oteli de bu yıllarda Selanik'te bulunan bir diğer oteldi. Bu otelde konaklama yapan Halil Paşa anılarında bu anları şu ifadelerle anlatıyordu: *" O zaman İstanbul'dan Selanik treni kalkardı… Pırıl pırıl üniformalarımızla Selanik trenine binip İstanbul'u arkada bırakmaya başladığımızda ikimiz de istikballerimizi düşündük.*

Bir sabah erken saatlerde yakın tarihimizde önemli bir yeri olan Selanik İstasyonunda yorgun trenimiz durdu… Civarda "Yıldız oteli" diye bir otel vardı. Yıldız oteli ile Yıldız Sarayı aynı şeyler olmadığı için o günü otelde dinlenerek geçirdik". Otelin oda ücretlerinin yüksek olduğunu ise şu sözlerinden anlıyoruz: " *Otelde kalmak bize pahalıya olacaktı, mıntıka erkânı harplerinden daha ucuz bir yeri nasıl sağlayacağımızı sorduk. Selanik'te en ucuz hayat; oda oda evlerini kiraya veren Rum yanında pansiyoner kalmakla temin ediliyormuş… Arkadaşlardan birisi Kemeraltında iki boş odası olan bir pansiyondan bahsetti, beraberce o pansiyona gittik, ahşap ve mütevazı bir evdi. Odalarımıza yerleştik*"[704].

1910 yılında da Paris'te mimarlık eğitimi almış olan Graikos ise Selanik'te Hotel Majestik'i inşa ettirdi[705]. Birinci Dünya Savaşı yıllarında da hizmet vermeye devam eden Hotel de Rome ise Selanik'in ünlü hotellerinden biriydi. Otelin İngiliz General Hamilton da dâhil olmak üzere çok sayıda ünlü ismi ağırladığı biliniyordu[706]. Bu otelin dışında savaş sırasında hizmet veren diğer oteller The Bristol ve The Grand American[707], Büyük İngiltere Oteli[708] idi.

---

[701] Mazower, **a.g.e.** , s. 400.
[702] **A.g.e.** , s. 276.
[703] Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk 2 Okul ve Genç Subay Hatıraları**, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 180.
[704] Sorgun, **a.g.e.** , ss. 19-20.
[705] Niki C. Moutsopoulos, "İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent", Derleyen: Gilles Veinstein, Salonique 1850-1918. 'La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans, **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı"**, Çeviren: Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999, s. 39.
[706] Mazower, **a.g.e.** , s. 315.
[707] Osborn, **a.g.e.** , s. 49.

Selanik'te günümüzde Mitropolis olarak adlandırılan caddede 1920'li yıllarda Turist Otel bulunuyordu. 1923 yılında Neo-klasik tarzda inşa edilen bu otel merkezde kalmak ve şehrin tarihi dokusunu içine çekmek isteyenler için iyi bir seçenekti. Klasik tarzda döşenmiş 37 odası bulunan otel, uzun yıllar Selanik'te hizmet vermeye devam etti[709]. Bu oteller içerisinde Splendid Palace Hotel, Olympos ve d'Angleterre bir yandan misafirlerini ağırlarlarken diğer yandan siyasetçiler için konuşma yapma imkânı da verdiği için önemli rol üstlenmişlerdi[710].

1920'lerden 1930'lara kadar Selanik'te faaliyete devam eden Hotel Meditterranee, İstanbul'daki Pera Palace Hotel'dan daha büyüktü. Yeni bir otel olması nedeniyle de misafirlerinin her türlü isteğini karşılıyordu. Oda fiyatları 50- 80 drahmi arasında değişiyordu. Bununla birlikte otelin 100-150 fiyat aralığında bulunan banyolu odaları lüks olarak nitelendirilebilecek odalarıydı. Otelin önemli özelliklerinden biri de restoranının bulunmasıydı[711]. Bu özellikleriyle müşterilerin dikkatini çeken otel, 1929 yılında belediye başkanının nezdinde hazırlanacak olan Selanik'in ilk güzellik yarışmasına sahne oldu. Yarışma başlamadan önce adaylar eşleriyle vals ve tango yaptı. Ardından başlayan yarışmanın neticesinde birinci seçilen Aliki Diplarakou, Paris'te düzenlenecek olan Avrupa Güzellik Yarışmasına katılma hakkı kazandı[712].

Her ne kadar Selanik otellerin yoğun olduğu şehir olarak anılsa da diğer şehirler ve ilçelerde de kaliteli oteller bulunmaktaydı. Bunlardan biri Kavala'ydı. Kavala otelcilik anlamında diğer yerler kadar olmasa da büyük ölçüde gelişmişti. 1904 yılında otelcilikte usta olan Toma Efendi tarafından açılan 40 odalı Grand Otel kazada hizmete açılırken[713] Meşrutiyete giden süreçte Kavala'da toplamda 6 otel mevcuttu[714].

Grand Otel dışında sayabileceğimiz oteller arasında Kathe, La Liberte, Turquie vardı. Bu oteller yalnızca turistlere değil de bünyelerindeki kafe ve restoranlarla birlikte aynı zamanda Kavala halkına hitap ediyorlardı.

---

[708] Colonas, **a.g.m.** ,s. 182.
[709] Öztürk, **a.g.e.** , s. 63.
[710] Mazower, **a.g.e.** , s. 252.
[711] Mahmut Reşat, " Selanik ne halde?", **Anadolu**, 21 Mayıs 1930.
[712] Mazower, **a.g.e.** , s. 391.
[713] **Asır**, 22 Zilhicce 1321/10 Mart 1904.
[714] Tutku Vardağlı,"19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticari ve Siyasi Gelişmeler Işığında Kavala", **Mübadil Kentler: Yunanistan**, Lozan Mübadilleri Yayınları, İstanbul, 2012, s. 174.

Drama'daki oteller ise Central Hotel, Hürriyet, La Turquie, Osmaniye, Serez, Constantinople, Vouyoukly otelleriydi. 20. yüzyıl baslarında Makedonya seyahati yapan, seyyah G. Abbott da Drama'daki bu otellere bir de Kyr Photis Hoteli ekliyordu. Bu otelin ön tarafında küçük bir bahçe vardı. Otel konaklama ihtiyacının yanı sıra kulüp, briç ve poker salonu ile müşterilerine özel alternatiflerde sunuyordu[715].

Meşrutiyet döneminde Manastır'da toplamda 16 tane otel, 106 han bulunmaktaydı[716]. Bu otellerden biri olan Belgrad Oteli, önemli simaların ağırlandığı Makedonya'nın kaliteli olarak adlandırılabilecek oteller içerisinde sayılabilirdi[717]. Yine vilayette bulunan bir diğer otel Royal Otel ise ziyafetlerin verildiği otellerdendi[718].

Üsküp ise otelleriyle ünlü yerleşim yerlerinden biriydi. Üsküp'te Osmanlı Devleti'nin bölgedeki son dönemlerinden itibaren hizmet veren, oteller Kral Petre Caddesi'ndeki Sırpski Kral, Bristol, Paris ve Moskova'ydı. Raşka Sokağı'ndaki Selanik ve Merkez otelleri iyi kalitedeydi. Kaza da Rusya, İstanbul ve Balkan gibi otellerde bulunuyor, Camlı, Boyalı, Kapan ve Şar hanları da bir nevi otel görevi görüyordu[719]. Bu otellerin dışında Splendid Palace'ın Üsküp şubesi de kazada yer alırken Moskova Hoteli ile birlikte tamamı 1920'lerde Üsküp'te halka hizmet etmeye devam etti. 1929 yılında bu otellerin toplam misafir sayısı 31.086 idi[720].

Osmanlı Makedonya'sının dans etmeye yönelik merkezini ise yine Selanik oluşturuyordu. Halil Paşa anılarında buradaki eğlence mekânlarından olan birahanelerden şu şekilde bahsediyordu: "*Viyana'da her gün trenlerle taze birahanelerinden öbek öbek Türk zabitleri bir yandan biralarını içerler, bir yandan eşkıya takiplerini, bir yandan imparatorluğun kaderini konuşurlar, kendilerine göre Devlet Ana'nın kurtuluşu için hal çareleri ararlardı*"[721]. Selanik'in bira ihtiyacını yalnızca Viyana'dan gelen biralar sağlamazken Selanik'te bulunan Olympos Bira Fabrikası da ürettiği biralarla vilayette tüketilen biranın eksikliğini bir miktarda olsa

[715] Arslan, **a.g.t.** , s. 138-139.
[716] Mehmet Tevfik, **Manastır Vilayetinin Tarihçesi**, Beynelmilel Ticaret Matbaası, *Manastır, 1327, s. 101*.
[717] Fehmi, **a.g.e.** , s. 18.
[718] **A.g.e.** , s. 20.
[719] Salih Asım, **Üsküp Tarihi ve Civarı**, Sadeleştiren Süleyman Baki, Rumeli Türkleri Vakfı, Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 48-49.
[720] Vladan, **a.g.e.** , ss. 125-127.
[721] Sorgun, **a.g.e.** , 30.

gideriyordu. Bu biraların ünü kısa süre sonra Osmanlı topraklarının büyük bir kısmına yayıldı[722].

Selanik'te bulunan eğlence mekânlarına baktığımızda; özellikle Egnatia Caddesi, her gün fıçılarla biraların taşındığı birahaneler ve gazinolarla doluydu. Özellikle akşamdan sonra bu mekânlarda müziğin sesi ve müşteriler arasındaki hoş sohbet eksik olmazdı[723]. Şehrin bu lüks gazinolarında Avrupa'nın büyük şehirlerinden gelen revü toplulukları, Selanik halkının eğlenceli vakit geçirmelerini sağlardı. Bununla birlikte her kesime hitap eden gazinoların ve birahanelerin olduğu da biliniyordu[724].

Her türden müziğe karşı ilgi duyan Selanik halkının bu ilgisi mekânların sayısını arttırırken tavernalarda bu mekânlara dâhil oldu. Selanik ile temas halinde olan İstanbullu müzisyenler Mazlum Kafe'de konserler verirlerdi. Bunlardan biri de İstanbullu Yahudi Karakaş Efendi idi. Selanik'te neredeyse onun sesini dinlemeyen kimse yoktu. Selanikli Kör Ahmet'in sesi de en az Karakaş Efendinin sesi kadar iyiydi. Sırp Dimitrios Semsis de bu mekânda çalan bir kemancıydı. Daha sonra ünlü bir müzik yapımcısı oldu. Mazlum Kafe 1917 yangında yanıp kül olduysa da Kör Ahmet'in yetiştirdiği isimler onun mirasını yaşatmaya devam ettiler[725].

Yine Tahtakale ve Beyaz Kule'de ünlü gazinoların bulunduğu yerlerdendi[726]. Hotel Colombo konaklama ve restoran hizmetinin yanı sıra birahane olarak da hizmet veriyordu. Selanik'in en eski mekânı olan Alhamra ise uzun yıllar Selanik halkına kapılarını açık tuttu. Bununla birlikte farklı çeşitte biraları bünyesinde barındıran La Turqui Cafe Bar ve Royal Cafe Bar da eğlencenin doruğa ulaştığı ve Selanik halkının yer bulmakta zorlandığı diğer eğlence mekânlarıydı[727].

Olimpos Meydanı'nın iki yanı gazinolarla kaplıydı. Bunların en büyükleri, rıhtım üzerinde yer alan Olimpos, karşısındaki Kristal, bunun biraz yukarısındaki Yonyo gazinolarıydı[728]. Yonyo Gazinosu'nun camekânla kapatılmış kısmında, gençlik yıllarında Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa, Talat Bey, Doktor Nazım, Cavid

[722] Akıncı, **a.g.e.** , s. 120.
[723] Necati Cumalı, **Viran Dağlar Makedonya 1900**, 2. Kitap, Çağdaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1996, s. 50.
[724] Cumalı, **a.g.e.** , ss. 55-56.
[725] Mazower, **a.g.e.** , ss. 399-400.
[726] Hıfzı Topuz, **Gazi ve Fikriye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 14.
[727] Akıncı, **a.g.e.** , ss. 113-114.
[728] Parlak, **a.g.e.** , s. 33.

Bey, Mustafa Necip ve Şükrü Bey gibi isimlerle buluşarak, devletin geleceği üzerine tartışmalar yaparlardı[729]. Balkan Savaşlarının sonunda, Bulgar tüccarların yılbaşı balolarını tertip ettiği Yahudi Kulübü ise Selanik'te yer alan bir başka eğlence mekânıydı. Burada düzenlenen balolar oldukça iddialı ve keyifli olurdu[730].

1917 yangını Selanik eğlence yaşamını olumsuz yönde etkilerken bu yangın sırasında çok sayıda mekân yanıp kül oldu[731]. Şehirdeki mimari değişim yeni mekânların açılması fikrini beraberinde getirdi. 1920'lerin ünlü mekânı Luxemburg bu mimari gelişimin eseriydi. Orkestralarıyla gelen birçok ünlü isim bu mekânda sahne alırdı. 1927 yılına gelindiğinde, mekân adeta dansın merkezi oldu. Ramona, Aaron gibi mekânlarda her seferinde saygınlıklarını ön plana koyuyorlardı. Katakolos'un dans salonu ebeveynlere ahlaki açıdan güvenilir olduklarına dair güvence veriyordu[732]. İkinci Dünya Savaşı'na kadar açık kalan, 1930'ların ünlü kafesi Astoria Cafe ise Sofya Vembo, ilk Yunan divası olarak bilinen Zozo Dalmaz gibi ünlü isimlerin sahne aldığı bir mekândı[733].

Makedonya'da eğlence mekânları denilince, her ne kadar akla ilk olarak Selanik gelse de "Küçük Paris ya da Balkanların Paris" i olarak anılan Manastır'da en az Selanik kadar eğlence mekânlarıyla bölgede ün yapmıştı. Şehirdeki gazinoların ışıkları etrafı geç saatlere kadar aydınlatırdı[734].

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Makedonya'nın eğlence yaşamına bir yer daha dâhil oldu. Orası da Üsküp'tü. Üsküp meydanında barlar ve bira salonları, Vardar Nehri kıyısında ise tavernalar ve kafeler bulunurdu[735].

Bunlardan biri de Ata Kahvesi idi. Burada şarkılar söyleyerek kantolar oynayan matmazeller vardı. Özellikle gençler burada saatlerce eğlenirlerdi[736]. 1920'lerden itibaren de Üsküplüler, boş zamanlarını bu barlarda, bira salonlarında ve kafelerde geçirmeye başladı[737].

---

[729] Nermin Zahide Aydın, **İttihat Ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulad (1880-1926)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2014, s. 11.
[730] Bogdan Filov, **Balkan Savaşları (1912-1913) Fotoğrafları**, Hazırlayan: Hüseyin Mevsim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 24.
[731] Öztürk, **a.g.e.** , s. 26.
[732] Mazower, **a.g.e.** , s. 390.
[733] **A.g.e.** , s. 65.
[734] Cumalı, **a.g.e.** , s. 126.
[735] Vladan, **a.g.e.** , *s. 125.*
[736] Hasan Edhem, "Ramazan Gecesi Şenlikleri",**Yıldız**, 14 Eylül 1325/ 27 Eylül 1909.
[737] Vladan, **a.g.e.** , *s. 125.*

Makedonya'da eğlence yaşamına dair mekânlara verebileceğimiz son örnek ise mesire yerleri ve bahçelerdi. Bunlar ağırlıklı olarak Selanik ve Manastır'da bulunuyordu. Selanik'te Olympos önündeki iskeleden kalkan vapurlar, temiz hava almak isteyen Selaniklileri şehrin batısındaki Beşçınar mesire yerine götürürdü. Ayrıca şehir merkezindeki Beyaz Kule Parkı ve bahçesi de önemli mesire yerlerinden biriydi[738].

Yaz aylarında, halk şehri çevreleyen ormanlara ve kırlara giderdi. Bununla birlikte deniz kenarında güneşlenerek, denize girerlerdi. 1908 yılı itibariyle Meşrutiyetin getirdiği modernleşmenin etkisiyle bu geziler sıklaştı. Selanikliler, ormanlarda daha fazla piknik yapıyorlar, Beyaz Kale veya Karaburun taraflarındaki plajlara, kır kahvelerine daha sık gidiyorlar ve denize giriyorlardı. Ancak kadınlar, erkeklerden farklı olarak denizde etek, çorap ya da kollu mayo gibi giysilerle yüzüyorlardı[739].

Manastır'ın adeta dört bir yanı mesire yerleri ve bahçeleriyle çevrilmişti. Bunlar içerisinde yer alan Kerimpaşa Bahçesi, 1898 yılında Manastır Valisi Kerim Paşa tarafından yaptırılmıştı. Bahçenin dört bir yanı ağaçlarla donatılmıştı.

Nüzhetiye Bahçesi de yine Kerim Paşa tarafından oluşturulmuş olan kışlalar karşısındaki Beylik fırını civarında yer alan bir mesire yeriydi. Ekşi Su ise Manastır'ın güneyinde şehre üççeyrek uzaklıktaydı. Kristohor Bahçesi; Manastır'a bir saat uzaklıkta olup, suyunun ve havasının güzelliği nedeniyle halka kış günlerinde dahi gezinti olanağı sağlıyordu.

Manastır'ın ortasından geçen Deresuyu kenarındaki Kavaklaraltı da ağaçlarla çevrili olan önemli mesire yerlerindendi. Hanlarönü de yine şehrin üst başında ve bir çeyrek mesafede meydanlara dikilen ağaçlardan oluşan bir mesire yeriydi.

Dolacık ise 19. yüzyılın ortalarına kadar Manastır'ın en ünlü mesire yeriyken Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, etrafına yapılan değirmen ve fabrikalar nedeniyle eski önemini yitirdi[740]. Aynı zamanda yine Kerim Paşa'nın oluşturduğu Dömeke Bahçeleri, Brosnik ve Magorova Gölleri de Manastır'da bulunuyordu. Ancak bu

[738] Ünlü, **a.g.e.** , s. 13.
[739] Sertel, **a.g.e.** , s. 49.
[740] Tevfik, **a.g.e.** , *ss.78-79.*

gezinti yerlerinden daha çok erkekler yararlanırdı. Kiraz mevsiminde ise memur olan ailelerin ve bazı kadınların da bunlardan Brosnik'e gittiği görülürdü[741].

Kruşova da sayfiye yerleri, yemyeşil tepeleri başta olmak üzere doğal güzellikleriyle Makedonya'nın en güzel mesire yerlerinden biriydi. Özellikle de yaz sıcaklarında biraz da olsa serinlemek için iyi bir alternatifti[742] .

Üsküp'teki Islahane Parkı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren, 1930'larda dahi halkın dinlenme ve vakit geçirme ihtiyacını karşılayan mesire yerlerinden biri olarak dikkat çekti[743]. Makedonya'da eğlence yaşamına yönelik halka hizmet veren mekânlar bunlarken kültürel faaliyetlerde halkın eğlence yaşamını renklendiren unsurlardan birisi oldu.

2.3.3. Kültürel Faaliyetler

Makedonya halkı kültürel faaliyetler açısından oldukça şanslıydı. Geleneksel kahvehaneler, sinemalar, tiyatrolar ve operalar halkın sosyal yaşamında önemli yer kaplıyordu. Bunlar içerisinde geleneksel kahvehaneler, Osmanlı meslek grupları içerisinde de ilk sıralarda yer alıyordu.

18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar Makedonya'da, başta Selanik, Manastır ve Serez'de olmak üzere çok sayıda kahvehane açıldı. Bu kahvehanelerin dış kapısından kare ya da dikdörtgen şeklinde ve binanın genel genişliğine göre büyük ve küçük bir yere girilirdi. Buraya "*Orta meydan*" deniliyordu. Orta meydanın iki, üç, hatta dört bir yanı sedir, kerevet adı verilen oturma yerleriyle donatılmıştı.

Ahmet Süheyl Ünver makalesinde, Rifat Osman'ın Selanik'le Karaferye'de gördüğü iki kahvehaneyi onun anlatımıyla şu şekilde aktarıyordu: "*Selanik'le Karaferye'de gördüğüm iki kahvehanedeki inşa tarihleri her halde Barok tarzının başlamasından daha evvellere müsadifdi, kapılarından girilince 4X4 metre vüs'atinde kundura çıkarılacak bir papuçluk vardı. Bundan sonra 20-30 cm. yüksekliğinde tahta döşeli meydana geçiliyordu; bu meydanın etrafında bir köy*

[741]Mucize Ünlü, **Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı 1873-1912**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1996, s. . 42.
[742] **Akşam**, 28 Mart 1935.
[743] **Akşam**, 15 Kânunuevvel/Aralık 1935.

evinin (konuk odası) (Misafir odası) gibi 25-30 cm. yüksekliğinde ve 80 cm. derinliğinde kerevetler vardı. Bunların arka tarafında ev ocaklarına tamamen müşabih bir ocak ve yanlarında divar içinde kapaklı dolaplar yerleştirilmiştir.

Ocağın bulunduğu köşenin karşısındaki köşede iki basamaklı, dar bir merdiven ile çıkılan ve cami maksurelerine benzeyen etrafı parmaklıklı ve kerevetli 20-25 kişilik bir Başsedir vardır.

İstanbul ve havalisi de dâhil olduğu Rumeli'nin pek çok yerlerinde (Köşe) denilen bu hususi yere (Başsedir) ve bazen de (Sedirlik) diyorlardı.

Bu hususi köşe sedirlikleri kahvehane müdavimlerinin imtiyazlı ihtiyarlarına, hocalarına ve hatırlı mütegallibeler yardakçılarına mahsustur. Cahillerin (kudemanın gençlere verdikleri isim) burada oturmalarına katiyen müsaade edilmezdi, hatta kahvehanelerde cahillerin yüksek sesle konuşmaları, gülüşmeleri, tütün çubuk, nargile içmeleri meayipten idi.

Baş sedirin yakınında ve kerevetin nihayetinde önünde bir post bulunan birkaç gözlü bir ceviz çekmece vardır. Başucunda da toplu bir saat. Burası ekseriya yaşlı ve hattâ tiryaki mizaç kahvecinin yeridir. Kahvehane (mahalle kahvesi) sınıfından ise bu adamlar imam, muhtar kadar o mahallenin işlerinde nüfuz ve salâhiyeti haizdir. Eğer kahve (esnaf kahvehanesi) ise yüzde doksan esnafın Ulusu (Kâhyası) dır"[744].

1906 yılına gelindiğinde; Selanik'te çok sayıda kahvehane vardı. Bunların büyük bir kısmı rıhtım ve civarındaydı[745]. Kahvehaneler içerisinde en ünlüsü Selanik'teki Çinari Kahvehanesi'ydi. Adını Türkçe Çınar kelimesinin Yunanca telaffuzundan alan kahvehane, Selaniklilerin uğrak yerleri arasında yer almayı başaran köklü işletmelerden biriydi[746].

Yine Selanik'teki Malik Bey'in gece geç saatlere kadar açık kalan kahvehanesi de eski tarz büyük aynaları, nargileleri ve yıpranmış deri koltukları ile 1930'lu yıllara kadar halka hizmet vermeye devam etti[747]. Kule Kahvehanesi Yedikule surlarında yer alıyordu. Bu mekân demli ve kokulu çayıyla ünlüydü.

[744] Ahmet Süheyl Ünver, " Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", **Türk Etnografya Dergisi**, Sayı V, Ankara, 1962, s. 60.
[745] Gençer, **a.g.t.** , s. 255.
[746] Akıncı, **a.g.e.** , s. 113.
[747] Mazower, **a.g.e.** , s. 393.

Devamlı müşterileri arasında Mustafa Kemal'de vardı[748]. 20. yüzyıl başlarında halk tarafından rağbet gören bir diğer kahvehane de Selanik'teki Olimpiya Kahvehanesi'ydi. Burası siyasi tartışmaların merkezi gibiydi[749]. Üsküp'teki Vardar kıyısında yer alan Ata Kahvesi de Üsküp halkının uğrak mekânlarındandı. Üsküp meydanının karşısındaki belediye kahvehanesinde ise bazı kimseler gazetelerini okurlarken diğerleri kâğıt ve tavla oynarlardı[750]. Osmanlı'nın son dönemlerinde Kavala'da bulunan Köseoğlu Kahvehanesi ise Kavala Hamamı mevkiinde yer alıyordu[751].

Makedonya'da kültürel faaliyetler denilince akla gelen bir diğer faaliyet sinemaydı. Osmanlı Devleti genelinde İstanbul dâhil olmak üzere düzenli gösterim yapan bir sinema yoktu. İlk açılan sinema ise özgür düşüncenin hâkim olduğu Selanik'teydi. İlk film gösterimlerinin ise 1904 yılında gerçekleştirildiği düşünülüyordu. Bu görüşü Hilmi Malik Evrenol şu sözleriyle destekliyordu: "*Bu tarihten (1908) bir kaç sene evvel ilk sinema Selanik'te deniz kenarındaki Beyaz Kulede gösterildiğini ve filmlerin birini bizzat kendim gördüğümü çok eyi hatırlarım*"[752] .

1904 yılında ilk film gösterimlerinin Selanik merkezli yapıldığı düşünülen Makedonya'da 1905 yılında film çekimleri başladı. Milton, Manaki ve Yanaki "*Bioscope No. 300*" adlı film kamerasını satın alarak, Makedonya'da ilk canlı resimleri çekmeye başladılar[753].

Tıpkı İstanbul ve İzmir'de olduğu gibi sinema Selanik'te de önem kazanmaya başladı ve rıhtımın kozmopolit görünümü sinema salonlarının ortaya çıkışı ile belirginleşti. Bu sinemalar içerisinde Olimpiya, Le Palace, Pathe ve anıtın yakınındaki Beyaz Kule sinemaları vardı. Bunlardan Beyaz Kule belediye tarafından

[748] Parlak, **a.g.e.** , s. 67
[749] Serdar Öztürk, "Türk Sinema Tarihinin Alt Politikası", **Selçuk İletişim Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, Konya, 2013, s. 255.
[750] Hasan Edhem, "Ramazan Gecesi Şenlikleri",**Yıldız**, 14 Eylül 1325/ 27 Eylül 1909.
[751] Arslan, **a.g.t.** , s. 135.
[752] Eugene M. Hinkle, " Modern Türkiye'de Sinema", **Kebikeç**, Sayı 28, Ankara, 2009, s. 91.
[753] Sema Ali, **Makedon Sinemasında "Öteki" nin Sunumu: Makedon Sinemasında "Öteki" Olarak Türk**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 54.

işletilen ve 1906 yılında açılmış olan[754] bir açık hava sinemasına sahipti. Bu yapı sinema dışında Selanik halkına daha birçok sosyal faaliyeti de sunuyordu[755].

19. yüzyıl sonlarında açılan Olimpiya Sineması ise her ne kadar kahvehane olarak anılsa da sinema gösterimlerinin de yapıldığı bir mekândı. Siyasi ve sosyal içerikli filmlerin gösterildiği bu kahvehane, halkın ilgisini çekiyordu. Ancak buradaki gösterimlere bazen polis müdahalesi oluyordu[756].

1897 yılında basında çıkan habere göre; Olimpiya Sineması sahibi, sinemada bilet fiyatlarını düşük göstererek Selaniklilerin dikkatini çekmeye çalışıyordu. Aynı yıl aralık ayında 10 tane filmin gösterime gireceği biliniyordu[757] . Eylül 1908'de ise modern anlamda yeni bir sinema salonunun açılacağı haberi halka duyuruldu. Buna göre elektrikli Pathé sinematografla gösterimlerin önceden Olympia Sineması'nda film gösterimlerini gerçekleştiren Lazar Mizrahi'nin oğlu gerçekleştirdi. Ekim ayında yeni açılan Pathé Frères şehrin düzenli olarak işlev gören tek sineması oldu.

Sinemada gösterimler, haftaçi 16.00-22.00, haftasonu 15.00-22.00 arasında gerçekleşiyordu. Sinemada gösterilen filmler arasında *İtalyan Kral ve Kraliçesinin Paris Ziyareti, Köylü Melek, Bir Kocanın On Karısı, Mösyö Ağırkanlı, Selamlık* gibi filmler vardı[758].

Pathe Sineması'nda elektrik kullanılarak gösterimlerin yapılması dönemin koşulları düşünüldüğünde, önemli bir detaydı[759]. Osmanlı Devleti'nde sinema sektörünün tamamına hâkim olan tek şirket olan Pathe tarafından öncelikle İstanbul'da ardından Selanik'te açılmıştı. Sinemanın horoz amblemini bilmeyen neredeyse kimse yoktu[760]. Günümüz Selanik'inin Nikis Caddesi'nde bulunan 73 numaralı bina ise eski Palas Sineması'ydı[761]. Bu bina 20. yüzyıl başlarından itibaren uzun süre hizmete devam eden rıhtımdaki sinemalardan biriydi[762] . Bu sinema

[754] Tunç Yıldırım, Fehime Elem Yıldırım,"Türkiye'de Sinematograf: Kâzım Nami Duru'nun Türkiye'de Sinema Tarihyazımına Katkısı", **İlef Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, Ankara, 2020, s. 54.
[755] Colonas, **a.g.m.** , s. 183.
[756] Öztürk, **a.g.m.** , s. 255,
[757] Savaş Arslan, "Batılı Dergilerde Erken Dönem Türk ve Balkan Sineması", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 18, Sayı 36, 2020, s. 737.
[758] Arslan, **a.g.m.** , s. 737.
[759] Yıldırım, **a.g.m.** , s. 55
[760] Hacı Mehmet Duranoğlu, **1895'ten 1950'lere Dünyada ve Türkiye'de Sinema Politikaları ve Yansımaları**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2018, s. 173.
[761] Christina Karkana**, Greece All Time Thessaloniki**, Greek National Tourism Organisation, s. 17.
[762] Gençer, **a.g.t.** , s. 439.

binaların yapısına baktığımızda; sinemalar Belle Epoque dönemi Avrupa'sının eğlence mimarisini yansıtan aşırı dekorlu cephelerden oluşuyordu[763].

Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar Selanik'teki bu sinemalarda gösterime giren sinema filmlerinin hepsi İtalya'dan, İskandinav ülkelerinden ve Fransa'dan getirtiliyordu. Savaş yıllarında bu ülkelerin filmleri eski önemini yitirirken Alman filmleri ilgi çekmeye başladı. Çünkü bu ülkelerin filmlerinin konusu genellikle aşktı. Alman filmleri ise insan hayatına daha yakın ve gerçekçi konulardan oluşuyordu. Bununla birlikte Almanya'dan film getirtmek, İtilaf Devletlerinden film getirmekten daha kolaydı. Ancak Alman filmlerinin de savaş sonrasında modası geçti[764].

Manastır'a baktığımızda; Ulah olan, Yiannis ve Manakia adlı kardeşler "*Balkanlarda sinemanın babaları*" olarak anılırken 1921-1922 yıllarında Manastır'a ilk daimi sinema salonunu açarak, Makedonya'nın sinema sektörüne önemli bir iz bıraktılar[765]. Üsküp'te ise son dönem Osmanlısında üç tane sinema vardı[766]. 1920'lere gelindiğinde, burada bulunan sinemaların adları Apollo, Balkan ve Vardar'dı[767].

Tiyatro ise Makedonya'da halk arasında sinemadan daha çok yer edindi. Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme çabaları neticesinde Makedonya'da kültürel hayatta yenilikler yaşanırken bölgede yer alan yerleşim yerlerinden başta Selanik olmak üzere birçok yerleşim yeri bu yeniliklerden etkilendi. Bu dönemde Selanik'te Eden Tiyatrosu ve Salon Varyete tiyatroları vardı[768]. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan kısa süre önce Makedonya halkının eğlence hayatına kültürel açıdan yer edinen tiyatro, o dönemde Güllü Agop tiyatro topluluğunun temsilleri ile Selanik'te bulunuyordu[769].

19. yüzyılın son çeyreğinde, İstanbul Kadıköy'de temsiller veren 1884'te Fasulyeciyan'ın Ramazan ayı sonrasında küçük bir toplulukla Selanik'e gittiği

---

[763] Colonas, **a.g.m.** , s. 183.
[764] Hilmi A. Malik, **Türkiye'de Sinema ve Tesirleri**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933, s. 8.
[765] Lolev, **a.g.e.** , s. 38.
[766] Asım, **a.g.e.** , s. 49.
[767] Vladan, **a.g.e.** , s. 131.
[768] Metin And, **100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi**, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 1970, s. 96.
[769] Öznur Ulaş, **Tanzimattan 1. Meşrutiyet'e Osmanlı Tiyatrosunda Değişim**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2019, s. 79.

biliniyordu[770]. 1891 yılına gelindiğinde, Selanik'te üç tane tiyatro vardı. Bunlar Frenk Mahallesi'ndeki Fransız ve İtalyan, rıhtımdaki Politéama Tiyatrolarıydı[771]. 1896'da Ahmet Fehim, Minakyan ve Binemeciyan'ın da içinde bulunduğu bir grup tiyatrocu yine Selanik'e oyun sergilemeye geldi[772]. Bu tiyatrocular gösterilerini Selanik'teki Egnatia Caddesi'ndeki Eden Tiyatrosu'nda sergiliyorlardı[773]. Ahmet Fehim, bu tiyatroyu şu ifadelerle anlatıyordu: *"Yahudi'nin tiyatrosu, züğürtçe yapılmış, fakat cicili bicili idi. İki kat locası, ötesine berisine yerleştirilmiş heykelleri, yaldızlı kartonpiyerleri vardı. Binanın bir tarafı ise gazino idi. Hülasa Eden Tiyatrosu, Selanik'in Tahtakalesine yerleştirilmiş, bir kuş kafesiydi*". Eden Tiyatrosu'nda haftada bir güne mahsus olmak üzere kadınlar için oyunlar sergilenirdi[774].

Eden Tiyatrosu'nda tiyatro dışında farklı etkinlikler de düzenleniyordu. Bu etkinliklerden biri 1904 yılında gerçekleştirildi. Şubat 1904 tarihinde Selanik'ten geçmek üzere olan İtalya'nın Napoli Konservatuarı mezunu sanatçı Ninfa Sakoroti tarafından konser verileceği ve bu konsere çok sayıda davetlinin katılacağı bildirildi[775]. Şubat ayının sonlarına doğru sanatçı şehre gelirken sanatçıyı dinlemeye gelecekler arasında Orosdi Back Ticarethanesi Müdürü Mösyö Hoselve Prof. Markizini ile bazı madamların da olacağı haberi şehir halkına duyuruldu. Konserin geliri İtalyan hayır kurumlarına verileceği için konseri İtalyan konsolosu General Milazze kendi himayesine aldı[776].

Eden Tiyatrosu'nda 6 Mart 1904 tarihinde düzenlenecek olan tiyatro oyunları ise Musevi cemaatinin en saygın ailelerine mensup olan matmazellerinden oluşan bir hayır cemiyeti tarafından durumu kötü olan öğrencilerin yararına sergilendi. Oyun şık Musevi matmazeller tarafından oynandı. Kıvılcım, Çiçeklerin İzdivacı ve Balodan Sonra isimli bu üç oyun tek perdeden oluşuyordu[777]. Tiyatro oyunları sergilendikten sonra toplanan gelir durumu kötü olan öğrencilere verileceği için bilet fiyatları yüksek tutulurken bu durumu öğrenen yüksek gelirli aileler biletleri adeta

[770] Mucize Ünlü, "Meşrutiyet Döneminde Makedonya'da Tiyatro ", **Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Kültürel ve Sosyal Hayat**, Yayınlayan: Zafer Gölen, Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018, s. 90.
[771] **Annuaire Oriental du Commerce**, 1 Janvier 1891/ 1 Ocak 1891, s. 784
[772] Ünlü, **a.g.m.** , s. 90.
[773] Akıncı, **a.g.e.** , s. 79.
[774] Ünlü, **a.g.m.** , s. 90.
[775] **Asır**, 9 Şubat 1319/ 22 Şubat 1904.
[776] **Asır**, 13 Şubat 1919/ 26 Şubat 1904.
[777] **Asır**, 1 Mart 1320/ 14 Mart 1904.

kapıştılar. Temsil günü tiyatro salonunda hiç boş koltuk kalmadı. Oyunlara gösterilen bu yoğun ilgi tiyatro oyuncularını mahcup ederken oyunlardan 300 liradan fazla gelir elde edildi[778].

1906 yılına gelindiğinde, Selanik'te tamamı rıhtım ve çarşıda olmak üzere Eden Tiyatrosu dâhil olmak üzere toplamda 6 tiyatro bulunmaktaydı[779]. Adı geçen tiyatro dışında Beyaz Kule'deki tiyatro, 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Selanik halkının tiyatro ihtiyacını karşılıyordu. Buradaki tiyatroyu ziyaret edenler arasında Birinci Dünya Savaşı yıllarında bölgede savaşan askerler de bulunmaktaydı[780].

Meşrutiyete giden süreçte Şevki Efendi'nin yönetiminde de bir tiyatro topluluğunun olduğu biliniyordu. Ancak topluluğun bazen oyunlarına valilik tarafından engel koyuluyordu. Bu olumsuzluklardan biri de 1902 yılının ilk aylarında yaşandı. Şubat ayında basında topluluğun, "Kızıl Sihirbaz" adlı oyunun sergileneceği haberi yer alırken sonradan bu oyunun sergilenmesine izin verilmediği tespit edilmişti. Bu tür olumsuzluklar yabancı tiyatrocuların başına geliyordu. İtalyan ve Fransız tiyatro toplulukları da Selanik'te oyun sergilemek için valiliğe başvursa da onlar da olumsuz yanıt aldı[781].

Frenk Mahallesi'nde yer alan İtalyan Tiyatrosu ise Selanik halkının kültürel açıdan ihtiyacını karşılayan önemli tiyatrolardan biriydi. Bura da İtalyan opera toplulukları, Fransız komedyenler ve Yunan tiyatrocular, dansçılar ve kabareciler mesleklerini icra ederlerdi[782]. 1908'de Ahmet Fehim Topluluğu Ramazan ayı boyunca Selanik'te ikamet ederek, başta Selanik olmak üzere Manastır ve Üsküp gibi yerleşim yerlerinde tiyatro severlere oyunlar sergiledi. Akabinde Reşat Rıdvan ile İbnürrefik Ahmet Nuri de Vatan Piyesini Selanik'te tiyatro severlere sundular[783].

Yine Selanik'teki Heves-kârân tiyatro kulübü de Selaniklilere çeşitli temsiller hazırlarken, bu tiyatro kulübü tarafından 21 Nisan 1910 günü akşamı düzenlenen 31 Mart Vakası konulu temsille, tiyatrocular tasvirler aracılığıyla halka birçok mesaj

[778] **Asır**, 8 Mart 1320/ 21 Mart 1904.
[779] Gençer, **a.g.t.** , s.
[780] Colonas, **a.g.m.** , s. 183.
[781] Ünlü, **a.g.m.** , ss. 91-92.
[782] Akıncı, **a.g.e.** , s. 79.
[783] Ünlü, **a.g.m.** , ss. 98-99.

vermeye çalıştı[784]. Ancak gösterim sırasında "*Şeriat isteriz*" gibi sözler ifade edilip, kürsüde ayet okununca gösterim adeta manipüle edilmeye çalışıldı[785].

Grand Hotel'in büyük gösteri salonu da tiyatro oyunlarının sergilendiği mekânlardan biriydi. Otel yetkilileri burada oyun sergilemeleri için birçok yetenekli tiyatrocunun bulunduğu oluşan bir tiyatro topluluğu oluşturmak için harekete geçince[786], Kondesten yönetiminde 20 kişiden oluşan bir ekip toplandı[787]. Bu ekipte gerçekten hedeflendiği gibi harika yetenekleri olan tiyatrocular yer aldı[788].

Selanik'teki bir diğer tiyatro Oden Tiyatrosu'ydu. Meşrutiyet sonrasında bu tiyatro da çeşitli kurum ya da topluluklar için tiyatro oyunları sergileniyordu. Vali Hasan Fehmi Paşa yönetimindeki Terakki Mektebi yararına düzenlenen Fransız tiyatro topluluğunun temsiliydi[789].

Selanik'in ardından, tiyatro temsilleriyle ünlü Manastır şehri gelirdi. Tanzimat döneminde şehirde Müşir Kerim Paşa'nın yaptırdığı tiyatro bulunmaktaydı[790]. 1908'de bu sayı 3'e çıktı[791]. Bu tiyatrolarda çeşitli oyunlar sergilenirken bunlardan birisi 1912 yılı haziran ayında gerçekleşti. Burhanettin Bey'in yönetimindeki tiyatro topluluğu, Rumeli turnesine çıkınca, bu turneye Manastır'ı da dâhil etti ve içinde Muvahhit, Kemal Dâveri, Şadî, Galip Beyler ve Arşaluis Hanım gibi isimlerinde bulunduğu topluluğun temsilleri halk arasında büyük ilgi gördü[792].

1920'lere gelince, şehirde bir tiyatro topluluğu kuran Henry Nahmais, bu topluluğun oyunlarını yönetti[793]. 1920'lerin sonlarından itibaren Manastır'da sergilenen tiyatro oyunları hızla arttı. Bununla birlikte tiyatro binaları yalnızca temsiller için değil farklı faaliyetlerde de kullanılmaya başlandı[794]. 1936 yılı itibariyle de Manastır'daki tek tiyatro binasına gelen filmler halk arasında çok fazla

[784] **Şura-yı Ümmet**, 19 Nisan 1326/ 2 Mayıs 1910.
[785] Ünlü, **a.g.m.** , s. 99.
[786] **Asır**, 13 Şubat 1919/ 26 Şubat 1904.
[787] **Asır**, 9 Şubat 1319/ 22 Şubat 1904.
[788] **Asır**, 13 Şubat 1919/ 26 Şubat 1904.
[789] Ünlü, **a.g.m.** , s. 101.
[790] And, **a.g.e.** , s. 96.
[791] Tevfik, **a.g.e.** , s. 101.
[792] Ünlü, **a.g.m.** , s.99.
[793] Shlomo Alboher, **The Jews of Monastir Macedonia The Life and Times of the Departed Jewish Community of Bitola**, Holocaust Fund of the Jews from Macedonia, Skopje, 2010, s. 129.
[794] Alboher, **a.g.e.** , s. 44.

rağbet göreceği için bu tiyatro binası dolup taştı[795]. Tanzimatın ilanı ile başlayan yenilik hareketlerinden etkilen yerleşim yerlerinden olan Üsküp'te ise tiyatro faaliyetleri açısından Selanik ve Manastır ile yarışacak seviyede yenilikler yaşandı[796].

20. yüzyıl başlarında aydın kesim yeni bir tiyatro binası inşası için halkla birlikte belediyeye isteklerini ilettiler. Ancak halkla belediye arasında bu konuda sorunlar yaşandı ve belediye sorunu çözüme kavuşturmak ve halkın tiyatro ihtiyacını karşılamak için Vali Mahmut Şevket Paşa tarafından imarı tamamlanan ve 90.000 kuruşa mal olan bir tiyatro binasını açtı. Bu yolla yabancıların da tiyatro binası inşa etme isteklerini sonlandırmayı amaçlamıştı. Açılan binadaki salonun ise tiyatro yapmak isteyen topluluklara kiralanması planlandı. Belediyenin ve valiliğin binanın inşası sırasında zarar ettiği iddiaları ortaya atılınca da konuyu incelemeye alan Rumeli Müfettişliği belediyeden konuyla ilgili detaylı bir rapor talep etti. Akabinde valilik bu salonun inşası sırasında bir zarar etmediklerine ilişkin rapor hazırladı[797]. 1906'da inşa edilen bu bina[798], ahşap görünümlü ve 14.5m yüksekliğindeki bu bina Vardar Nehri kıyısında yer alan Taşköprü'nün yakınlarında halkın hizmetine sunuldu. Binanın Üsküp kalesine bakan tarafında şadırvanı olan bir bahçe bulunuyordu. Seyirci kapasitesi ise 700 civarındaydı. Binadaki dikdörtgen şeklindeki salonun gösterişli olarak tarif edebileceğimiz bir sahnesi vardı[799]. 1909'da bu binanın halen var olduğunu basında çıkan bir yazıdan anlıyoruz. Bu yazıya göre Üsküp'teki Vardar kıyısında yer alan Ata Kahvehanesi'nin yanı başında belediye tiyatrosu bulunuyordu[800].

Balkan Savaşları sırasında da tiyatro temsilleri için kullanılmaya devam eden bu bina 1913 yılında yaşanan yangın nedeniyle kullanılmaz hale gelince[801], Üsküp'ün Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasının ardından Sırp yönetimi tarafından yenisi inşa edilmek üzere tamamen yıkıldı[802].

---

[795] Alboher, **a.g.e.** , s. 86.
[796] Ünlü, **a.g.m.** , s. 97.
[797] **A.g.m.** , ss. 97-98.
[798] Gönül Bektaş, "Bir Rumeli Kentinin Modernleşmesi: Üsküp 1839-1912", **METU Journal of Faculty of Architecture**, Cilt 7, Sayı, Ankara, 2020, s. 186.
[799] Alper Gönül, Selen Durak, " Bir Osmanlı Kenti Üsküp'ün Tanzimat'tan XX. Yüzyıla Fiziksel Değişim Süreci", **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, Edirne, 2018, ss. 102-103.
[800] Hasan Edhem, "Ramazan Gecesi Şenlikleri",**Yıldız**, 14 Eylül 1325/ 27 Eylül 1909.
[801] Asım, **a.g.e.** , s. 49.
[802] Gönül, Durak, **a.g.m.** , s. 103.

Yeni bir Milli Tiyatro binası ise detaylı bir çalışmanın ardından yeniden inşa edildi. Binanın inşası tamamlandıktan sonra da tiyatroda oyunları sergilemeleri için B. Nušić yönetiminde bir tiyatro topluluğu oluşturuldu.

Tiyatronun tanıtımı için dikkat çekici reklam afişleri hazırlandı. Dünya standartlarını yakalamak adına çok çalışan ekip geleneksellikle modernlik arasında sıkışarak oyunlarını sergiledi. Bu sıkıntıları gidermek için Sırp Hükümeti, 1927 yılında teknolojik ve kültürel anlamda daha modern bir tiyatro binası inşa ettirdi. Bu bina devlete gelir getiren en pahalı işletmelerden biri oldu[803]. 1928'de Üsküp bu tiyatro binasıyla birlikte Balkanların en modern şehirleri arasında yer almayı başardı[804].

Osmanlı döneminde Kavala'da ise bir tiyatro binası yoktu. Genellikle kafeler tiyatro işlevi görüyordu. Bunlardan biri de sahibi Thomas Zissiades olan Commerce Cafe idi[805]. Makedonya'da kültürel hayat bu yönde bir seyir izlerken spor faaliyetleri de bölgenin eğlence yaşamını belirleyen önemli unsurlardan biri oldu.

2.3.4. Spor Faaliyetleri

Makedonya'da futbol başta olmak üzere bütün spor dalları hoşgörü çerçevesinde sergilenirken spor tamamıyla yabancıların elindeydi. Spor dallarında yarışan sporcuların büyük kısmı Rumlardan oluşuyordu[806]. Bununla birlikte Osmanlı döneminde Selanik'te Siklit Kulüp, Union Spotif Clup, Leon Tenis ve Kroket Top Oyunları Kulübü gibi spor kulüpleri vardı[807]. Bir de Sporting Kulüp Cemiyeti vardı ki bu cemiyet yöneticileri 1904 yılında muazzam derecede güzellikte bir kulüp binası inşa etme kararı aldı. Akabinde Emlâk-ı Şâhâne İdaresi'ne başvuruda bulunan kulüp heyeti, kulübe kiralanması için Beyaz Kule karşısında idareye ait olan arsanın kenarına bir kulüp binası inşa edilmesine ilişkin öneride bulundu.

Önceden Emlâk-ı Şâhâne İdaresi, bu arsada bir bahçe içerisinde tiyatro, lokanta gibi halkın ihtiyacını karşılayacak binaların inşa edilmesi kararını almışsa da spor faaliyetlerinin yürütüleceği kulüp binasının da inşa edilmesi de pek çok kimse

---

[803] Vladan, **a.g.e.** , s. 131.
[804] **Postimess**, 17 Detsembri 1928/ 17 Aralık 1928.
[805] Arslan, **a.g.t.** , s. 136.
[806] Cem Atabeyoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1477.
[807] Necla Günay, "Osmanlı Devleti'nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü", **Belleten**, Cilt 81, Sayı 292, 2017, s. 924.

tarafından uygun görüldü. Bununla birlikte kulüp yönetiminin yanı sıra arsayı iyi bir fiyat karşılığında kiralamak isteyen birçok kişinin de olduğu inkâr edilemezdi[808].

Haziran 1909 'da kurulan Sporting Üstad Cemiyeti de Selanik Belçika Konsolosu liderliğinde kurulduğu için önce incelemeye alınmışsa da sonra kulübün siyasî amaçlar taşımadığı kararına varıldı[809]. Bu cemiyetin yönetim kadrosu şu şekildeydi:

" *Reis-i evvel: Toperos*

Reis-i Sâni: Maryo Madyano

Sandık Emini: Danyal Madyano

Küttab: İzak Madyano

Azalar: Ace Benadi, Arthur Madyano, Sam Şalom, Jev Lubel"[810].

Spor faaliyetleri genellikle Selanik'te yürütülürken bu faaliyetler içerisinde en yaygın dalı kuşkusuz futbol oluşturuyordu. Osmanlı döneminde Selanik'e yerleşen İngilizler, kendi aralarında oynadıkları futbol oyununu Selaniklilere de öğreterek, 1875 yılında şehirde ilk kez futbol maçının yapılmasına aracı oldular[811]. 1890 yılına gelindiğinde, Selanik'te futbol hızla geliştirdi ve şehirde ikamet eden İngiliz, Rum ve İtalyan gençlerin oluşturdukları takımlar arasındaki rekabet iyice arttı[812].

1902 yılında Selanik'te ilk futbol kulübü olarak nitelendirebileceğimiz Union Sportive Kulübü kuruldu[813] . Meropi Anastassiadou, bu kulüple ilgili olarak şunları söylüyordu: *"...1902'ye doğru kurulan Union Sportive'e gelince; Selanik'e futbolun, bu kulüple girdiği söylenir. Kurucu üyeleri arasında, Yunan, Musevi ve Avrupa burjuvazisinin adlarını görürüz..."* [814]. Kulüp her ne kadar Selanik'e resmi olarak futbolun girmesini sağlamışsa da kulübün ömrü kısa olacak ve kulüp 1908 yılında kapandı[815].

---

[808] **Asır**, 8 Mart 1320/ 21 Mart 1904.
[809] Günay, **a.g.m.** , s. 924.
[810] Mehmet Günay, " Türkiye'de Spor Cemiyetlerinin Kuruluşu ve Bu Cemiyetlerin Etnik Amaçlarla Kullanılması", **International Journal of Science Culture and Sport**, Volume 4, Special Issue 1, 2016, s. 389.
[811] Ersin Arısoy, " İnönü Stadyumu'nun Öyküsü", **Mimar İst**, Sayı 22, İstanbul, 2006, s. 39.
[812] Tevfik Ünsi Artun, Cem Atabeyoğlu, Nurhan Aydın, Ergun Hiçyılmaz, Haluk San, Orhan Vedat Sevinçli, Vala Somalı, **Türk Futbol Tarihi (1904-1991)**, Cilt 1, Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları, Ankara, 1992, s. 11.
[813] Öztürk, **a.g.e.** , s. 42.
[814] Mehmet Yüce, **Osmanlı Melekleri**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s. 22.
[815] Öztürk, **a.g.e.** , s. 42.

1906 yılında Yunanistan'da Olimpiyatların 10. yıl dönemi nedeniyle bir turnuva düzenlenince, olimpiyatlara Osmanlı Devletini temsil etmek için futbol dalında İstanbul futbolcularından iyi oldukları gerekçesiyle İzmir ve Selanik Karma takımları katıldı. Maçlar tamamlandığında, Danimarka Karması, İzmir Karmasını 5-1, Atina Karmasını 9-0 mağlup ederek turnuvanın birincisi, Atina Karmasına 5-0 mağlup olan Selanik Karması şans eseri Atina Karması, İzmir Karma takımıyla yapacağı maça çıkmayınca turnuvadan elenince üçüncü oldu. Üçüncülük madalyasına layık olan takım kadrosu şu isimlerden oluşuyordu: "*Yorgo Vaporis Nikolaos Pindos, A. Tegos, Nikolaos Pençikis, Yani Kyrou, Yorgo Sotiriadis, V. Zarkadis, Dimitrios Miçopulos, A. Karangonidis, Yani Abbot, Yani Saridakis*". Futbolcuların adlarına baktığımızda içlerinde hiç Türk bulunmadığı, aksine hepsinin Rum olduğu görülüyordu[816].

12 Aralık 1908'de kurulan Maccabi Kulübü'nün ardından, aynı yıl Iraklis takımı kuruldu[817]. Bu nedenle Makedonya'da futbol ilerlemeye başlarken Balkan Savaşları sonrasında hızla yaygınlaştı ve Yahudi mezarlığının yakınında kurulan ve iki savaş arası dönemde birçok önemli ana tanık olan saha, profesyonel maçlarında mekânı oldu[818]. 1914 yılında ise Selanik futboluna yeni bir kulüp kazandırıldı ve bu kulübün adı Aris oldu[819]. 25 Mart 1914 tarihinde, Selanik'in "Amiral Votsis" bölgesinde bulunan bir kafede kurulan bu takım adını Antik Yunan mitolojisindeki Savaş Tanrısı'ndan aldı ve Aris'in anlamı cesaret demekti[820].

1924'te kurulan Akoah Selanik Kulübü ise birçok sporcuyu bünyesinde barındırdı[821]. Akoah İbranicede güç anlamına gelmekteydi[822]. Bu kulüplerin ardından 1926 yılında açılan PAOK, "*1875 yılında İstanbul'un bir bölgesi olan Pera'da Hermes adıyla kuruldu ve Türk- Yunan Savaşı'nın etkisiyle Yunanistan'a Selanik'e taşınıp 1926 yılında şu anki adı olan PAOK Thessaloniki Spor Kulübü'nün futbol adıdır*" [823]. Kulübün amblemi çift başlı kartaldı. Bu kartalın kanatları kapalıydı.

---

[816] Artun, Atabeyoğlu v.d. , **a.g.e.** , s. 12.
[817] Nikos Zaikos, **Greek Jews in sport: The contribution of Thessaloniki**, Jewish Community of Thessaloniki, the Jewish Museum of Thessaloniki, 2011, s. 4.
[818] Mazower, **a.g.e.** , s. 389.
[819] Öztürk, **a.g.e.** , s. 42.
[820] https://arisfc.com.gr/index.php/gr/club/istoria , **Erişim Tarihi:** 21.05.2021, **Erişim Saati:** 11.07.
[821] Özdemir, **a.g.t.** , s. 145.
[822] Zaikos, **a.g.e.** , s. 5.
[823] https://m.karakartal.com/rakibimiz-paoku-taniyalim-SXHBQ105334SXQ, **Erişim Tarihi:** 21.05.2021, **Erişim Saati:** 10.52.

Bunun nedeni Anadolu'dan göç etmek zorunda kalmalarını simgelemek istemeleriydi. Bu takım ile birlikte aynı yıl Apollon Kalamarias Kulübü açıldı[824].

Mübadele anlaşmasının gereğince, Trabzon'da yaşayan Rumların bir kısmı Selanik'e 7 km. uzaklıktaki Karaferye'ye yerleştirildi. Anadolu'yu yani vatanını terk etmek zorunda kalan bu Rumlar üzüntülerini hafifletmek amacıyla burada 1926'da bir futbol kulübü kurdu. İşte bu kulüp Apollon Kalamarias idi[825]. Bunlar dışında Makedonya'da Aetos, Asteras, Makedonikos, Megas Alexandros, Orfeas Serron, Trikala, Preveza, Doxa Dramas, the Sporting Union of Komotini, Kavala Philippi gibi birçok kulüp bulunuyordu[826].

1908-1930 yılları arasında açılan bu kulüplerin bir kısmı faaliyetlerine 1930'lu yılların sonlarına kadar hatta sonrasında da devam ettiler. Aynı zamanda ülke içinde ve dışında pek çok önemli turnuvada maça çıkarak, şampiyonluk kupasını kaldırdılar.

1920'lere gelindiğinde ise Makedonya'da futbol hızlı bir gelişim gösterdi. Bu durum Selanik futbolunun önemli futbolcuları dünyaya tanıtmasını sağladı. Bu isimlerden biri Albert Nakhmias idi. Bu isim 1920'lerin başlarında Makedonya Selanik'inde bulunan Iraklis takımında Selanikli ünlü futbolcu olarak nam salarken aynı zamanda Iraklis futbol takımının da müdavimiydi ve bu ünlü kulübün birçok ulusal ve uluslararası maçında önemli rol aldı. 1929'da Atina'da yapılan bir elemeden sonra Yunan milli futbol takımına katılma hakkı elde eden futbolcu, Yunanistan'ın İtalya'ya karşı oynadığı uluslararası bir müsabakada takımının ilk golünü attı[827].

Aris Kulübü ile Gazi Mustafa Kemal Paşa arasında ise Karşıyaka Spor Kulübü vesilesiyle, spor tarihine geçecek bir olay yaşandı. KSK' nin Midilli'ye seyahati sırasında kulüp sporcuları şerefine verilen baloda müzayedeye konulan bir çay takımı[828] Aris takımı kaptanı tarafından Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmek üzere fiyat açısından arttırıldı ve satışın yapılmasının ardından da bu takım KSK' li sporculara sunuldu. Kulüp yönetimi de İzmir'e dönünce bu hediyeyi Ulu Önderimize sunmak istediğinde, kulübün bu girişimine Gazi Hazretleri adına şu yanıt verildi:

---

[824] Öztürk, **a.g.e.** , s. 42-43.
[825] https://www.tribundergi.com/haber/apollon-kalamarias-disimizdaki-trabzonlular , **Erişim Tarihi:** 21.05.2021, **Erişim Saati:** 10.50.
[826] Özdemir, **a.g.t.** , s. 145.
[827] Zaikos, **a.g.e.** , s. 7.
[828] Bu çay takımının günümüzde nerede olduğuna ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

"***Karşıyaka Spor Kulübü Reisi Fikri Beye***

Bahis buyurulan çay takımının kendileri namına kulübümüze hıfzı Reisicumhur hazretleri tarafından arzu buyrulmuştur.

Ef. Kâtibi Umumi M. Tevfik"[829] .

Selanik kulübünün özellikle 1930'lu yıllarda çoğu kez Türk takımlarıyla maç yaptığı da biliniyordu. Bu maçlardan biri 1930 yılı ekim ayında İstanbul'da Fenerbahçe ile arasında gerçekleşti. Stadın balkonu maçı izlemek için Selanik'ten gelen bir grup taraftara, Yunan sefiri ve sefaret çalışanlarına ayrılırken önce sahaya alkış tufanı eşliğinde Aris Kulübü futbolcuları, ardından Fenerbahçeli futbolcular çıktı. Çekişmeli geçen maç 2-2 beraberlikle neticelendi[830].

Aynı takım Selanik'te yapılan Paskalya Kupası maçlarında kazandığı üç maçla finale çıkarken en son maçını Makedonya, Trakya muhtelitine karşı oynadı. Muhtelit takım çok sert oynayınca, maçın ilk 20 dakikasında oyuncularla seyircilerle birbirine girdi. Bunun üzerine üç Makedonyalı oyuncu hakem tarafından diskalifiye edildi. Maçın neticesinde muhtelit takım maçı kaybetti. Kupanın sahibi ise Selanik'in de şampiyonu olan Aris Kulübü oldu[831]. Selanik takımlarının Türk takımlarıyla mücadeleleri 1932 yılında da devam etti. Nisan ayında basına Fenerbahçe'nin Selanik Karma Takımı ile maç yapacağı yansırken maçın İstanbul'daki Taksim Stadı'nda oynanacağı bildiriliyordu.

Aris Kulübü ise Selanik Karma Takımı'na verdiği önemli futbolcularıyla bu maçta dikkat çekti[832]. 28 Haziran'da İstanbul'daki maddi durumu kötü olanların yararına İzmir aktarmalı İstanbul'a gelen Selanik Muhteliti'nin Fenerbahçe ile Taksim Stadı'nda yaptığı maçın ilk devresi 3-0 Fenerbahçe'nin lehine biterken ikinci yarıda Fenerbahçe 1 gol daha atınca maç 4-0 olarak sonuçlandı[833]. Aynı yıl ekim ayında Türkiye'de bir Cumhuriyet Turnuvası düzenlenmesi kararı alındı. Bu turnuvaya Selanik Muhteliti de katıldı. Ancak ayın 14'ünde geleceğini bildiren Selanik ekibi bazı futbolcuların pasaport sorunları nedeniyle gelemedi[834].

[829] **Yeni Asır**, 30 Kânunusani 1930.
[830] **Milliyet**, 25 Teşrinievvel/ Ekim 1930.
[831] **Milliyet**, 22 Teşrinievvel/ Ekim 1930.
[832] **Akşam**, 25 Nisan 1932.
[833] **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1932.
[834] **Cumhuriyet**, 15 Teşrinievvel/ Ekim 1932.

Kısa sürede bu sorunu halleden takımın yöneticileri toplamda 16 oyuncusu ve teknik heyeti ile birlikte 19 Ekim günü Türkiye'ye geldi[835]. Turnuva Türk takımları arasındaki iki maçla başlarken turnuvanın üçüncü maçında Karagümrük- Selanik Muhteliti karşılaştı.

Turnuva için İstanbul'a giden Selanik Muhteliti vakit kaybetmeden hazırlıklara başladı[836]. 28 Ekim günü Selanik Muhteliti Çukurbostan Stadyumu'nda Karagümrük-Pera Muhteliti ile karşılaştı ve bu karşılaşmayı dört bin kişi seyretti. Karagümrük-Pera Muhteliti ilk yarıda iyi oynarken bir gol atınca, bu skoru ilk yarının sonuna kadar korudu. İkinci yarıda oyununu bozunca taraflar arasında ardı ardına gelen gollerin neticesinde maç 3-3 berabere bitti[837].

1934'te futbol ikinci liginde düzenli olarak başarılı olan Maccabi önemli maçlara imza attı. Bu maçlarda forma giyen önemli isimlerden biri Shemtov Hassid idi[838]. Selanik futbolun bir diğer önemli ismi ise aynı kulüpte top koşturan Elias Errera'tı[839].

Makedonya'da spor faaliyetlerinde zaman zaman olumsuz olaylar da baş gösteriyordu. Bunlardan biri de 1936 yılında Noel nedeniyle Selanik'te düzenlenen turnuvada yaşandı. Ocak ayında Selanik'e varan Yugoslav takımı, Selanik takımı İraklis ile iki maç yaptı ve takımlar arasındaki ikinci maçta Yugoslav kalecisi ile bir Yunan muhaciri arasında kavga çıkınca, bu gerginlik kısa sürede iki takımın futbolcularına ve seyircilere yansıdı. Bunun üzerine sahadaki Selanik zabıtları duruma müdahale ederek, Yugoslav futbolcularını konaklama yaptıkları otele götürdü[840]. Bu olayın ardından birkaç ay sonra da Atina liginin neticelenmesini sağlayacak olan maçlar yapıldı. Nisan ayının ikinci haftasında ise A.E.K.-Panathinaikos maçının 2-1 sonuçlanmasıyla Atina ligi son bulurken ligin sonunda Apollon birinci, A.E.K. ikinci ve Panathinaikos'ta üçüncü oldu. Bu sırada Yunanistan şampiyonluğu için Selanik'te karşılaşan Olympiakos ve Aris takımlarının maçı 3-2 Aris'in mağlubiyeti ile sonuçlanınca, Selanik takımı şampiyonluğa veda etti[841].

---

[835] **Cumhuriyet**, 19 Teşrinievvel/ Ekim 1932.
[836] **Cumhuriyet**, 20 Teşrinievvel 1932.
[837] **Cumhuriyet**, 29 Teşrinievvel 1932.
[838] Zaikos, **a.g.e.** , s. 17.
[839] **A.g.e.** , s. 10.
[840] **Akşam**, 10 Kânunusani 1936.
[841] **Akşam**, 16 Nisan 1936.

1937'de ise bölge içerisinde ve Filistin'de Selanik takımları konuşuldu. Atina, Pire ve Selanik şampiyon takımları arasında gerçekleşen Yunanistan Şampiyonası'nda Selanik şampiyonu P.A.O.K. ile Atina şampiyonu Panathinaikos Atina'da şampiyonanın ikinci maçına çıktı. Selanik'te Pire şampiyonu Olympiakos ile P.A.O.K. ilk maçta 5-1 lik bir skor elde etti ve Selanik şampiyonu ağır mağlubiyet aldı[842]. Yine bir diğer Selanik takımı olan Aris, Filistin'de düzenlenecek olan bir turnuvaya katılmak üzere Filistin'e gidince, turnuvanın ilk maçında Yahudi takımı Apuel'i 4-1 mağlup etti. İkinci maçta Hayfa Karma takımıyla mücadele ettiyse de 15.000 kişini izlediği bu maçta Aris takımı 0-0 berabere kaldı[843]. Aynı yıl Yunanistan Şampiyonası'nın şampiyonu Olympiakos oldu ve Selanik takımı P.A.O.K. ligi üçüncü yani son sırada tamamladı[844]. 1938 yılı Selanik şampiyonu ise İraklis takımı oldu[845].

Makedonya'da futbol bu yönde halkın eğlence yaşamına katkı sağlarken Türklerin ata sporu olan güreşte, önemli bir spor dallarından biri oldu. Güreş halkın çok sevdiği ve ilgi duyduğu bir spordu. 1890 yılı itibariyle bölgede başta Selanik'te olmak üzere Türklerin dışındaki milletlerin dekatılmasıyla birlikte bölgede güreş ile ilgilenen kulüplerin kurulduğu ve güreş müsabakalarının düzenlendiği biliniyordu[846]. Çeşitli amaçlarla düzenlenen yağlı güreşlere Rumeli'nin ve Anadolu'nun dört bir yanından pehlivanlar katılırdı. Bunlardan biri İpekçi İsmail Bey tarafından 30 Ağustos-1 Eylül 1896 tarihleri arasında Selanik'te gerçekleştirildi. Bu turnuvaya çok sayıda pehlivan davet edildi. Bunlardan biri de Katrancı Mehmet'ti. Kendisi ciddi rakiplerinin olacağının farkındaydı. Bu nedenle de turnuva için çok sıkı idman yapıyordu. Bununla birlikte Kurtdereli Mehmet Pehlivan'a da turnuvadan bahseden Katrancı Mehmet, kendisine Selanik'e birlikte gitmelerini teklif etti. Kurtdereli Mehmet onun teklifini kabul edince birlikte Selanik'e gitmek üzere Balıkesir'den yola çıktılar. İki pehlivan şehre vardığında, kendilerini İpekçi İsmail Bey karşıladı. Ardından İsmail Bey pehlivanlara bir şeyler ikram ettikten sonra kalacakları yeri gösterdi. İki güreşçi çevreyi gezdikleri sırada turnuvaya katılmak üzere Adalı Halil ve Büyük Yaşar gibi ünlü başpehlivanların da şehre geldiklerini gördü. Turnuvanın

[842] **Akşam**, 20 Nisan 1937.
[843] **Akşam**, 20 Nisan 1937.
[844] **Akşam**, 11 Mayıs 1937.
[845] **Akşam**, 24 Kânunuevvel/ Aralık 1938.
[846] Hamit Turhan, Mehmet Kılıç, Mehmet Tantan, Bedrettin Lügal, **Asırlık Çınar İstanbul Güreş İhtisas Kulübü (Kuruluş 1919)**, Kırk Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 10.

ödülü başta 25 Osmanlı lirasıyken kısa süre sonra bu ödül 30 Osmanlı lirasına çıkarıldığı için bu isimlerin turnuvaya katılması gayet doğal karşılanmıştı.

Güreşlerin ilk gününde ünlü olmayan güreşçiler, ikinci gününde ise güreşin önemli simaları mücadele etti. Bu mücadelelerin neticesinde son gün yarışacak güreşçiler arasında başpehlivanlardan Katrancı Mehmet, Kurtdereli, Adalı Halil ve Büyük Yaşar pehlivan kaldı. Katrancı'nın ve Kurtdereli'nin rakipleri gerçekten tecrübeli pehlivanlardı. Hakemler ilk turda Katrancı ile Büyük Yaşar'ı, Kurtdereli ile de Adalı Halil pehlivanı ile eşleştirmişti [847].

Pehlivanların güreşleri şu şekilde anlatılıyordu: "*Katrancı ve Yaşar Pehlivan'ın güreşleri birbirine benzerdi. İkisi de kırıcı güreşmez fakat güçlerini ve oyunlarını iyi kullanırlardı. Büyük Yaşar künde oyununu iyi yapan bir pehlivandı fakat 125 okkalık Katrancı'yı künde ile yenmesi çok zordu. O da Katrancı'yı yormayı ve öyle yenmeyi hesaplıyordu. Fakat Katrancı güreşi çok uzatmaya niyetli değildi. Çünkü bir güreş daha yapması gerekiyordu. Katrancı bir ara tek dalıp rakibini düşürdü ve altına aldı. Güreş başlayalı yarım saat olmuştu. Katrancı'nın sarma oyunu ile yenişleri meşhurdu ve bu durumda yakaladığı rakiplerinin çok fazla şansı olmuyordu.*

Büyük Yaşar bunu biliyordu fakat ne kadar uğraştı ise de bir türlü kurtulamıyordu. Rakibinin iyice yorulduğunu anlayan Katrancı, daha fazla beklemeden sarma oyunu ile rakibini açmayı başardı. Ve hemen kalkıp galibiyet temennasını çaktı. Cazgır gelip Katrancı'nın elini kaldırmıştı. O da hemen Yaşar Pehlivan'ı yerden kaldırıp sırtını sıvazladı ve dostluğunu göstermiş oldu".

Büyük Yaşar, Katrancı'yı yenebilmek için çok çalışmışsa da bu çabası onu mağlup etmek için yeterli olmadı. Katrancı ise adını finale yazdırdı. Artık finaldeki rakibini bekliyordu. Katrancı'nın rakibi ise Adalı ile Kurtdereli mücadelesinin galibi olacaktı. Ancak iki isim arasındaki güreş birbirlerine karşı üstünlük sağlayamadıkları için beraberlikle sonuçlandı. Bu nedenle turnuvanın ödülünün 15 lirası Katrancı'ya verilirken kalan 15 lirası Adalı ile Kurtdereli arasında bölüştürüldü[848].

[847] Bilal Gürhan, **Balıkesir Susurluk'un Cihan pehlivanı Katrancı Mehmet Pehlivan**, Petek Ofset Basın Yayın, İkinci Basım, Balıkesir, 2015, ss. 66-67.
[848] Gürhan, **a.g.e.** , ss. 68-70.

Selanik'te panayırların ve bayramların aranan isimlerinden biri Tsitsanis tarafından keşfedilen Prodromos idi[849]. Bununla birlikte bu değerli isimlerin buluşturulduğu turnuvalar çeşitli amaçlara yönelik düzenleniyordu.

Aralık 1900 tarihinde Kavala'da düzenlenecek olan turnuva bunlara bir örnekti. Alınan karara göre Maarif Sandığı'nın 40-50 lira civarındaki bütçe açığını kapatmak amacıyla bir güreş müsabakası düzenlenecekti. Yapılan hazırlıkların ardından başlayan müsabakalarda pehlivanlar iyi güreşlerini sergileyerek müsabakalara heyecan kattı[850]. 1902 yılında ise Selanik Vilayeti'nin Dâhiliye Nezareti'nden bir güreş müsabakası için izin istediği görülmektedir. Vilayet yetkilileri Hamidiye Sanayi Mektebi bahçesinde bu müsabakayı düzenlemek için nezaretten ruhsat talep edince, nezaret tarafından adı geçen bahçede pehlivanların güreştirilmesinde hiçbir sakıncanın olmadığı bildirildi[851]. Makedonya'da güreşler genellikle Osmanlı'dan kalma bir güreş türü olan yağlı güreş şeklinde olurken 1930'ların sonlarına doğru Selanik başta olmak üzere Makedonya'da modern minder güreşi yayılmaya başladı[852].

Bisiklet ise Makedonya'da halk arasında yoğun ilgi gören önemli spor dallarından biriydi. Osmanlı Devleti'nde bisiklet önce ulaşım aracı olarak kullanılmaya başlandı. 1894 yılı sonrasında ise bisiklet yarışlarının düzenlendiği ve bu spor dalıyla ilgili ilk kulüplerin de Selanik'te kurulduğu görülüyordu.

Turgut Etingü, bir köşe yazısında ilk bisiklet federasyonu başkanımız olan Muvaffak Menemencioğlu'nun kendisine sohbetleri sırasında Selanik'te 1899-1900 yılları arasında bir velodromun olduğunu ifade ettiğini aktarıyor ve bu velodrom ile ilgili anlattıklarını okuyucularıyla şu şekilde paylaşıyordu: *"... Burası, diyordu, Abdülhamit'in bir zamanlar gözaltında tutulduğu Alâtini Köşkü'nün az daha Mersinde idi ve "Depo Harici' de denirdi. Şehrin banliyösü sayılırdı. Tahminen 400 metre kare üzerinde, ahşap yapılmıştı. Bir tribünü vardı. Kesin virajlı, toprak pistli idi. Velospitciler burada güçlü yarışmalar tertiplerlerdi*". Selanik'te henüz 19. yüzyılın son yıllarında bir velodromun bulunması şehrin bisiklet sporuyla erkenden tanıştığını gösteriyordu. Birçok ismin ün yapması ise halkın bu spora ilgi duyduğunu kanıtlıyordu.

---

[849] Mazower, **a.g.e.** , s. 389.
[850] **İkdam**, 8 Ramazan 1318/ 30 Aralık 1900.
[851] **BOA**, D.H.MKT. . , 605/40: (1); **BOA**, D.H.MKT. . , 605/40: (4).
[852] Özdemir, **a.g.t.** , s. 145.

Selanik'te düzenlenen bisiklet yarışlarında yarışan yarışçılar arasında, Enver Paşazade Mustafa isimli bir Selanikli, Fransız öğretmen Nobile, Paraskevopulos vardı. Bu isimler içerisinde Enver Paşazade Mustafa kışla önünde düzenlenen yarışlarda başarılı olduğu için Selanik'i temsilen İstanbul'da düzenlenecek olan bisiklet yarışlarına da katıldı. Bu yarışlarda iyi dereceler aldığı için döneminin en iyi isimleri arasına adını yazdırdı[853].

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk bisiklet yarışlarının yine Selanik'te düzenlendiği biliniyordu. Bu müsabakalar kalabalık bir halk kitlesi tarafından merakla takip edilirdi. Hem velodromda, hem de Selanik Kışlası önünde düzenlenen yarışlarda Enver Paşazade Mustafa Bey, Nobile ve Modyano gibi isimlerin ön plana çıktıkları gibi daha önce de belirttiğimiz üzere şampiyonlukları kendi aralarında pay ediyorlardı[854]. Ancak bu teşebbüslere rağmen Selanik'te bisiklet yarışlarının düzenlenmesi için uygun bir zemin yoktu. Yarışların yapılması için en önemli şartın bisikletçiler için güvenli bir yolun olması olduğu düşünüldüğünde, Selanik'teki pisttin yolu kırılmış taşlar nedeniyle lastik patlamalarına neden olacağı düşüncesi yarışçıların hayatı için tehlike oluşturuyordu[855]. Bu tehlikenin farkında olan yetkililer ikinci bir pist için çalışmalara başladı. Ağustos 1898 tarihinde Selanik yakınlarındaki Karaburun'da bulunan bir yerde mühendis Argoni tarafından bir velodrom inşa edildi[856]. Halk bunun üzerine tribüne giderek bisiklet yarışları için olumlu bir gelişme olan bu durumu şenliklerle kutladı. Ancak sorun buranın şehir merkezine çok uzak olmasıydı. Halk bu durumdan duyduğu rahatsızlığı elbette ki dile getirdi. Bununla birlikte pistin tozlu olması da gözlerden kaçmadı[857]. Yapılan açılışın ardından Selanik'te bisiklet yarışlarının düzenlenmesi devam ederken Ağustos 1898 tarihinde düzenlenen yarış bunlardan biri oldu. Saat 09.30'da başlayacak müsabaka için herkes erkenden yola koyulurken velodromda vali ve devlet memurlarının birçoğu yerlerini aldı. Bununla birlikte velodromun tamamı halk tarafından doldurudu. Kalabalık arasında dikkat çekenler arasında şıklıklarıyla göz kamaştıran hanımefendiler de vardı. Kadınlar için ayrılan alanda Hıristiyan kadınlarından fazla Müslüman kadınların olması da müsabakanın dikkat çeken unsurlarından biriydi.

[853] Turgut Etingü, " Bisiklette 100 Yaşında", **Taha Toros Arşivi**, Küpürler, Dosya No: 33574.
[854] Atabeyoğlu, **a.g.m.** , s. 1509.
[855] **Journal de Salonique**, 7 Juillet 1898/ 7 Temmuz 1898.
[856] **Malumat**, 12 Rebiülahir 1316/ 30 Ağustos 1898.
[857] **Journal de Salonique**, 19 Juin 1899/ 19 Haziran 1899.

Kadınların bisiklet yarışlarına olan ilgisi, yetiştirecekleri evlatlarını bu spora teşvik etme olasılığını arttırdığı gibi modernleşme açısından olumlu bir gelişmeydi.

Müsabaka, seyircilerin tamamının velodroma gelmesinin ardından, saat tam 09.30'da Marş-ı Ali Hamdi ile başladı. Bayan Grafa ve Mustafa Bey Velosiped giysileriyle ve bellerine taktıkları kırmızı ipek kumaş üzerine ay motifli kuşaklarıyla yarış alanına çıktılar. Marşın söylenmesinin ardından yarışçılar velodromda üç turu sürmeye başladılar. Bu turların sonu yaklaştıkça, bisikletçilere büyük meblağlar oynayan seyirciler heyecandan titreyecek duruma geliyorlardı. Akabinde Mustafa Bey rakibini metrelerce geride bırakıp, erkenden üçüncü turu tamamlayınca, sporcu binlerce kişi tarafından alkışlansa da Bayan Grafa ile bu müsabaka ile yetinmedi. İki sporcu yeniden yarışmak istediklerini belirtti. Bu müsabakayı Bayan Grafa kazanınca bir eşitlik durumu söz konusu olduğu için üçüncü bir müsabaka daha düzenlenmek zorunda kalındı. Üçüncü müsabakada Mustafa Bey rakibini 25-30 m. civarında geride bırakarak yarışmayı tamamlayınca, müsabakanın birincisi Mustafa Bey ilan edildi. Kendisinin koluna birincilik ödülü takıldı ve kendisine bir buket çiçek verildi[858].

1899 yılında bisiklet yarışlarına ilgi hızla arttı. Özellikle Sporting Kulübü'nün bu spor dalıyla ilgili önemli çalışmaları vardı. Kulüp yönetimi yarışların galipleri için değerli ödüller vaat ederek, bisikletçileri teşvik ediyordu. Bu ödüller arasında altın saat, kordon gibi değerli ziynetlerin yanı sıra dürbün ve mikroskop gibi eşyalar bulunmaktaydı[859]. Bunların yanında dereceye girenlere anahtar, beyaz metal malzemeyle yapılmış büro eşyaları, büro saatleri, gezi aletleri, pipo takımları da verilirdi[860].

20. yüzyıl başlarında bisiklet yarışları düzenlenmeye devam ederken[861] 1902 yılında Selanik Vilayeti 17 Mayıs 1902 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgraf ile vilayetteki velodromda bisiklet ve yürüyüş müsabakası düzenlemek istediklerini belirtti[862]. Dâhiliye Nezareti, bu talebe karşılık olarak vilayete gönderdiği 24 Mayıs 1902 tarihli telgrafta, bu müsabakanın düzenlenmesinin polis

[858] **Malumat**, 12 Rebiülahir 1316/ 30 Ağustos 1898.
[859] **Malumat**, 20 Rebiülevvel 1316/ 8 Ağustos 1898.
[860] **Journal de Salonique**, 29 Juin 1899/ 29 Haziran 1899.
[861] Özdemir, **a.g.t.** , s. 145.
[862] **BOA**, İ. . DH. , 1398/1 : (1).

tarafından bir sakınca olarak görülmediğini ancak önceden olduğu gibi bu tür müsabakalar için izin alınmasının zorunlu olduğunu bildirdi[863].

Bisiklet yarışları Osmanlı sonrasında da durmadan devam etti. 1920'lerden itibaren özellikle Maccabi ve Akoah Kulüpleri bisiklet sporuna verdiği destekle biliniyordu. Bu kulüpler 1920'lerin ortalarından itibaren, Maccabi ve Akoah'ın bisikletçileri komşu kasabalara bisikletle günübirlik geziler düzenlemeye başladı. Bununla birlikte Maccabi Kulübü bisikletçileri, Ağustos 1925'te Selanik'ten Langaza'ya doğru bisikletleriyle bir geziye çıkmışlar, bu davranışlarıyla gençleri bedensel egzersiz aracı olarak bisiklete binmeye teşvik etmişlerdi. Amaçlarına ulaşan bisikletçiler böylece bisiklet kullanımının toplum genelinde yaygınlaşmasına yardımcı oldu[864]. 1930'lardan itibaren de kulüplerin destekleri neticesinde bisiklet sporu Makedonya'da modern anlamda gelişme kaydetti[865].

Jimnastik sporu da Makedonya'da özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren ilgi görmeye başladı[866]. 1904 yılına gelindiğinde, Serez'de Rum jimnastikçilerin yararına bir balo düzenlenirken bu balo jimnastiğin de zamanla destek görmeye başladığını kanıtlıyordu[867]. Bununla birlikte Osmanlı döneminde bölgede jimnastikçilerin çetecilik faaliyetlerini destekleyen eylemlere katıldığı biliniyordu. Bu olaylardan biri 1901 yılında yaşandı. Sonbaharda Osmanlı istihbaratının tespitine göre Bulgaristan'da bulunan ABD li Stonik'i kaçıran Bulgar çetecileri ile Selanik'te bulunan Bulgar jimnastik okulu öğretmenleri iletişim halindeydi. Bununla birlikte Bulgar çetelerinin eylemlerinde jimnastik mektebindeki öğrenciler de aktif olarak yer alıyorlardı. Spora siyasetin karıştırıldığı bu eylemlerden biri Mayıs 1903 tarihinde gerçekleşti. Sofya'dan Köstendil tarafına geçen 70 kadar eylemciden üçü mektebe bağlı olan öğrencilerdi. Eylem hazırlığından haberdar olan Üsküp Fırkası Kumandanı Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerine gönderdiği telgrafla her hangi bir duruma karşı tedbir almaları gerektiğini vilayetlere bildiriyordu[868].

Jimnastiğin dalları olarak kabul gören eskrim ve kılıçta yine bölgede dikkat çeken spor dallarından diğer ikisiydi. Spora katkılarıyla bilinen Sporting Kulüpte

[863] **BOA**, İ. . DH. , 1398/1 (3).
[864] Zaikos, **a.g.e**. , s. 19.
[865] Özdemir, **a.g.t.** , s. 145.
[866] **A.g.t.** , s. 145.
[867] **Asır**, 9 Şubat 1319/ 22 Şubat 1904.
[868] Günay, **a.g.m.** , ss. 927-928.

zaman aralıklarla eskrim ve kılıç müsabakaları düzenleniyordu. Bu müsabakalara Selanik'in bu dallarda usta sporcuları katılıyordu[869].

1930'lara gelindiğinde, Yunan Hükümeti Ege Makedonya'sı için bir jimnastik müfettişliği kurunca, çağın jimnastik sporundaki yenilikleri Makedonya'nın bu bölgesine hızla yayıldı[870]. 1938 yılı sonunda ise daha önce bahsettiğimiz spor dallarında olduğu gibi jimnastikte hızla gelişti[871].

Makedonya'da teniste diğer dallarda olduğu gibi öncelikle Selanik'te ilgi göreceği gibi 20. yüzyılın başlarında oynanmaya başlandı[872]. 1904 yılına gelindiğinde, Sporting Kulüp, Selanikli tenisçilere hizmet ederken tenisçilerin idmanlarına olanak sağlayacak olan tenis kortlarını inşa ettirdi[873]. Ardından vilayette yeni bir çim tenis kulübü açılırken bu kulübe erkeklerin dışında kadınlarda üye olabiliyordu. Bununla birlikte, kulüpte devletin dikkatini çekmemek için siyasete ve dine yönelik tartışmaların yapılmasına kesinlikle izin verilmiyordu[874]. Osmanlı döneminin ardından bölgede çim tenisinin yanı sıra masa tenisi de oynanmaya başlandı. Selanik'te hafta boyunca açık olan gençlik kulübü, masa tenisi oynamak için gençlere imkân sağlıyordu[875].

Tenis 1930'larda ön plana çıkarılırlen Makedonya'daki Maccabi Kulübü bu yıllar boyunca tenisin bu türünde defalarca şampiyon oldu[876]. Kulübün 1932 yılı şampiyon kadrosunda yer alan en önemli isim Dino Uziel'di[877]. 1938'de ise çim tenisi turnuvası düzenlendi ve bu turnuvaya pek çok Selanikli tenisçi katıldı. Bu sporculardan bazıları Cohen, Papas, Benroubi, Edgar Kounio ve L. Koufas'di[878].

Bölgede tenis gibi özellikle 1930'larda ön plana çıkmaya başlayan bir diğer spor dalı atletizmdi. İlk olarak 19. yüzyılın sonlarında Selanik'te atletizm müsabakaları düzenlenirken 1896 yılında Siklit Kulüb nezdinde Söğüt ormanlarında

[869] Parlak, **a.g.e.** , s. 256.
[870] Mazower, **a.g.e.** , s. 389
[871] Özdemir, **a.g.t.** , s. 145.
[872] **A.g.t.** , s. 145.
[873] **Asır**, 8 Mart 1320/ 21 Mart 1904.
[874] Nahide Işık Demirakın, **The City As A Reflecting Mirror: Being An Urbanite In The 19th Century Ottoman Empire**, The Department Of History İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara, 2015, s. 144.
[875]Bea Lewkowicz, **The Jewish Community Of Thessaloniki: An Exploration Of Memory Andidentity In A Mediterranean City**, University of London, London School of Economics, London, 1999, s. 103.
[876] Zaikos, **a.g.e.** , s. 19.
[877] **A.g.e.** , s. 15.
[878] **A.g.e.** , s. 18.

atletizm müsabakası düzenlendiği biliniyordu. Bu müsabakada üç adım atlamada birinciliği l0.24 ile bir Rum atlet kazandı[879].

20. yüzyıl başlarından itibarende atletizm Selanik'te Yahudi mezarlığının yakınına kurulan futbol sahasında oynanıyordu[880]. 1927 yılında da Pan-Helenik Atletizm oyunlarının açılış töreni yine bu saha da yapıldı[881].

1930'ların başlarında ise atletizmde hızlı bir gelişme kaydedilirken Selanik'teki kulüplerde görev alan atletler çeşitli turnuvalarda derece elde ederek, gurur kaynağı oldular. Bu turnuvalardan biri 1931 yılında organize edildi. Yunanistan'da düzenlenen Panthracian Oyunlarında Selanik kulübü olan Iraklis takıbı adına forma giyen Maurice Cohen iyi bir dereceyle oyunları noktaladı[882]. 1930'ların ortalarına doğru Atletizm Derneği, Kapsali Caddesi'nde yer alıyordu[883]. 1934'te Maccabi Kulübü'nün atletizm bölümünden bazı sporcular şunlardı: "*Beza, Leon Passy, Frances, Benouzilio, Saltiel, Dino Uziel, Sam Haguel, Israel Alallouf, Albert Passy*". Allegra Gatenio ise aynı yılda Iraklis takımında forma giyiyordu[884]. 1935 yılında ise şehirde Selanik halkının eğlence yaşamına renk katacak olan bir gelişme yaşandı. Ağustos ayı ortasında Yunanistan, Balkan Atletizm Şampiyonluğu'na göndereceği atletlerin durumunu görmek ve onları güçlendirmek için Selanik'te büyük atletizm müsabakaları düzenledi[885]. 1937 yılında ise Atina'daki Yunan Üniversitesi'nin 100. yıldönümü nedeniyle üniversite öğrencileri arasında düzenlenecek olan turnuvaya Selanik'ten genç atletler de katıldı. Müsabakaları 30.000 kişi seyrederken Selanikli sporcular şu dereceleri aldı. Kukidis 800 m de 2.11.6, İyosifidis 12. 4. 200 m de, Vaynoglu 1.75. yüksek atlamada Aleksi ise 31.85 diskte yarıştı[886]. Düzenlenen turnuvaların etkisiyle 1938 yılı sonuna gelindiğinde, Makedonyalı sporcular atletizmde de diğer spor dallarında olduğu gibi uzmanlaşmaya başladı[887].

---

[879] Atabeyoğlu, **a.g.m**. , s. 1501.
[880] Mazower, **a.g.e.** , s. 389.
[881] Zaikos, **a.g.e.** , s. 8.
[882] **A.g.e.** , s. 9.
[883] **A.g.e.** , s. 15.
[884] **A.g.e.** , s. 10, 13.
[885] **Akşam**, 23 Ağustos 1935.
[886] **Akşam**, 27 Nisan 1937.
[887] Özdemir, **a.g.t.** , s. 145.

Makedonya'da su sporları ise liman şehri olmasından ötürü Selanik'te gelişmişti. 20. yüzyıl başlarından itibaren su sporlarından yüzme ve kürek dallarında yarışların faal olarak yapıldığı biliniyordu[888]. Modern anlamda ise bu spor dalları 1920'ların sonlarından itibaren şehirde yer almaya başladı.

Akoah Kulübü 1929'da Botsari Caddesi "Büyük İskender" adlı yazlık banyolarında yüzme dalının gelişmesi için çabalarken kulübün bu banyolarda çeşitli müsabakalar düzenlendiği biliniyordu. 1930'lardan itibaren de yüzmede yeni bir kulübün yıldızı parladı. Bu kulüp, Aris'ti. Aris yüzme takımının 1936-1940 yılları arasındaki efsane yüzücü kadrosunda Filimon Sarris, Kostas Saxonis, Yorgos Karazisis, Yannis Steletaris, Socratis Sarris, Solomon Saltiel, Vital Benveniste, Kostas Filippou gibi isimler bulunuyordu[889].

Kürekte ise kadınların hâkimiyeti söz konusuydu. 1938 yılında Selanik Yat Kulübüne bağlı olarak yarışan kadın kürekçileri İngiliz eğitmen Arthur Hill eğitiyordu. Philomela Rapti Koniordou, O. Doikos, Margot Aslanian, L. Salem, K. Manglis, Marika Dimou, K. Nikolaidou, L. Kapuano ve Sotiriadou, bu ismin eğittiği kürekçiler arasında yer alıyordu[890]. Su sporlarının bu dallarına verilen önem nedeniyle 1938 yılı sonunda bu iki su sporu Makedonya'da profesyonel olarak gelişmiş oldu[891].

Boks sporu 20. yüzyıl başlarından itibaren oynanmakla birlikte[892] 1930'ların spor dalı olarak biliniyordu. Boksun 1932 yılından itibaren gelişmesinde Maccabi kulübünde boks şampiyonu, boks bölümünün kurucusu olan, popüler bir antrenör ve yönetim kurulu üyesi olarak görev alan Dino Uziel'in katkısı büyüktü. Uziel, 1936'da aynı kulüpteki boks bölümünde 11-15 yaş grubundaki geleceğin boksörlerini eğitiyordu. Eğitmenliğinin yanı sıra sporculuk kariyerini de devam ettiren boksör, İkinci Dünya Savaşı patlak verip, Selanik'te spor durma noktasına gelinceye kadar boksa devam etti. Bununla da kalmayıp giriştiği bütün maçları da kazanmayı bildi[893].

[888] Özdemir, **a.g.t.** , s. 145.
[889] Zaikos, **a.g.e.** , s. 18.
[890] **A.g.e.** , s. 13.
[891] Özdemir, **a.g.t.** , s. 145.
[892] A**.g.t.** , s. 145.
[893] Zaikos, **a.g.e.** , s. 15.

Makedonya'da Selanik merkezli gelişen diğer spor dalları içerisinde izcilik ve voleybol da vardı. Bunlardan izcilik Akoah ve Maccabi kulüpleri içerisinde önemli yer edinmişti. Özellikle Akoah daha 1920'lerin ortasında izcilikte aktif olarak yer alıyordu. Maccabi'nin ise diğer spor dallarında olduğu gibi izcilikte de iyi olduğu konuşuluyordu. Bölgede özellikle özel günlerde izciler ön plana çıkarlardı. Bunlardan biri de 1935 yılındaki paskalya bayramıydı. Kutlamalarda Maccabi izcileri ön sırada yer aldı[894].

Voleybol da 1920'lerin ortalarından itibaren faal olarak ilgi gören spor dallarından biri oldu. Selanik'te 24 Aralık 1926 tarihinde düzenlenecek olan ilk Genç Kadınlar Voleybol Şampiyonası'na katılan Akoah Voleybol Takımı kadrosunda, voleybol takımının kaptanı olarak Bayan De Boton ve diğer voleybolcular Mathilda Amalek, Lucy Cohen, Buena Bensussan, Allegra Gatenio, Julia Nissim yer aldı[895]. Selanik halkı bu şampiyonada mücadele eden isimlerle gurur duydu[896]. Genç nesil, Makedonya'da voleybol ve izciliğin gelişmesi için canla başla mücadele etti. 1930'ların sonlarında ise diğer spor dallarında olduğu gibi izcilik ve voleybolda da sporcular ön plana çıktılar[897].

Makedonya'da eğlence yaşamı halkın sosyal yaşamında önemli rol oynarken bölgenin geleceği açısından önemli olan faktörse ekonomiydi.

[894] Zaikos, **a.g.e.** , ss. 4-5.
[895] **A.g.e.** , s. 12.
[896] **A.g.e.** , s. 19.
[897] Özdemir, **a.g.t.** , s. 145.

III. BÖLÜM MAKEDONYA'NIN EKONOMİSİ

3.1. Makedonya'da Ziraat

Bulunduğu coğrafi konum itibariyle verimli ovalarla çevrili dağlık bir bölge olan Makedonya'da ekonominin en önemli faaliyetlerinden biri ziraattı. Çeşitli tarım ürünleri ve yetiştirilen hayvanlar nedeniyle Osmanlı döneminden itibaren ziraat Makedonya'nın farklı bölgelerinde yayılarak zaman zaman aksaklıklar yaşanmasına rağmen, uygulanan ıslah çalışmalarıyla gelişim gösterdi.

3.1.1. Yetiştirilen Tarım Ürünleri ve Bölgeye göre Dağılımı

Makedonya her ne kadar dağlık bir bölge olsa da verimli ovaları ve tarım arazileri nedeniyle adeta bir tarım cennetiydi. Bu nedenle de tarım bölgenin önemli geçim ve ekonomi kaynaklarından biriydi. Bölgedeki tarıma elverişli yerlerin başında ise Selanik, Serez, Üsküp, Manastır ve Drama ovaları gelmekteydi. Bu yerlerde çok sayıda tarım ürünü yetiştiriliyordu. Bunları detaylı olarak ele aldığımızda; karşımıza farklı ürünler çıkmaktadır[898].

- **Tahıllar:** Makedonya'daki üç vilayette (Selanik, Manastır ve Kosova), 1890 yılına kadar tahıl üretimi yaygınken bu yıl itibariyle tahıl hasadı hızla düşmeye başladı[899]. Yetiştirilen başlıca tahıllar buğday, mısır, arpa, yulaf, pirinç ve çavdardı. Buğday, en çok Selanik ve Manastır çevresinde yetiştirilirken Üsküp'te çok fazla ekilmiyordu. Mısır başta Üsküp olmak üzere toprağın uygun olduğu her yerde ekilirdi. Arpa ise ağırlıklı olarak Üsküp ve Selanik çevresinde yetiştirilirdi. Üsküp'te yetiştirilen yulaf, buğday, mısır ve arpadan daha kalitesiz ve verimsizdi. Pirinç, toprağın nemli olduğu yerlerde yetiştiği için Makedonya'da İştip'in kuzeydoğusundaki Koçana'nın çevresinde ve Strumitsa Vadisi'nde bu ürünün yetiştirilmesi için imkân vardı[900]. Bölgede yetiştirilen çavdarın verimiyse diğer tahıllara göre daha azdı ve kaliteli değildi. Çiftçiler çavdardan kaynaklanan bu açığı diğer tahıllarla karşılamaya çalışırlardı[901].

---

[898] Prothero, **a.g.e.** , s. 59.
[899] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1918, s. 459.
[900] Prothero, **a.g.e.** , ss. 59-60.
[901] Goff, Fawcett, **a.g.e.** , s.91.

1908 yılında tahılların ekildiği arazinin üç vilayetteki dağılımı şu şekildeydi:

Tablo: 10 Üç Vilayette Tahılların Ekildiği Arazilerin Dağılımı[902]

Vilayet İsmi	Tahıllar	
	Hektar	**Oranı %**
Selanik	202.610	81,57
Manastır	185.484	89,17
Kosova	319.481	91,52

Tabloya bakıldığında tahıl ekiminin en fazla Kosova Vilayeti'nde yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte diğer iki vilayete göre Manastır'da en az yetiştirme alanı olsa da vilayetteki yetişme oranının Selanik'ten fazla olması, verimin diğer vilayetlere göre Manastır'da daha fazla olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Meşrutiyet dönemi Selanik'inde ki buğday verimi ile ilgili olarak Sciaky, şunları aktarmaktadır: "*Nono, taşraya yaptığı yolculuğun ayrıntılarını anlatırdı. Filanca ya da falanca beyle karşılaşmış ve Kılkış'ta ki panayırın itiş kakışı arasında köylülerle hasatın verimliliği hakkında konuşmuştu. "Maşallah! Bu sene Avrethisar'da buğday pek bereketli; taneler birinci sınıf ve dolgun. Hele bak şu getirdiğim numuneye Salomo, buğday tanesi değil de sanki altın zerresi." Geçen sene Selanik ile başkent arasına döşenen tren yolunun kenarına yeni yaptırdığımız ambarları görmeye gitmişti. Taşacak kadar doluydu hepsi de; ıssız istasyonlara giden tozlu yollarda her gün, gıcırtılı kağnılar ve upuzun eşek kervanları daha da fazla şişkin çuvalı tartıya getiriyordu*"[903].

Necati Cumalı ise Selanik'teki ovalarda yetişen buğdaylarla ilgili şu ifadeleri kullanıyordu: "*Bu gördüğün ovalar buğday ambarı, dedi Rıza Bey. Hep buğday ambarı. Bu ova doyurur bütün Makedonya'yı. Yalnız Makedonya'yı değil bütün Yunanistan'ı …*"[904].

[902] **1326 Senesi Avrupayi Osmanî Ziraat İstatistiği,** , Dersaadet, Mahmut Bey Matbaası, 1326.
[903] Sciaky, **a.g.e.** , s.18.
[904] Cumalı, **a.g.e.** , s. 49.

Tahıl ambarı olarak bilinen Makedonya, Balkan Savaşları ve sonrasında patlak veren Birinci Dünya Savaşı nedeniyle tahıl üretimine ne yazık ki darbe aldı. Buna rağmen Makedonya'da yetiştirilen başlıca tarım ürünleri içerisinde yine de tahıllar yer edindi[905]. Savaştan sonra Müttefikler Makedonya'nın ekilmemiş topraklarını alarak buralara, buğday başta olmak üzere diğer tahılları ekmek için harekete geçti. Özellikle Fransızlar bu konuya çok önem veriyorlardı. 100.000 tona düşen tahıl üretiminin 1.500.000 tona çıkarılması hedeflendi[906].

1920 yılına gelindiğinde, tahıl üretiminde bir miktar artış yaşandı. Buğday, arpa ve yulaf Makedonya'da yetiştirilen tahıllar içerisinde ilk sıralara yerleşti[907]. 1928 yılında ise Yunan Hükümeti Makedonya'nın Ege kısmında buğday üretimini arttırmak amacıyla Avustralya'dan ithal edilen Canberra adlı buğday türünü denedi. Yapılan incelemelerin ardından bu türün bölgenin iklim koşullarına uygun olduğu ve bu buğdayın yetişmesine olumlu yönde katkı sağlayacağı tespit edildi. Yapılan ekimin ardından bu yeni tür buğday bölgedeki üretimi 1927 yılına göre 50.000 ton arttırdı[908]. Bu olumlu gelişme üzerine hükümet, yeniden aynı ülkeden 400 ton daha buğday sipariş etti. Böylece toplam sayı 2000 tona ulaşttı[909].

1930'ların başına gelindiğinde, tahıl mahsulü birkaç yerleşim yerinde kuraklık nedeniyle zarar görmüş olsa da Makedonya'da ekili alanların artması nedeniyle ileriki yıllar için yalnızca buğday üretiminde 28.000.000 tonluk bir verim hedeflendi[910].

- **Tütün:** Makedonya'da tütün tarımı özellikle, 19. yüzyılda hızlı bir gelişim kaydetti. Yüzyılın sonunda bu ürün ülkenin ana ihraç ürünü haline geldi. Bu ürünün ana merkezi Serez ve Drama iken bu bölge yüzyıl sonunda yavaşça Vardar Vadisi'ne ve Üsküp havzasına doğru yayılmaya başladı.

---

[905] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 4, October, November and December 1914, s. 211.
[906] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1918, s. 459.
[907] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 1, January, February and March 1920, s. 1324.
[908] **News**, 14 April 1928/ 14 Nisan 1928.
[909] **Queensland Times**, 16 April 1928/ 16 Nisan 1928.
[910] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1934, s. 85.

20. yüzyılın başında American Tobacco Company ile o zamana kadar tütün ticaretini kontrol altında tutan Avrupalı firmalar arasında Makedonya tütününü satın almak için adeta bir rekabet ortamı oluşmaya başladı. Bu rekabet ortamı fiyat artışını da beraberinde getirdi. Bununla birlikte 1902'de Makedonya'da tütün yetiştirilen araziler neredeyse iki katına çıktı ve tütünün değeri buğdayın değerinin yaklaşık olarak onüç katına çıktı[911]. Meşrutiyet dönemine hızlı bir artışla girilirken Makedonya'daki tütün üretiminin kısa bir süre içerisinde şaşırtıcı bir şekilde ilerlemesinde en büyük rolü oynayanlar, tütün işçileri oldu. İşlerini bin bir zorlukla yürüten bu işçilerin çabaları nedeniyle, emeklerinin meyvelerini almaları uzun sürmedi[912]. Bu süreçte tütün işçilerinin haklarını arama çabalarına karşı Samih Nafiz Tansu hatıralarında şu ifadeleri kullanıyordu: "*Ulusal servetimiz sayılan tütüncülükte rejinin karşısındayım. Hele tütün kolcularıyla (Bir şeyi korumak için bekleyen veya kol gezen görevli, muhafız) kaçakçıların bitip tükenmeyen çarpışmaları sonucunda kahraman halkımızın yıprandığından bunun karşısındayım. Bizim önemli bir özelliğimiz meyve memleketi olmamızdır*"[913].

1911 yılının sonlarına doğru Makedonya'nın neredeyse tamamında tütün yetiştiriliyordu[914]. 1910-1912'de Makedonya 22.562.000 okka[915] tütün üretildi[916]. 1913 yılı sonunda Makedonya tütünü dünyanın en iyi tütünleri arasına girdi. Ancak Osmanlı yönetiminin bölgede son bulmasından sonra Yunan, Sırp ve Bulgar yönetimleri bölgedeki tütünü kontrol altına almaya çalışmakla birlikte bölgede serbest rekabete de izin verdiler. Bu durum bölge tütününe yönelik teşvikleri arttırdılar[917]. 1917 yılının başlarında da bölgede tütün miktarının ve kalitesinin hızla artmasından ötürü fiyatları artınca, Makedonya tütününün Amerikan pazarına

[911] Yakup Ahbab, **Üsküp Sancağı'nın İdari Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s. 244.
[912] **Europe Orient –Extreme- Orient**, Avril 1928/ Nisan 1928.
[913] Samih Nafiz Tansu, **Teşkilat-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası**, 1. Baskı, Nokta Yayınları, İstanbul, 2012, s. 50.
[914] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 1, January, February and March 1912, s. 612.
[915] Okka, 1283 grama denk düşen bir ağırlık ölçüsüdür. https://www.kamusiturki.com/, **Erişim Tarihi:** 25.05.2021, **Erişim Saati:** 21.36.
[916] **Europe Orient –Extreme- Orient**, Avril 1928/ Nisan 1928.
[917] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 4, October, November and December 1914

açılacağı iddiaları gündeme geldi[918]. Ancak bu tarih itibariyle başta Yunan Hükümeti olmak üzere tütün üretimiyle ile ilgili bilgilerin yalnızca özel kaynaklardan elde edilebildiğini söyleyen Selanik'teki Amerikan Konsolosu hazırladığı raporlarda hükümetlerin tütün yetiştiriciliği ile ilgili hiçbir bilgi paylaşmadığını belirtiyordu[919]. Bununla birlikte Amerikan basınında Kavala'da yetiştirilen tütünün kalitesinin Amerikan tütünlerinin kalitesini neredeyse geçtiği bildiriliyordu[920].

1920 yılına gelindiğinde, Makedonya'nın yalnızca Sırp kısmında yer alan Üsküp ve çevresinde 500.000 kg. tütün yetiştirildiği biliniyordu[921]. Yalnızca 1929 yılında Doğu Makedonya'da 18.000.000, Batı Makedonya'da ise 9.000.000 okka tütünün yetiştirileceği tahmin ediliyordu[922]. Bu yıl itibariyle de tütün yetiştiriciliğinde azalmaların yaşandığı görüldü.

Selanik Tütün Koruma Ofisi'nin verdiği bilgiye göre 1930 yılında Selanik'in merkezinde ve Batı Makedonya'da 192.835 dönüm tütün ekilirken 1931 yılında bu sayı 104.920 dönüme düştü[923]. Bu durum tütün miktarını ve kalitesini de doğrudan etkileyeceği için 1932 yılında tütünlerin durumu daha kötü hale geldi. 1933 yılında ise 1932 yılına göre durum biraz daha iyi oldu. Aynı yılın sonunda yetiştirilen tütünlerin neredeyse tamamı satıldı. Kalitesinin her şeye rağmen iyi olmasından ötürü de Amerikan şirketleri ile Avrupa devletleri bu tütünlere ilgi gösterecekti[924]. 1934 yılında Orta ve Batı Makedonya'da tütün yetiştirilen alanlar yine azalmaya başladı[925]. 1935 yılı itibariyle her ne kadar tütünün veriminin artması beklense de yaşanan doğal afetler nedeniyle Kavala'da elde edilen tütünün miktarındaki ve kalitesindeki azalma hızla arttı[926].

[918] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 1, January, February and March 1917, s. 452.
[919] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1919, s. 369.
[920] **The Democrat Mineral Point**, July24**,** 1919/ 24 Temmuz 1919.
[921] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 1, January, February and March 1920, s. 750.
[922] **Milliyet**, 24 Kânunusani/Ocak 1929.
[923] **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1931.
[924] **Milliyet**, 7 Şubat 1933.
[925] **Akşam**, 17 Ağustos 1934.
[926] **Akşam**, 22 Eylül 1935.

Makedonya'da tütün ekimi bu yönde bir seyir izlerken afyon yetiştiriciliği de bir o kadar farklı bir gelişim süreci izledi.

- **Afyon:** Makedonya'da afyon yetiştiriciliği de oldukça önemliydi. Makedon afyonu kalite açısından Osmanlı döneminde İzmir'de yetiştirilen afyonu geçmekteydi. Bununla birlikte bölgede Serez, Kılkış, Langaza, Kumanova, İştip, Velez, Tikveş'te ve Manastır'da afyon yetiştiriliyordu. Özellikle Üsküp önemli bir afyon üretim merkeziydi. Şehirdeki Sırbistan Ziraat ve Franco-Sırp Bankaları çiftçiyi üretimin arttırılması için destekliyordu. Aynı destek Yunan Hükümeti tarafından Ege Makedonya'sında verildiği için Makedonya'nın iki kısmının da afyon üretiminin gelişme olasılığı oldukça doğaldı[927].

Birinci Dünya Savaşı başladığında afyon, en çok Vardar Makedonya'sında yetiştirilmekteydi. Ancak Osmanlı dönemindeki kalitesini kaybetmiş olacaktır ki başta ABD'ye yapılan afyon ihracatında azalma yaşandı[928].

Savaşın ortalarına doğru hükümetlerin Makedonya'daki çiftçiye verdiği destek nedeniyle önemli miktarda gelir sağlayan tarım ürünü afyon oldu. 1916 yılının ilk ayları ise Osmanlı döneminden sonra afyon veriminin en bol olduğu dönem olarak dikkat çekti.

[927] Prothero, **a.g.e.** , ss. 60-61.
[928] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 4, October, November and December 1914, s. 211.

Afyonun yetiştirildiği yerler ve pound cinsinden gelirleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo: 11 1916 Yılının İlk Aylarında Makedonya'da Afyon Yetiştirilen Yerler ve Elde Edilen Gelirler[929].

Yerleşim Yerleri	**Getirisi (Pound)**
Tikveş	55.000
Köprülü	55.000
İştip	33.000
Kumanova	33.000
Üsküp	26.400
Radoviş	6.600
Kratova	6.600
Pirlepe	11.000
Koçana	15.400

Tabloda görüldüğü üzere, Tikveş ve Köprülü üretimin daha fazla olduğu yerler iken bölgeye aynı geliri kazandırmaktadır. Bu iki yerleşim yerinin ardından 33.000 pound ile İştip ve Kumanova gelirken en düşük geliri sağlayan yerleşim yerleri 6.600 poundluk gelirleri ile Radoviş ve Kratova'dır. Bu yerleşim yerlerinde yetiştirilen afyonun üçte biri bölge halkının ihtiyacı için kullanılırken kalan kısmı ise dış ülkelere ihraç ediliyordu[930]. Haziran ve temmuz aylarında ise hasat edilen afyon sağlıklı koşullarda toplansa da toplanan ürün miktarının yarısı Selanik pazarına götürüldü ve Vardar Makedonya'sındaki kalan kısmına da Müttefikler tarafından el konuldu[931].

[929] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 4, October, November and December 1916, s. 307.
[930] **A.g.r.** , s. 307.
[931] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 1, January, February and March 1917, s. 469.

Savaş koşulları nedeniyle tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde çiftçiler sorunlar yaşamaya başladı. Bu nedenle de 1917 yılında Ege Makedonya'sında afyon yetiştiren tek yerleşim yeri Langaza oldu. Tüm zorluklara rağmen bu yerleşim yerinden 1917 yaz aylarında beklenmedik miktarda afyon elde edildi[932]. Aynı yıl temmuz ayında Kumanova'da afyon miktarında azalmalar yaşanınca, çiftçilerin, yetkililerin bilgisi olmadan afyon ekmeleri yasaklandı ve 1917 yılı toplam afyon miktarının ise belediye tarafından hesaplanması kararı alındı[933]. 1918 yılında ise kurak geçen yaz ayları ve bitkileri etkileyen hastalıklardan dolayı afyon üretimindeki azalmalar arttı[934]. Ertesi yıl da çiftçiler ve yetkililer Selanik, Kılkış ve Langaza'da yetiştirilen afyonun daha bol ve verimli olacağını düşünüyorlar ve afyondan bir önceki yıla göre daha fazla kâr edeceklerini ümit ediyorlardı[935].

1920'lerin başlarında üretim miktarının artmasına rağmen ihracat azaldığı için mahsulleri elinde kalan çiftçi topraklarına getirisi daha fazla olan bir başka tarım ürünü olan tütün ekme kararı aldı. Artık afyon üretimine karşı çiftçilerin çok fazla beklentisi kalmamıştı[936]. Bu olumsuz gidişata rağmen afyon yetiştiriciliğini devam ettirmeye çalışanlar Vardar Makedonya'sındaki afyon yetiştiricileri oldu[937]. Onların afyon mahsulü için gösterdikleri çaba boşa çıkmadı. Bu topraklarda yetiştirilen afyon, 1928 yılında Vardar Makedonya'sının afyon tarlaları adeta altın değerinde oldu. Bu topraklarda yetiştirilen afyon dünya genelindeki en değerli afyon konumuna yükseldi. Bu yıllarda Strumitsa taraflarında çiftçiler çok miktarda afyon yetiştirirken Makedonya afyon ticaretinin merkezi oldu. Yaklaşık olarak bölge genelinde 200.000 ton afyon üretilmesi 1930'larda afyonun eski muazzam günlerine geri yıllardaki bolluk günlerin geri döneceğini gösteriyordu[938].

---

[932] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, No: 7 b, October 2, 1918, s. 4.
[933] **Državen Arhiv na Republika Severna Makedonija**, No: 1329, 12 јули 1917/ 12 Temmuz 1917.
[934] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1918, s. 315.
[935] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1919, s. 277.
[936] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 2, April, May and June 1922, ss. 121-122.
[937] **Le Marche des Soieries aux Etats Unis**, 16 Juillet 1921/ 16 Temmuz 1921.
[938] **Postimess**, 17 Detsembri 1928/ 17 Aralık 1928.

- **Pamuk:** Osmanlı döneminde bölgede bol miktarda pamuk yetiştiriliyordu. 19. yüzyılın sonlarına doğru yıllık ortalama 20.000 ton pamuk üretiliyor ve bunun yaklaşık üçte ikisi de ihraç ediliyordu.

20. yüzyılda ise pamuk fiyatlarındaki düşüş, köylülerin çoğunun ekimini bırakmasına ve pamuğun yerine tütün yetiştirmesine neden olsa da buna rağmen Drama ve Serez çevresinde, Selanik Ovası'nda ve Gevgeli'nin batısındaki tepelik bölgede tütün yetiştiriciliği devam ettirilmeye çalışılıyordu. Özellikle Serez, pamuk üretimi için uygun iklim ve toprak koşullarına sahipti ve Makedonya'da yetiştirilen pamuğun yarısından fazlası buradan elde ediliyordu[939]. İtalyanlar buralarda yetiştirilen pamuklardan ithal ederek Venedik ve Milano dokumalarını yaratmışlardı[940].

Osmanlı Devleti sonrasında ufak çapta pamuk yetiştirilirken Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında ilkel yöntemlerle de olsa bölgede pamuk ekimi devam ediyordu[941]. 1915 yılı sonrasında Makedonya'da pamuk üretimi sadece bölge halkının ihtiyacını karşılayacak düzeyde olunca, çiftçiler artık pamuk ekmekten vazgeçti. Bu durum savaş sonunda sayılara da yansıdı. 1919'daki pamuk mahsulü de yalnızca 70.000 kg. civarındaydı. Bu pamuk miktarı ihtiyacı karşılayamadığı için ABD'den ham pamuk ithalinin yolu açıldı. Ancak bu pamuğun fiyatı yerli üretimin fiyatından pahalı olduğu için çiftçiler yeniden pamuk üretimine geçti ve 1920 yılında 1919 yılının pamuk mahsulünün yaklaşık iki katı kadar verim alındı[942]. Bu olumlu gelişme kısa sürede etkisini yitirince, pamuk tohumu ithalatı yasaklandı[943]. 1925 yılında ise 1.000.000 kg pamuk üretimi yapılırken üretimin tamamının iç pazarda kullanılması pamuğu bölge ekonomisi için bir kazanç kapısı olmaktan çıkarıyordu[944].

---

939 Prothero, **a.g.e.** , s. 61.
940 **Le Marche des Soieries aux Etats Unis**, 1 Julliet 1919/ 1 Temmuz 1919.
941 **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1915, s. 330.
942 **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 2, April, May and June 1921, s. 405.
943 **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, October, November and December 1928, s. 385.
944 M. Cannavos, "Marché Grec Les Richesses Naturelles De La Macédoine", **France Europe Orient**, 18 Septembre 1925/18 Eylül 1925.

1930'ların ilk yıllarına kadar bu kötü gidişat devam ettiyse de 1934 yılından itibaren ekilen alanın genişlemesi ve kaliteli tohum kullanılması nedeniyle pamuk üretiminde artış yaşanmaya başlandı. Artık hedef bu artışı diğer yıllara da yaymaktı[945].

- **Safran:** Safranın yetişmesini sağlayan safran tohumu, her ne kadar Asya'ya özgü de olsa Avrupa'nın bazı kesimlerinde de yetiştirilmekteydi. Bu yerlerden biri de Makedonya'ydı. Sonbahar zamanı çiçek açan bu ürün, her ne kadar halk arasında yemek yapımında kullanıldıysa da aslında ilaç sektörünün önemli bir ana maddesiydi. Yaklaşık olarak 10 inç aralıklarla dikilen bu tohumdan ancak 6-7 yıl sonra verim alındığı için çiftçiler adına safran ekimi çok zordu. Buna rağmen Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren 1920'lerin ilk zamanlarına kadar safran yetiştirildiği biliniyordu[946].
- **Sebze ve Meyveler:** Makedonya'da çok çeşitli sebze ve meyve yetiştirilirdi. Bunlardan bazıları, kırmızıbiber, elma, armut, erik, kayısı, kavun, incir ve üzümdü[947]. Aynı zamanda kiraz da en çok yetiştirilen meyvelerden biriydi. Mayıs ayı itibariyle kiraz çiçeğinin kokusu bulunduğu yerin etrafını sarardı[948]. Bunlar içerisinde en yaygın olarak yetişenleri kırmızıbiber ve üzümdü. Kırmızıbiber toprak ve iklim koşullarının uygun olmasından ötürü Makedonya'nın tamamında yetiştirilirdi. Üzüm üretimi yani bağcılık ise Makedonya'nın en önemli tarımsal faaliyetlerinden biriydi[949]. Üzüm, yine kırmızıbiberde olduğu gibi toprak ve iklim koşullarının uygunluğundan ötürü Makedonya'nın neredeyse her yerinde yetiştirilmekteydi. Ancak modern bağcılık hakkında bölgedeki çiftçiler çok az şey biliyordu. Bu nedenle de üzümün yetiştirilmesinde elverişli koşullardan yeterince yaralanılamıyordu[950]. Üzüm bağları tepelerin güney yamaçlarında sıralanmıştı. Bu bağlardan toplanan üzümlerin kurutulmasıyla Makedonya'da bağcılıkla uğraşan kimselere ek bir gelir kapısı açılmıştı. Halk kuru üzüme yoğun ilgi gösteriyordu. Üzümler küçük ve

[945] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1934, s. 85.
[946] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 2, April, May and June 1920, s. 844.
[947] Prothero, **a.g.e.** , ss. 61-63.
[948] Thomas Comyn Platt, **The Turk In The Balkans**, Alston Rivers, London, 1875, s. 12.
[949] Prothero, **a.g.e.** , s. 61.
[950] **A.g.e.** , s. 81.

yuvarlaktı. Rengi mor veya kırmızıydı[951]. Selanik Ovası'nın batısında yer alan Ağustos ve Tikveş ise en kaliteli üzümün yetiştirildiği yerleşim yerleriydi[952].

1908 yılında bölgedeki bağların vilayetlere göre dağılımı şu şekildeydi:

Tablo: 12 1908 Yılı Bağ Arazilerin Vilayetlere göre Dağılımı[953]

Vilayetler	**Hektarı**	**Oranı**
Selanik	14.945	6.02
Manastır	11947	5.74
Kosova	4257	4.12

Tablodaki verilere göre Selanik bağcılıkta en ön sırada yer alırken sırasıyla Manastır ve Kosova vilayetleri bu vilayeti takip etmektedir. Bu durum ileriki yıllarda da devam ederken üzüm bağlarının Makedonya genelindeki tarım arazilerinin içerisindeki oranı da arttı. 1911 yılının sonlarına doğru, üzüm bağları Osmanlı Makedonya'sında ciddi anlamda bir kazanç kapısı oldu. Bölgede bağların vilayetlere göre dağılımına baktığımızda, en çok üzüm bağı önceki yıllarda olduğu gibi Selanik'te bulunuyordu. Selanik'in ardından Manastır ikinci sırada yer alırken Manastır'dan sonra Kosova gelmekteydi. Aynı zamanda yetiştirilen üzümlerden 9.825.038 litre şarap ve 974.758 litre de rakı üretiliyordu[954].

Üretimdeki kalite nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte dünyanın en ünlü bağcılık merkezlerinden biri 30.000 hektardan fazla arazisinin varlığıyla Makedonya oldu[955]. Savaş sırasında ise Numune Çiftliği'nden bir yetkili bağcılığın gelişmesi için bağcılık işleriyle ilgilenmeye başladı. Bağları dolaşan bu yetkilinin işinin bir kısmı da üzüm yetiştiricilerine tavsiyelerde bulunmak için çeşitli köyleri dolaşmaktı[956].

---

[951] Goff, Fawcett, **a.g.e.** , s. 91.
[952] Prothero, **a.g.e.** , s. 61.
[953] **1326 Senesi Avrupayi Osmanî Ziraat İstatistiği**.
[954] **Ziraat**, 1 Teşrinisani 1327/ 14 Kasım 1911
[955] **Birlik**, 20 Nisan 1967.
[956] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1915, s. 330.

1917 yılı ilkbaharında üzüm bağlarındaki üzümler mükemmel durumdaydı. Bu nedenle de yaz aylarında iyi bir üzüm hasadı bekliyorlardı[957]. Savaşın sonlarına doğru üzüm hasadındaki verimlilik devam ettiyse de[958] 1920'lerden itibaren filoksera adı ile anılan bir tür asma böceği asmaların büyük çoğunluğunu yok etti ve Makedonya'daki üzüm bağlarının azalmasına neden oldu[959]. 1938 yılında Makedonya'da yalnızca 8.445 hektar bağ arazisi kaldı. Bunların da üçte biri ABD'ye ait bağlardı[960].

- **Baklagiller:** Makedonya'da nohut, kuru fasulye ve mercimek başlıca yetiştirilen baklagillerdendi. Manastır'da Meşrutiyet döneminde 1.432.000 okka fasulye, 150.000 okka nohut ve 18.000 okka da mercimek yetiştirilirdi[961]. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise verimli alanlarıyla bilinen Kalkandelen'de fasulye ekiminin mısır ile birlikte yapıldığı biliniyordu[962].
- **Susam:** 20. yüzyıl başlarında Makedonya'nın susam ihtiyacını karşılayan yerleşim yerlerinden biri Serez'di. 1904 yılında Serez'de susam tarlaları kazanın iklim ve toprak koşulları nedeniyle kolaylıkla olgunlaşıyordu. Serezli çiftçiler bu durumdan memnundu[963].

Meşrutiyet sonrasında Makedonya'nın susam ihtiyacını büyük ölçüde karşılayan yerleşim yeri Üsküp oldu[964]. Bu durum 1920'lerin başlarında yön değiştirdi ve Selanik susam adeta tarlalarıyla bezendi. Buradaki yıllık verim ortalama 3.500.000 ila 4.000.000 okkaydı (1okka 2,82 pound'a eşitti). Bununla birlikte tek susam çeşidinin bulunduğu vilayette, Karacaova Vadisi geniş susam tarlalarıyla ön plana çıkıyordu. Ayrıca Halkidiki Yarımadası'nda da susam tarlaları mevcuttu[965].

---

[957] Supplement to Commerce Reports, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 2, April, May and June 1917, s. 296.
[958] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 24.
[959] **Birlik**, 20 Nisan 1967.
[960] **Birlik**, 20 Nisan 1967.
[961] Tevfik, **a.g.e**. , ss. 107-108.
[962]Тетовски Окръг, " Македония В Икономическо Отношение (Ekonomik İlişkilerde Makedonya)", **Македония**, 1922 Януари, 25, s. 36.
[963] **Asır**, 11 Mart 1320/ 24 Mart 1904.
[964] Ahbab, **a.g.t.** , s. 244.
[965] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 2, April, May and June 1921, s. 448.

- **Kuş Üzümü:** Makedonya'da kuş üzümü de ekilen tarım ürünlerinden biriydi. Özellikle Makedonya'nın yamaçlarında kuş üzümünün ekili olduğu alanlar bulunuyordu[966]. 1930'ların ortalarına kadar da çeşitli faktörlerden dolayı kuş üzümü yetiştiriciliğinde dalgalanmalar yaşansa da 1934 yılı kuş üzümü yetiştiriciliği için hem miktar hem de kalite açısından olumlu bir yıl oldu[967].

Makedonya'da tarım ürünleri böyle bir geniş yelpazeye yayılmışken hayvancılıkta da çeşitli dalların ön plana çıktığı görülüyordu.

3.1.2. Bölgedeki Hayvancılık Faaliyetleri

Dağlık bir bölgeden oluşan Makedonya'da Osmanlı döneminden itibaren hayvancılığın her dalı uygulanıyordu. Dönemsel olarak bazı faaliyetlerin uygulanmasında sorunlar çıksa da hayvancılığın Makedonya ekonomisi için önemli olduğu aşikârdı. Ancak II. Meşrutiyet ilan edildiğinde, Osmanlı genelinde hayvancılıkta sıkıntılar patlak verirken bu sıkıntılar, siyasiler başta olmak üzere pek çok kesim arasında konuşulur hale geldi. Tansu'da konuyla ilgili görüşlerini anılarında şu şekilde paylaşıyordu: "*Ülkenin gelişmesi için Meşrutiyet yönetimini yeniden kurarken, Meclis-i Mebusan'ı tekrar açarken, köyler ve şehirlerimiz için şunları düşünüyordum: Bizim kalkınmamızda tarımın yanında, hayvancılığın büyük bir rolü olmalıdır. Bu ülke gerek küçükbaş ve büyükbaş, gerekse kümes hayvanlarının yetişmesine, gelişmesine uygundur. Bunun için köylümüzün hayvan yemini oluşturan ürünlerin tarımına büyük önem vermesi gerekir. Sonra hayvansal besinler olan süt, sütlü maddeler, yumurta üretimi zorunluluktur. Böylece ülkemizde gürbüz bir kuşağın yetişmesine olanak sağlamış, dış ülkelere de bunları ihraç ederek esaslı bir gelir kaynağı elde etmiş oluruz* "[968].

Bölgedeki hayvancılık faaliyetlerine bakıldığında, ilk olarak karşımıza çıkan hayvancılık türü küçükbaş hayvancılıktı. 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Makedonya'nın üç vilayetinde de küçükbaş hayvancılık yaygındı. Yetiştirilen koyun

[966] Lake, **a.g.e.** , s. 6.
[967] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1934, s. 85.
[968] Tansu, **a.g.e**. , ss. 49-50

ve kuzular bölgenin et ihtiyacını karşıladıkları gibi Osmanlı Devleti'nin de küçükbaş hayvancılığının gelişmesinde önemli rol oynuyordu[969].

1910 yılına gelindiğinde, bazı kazalarda koyun sayımı yapılırken bu sayımların neticesinde, Kratova'da 290 [970] (bir süre sonra bu koyunlara 48 adet daha koyun daha eklendi)[971], Koçana'da 337 [972], Tirgovişte'de ise 13 koyunun doğduğu tespit edildi[973]. Bu durum küçükbaş hayvancılığın gelişmesi açısından önemliydi. 1911 yılına gelindiğinde Makedonya'nın koyun miktarı şu şekildeydi:

Tablo: 13 1911 Yılında Makedonya'nın Üç Vilayetindeki Koyun Miktarları[974]

Vilayetler	**Koyun Miktarı**
Selanik	2.743.643
Manastır	1.748.607
Kosova	1.663.797

Tablo incelendiğinde, en fazla koyun miktarının olduğu Selanik küçükbaş hayvancılığının da merkezi konumundadır. İkinci sırayı az bir farkla Manastır alırken son sırada 1.663.797 koyun sayısıyla Kosova yer almıştır. Balkan Savaşlarına gelindiğinde, küçükbaş hayvancılığın durumunu Troçki şu şekilde özetliyordu: " *Sürülerle hayvanları bulunan Arnavut köyleri, Sırp köylerinden çok daha iyi çok daha zengin. Bazı Arnavut köylerinde elli veya seksen at, binlerce koyun var. Bir Türk çiftliğinde 10.000 koyun var. Üsküp köylerinde Sırplar fazla hayvan beslemiyorlar, çünkü Arnavut eşkıyalar hayvanları çalıp götürüyorlar*" [975].

Birinci Dünya Savaşı'nda ise her köylünün, kendi serveti olarak görebileceğimiz yalnızca birkaç koyunu ve keçisi bulunmaktaydı. Bu gerilemenin

[969] Mustafa Öztürk, " Osmanlı Devletinde Hayvancılığın İktisadi Boyutu", **BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2019, s. 33.
[970] **BOA**, TFR.I. .KV.. , 219/21821: (1).
[971] **BOA**, TFR.I. .KV.. , 220/ 21939: (1).
[972] **BOA**, TFR.I. .KV.. , 220/ 21948: (1).
[973] **BOA**, TFR.I. .KV.. , 220/21956: (1).
[974] **Ziraat**, 1 Teşrinisani 1327/ 14 Kasım 1911.
[975] Harold Lake, **In Salonica with Our Army**, Andrew Melrose Ltd 3, London, 1917, s. 14.

nedeni savaş sırasında, Müttefik ordularının hayvanlara el koyması ve çiftlik hayvanlarının ithalatını durdurmasıydı[976].

1920'lerin başında Makedonya'da geniş ovaların varlığına rağmen kaliteli küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin olmadığı görülüyordu. Hayvancılık için en uygun yerler Sırp Makedonya'sında Arnavutluk sınırına doğru yer almaktaydı. Manastır ovasında koyunların sayısı çok fazlaydı. Ancak dayanıklı vücutlara sahip olan bu koyunların yünleri yetersiz ve kabaydı. Bölge genelinde farklı koyun türleri olduğu biliniyordu. Fakat bu koyunların yününün verimi ve kalitesi, hayvanların yaşam koşullarından dolayı düşüktü. Keçiler her yerde bulunurdu. Ormanlardaki ağaç dallarını ve bitki örtüsünü yemeleri dışında dışında bu hayvanların çevreye pek bir zararları yoktu. Eşekler ise paket taşımacılığında yaygın olarak kullanılmaktaydı[977].

1930'ların ortalarına doğru Ege Makedonya'sı hayvancılıkta ilerleme kaydederken Yunanistan genelindeki koyunların yüzde 22'si ve keçilerin yüzde 18'i Ege Makedonya'sında bulunuyordu[978]. 1933-1937 yılları arasında küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçilerin miktarları ve bu hayvanların Yunanistan hayvancılığına göre oranları aşağıda verilmiştir.

Tablo: 14 1933-1937 Yılları Arasında Ege Makedonya'sında Bulunan Koyun, Keçi Miktarları ve Yunan Hayvancılığına göre Oranları[979]

Hayvan Adları	**Miktarı.**	**Yunanistan Geneline göre Oranı**
Koyun	1.801.642	22.29
Keçi	969.883	18.48
Domuz	133.771	24.01

[976] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 25.
[977] Prothero, **a.g.e**. , s. 62.
[978] **Army Service Forces Manual**, Civil Affairs Handbook Greece Section: 7 Agriculture, 16 November 1943, s. 85.
[979] **Army Service Forces Manual**, Civil Affairs Handbook Greece Section: 7 Agriculture, 16 November 1943, s. 88.

Tabloya baktığımızda, Makedonya'da küçükbaş hayvancılıkta koyun miktarı diğer hayvanların sayılarına göre daha fazla olduğu görülmektedir. Koyunun ardından ikinci sırayı keçi almaktadır. Domuz miktarının ise diğer hayvan türlerine göre daha az olmasına rağmen, Yunanistan genelindeki domuz ihtiyacının yaklaşık olarak dörtte birinin bölgeden sağlanması bölge koşulları içerisinde domuz yetiştiriciliğinin büyük ölçüde geliştiğini göstermektedir.

Küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt miktarına baktığımızda, bölgedeki koyun ve keçilerin tamamından süt sağlanmadığı biliniyordu. Koyunların yalnızca 1.206.965, keçilerin ise 629.982 tanesi süt vermekteydi. Bu durum süt üretiminin ve sanayinin de gelişmesini de olumsuz etkiledi [980].

Makedonya'da domuz etinin tüketimine bakıldığında, bu hayvanın etinin tüketiminin özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında yaygınlaştığı görülüyordu. Ancak bölgede domuz yetiştiriciliği yapılmıyor, sadece yaban domuzları avlanıyordu. Savaş sırasında İngiliz askerleri avladıkları yaban domuzlarının etinden beslenme amacıyla yararlanıyorlardı[981].

1930'larda özellikle Ege Makedonya'sında domuz üretimi yaygınlaştı. 1933-1937 yılları arasında bölgede 133.771 adet domuz vardı. Bu Yunanistan'daki toplam domuz miktarının % 24.01'ine denk gelmekteydi[982]. At yetiştiriciliği ise diğer hayvan türlerine göre nispeten daha azdı[983]. 1933-1937 yılları arasında yalnızca Ege Makedonya'sında 91.201 at vardı[984].

Büyükbaş hayvancılık ise Makedonya'daki bir diğer hayvancılık faaliyetini oluşturuyordu. Ancak küçükbaş hayvancılık kadar gelişmemişti. Başta sığırlar olmak üzere büyükbaş hayvan türleri yine küçükbaş hayvanlarda olduğu gibi özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında, Müttefik orduların el koyması ve çiftlik hayvanlarının ithalatının durdurulması nedeniyle bölgedeki çiftçilere bir kazanç kapısı olmaktan çıkmıştı[985]. 1920'lerin başlarında meralarda çok fazla inek

---

[980] **Army Service Forces Manual**, Civil Affairs Handbook Greece Section: 7 Agriculture, 16 November 1943, s. 88.
[981] Goff, Fawcett, **a.g.e.** , ss. 116-117.
[982] **Army Service Forces Manual**, Civil Affairs Handbook Greece Section: 7 Agriculture, 16 November 1943, s. 88.
[983] Prothero, **a.g.e.** , ss. 62-63.
[984] **Army Service Forces Manual**, Civil Affairs Handbook Greece Section: 7 Agriculture, 16 November 1943, s. 88.
[985] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 25.

bulunmadığı için çiftçiler daha çok manda ve öküzün etinden yararlanırlardı[986]. Bölgedeki sığırlar çok küçük, ince ve zayıftı. Bu nedenle tarımda kullanılan ahşap pulluğu çekmek için güçlü bir hayvana ihtiyaç olduğundan bu görevi inekler üstlenmişlerdi. Ancak onlarında sütleri oldukça kalitesizdi.

Sığırlar Makedonya'nın güneyinde, develer ise Manastır Ovası'nda ve İştip yakınlarındaki Ovce Pole bölgesinde besleniyordu[987]. Bunlar içerisinde deve yetiştiriciliği, Osmanlı Hükümeti döneminde çok önemli yer edinmişti. 1912 yılına kadar da bu hayvancılık dalı varlığını sürdürdü. Demiryolu ağının yoğun olarak kullanılmadığı dönemlerde insanlar Selanik'e gitmek için develerden yararlanırlardı. Bu nedenle de taşımacılıktaki önemi de büyüktü[988] . Ayrıca sığır, öküz ve inekler de verimlerindeki yetersizlikten ve kalitesizlikten ötürü yük taşımacılığında kullanılırlardı[989].

1930'lardan itibaren Makedonya'nın Ege kısmı başta olmak üzere bölgenin büyük bir kısmında hayvancılık gelişmeye başlarken burada yer alan ovalardaki geniş alanlar nedeniyle, çok sayıda büyükbaş hayvan bulunmaktaydı. Yunanistan'daki toplam öküzlerin yaklaşık yüzde 46'sı, sığırların yüzde 45'i ve ineklerin % 55'i Makedonya'da bulunuyordu. İneklerin ve kullanılan hayvancılık yöntemlerinin kalitesizliği nedeniyle inek başına ortalama sadece 451 litre süt üretimi sağlanıyordu[990]. Bölgede 1933-1937 yılları arasında toplamda 225.736 öküz, 210.463 inek, 436.199 sığır ve 33.786 karasığır vardı[991].

Kümes hayvancılığı da her ne kadar ihmal edilmişse de bölgedeki çiftçilerin önemli hayvancılık faaliyetlerindendi. Tavukçuluk ise en faal olarak uygulanan kümes hayvancılığından biriydi. Osmanlı döneminde sonbahar yağmurları yağmağa başladığında, tavuklar vakitlerini kapalı kümeslerde geçirecekleri için çiftçiler, çiftliklerde bulunan kümesleri, hangarları ve tavuk avluları temiz tutmalıydı. Ancak çiftçilerin kış gelince kümeslerdeki tavuklarda tavuk biti ve hastalık bulunmaz şeklindeki düşünceler içerisine girmeleri tavukçuluğu olumsuz etkiledi.

---

[986] Goff, Fawcett, **a.g.e.** , ss. 116-117.
[987] Prothero, **a.g.e.** , ss. 62-63.
[988] Петар Намичев, Екатерина Намичева, "Народното Градителство Во Дојран И Дојранско Од 19 И Почетокот На 20 Век", **Патримониум.Мк**, Година 9, Број 14 / 2016, s. 309.
[989] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1930, s. 862.
[990] **Army Service Forces Manual**, Civil Affairs Handbook Greece Section: 7 Agriculture, 16 November 1943, ss. 84-85.
[991] **A.g.r.** , s. 88.

Bu nedenle Makedonya'da kümes hayvancılığı diğer hayvancılık türlerine göre geri planda kaldı[992].

1914 yılı başında Makedonya'da bilgisizlik yüzünden bu döneme kadar ihmal edilmiş olan en önemli hayvancılık faaliyetlerinden biri tavukçuluk oldu. Tavukçuluğun gelişmesi için hükümetlerin çaba harcamaları gerektiğini düşünen çiftçiler, ticaretinden ötürü geliri çok fazla olan kümes hayvancılığının, ilgilenilmesi durumunda önemli bir hayvancılık dalı haline geleceğine inanıyorlardı[993].

1920'lerin başlarında tavukçuluk ilerleme kaydederken Makedonya'da kırmızı etin üretilmesindeki sorunlardan ötürü tavuk eti tüketimi arttı. Tavuk yetiştiriciliğin yanı sıra da çiftliklerde ördek, kaz ve hindi yetiştiriciliği de yapılıyordu[994]. Ancak bu üretim Makedonya'ya ekonomik anlamda pek bir katkı sağlamayacaktı. Bu olumsuz gidişat, 1930'ların başlarına kadar devam etti. 1933 yılından 1937 yılına kadar geçen süreçte ise kümes hayvancılığı hızlı bir gelişme yaşadı. Ege Makedonya'sında toplamda 2.995.331 adet kümes hayvanının bulunması bu iddiayı kanıtlar nitelikteydi[995].

Kümes hayvancılığının yanı sıra etrafı göller, nehirler ve denizlerle çevrili olan Makedonya'da balıkçılıkta önemli bir geçim kaynağını oluşturuyordu. 20. yüzyıl başlarından itibaren bölgede ilkel yöntemlerle de olsa balıkçılık yapıldığı biliniyordu. 1904 yılında Charles Bradford, "*The Angeler's Secret*" adlı eserinde Makedonya'da balıkçıların kırmızı yünleri yaklaşık olarak 6 fit uzunluğunda olan bir kancaya bağlayarak hazırladıkları ilkel bir balıkçı ağı ile balık tutmaya çalıştıklarını anlatıyordu[996]. Bununla birlikte gölleri ve denizleri ile Makedonya adeta bir balık cennetiydi.

Ohrid ise balıkçılığın en yaygın olduğu yerleşim yerlerinden biriydi. Çünkü büyük bir gölün kıyısına kurulmuştu. Burada balıkçılık her ne kadar ilkel yöntemlerle yapılıyor olsa da Ohrid'in Makedonya'nın balık deposu olduğu

[992] **Ziraat**, 10 Teşrinievvel 1327/ 23 Ekim 1911.
[993] **Rumeli**, 19 Kânunusani 1329/ 1 Şubat 1914.
[994] Goff, Fawcett, **a.g.e.** , ss. 115-117.
[995] **Army Service Forces Manual**, Civil Affairs Handbook Greece Section: 7 Agriculture, 16 November 1943, s. 88.
[996] Charles Bradford, **The Angeler's Secret**, The Knicborker Press, Newyork, London, 1904, s. 193.

gerçeğini değiştirmiyordu[997]. Ohrid Gölü, yerleşim yerinin temel gıdalarından biri olan alabalığı sağlıyordu.

Beşik Gölü güney kıyısı boyunca yer alan Pazarkaya ise balıkçı teknelerinin % 80'ine sahipti. Vasilika nehrinin ağzındaki lagünler iyi balık verirdi. Deniz balıkçılığı sahil kıyılarındaki köylerde yapılıyordu[998].

8-10 mil arasında genişliğe sahip olan Doyran Gölü de Birinci Dünya Savaşı sırasında kıyıya demir atmış balıkçı tekneleriyle çevriliydi. Balıkçılar ağlarını kıyıdan çıkarırlar ve ardından ağları elleriyle sahile çekerlerdi. Bu sırada balıkların ağ içerisinde zıplamaları ilginç görüntülere neden olurdu[999]. Gölün çevresine inşa edilmiş olan küçük kulübelerde yaşayan çok sayıda aile yerleşim yerinde balıkçılığın gelişmesi için çok çaba harcıyordu. Ancak savaş balıkçılığı da etkiledi. Savaş sırasında yerleşim yeri harap olduğu için balıkçılık geri plana düştü. 1918 yılında yeniden kurulan yerleşim yerine balıkçılar geri dönünce balıkçılık Doyran'da yeniden canlanmaya başladı. Yerli halk düzenli olarak ağlarını ve teknelerini tamir ederek, canla başla çalıştı.

Ohrid ve Doyran gölleri balık açısından ne kadar zengin olursa olsun yaz aylarında balık miktarı azalınca balıkçılar balık tutmak için başka göllere giderlerdi. Bu nedenle Roto Gölü bu dönemlerde balıkçıların gözdesi olurdu. Bu gölün çevresinde yaşayan ailelerin de çoğunluğu balıkçılıkla uğraşırdı. Burada yılda yaklaşık olarak 500 ton balık avlanır, bunlar balık pazarında satılırdı. Yaklaşık olarak 300-400 aile balıkçıkla uğraşırken bu ailelerin her birinin kendine ait balıkçı tekneleri bulunuyordu. Her bir üyesi ağları yaymak, kurutmak ve örgü yapmak için uğraşırdı. Balıkçı tekneleri ise meşe ve kayın ağacından yapılırdı. Bu tekneler aracılığıyla tutulan balıkları, balıkçılar taze olarak salı günleri kurulan pazarda satarlardı[1000].

Bir liman kenti olan Selanik'te ise balıkçılık, her zaman ticari bir gelir unsuru olmuştu. Rıhtım açılmadan önce balıkçı tekneleri surların dışında bulunuyordu[1001].

---

[997] Henry Noel Brailsford, **Macedonia Its Races And Their Future**, Methuen & CO. 36 Essex Street W.C. , London, 1906, s. 76.
[998] Prothero, **a.g.e.** , s. 68.
[999] Osborn, **a.g.e.** , s. 128.
[1000] Намичев, Намичева, **a.g.m.** , ss. 308-309.
[1001] Ünlü, **a.g.e.** , s. 30.

Makedonya'da deniz balıkçılığının çok fazla yaygın olmadığı gerçeğiyle birlikte, 1930'lu yıllarda göl kıyılarında bulunan yerleşim yerlerinde balıkçılıkla uğraşan aileler arasında devam etti. Modern anlamda balıkçılığın ise 1930'ların sonlarında dahi gelişmediği kesin olarak biliniyordu[1002]. Bununla birlikte balıkçılığın gelişmesi için bir takım çalışmalar yapıldığı da inkâr edilemezdi.

Balıkçılığıyla ünlü olan Ostrovo Gölü'nde avlanan balıkların bir tanesi 3-4 okkadan fazlaydı. 1934 yılına gelince, göldeki balıklar ne olduğu tespit edilemeyen bir hastalıktan dolayı büyük ölçüde telef olunca, bu gölden geçimini sağlayan balıkçılar işsiz kaldı. Bunun üzerine Yunan İktisat Nezareti'ne durumu bildirdiler. Nezaret durumu hemen incelemeye aldı. Araştırmanın neticesinde Ostrovo Gölü'nde yeniden balıkçılığı yaygınlaştırmaktan başka bir çözümün olmadığı kanaatine vardı. Bunun için de Selanik Körfezi'ndeki Vardar Nehri'nin döküldüğü yerden tutulacak balıkların Ostrovo Gölü'ne bırakılması yoluyla göldeki balık sayısının arttırılması planlandı. Ancak göl Selanik'ten yaklaşık olarak 1 saat uzaklıktaydı. Denizden alınan balıkların 1 saat canlı kalmaları mümkün görülmediğinden bu taşıma işi için uçaklar kullanıldı. Uçağın adı geçen göl kıyısına rahatlıkla iniş yapabilmesi için göl kıyısında yer hazırlandı. Uçak yaklaşık bir hafta kadar her gün göle balık taşıdı[1003].

19. yüzyıl sonlarından itibaren 1938'e geçen süreçte balıkçılık her ne kadar ilkel yöntemlerle de yapılmış olsa Makedonya'daki belli bir kesimin ekmek kapısını, Makedonya'nın ise önemli bir hayvancılık dalını oluşturmuştu. Bununla birlikte ipekböcekçiliği de en az balıkçılık kadar bölgede önemli yer edinerek etkili bir ekonomi dalı oldu.

Koza olarak da anılan ipek, bir tür böcek tohumlarını, dut ağaçlarının yapraklarının çıktığı zamanda taze dut yapraklarının toplanarak bir kabın içerisine koyulması ve içerisine kozalarında karıştırılması yoluyla yetiştirilen bir üründü. Dut yapraklarıyla bir arada bulunan koza konulduğu kap içerisinde sıcak bir odaya alınarak kapatılır ve burada her gün renk değiştirirdi. Bir süre sonra da kapta bir nevi böcek büyürdü. Akabinde de bu kozalar örümcek yuvasına benzer bir şey meydana getirirlerdi. İşte ipek adı verilen ürün buydu[1004]. Bu hayvancılık türünün 18.

[1002] Намичев, Намичева, **a.g.m.** , s. 310.
[1003] **Akşam**, 21 Şubat 1934.
[1004] **Ayine**, 28 Mart 1292/ 9 Nisan 1876.

yüzyıldan itibaren Makedonya'da var olduğu biliniyordu[1005] . 19. yüzyıl ortalarından itibariyle de Makedonya'da önemli bir yer edindi.

Yine yüzyıl ortasında Selanik'te 45 ton, Serez'de de yaklaşık olarak 25-26 ton civarlarında ipek üretiliyordu[1006].

Özellikle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Gevgeli, Strumitsa, Doyran, Radoviş ve Kavadar gibi yerleşim yerlerinde ipek böcekçiliği yaygınlaştı[1007]. 1905 yılına gelindiğinde, Selanik'te bu yerleşim yerlerine eklendi. Burada bilinen birkaç çeşit koza bulunuyordu. Bunların ikisi Lombardiya kozası (orta uzunlukta, ince taneli, sert kabuk, normal sarı renk) ve Piemonte kozasıydı (oldukça büyük, uzun şekil, hafif saten kabuk, sıradan sarı renk). Bunlara aynı yıl ithal edilen Bağdat kozası da eklendi. Bu koza türü her ne kadar kaliteli olsa da Selanik'te verimli olmadı[1008]. 1909 yılında yalnızca Gevgeli'de 1.200.000 kg kozanın satılıyor olması, hayvancılığın bu dalının Makedonya'da ne kadar da geliştiğini kanıtlar nitelikteydi[1009]. 1910 yılında ise yerli ipek kozası üretilmişse de bölgedeki karmaşalardan dolayı üretime geçilemedi ve Osmanlı son dönemlerinde ipek böcekçiliği gerilemeye başladı[1010].

Balkan Savaşları ve akabinde patlak veren Birinci Dünya Savaşları ise Makedonya'da ürünün satışını engellerken ipek böcekçiliğinin merkezlerini, Vodina, Demirhisar, Kılkış, Selanik, Langaza, Serez, Kesriye gibi yerleşim yerleri oluşturdu. Bu durum ipek böcekçiliği için özellikle Ege Makedonya'sının gelecek vaat ettiği düşüncesini oluşturuyordu[1011]. Ancak beklenen olmayacağı gibi Birinci Dünya Savaşı sırasında ipek böcekçiliğinin yaygın olduğu yerleşim yerlerinde yaşanan savaşlar nedeniyle dut ağaçları yok edilince ipek böcekçiliği büyük yara aldı. Üretim bölgenin ihtiyacını karşılayamadığı gibi yerli üretimden yeterince yararlanılamadı[1012].

[1005] **Birlik**, 12 Mart 1957.
[1006] Hüsnü Yücekaya, "Amasya İpekçiliği Üzerine (1750-1900)", **Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 13, Kış 2013, s. 277.
[1007] **Birlik**, 12 Mart 1957.
[1008] **Le Marche des Soieries aux Etats Unis**,16 Janvier 1920/ 16 Ocak 1920.
[1009] **Birlik**, 12 Mart 1957.
[1010] **Le Marche des Soieries aux Etats Unis**,16 Janvier 1920/ 16 Ocak 1920.
[1011] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, No.7 c, December 9, 1915, ss. 16-17.
[1012] **Birlik**, 12 Mart 1957.

Savaş sonunda Yunan Hükümeti Ege Makedonya'sında Bursa ipek böcekçiliğini yaymak için çalışmalara başlayınca[1013], hükümetin çabası kısa sürede meyvelerini verdi. 1923 ve 1924 yıllarında bölgedeki koza üretiminin artması bunun göstergesiydi.

Bu yıllara ilişkin koza miktarları şu şekildeydi:

Tablo 15: 1923 ve 1924 Yıllarında Ege Makedonya'sındaki Koza Üretim Miktarı[1014].

Yıl	**Üretim Miktarı**
1923	650.000
1924	940.000

Tabloya baktığımızda, 1 yıl gibi bir süre içerisinde koza miktarının 290.000 artmış olması bölgede Yunan Hükümeti'nin çabalarının başarılı sonuç verdiğini gösteriyordu. Bu olumlu gidişat ileriki yıllarda da devam etti ve ipek böcekçiliği Makedonya'nın en önemli hayvancılık faaliyetlerinden biri haline geldi.

Genel olarak bakıldığında; Makedonya'da ziraatın her ne kadar farklı dallarını görsek de özellikle Osmanlı Devleti sonrasında bölgede yaşanan çalkantılar ve bölgenin üçe ayrılması sosyal yapısını etkilediği gibi ekonomik yapısına da zarar verdi. Ziraatı siyasi yapı dışında başka faktörlerde olumsuz yönde etkiledi.

3.1.2. Ziraatı Etkileyen Faktörler

Makedonya'da 19. yüzyıl sonlarından 1930'lara kadar geçen sürede ziraatı olumsuz etkileyen pek çok faktör vardı. Bunlardan ilki kuşkusuz savaşlardı. Üç büyük savaşın yaşandığı bölgede ziraatta ağır yaralar almışsa da savaşların yanı sıra hastalıklarda özellikle Osmanlı döneminde insanlar üzerinde olduğu kadar hayvanlar ve hayvancılık üzerinde de etkili oldu.

İpek böcekçiliğini etkileyen Karataban ve Baygınlık hastalıkları bu hastalıkların ikisiydi. 19. yüzyıl sonlarına doğru Selanik başta olmak üzere Makedonya'da birçok yerde bu hastalıklar görülünce, ipek böcekçiliği ağır hasar

[1013] **Le Marche des Soieries aux Etats Unis**, Septembre 1918/Eylül 1918.
[1014] **Le Marche des Soieries aux Etats Unis**, 1 Auot 1925/ 1 Ağustos 1925.

aldı. Koza ve ipekli kumaş üretimi bölgede büyük ölçüde azaldı[1015]. 1904 yılında da Vardar taraflarında Rıfat Beyin sahip olduğu Balatı Çiftliği'nde hayvan hastalığının görüldüğü ve hayvanların telef olduğu haberi duyulunca, vilayet Baytar Müfettişi Abdulrahim Efendi hemen olay yerine hareket etti. Hayvanlar üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda karasığırlarda zatülcenb (akciğer zarı iltihabı) ve afoni hastalığı olduğunu ve 23 hayvanın telef olduğunu tespit etti. Hastalıkların tespitinin ardından çiftliğin etrafına kordon çekilirken çiftlik hayvan ihracatından men edildi. Hasta hayvanların ise karantinaya alınarak tedavi altına alınması kararlaştırıldı[1016]. Bir başka hastalık ise 1911 yılı mart ayında baş gösterecek olan çiçek hastalığıydı. Karaferye'nin bazı köylerinde çiçek hastalığı görülünce tedbir amaçlı hastalığın hayvanlar arasında yayılmasını önlemek için baytar yardımcısı Ali Rıza Efendi Karaferye'ye gönderildi[1017].

Hastalıkların yanı sıra çekirge sorunu da uzun bir süre ziraatın bir dalı olan tarımı etkiledi. Eylül 1849'da Şeyh Ömer, Şeyh Hacı Ebubekir, Şeyh Hacı Abdullah Selanik ve Manastır'da yayılan çekirgelerin yok edilmesi için bölgeye gittiler[1018]. Yine 1902 ve 1907 yıllarında Selanik'te, 1887, 1894, 1902 ve 1907 yıllarında Manastır'da, 1889 ve 1902 yıllarında Üsküp'te çekirge istilalarının olduğu görülüyordu[1019]. 1908 yılında Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetlerinde görülen çekirge istilası ise az miktarda olduğundan çekirgelerin yayılmaması ve tamamen yok edilmesi için vilayetlerdeki zirai yetkililer önlem amaçlı harekete geçtiler[1020]. Bunların yanı sıra 1911 yılında yaşanan çekirge istilası dikkate değerdi. Çünkü önceki yıllarda yalnızca istilanın olduğu yıl tarımda zarara yol açarken bu kez Selanik'te yetiştirilen ürünleri telef ederek yalnızca 1911 yılı ürünlerine zarar vermeyecek, gelecek birkaç yılın da tarımını etkiledi[1021].

[1015] Sacit Uğuz,"Karataban (Pebrine) Ve Baygınlık (Flacherie) Salgınlarının Osmanlı İpek Böcekçiliğine Etkileri", **BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 2021, s. 37.

[1016] **Asır**, 8 Mart 1320/ 21 Mart 1904.

[1017] **Ziraat, 1 Mart 1327/ 14 Mart 1911.**

[1018] Alparslan Demir, " Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu", **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 67, 2014, s. 39.

[1019] Demir, **a.g.m.** , s. 40.

[1020] Gündüz Ökçün," Memalik-i Osmaniye'nin Zirai Programı", **Prof. Dr. Reşat Aktan'a Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982, s. 41.

[1021] **Ziraat**, 10 Teşrinievvel 1327/ 23 Ekim 1911.

Aşırı yağmurlar nedeniyle meydana gelen sel felaketleri ise Makedonya'da ziraatı etkileyen en önemli faktörlerdendi. 20. yüzyıl başı itibariyle bölgede çok sayıda sel felaketi olurken bu felaketlerin neticesinde ziraat ağır hasar aldı. Bunlara detaylı olarak bakacak olursak; bunlardan bazılarının Osmanlı döneminde meydana geldiği görülmektedir. Tespit edebildiğimiz ilk sel felaketi, Ekim 1900 tarihinde meydana gelen sel felaketiydi. Selanik'te aşırı yağan yağmurlar nedeniyle sel meydana gelirken tarlada bulunan binlerce ürün ağır hasar aldı[1022]. Bu olayın ardından birkaç ay sonra bu kez Kosova'da bir sel felaketi meydana geldi. Kosova'daki sel felaketi vilayette çeşitli zararlara yol açarken bu zararlardan biri de tarım ürünleriydi[1023]. Eylül 1910'da yine aynı vilayette şiddetli yağan yağmurların neticesinde tahıllar hasar gördü ve çiftçiler çoğu yerde tohum dahi alamaz hale gelmişti. Bununla birlikte kimi yerlerde bulunan tohumlar kötü ve güçsüz bir hale geldiğinden dolayı ertesi yıl vilayetteki çiftçilerin tohumsuz kalma tehlikesi ortaya çıktı[1024].

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında ise Makedonya'nın batısı ve doğusu seller nedeniyle ağır hasarlar aldı ve tarladaki ürünler yine zarar gördü[1025]. 1920'ler doğal afetler açısından daha sakin geçse de 1928 yılında bölgede şiddetli sel felaketlerinin olduğu biliniyordu[1026]. 1929'da yaşanan seller çiftliklerin yarısına zarar verirken, 300 baş sığır ve 1500 koyun telef oldu[1027].

1930'lu yıllarda ise Makedonya'da çoğu kez sel felaketleri yaşandı. Mayıs 1930 tarihinde olan sel felaketi bunlardan biriydi. Makedonya'daki şiddetli yağışların neticesinde bölgenin çoğu yeri sular altında kalırken önemli bir sel felaketi yaşandı. Sular birçok tarlada mahsullere zarar verdi ve bazı yerlerde mahsullerin tamamı yok oldu[1028].

1931 yılı ocak ve şubat aylarında ise Doğu Makedonya'da meydana gelen şiddetli yağışların neticesinde, 70.000 dönümden fazla arazi sular altında kaldı.

[1022] **Tercüman-ı Hakikat**, 8 Cemazielahir 1318/ 3 Ekim 1900.
[1023] **İkdam**,17 Şaban 1318/ 10 Aralık 1900.
[1024] **BOA**, DH. MUİ, 129/32: (1).
[1025] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 1, January, February and March 1920, s. 1031.
[1026] **La Vanguardia**, 31 Marzo 1928/ 31 Mart 1928.
[1027] **La Vanguardia**, 23 Febrero 1929/ 23 Şubat 1929.
[1028] **La Vanguardia**, 24 Mayo 1930/ 24 Mayıs 1930.

Tahıllar, meyve ağaçları ve hayvanlar zarar gördü[1029]. Bu sel felaketinin ardından 1934 yılına kadar sel felaketlerine rastlanılmadığı gibi 1934'te Makedonya'nın genelinde meydana gelen sel felaketlerinde Vardar Ovası'ndaki nehirler taşarken ova ve 36 köy büyük ölçüde sular altında kaldı. Bu nedenle bu köylerde kıtlık baş gösterdi. Yetkililer hemen harekete geçerken köylülere yiyecek yetiştirmek ve zor durumda kalanları kurtarmak için Selanik'ten kayıklar gönderildi. Sel nedeniyle birçok hayvan telef oldu, tarım alanları ağır hasar aldı ve tarladaki birçok ürün bozuldu[1030]. Eylül 1935'te Kavala'da yağan şiddetli yağmurlar nedeniyle çabuk olgunlaşan tütünler kalitesini yitirince tütün üretimi ağır hasar aldı[1031]. Aralık ayına gelindiğinde, Makedonya'da sellerden kaynaklanan maddi hasarın iki yüz milyon dirhem olduğu tahmin ediliyordu[1032]. Ziraata elverişli hale gelmesi için kurutulan bölgeler tehlike arz ediyordu[1033]. Bununla birlikte bölgede 30 bin koyun sele kapılıp, telef oldu[1034]. 1936 yılında bu sel felaketlerine Ege Makedonya'sındaki sel felaketi eklendi ve bölgede taşan nehirler tarımda yeni bir hasara yol açtı[1035].

Makedonya'da soğuk hava şartları ve kar yağışları da en az sel felaketlerinin ziraata verdiği zararlar kadar bölge ziraatında hasara yol açtı. Bunların ilki 1929 kışında yaşandı. 1929 yılı kış ayı başlarında hüküm süren kötü hava şartları tarımı etkilediği gibi kıtlığa da neden oldu[1036]. 1932 kışının da yine zor şartlarda geçmesinden dolayı, Makedonya'da tütün ürünü büyük ölçüde zarara uğradı. Buna bir de ilkbahar ayında meydana gelen soğuk hava dalgası da eklenince çiftçiler tütünden tamamen ümidini kesti[1037]. 1936 kışı da yine beklenmedik derecede soğuk ve kar yağışlı geçince, bölgedeki tarım ürünleri oldukça hasar gördü[1038]. Bununla birlikte yaklaşık yirmi balıkçı teknesi de alabora oldu[1039].

[1029] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1931, s. 201.
[1030] **Akşam**, 8 Kânunusani/ Ocak 1934.
[1031] **Akşam**, 22 Eylül 1935.
[1032] **La Vanguardia**,12 Diciembre 1935/ 12 Aralık 1935.
[1033] **Akşam**, 12 Kânunuevvel/Aralık 1935.
[1034] **La Vanguardia**,12 Diciembre 1935/ 12 Aralık 1935.
[1035] **Akşam**, 7 Şubat 1936.
[1036] **Milliyet**, 26 Kânunuevvel/ Aralık 1929.
[1037] **Milliyet**, 24 Nisan 1932.
[1038] **Akşam**, 16 Şubat 1936.
[1039] **La Vanguardia**,16 Febrero 1936/ 16 Şubat 1936.

Ziraatı etkileyen faktörlere çok nadir de olsa depremler ve yangınlar da eklenebilirdi. Kavala'da Mart 1930'da çıkan, depolarda bulunan önemli miktarda tahılı ve tütünü küle döndüren yangın[1040] ve Mart 1931 tarihinde çok sayıda hayvanın telef olmasıyla sonuçlanan deprem bunlara örnek gösterilebilirdi [1041].

20. yüzyılın başından itibaren yaşanan bu felaketler Makedonya'da ziraatı olumsuz yönde etkilerken bu olumsuzlukları gidermek adına Osmanlı Hükümeti ve sonrasında bölgede hak sahibi olan diğer hükümetler bir takım önlemler ve reform politikaları ile ziraatı geliştirmek adına çaba gösterdiler.

3.1.4. Ziraatın Gelişmesi için Alınan Önlemler

Yukarıda bahsettiğimiz üzere birtakım faktörlerden ötürü 20. yüzyıldan itibaren Osmanlı döneminde ve sonrasında Makedonya'da ziraat gerileme yaşarken bu gerilemeyi durdurmak ve ziraatın daha ileri seviyelere gelmesini sağlamak adına hükümetler bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunları detaylı olarak incelediğimizde karşımıza farklı bilgiler çıkmaktadır.

Makedonya'da 20. yüzyıl başında köylüler ziraat yapmadıkları arazileri kendi hayvanlarını otlatmaları için kâhyalara kiralıyorlardı. Bu kiralama işinden çiftçiler oldukça iyi miktarda gelir elde ediyorlardı. Selanik'teki yetkililer de Selanik'e bağlı köylerde ziraatın gelişmesi için köylülerin elde ettikleri bu kira gelirinin %10'nundan çiftçilere yeni ziraat aletleri kararı aldılar. Alınan kararın ardından aletler çiftçiye dağıtılırken akabinde Selanik Ziraat Müfettişi, dağıtılan bu aletlerin kullanım şeklini çiftçilere anlatması için Ziraat mektebinden mezun olmuş bir ziraatçıyı köylere gönderdi. Çiftçiler yeni aletlerden dolayı mahsülden iyi verim alınca Selanik Vilayet Meclisi aletlerin ertesi yıl Selanik merkezinde ve Gökbeli Kazası'nda da kullanılması kararını aldı[1042]. Selanik'teki tarımın modernleşmesine yönelik bu faaliyetle birlikte Kosova Vilayeti'nde de ziraatın gelişmesi için bir takım önlemler alındı.

1903 yılında, Rumeli Müfettişliği, Orman ve Maadin Zirai Nezareti'ne gönderdiği telgrafla, Kosova Vilayeti'nde ziraatın gelişmesi için vilayete Selanik Ziraat Mektebi'nden 20.000 tane dut fidanı, Drama Sancağı'ndan ise 200 kıyye

[1040] **La Vanguardia**, 6 Marzo 1930/ 6 Mart 1930.
[1041] **Milliyet**, 10 Mart 1931.
[1042] **İkdam**, 26 Recep 1318/ 19 Kasım 1900.

pamuk tohumu, 100 kıyye anason ve 100 kıyye susam gönderilmesini talep etti. Akabinde müfettişliğin bu talebi nezaret tarafından onaylandı[1043].

1904 yılında ise Selanik Vilayeti sınırları içerisinde Karasu Nehri'nin Kuruköprü mevkiinden Karaazmak Nehri'ne kadar olan arazinin sulanması için kanallar açılması hususunda gereken imtiyazın niteliği Nafia Nezaretince incelenince, imtiyazın Selanik'ten Hıfzı Bey Efendi'ye verilmesi kararlaştırıldı. Bu girişimin ziraata muazzam bir katkı sağlayacağı aşikârdı[1044].

Aynı zamanda tam tarihi netleştirilememekle birlikte 1907-1908 yılları arasında Selanik, Serez, Vodina ve Ohri'de birer tane zirai alet depoları yapıldı[1045]. Bu depoların yanı sıra sonraki yıllarda, Manastır, Kosova Vilayetlerinde, Strumitsa, Piriştine, İpek Kazalarında da yeni zirai alet depolarının açıldığı bilgisi 29 Nisan 1911 tarihli meclis görüşmelerinden anlaşılmaktadır[1046].

1907-1908 yıllarında Makedonya'da ziraatın gelişmesi için yapılan diğer faaliyetlere baktığımızda; bunların ilki Serez Numune Çiftliği'nin Amele Mektebi'ne teslim edilmesiydi. Ancak bu mektebin açılışı ertesi yıl yapıldı[1047]. Aynı zamanda Ayşe Menteş Gürler'in, Ali Yiğit'in ve Şule Sanal'ın çalışmalarında bahsettiği üzere 1907 yılında kurulan Islah-ı Hayvânat ve Umûru Baytâriye Şubesi tarafından, 1907 yılında Selanik'te haranın, Manastır ve Kosova'da aygır depolarının yapılması için faaliyetlerde bulunulduğu biliniyordu[1048]. 29 Nisan 1911 tarihinde mecliste yapılan görüşmelerde mebusların Osmanlı Devleti'nde aygır depolarının nerede olduğu ve kaç tane aygır deposunun bulunduğu sorusunu sorması üzerine Orman ve Ziraat ve Maadin Nazırı Mavrokordato, Osmanlı genelinde 11 adet aygır deposunun bulunduğunu ve bunların üçünün Selanik, Manastır ve Kosova'da bulunduğunu belirtti[1049]. Bununla birlikte 13 Aralık 1910 tarihli Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası'nda "*Aygır Depoları*" adlı bir yazıda belirtildiği üzere bu aygır depolarına ilişkin yapılan çalışmalar 13 Aralık 1910 tarihi itibariyle çoktan

[1043] **BOA**, BEO, 1982/ 148638: (1); **BOA**, BEO, 1982/ 148638: (3).
[1044] **Asır**, 11 Mart 1320/ 24 Mart 1904.
[1045] Ökçün, **a.g.m.** , s. 39.
[1046] **MMZC**, C. 6, D. 1, İç. , 16 Nisan 1327, s. 7.
[1047] Ökçün, **a.g.m.** , s. 37.
[1048] Ayşe Menteş Gürler, Ali Yiğit, Şule Sanal, "Research On The Report Of Professor Rostafinski As A Sample Of Scientific Cooperation İn Animal Breeding in The First Years Of The Republic Of Turkey", **Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 3, 2017, s. 492.
[1049] **MMZC**, C. 6, D.1, İç. , 16 Nisan 1327, s. 9.

bitirilmişti ve depolar bir yıldır da hizmet veriyordu[1050]. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, 1909 yılında aygır depolarının yapımı tamamlanmıştı. 1911 yılında depolar halen faaliyetlerine devam ediyordu. Yine Selanik Harası'nın da Ocak 1912 tarihinde halen açık olduğunu ise bir arşiv belgesinden anlamaktayız. 1912 yılında Sırp Hükümeti'nin Selanik Harası'ndan satın almak istediği üç damızlık kısrağın Sırbistan'a gönderilmesi için Dâhiliye Nezareti'nden izin alan Selanikli yetkililerin talebine nezaret olumlu yanıt vererek, kısrakların bu ülkeye gönderilmesini onayladı. Dâhiliye Nezareti'nin verdiği bu karar Selanik Harası'nın 1912 yılı başındaki varlığına ilişkin bilgiyi doğrular nitelikteydi[1051].

1909 yılında aygır depolarının açılması dışında ziraatın gelişmesi ve ziraattaki olumsuzlukları gidermek için farklı çalışmalar daha yapıldı. Bunlardan biri şubat ayında Üsküp ve İpek Kazalarında kuraklık nedeniyle tarım ürünlerinin yetişmemesi ve kazalarda açlık baş göstermesi meselesiydi. Bu kazalardan İpek Kazası'nda köylülerin kuraklıktan dolayı ürün yetiştiremedikleri ve bu nedenle açlıktan ölme derecesine geldikleri biliniyordu. Bu durum üzerine Kosova Vilayeti, Dâhiliye Nezareti'nden köylülerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için hazineden İpek Kazası'na üç bin, Üsküp Kazası'nda devam eden kuraklık için kazaya altı bin lira, Kosova Vilayeti Maliye Komisyonu tarafından gerekli işlerin halledilmesi için üç bin beş yüz liranın gönderilmesini talep etti[1052]. Akabinde İpek Mebusu, Ahmet Hamdi Bey, özellikle Zigoşte halkının bu kuraklıktan çok etkilenmesinden ötürü, Zigoştelilere Ziraat Bankası tarafından borç verilmesi için yerel yönetime emir verilmemesi meselesini meclis gündemine taşıdı.

Mebus, 1909 yılında tohumluk zahire dahi edinemeyen halkın tohumluk elde etmelerine vesile olmalarını sağlayacak 20.000 kuruşun Kosova Vilayeti Ziraat Bankası tarafından Zigoştelilere verilmediği bilgisine ulaştığını, bu meselenin Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesini ve meselenin çözüme kavuşturulmasını rica ediyordu. Ancak mebusun talebi reddedildi[1053]. Bu durum Zigoşte başta olmak üzere Kosova ziraatı için olumsuz bir gelişme oldu.

[1050] **Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası**, 30 Teşrinisani 1326/ 13 Aralık 1910.
[1051] **BOA,** BEO, 3979/298414: (1); **BOA,** BEO, 3979/298414: (3).
[1052] **BOA**, MV.124/80: (3).
[1053] **MMZC**, C. 3, D. 1, İç. 36,16 Şubat 1324.

Daha öncede belirttiğimiz üzere, Eylül 1910'da yaşanan aşırı yağmurlar ziraata zarar vermişti. Olayın ardından Dâhiliye Nezareti, çiftçilerin ürünlerinin azalmasını önlemek için çiftçilere satılmak üzere Anadolu'dan getirilecek olan 1 milyon kıyye tohumu Kosova Vilayeti'nin derhal sağlaması gerektiğini vilayete bildirdi[1054].

Ziraatta en önemli sorunlardan biri de hayvan hırsızlıkları meselesiydi. 1912'de hırsızlıklar ciddi bir boyuta ulaşmış olacaktır ki Kosova Vilayeti, Piriştine, Prizrin, İpek, Yenice, Taşlıca Sancaklarındaki hayvan hırsızlıklarına karşı tedbir almak zorunda kaldı. Hazırladıkları tedbirleri uygulamaya koymak için ise Dâhiliye Nezareti'ne durumu bildiren vilayete kısa sürede geri dönüş yapan nezaret, hırsızlıkların önlenmesi için gerekenin yapılması gerektiğini bildirdi[1055].

Osmanlı döneminde ziraata yönelik faaliyetler bu yönde gelişim gösterirken Balkan Savaşları ziraata ağır hasarlar verdi. Refah içinde olan bir bölgeyi yoksullaştıran savaşlar her alanda olduğu gibi ziraatı da çiftçilerin ve hükümetlerin satın alma gücünü de etkiledi. Bu nedenle de Makedonya'da bu durumdan kurtulana kadar ilkel yöntemlerle tarım yapılmaya devam edildi ve yalnızca ucuz tarım aletleri ve makineleri satın alındı. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen ABD bölgede bu pazarın kurulması için çalışmalarına başladı[1056].

1914'te ise yalnızca Yunan Ekonomi Bakanlığı Ege Makedonya'sında yer alan Selanik Numune Çiftliği'ni iyileştirmek için 16.000 dolardan fazla ödenek ayırdı. Bu durum bakanlığın çiftliği adeta bir tarımsal faaliyet alanı olarak belirlediğini gösteriyordu[1057]. Bununla birlikte savaşın ortalarında ABD'li firmalar Struma'da modern tarımı başlatma girişiminde bulunmuşsa da bu girişimi Makedonya geneline yaymak mümkün görünmüyordu[1058]. 1918 yılında da Yunan Hükümeti, tarımı ve hayvancılığı teşvik etmek için Osmanlı Hükümeti döneminde kurulan Selanik Numune Çiftliği'ni destekleme faaliyetlerine devam etti. Bunun

[1054] **BOA**, DH. MUİ, 129/32: (1).
[1055] **BOA**, BEO, 4014/301027: (2).
[1056] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 4, October, November and December 1914, s. 209.
[1057] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1915, s. 330.
[1058] Goff, Fawcett, **a.g.e.** , s. 91.

üzerine Ege Makedonya'sında kullanılmak üzere Amerikan şirketlerinden 700.000 $ değerinde modern tarım makineleri satın aldı[1059].

Savaş sona erdiğinde, Makedonya'da tarıma elverişli olabileceği düşünülen bataklık arazilerinin kurutularak tarıma kazandırılması için çalışmalara başlandı[1060]. 1919'da Yunan Hükümeti'nin Makedonya için satın aldığı modern tarım makinelerinin toplam değeri 1.000.000 $'ı buldu. Hükümet, çeşitli tarım okullarındaki öğrencilere bu makinelerin kullanımı konusunda eğitim vermek için ABD'den gelen küçük bir uzman teknisyen kadrosu oluşturdu. Bununla birlikte Müttefikler bu makinelerin kullanımı için gerekli olan yem ve tohum ihtiyacını karşılamak adına harekete geçti. Benzinin pahalı olması bu makinelerin kullanımını zorlaştırsa da kısa süre içerisinde yeni makinelerin kullanılmasına başlanarak, tarımdan iyi bir verim alındı[1061]. Buna rağmen, modern makineleri, kullanabilecek vasıflı işgücü kıtlığı nedeniyle 1920 yılında boşta kaldı. Bu nedenle de kısa zamanda bu sorunun çözüme kavuşturulması, ziraatın gelişmesi noktasında önem arz ediyordu[1062].

1920'li yılların ortalarından 1927 yılına kadar geçen süreçte de hükümetler, uygun fiyatlı ürünler çıkarabilmek için birtakım önlemler alma yoluna giderken daha fazla tarım arazisinin ekiminin sağlanması için harekete geçtiler. 1927 yılında arazi miktarı önceki yıllara göre çok fazla olduysa da 1928 yılı bir önceki yılı nerdeyse üçte bir oranında geçti. Ayrıca bununla da kalmayıp, çiftçiye kredi desteği sağlandı ve başlıca tarım yerlerinde tarım kooperatifleri oluşturuldu[1063]. Ayrıca yabancı tohum denemeleri de uygulandı. 1928 yılında "Canberra" adındaki buğdayın Ege Makedonya'sı koşullarına uygunluğuna ilişkin yapılan denemeler başarılı olunca hükümet, bu tohumdan 400 ton daha sipariş etme kararı aldı[1064].

[1059] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, No: 7 b, October 2, 1918, s. 3.
[1060] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1919, s. 1583.
[1061] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 24.
[1062] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 1, January, February and March 1920, s. 1324.
[1063] Supplement to Commerce Reports, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1930, s. 862.
[1064] **Queensland Times**, 16 April 1928/ 16 Nisan 1928.

Avustralya'ya özgü olan bu buğday çeşidi Anadolu'dan gelen çok sayıda Rum'un Makedonya'da geçinebilmesi için ekmek kapısı oldu[1065].

1930 yılı sonlarında Makedonya'da Vardar ve Struma Vadilerinin çizimi ve geri kazanımı, ayrıca yeni ürünlerin üretimi ile ilgili olarak önemli çalışmalar yürütüldü. Özellikle tütünün geliştirilmesiyle ilgilenen resmi bir kuruluşun olmaması, yalnıza Ege Makedonya'sında bir tütün ofisinin bulunması, tütün üretiminde ve satımında bölgenin dış pazarlarla iletişim sağlamasına engel oluyordu[1066]. 1931 yılında başlatılan Vardar boyunca yer alan üç bataklık gölünün ıslah edilmesine ilişkin yürütülen proje de Makedonya tarımının gelecek on yılı için önemliydi[1067]. Bu yılın son aylarında Makedonya'da modern yöntemlerle buğday ekiminin yapılmasına karar verilince de bir pilot bölgede uygulanacak olan bu yeni yöntemin sonuçları tatmin edici olursa Makedonya'daki tüm tarım bölgelerinde uygulanmaya başlandı[1068].

1932 yılında Vardar Makedonya'sındaki afyon üretiminin ve ticaretinin arttırılması için Yugoslav Hükümeti harekete geçti. Hükümetin hedefi yeni kurulmuş ve modernleşme politikası uygulayan Türkiye Cumhuriyeti oldu. Yugoslav Hükümeti'nin Türk Hükümeti ile yaptığı görüşmelerin neticesinde 14 Nisan 1932 tarihinde Ankara'da Türk-Yugoslav Afyon İhracatı Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre İstanbul merkezli bir Türk Yugoslav Merkez Afyon Bürosu kurulacak ve bu büro iki tarafın ürünlerini satma yükümlülüğüne sahip olacaktı. Bu anlaşma Makedonya'nın Vardar kısmındaki afyon üreticilerinin ürettiği afyonun fiyatının değerlenmesini sağladı. Bununla da kalmayarak, Türk afyon yetiştiriciliğine olumlu etki yapınca anlaşma süresi Belgrad'da taraflar arasında yapılan ikili görüşmelerin neticesinde 17 Aralık 1934 tarihine kadar uzatıldı[1069]. Bu anlaşma sonrasında dünya afyon üretiminde önemli rol oynayan İran Hükümeti de ikili görüşmelere dâhil olmak için girişimde bulunduysa da Kasım 1935'de bu girişim başarısız oldu.

[1065] **Australasian**, 9 June 1928/ 9 Haziran 1928.
[1066] **Argus**, 16 August 1930/ 16 Ağustos 1930.
[1067] **Cairns Post**, 4 April 1931/ 4 Nisan 1931; **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1931, s. 764.
[1068] **La Vanguardia**, 29 Noviembre 1931// 29 Kasım 1931.
[1069] Вера Гошева, "Обид За Склучување На Договор За Извоз На Опиум Помеѓу Турција, Југославија И Персија (1935), Историја**",** Год. Lііі, Бр. 1 Здружение На Историчарите На Република Македонија, **Journal Of History,** No 1**,** Association of The Historians of The Republic of Macedonia, Skopje, 2018, s. 126.

Bu durum özellikle Makedonya'nın Vardar bölgesindeki afyon üreticileri için olumsuz sonuçlara yol açtı. Üç ülke arasındaki rekabeti ortadan kaldırmak mümkün olmadığı için Makedon afyon üreticilerine bir rakip daha ortaya çıktı. Aynı zamanda dünya pazarında daha iyi bir afyon fiyatı elde etme fikri de bir hayal oldu[1070].

1936'da Ege Makedonya'sında hükümet, ABD'li mühendislerle yürüteceği yeni bir projeye adım attı. Buna göre kiremit arazileri ıslah edilecek ve tarım için yeni alanlar yaratılmaya çalışılacaktı. Ancak sıtma salgını nedeniyle bu proje başlatılamazken 1930'ların sonlarına kadar da Makedonya genelinde ziraatın gelişmesi için bu zamana kadar uygulanan yöntem ve projelerin uygulanmaya devam edildiği görüldü[1071]. Bununla birlikte çeşitli faktörler nedeniyle ziraat sekteye uğramışsa da yapılan çalışmalarla Makedonya'nın ziraatının gelişmesi için önemli adımların atıldığı ortadadır.

3.2. Makedonya'da Ticari Faaliyetler

Osmanlı Devleti'nin ticari hayatını etkileyen üç büyük şehirden biri Makedonya bölgesinde yer almaktaydı. Bu şehir kuşkusuz Selanik'ti. Osmanlı'nın batıya açılan kapısı olan şehir Makedonya'da ticaretin farklı alanlarda gelişim göstermesini sağladı.

3.2.1. Bölgedeki Ticaretin Yürütüldüğü Limanlar ve Demiryolları

Makedonya'da ziraatın ardından en önemli ekonomi faaliyetini ticaret oluşturuyordu. Osmanlı döneminde devletin Avrupa'ya bakan yüzü olan Selanik'in varlığı nedeniyle bölgenin ticari faaliyetlerinden daha fazla yararlanmak adına, 19. yüzyılda Selanik başta olmak üzere çeşitli yerlerde limanlar ve demiryolların yapılması planlandı.

Selanik Limanı'nın inşası için ilk imtiyaz isteği 16 Şubat 1867 tarihinde Jorj Guarracino ve H. Charnoud'dan geldi. İki isim gerekli başvuruları yaptıktan sonra Nafıa Nezareti ile bir sözleşme imzaladı.

25 maddeden oluşan sözleşmenin ardından taraflar arasındaki sorunlar nedeniyle liman inşasına başlanamadı. Ardından İzmir limanının inşasını üstlenen Vitalis şirketi Selanik Limanı için imtiyaz isteyince, 5 Mayıs 1870 tarihinde talepleri

[1070] Гошева, **a.g.m.** , s. 134.
[1071] **Townsville Daily Bulletin**, 17 February 1936/ 17 Şubat 1936.

Sultan Abdülaziz'in onayına sunuldu. Nafıa Nezareti teknik heyeti tarafından projeleri zaten uygun bulunduğu için 1868 yılında hükümet şirketle sözleşme imzaladı. Sözleşmeye göre; "*Şirket, dolgu sonucu elde edeceği arsalar için her türlü tasarruf hakkına sahip olacak, dilediği zaman bunları bütün ya da parça halinde satabilecekti. Aynı şekilde rıhtım tarifelerinde söz hakkı şirkete ait olacak; ancak liman, şirketle Hazine-i Hassa'nın belirleyeceği ortak bir tarife üzerinden işletilecekti*".

Sabri Paşa'nın çabası sonucu yapılan bu rıhtım inşaatı sahil alanını bir ölçüde genişletmişti. Ancak limanda yükleme ve boşaltma işlemlerinin halen beden gücüyle yapılıyor olmasından dolayı Hazine-i Hassa, Selanik'te yeni bir liman ve rıhtım inşasını planlamaya başladı. Bu plan kısa sürede çevrede duyulunca, 1886'da İsak Fernandez ve Anton Sadoka isimli iki girişimci yeni liman inşası için teklif sundu. Buna göre rıhtımlar genişletilecek, gemilerin güvenliği için rıhtımda iki havuz inşa edilecekti. İnşaat tamamlandıktan sonra işletme imtiyaz hakkı elli yıl olacaktı".

Hazine-i Hassa, inşaatın giderlerini karşılamak için gereken araziyi bedelsiz kamulaştırmayı istiyordu. Bunun için de denizden ve bataklıkların doldurulmasıyla elde edilecek arazileri ya doğrudan kullanacak ya da satışa çıkararak gelir edecekti. Bununla birlikte Selanik Körfezi'nin doğusunda bir rıhtım ve liman inşa edebilmek ve vilayet dâhilindeki gölleri temizlemek amacıyla imtiyaz hakkı Hazine-i Hassa'ya bırakıldı[1072]. 30 Haziran 1896 tarihinde padişah Selanik Limanı'nın tamamen inşasının bitirilmesine ilişkin fermanını yayınlayınca, Hazine-i Hassa 20 Temmuz günü İstanbul'da, yeni bir imtiyaz sahibi olan Edmond Bartissol ile bir sözleşme imzaladı. Sözleşmenin 9. maddesine göre imtiyaz sahibinin, üzerine düşen görevleri yerine getirebilmesi için Osmanlı Anonim Şirketi'ni kurmak zorundaydı. Bu madde gereğince de bunun girişimi hemen yapıldı.

12 Ekim 1897 tarihinde de Selanik Limanı Osmanlı Şirket-i İnşaiyesi (Société Ottomane de Constuction du Port de Salonique) Dâhili Nizamnamesi tamamlandı. Ancak şirketin tam olarak kuruluşu 1898 yılı ortalarını buldu. 5.000.000 frank sermayeli bu şirketin başkanı Edmond Bartissol, üyeleri Theodor Berger, Charles Cotard ve Jules Robert'ti. Charles Cotard'ın yöneticisi olacağı şirketin merkezi İstanbul, şirketin ismi de "*Selanik Limanı Osmanlı Şirket-i İnşaiyesi*" oldu. Şirketin

[1072] Selahattin Bayram, **Osmanlı Döneminde Selanik Limanı: 1869–1912**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, ss. 43-47.

süresi Osmanlı kanunlarına bağlı kalmak koşuluyla toplamda 24 yıldı. Bütün şartları tamamlanan şirketin kuruluşu da sonunda Ticaret ve Nafıa Nezaretine bağlı Hukuk Müşavirliği ve Hesap İşleri İdaresince ilan edildi[1073] .

1900 yılına gelindiğinde, limanda düzenleme çalışmaları yapılmaya başlandı ve deniz taşıtlarının gireceği büyük havuz kısmen oluşturuldu. Bu nedenle gemiler bir kısmı tamamlanmış olan havuza girmeye başlamışlardı[1074]. 1897–1903 yılları arasında inşaatı tamamlanan liman, Selanik Körfezi'nin sahilin güneybatısında yer aldı ve doğrudan demiryoluna bağlandı[1075]. Tamamlanan liman bölgenin gözde limanları içerisine girerken Alfred Rawlinson hatıralarında bu limandan şu şekilde bahsediyordu: "*Athos Dağı'nın 40 mil kuzeyinde bulunan Selanik limanı, 5 mil genişliğinde ve 20 mil uzunluğunda muhteşem bir suşeridiidir. Kışın karla kaplı yüksek dağlar güneydoğuda suya kadar alçalır ve içeri doğru yaklaşık l0 mil civarında bir uzaklıkta batıya doğru tekrar yükselirler*"[1076]

1906 yılında Avusturya-Macaristan ile gümrük anlaşmazlığına düşen Sırbistan, ticaret için yeni bir geçiş yolu aramaya başlayınca, bunu Selanik'te buldu. Ancak bu durum kısa sürdü. Osmanlı ticaretinde önemli rol oynayan Sırpların 1911'de Selanik'ten geçişleri azaltmaya başladığı ve ticaret için Varna ve Burgaz limanlarını tercih ettiği görüldü[1077]. Bununla birlikte Osmanlı hâkimiyetinden çıkıncaya kadar Osmanlı Devleti'nin en önemli üç limanı arasında yer alan Selanik Limanı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunan Hükümeti tarafından iyileştirilecek kurumlar listesine alındı. Bunun için ihalelere çıkan hükümet, proje tamamlandığında Selanik Limanı'nı Ege Denizi'nin önde gelen limanlarından biri haline getirmeyi hedefledi[1078].

Makedonya'da Selanik Limanı dışında bu liman kadar ön planda olmasa da Kavala Limanı da ticaretin önemli bir noktasını oluşturuyordu. Bu liman 1916 yılı

[1073] Bayram, **a.g.t.** , ss. 110-111.
[1074] **İkdam**, 20 Recep 1318/ 23 Kasım 1900.
[1075] Ceylan İrem Gençer, " Dualities in the Transformation of the Urban Realm: Smyrna and Salonica 1840–1900", **Mediterranean Historical Review**, Vol. 31, No. 2, 2016, s. 155.
[1076] Alfred Rawlinson, **Ortadoğu Hatıraları**, Çeviri: Cengiz İ. Çay, T&K Yayınları No: 14, Birinci Basım, İstanbul 2016, s. 159.
[1077] Lina Safa, **Osmanlı Döneminde Selanik**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2017, s. 58.
[1078] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 1, January, February and March 1914, s. 1033.

sonbaharında düşman işgaline maruz kalınca, Selanik Limanı bölgenin tek limanı olarak kaldı.

Aslında Makedon tütününün büyük bir miktarının ticaretinin yürütüldüğü liman olan Kavala Limanı, bu işgal neticesinde bu yetkisini Selanik Limanı'na bırakınca tütün ticareti büyük ölçüde azaldı[1079]. 1918 yılı sonuna kadar Kavala Limanı'ndan mal sevk edilemediği gibi yılsonunda Kavala ile Drama'yı birbirine bağlayan bir Fransız demiryolu projesi hayata geçirildiği takdirde Kavala Limanı'nın önemi büyük ölçüde artacağı düşünülmeye başlandı. Bununla birlikte Yunan Hükümeti Amerikan tütün firmalarına Kavala'ya gelmelerine yönelik çağrı da bulundu[1080]. Hükümetin bu çağrıları kısa sürede karşılık bulurken 1919 yılında bazı Amerikan tütün sanayinde rol oynayan bazı tütün şirketlerinin limana geleceği görüldü[1081].

Aynı yıl Selanik Limanı başlayan iyileştirme çalışmalarıyla Balkanlardaki büyük ve iyi bir liman olma özelliğini korudu. Bununla birlikte konaklama başta olmak üzere liman tesislerinin sınırlı olması ticareti olumsuz etkiledi. Ancak bütün bu eksiklikler Selanik Limanı'nın, malların Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve hatta Romanya'nın iç bölgelerine dağıtımının doğal limanı olduğu gerçeğini değiştiremezdi. İngiliz, Fransız, İtalyan hatta İspanyol limanlarından Selanik'e direkt buharlı gemi seferlerinin olması bunun göstergesiydi[1082].

1920'li yıllarda Selanik limanı önemini kaybetmezken 1928'de Selanik limanının işletme imtiyazına sahip olan Fransız şirketi Compagnie d 'Exploitation du Port De Salonique, Yunan Hükümeti ile mevcut liman tesislerinin genişletilmesi için görüşmeler yapıyordu. Hazırlanan plan, Serbest Bölge alanının genel olarak genişletilmesini içermekteydi.

Serbest Bölge Komisyonu, çalışmaların erken bir tarihte başlaması önerisini Ulaştırma Bakanı'na sununca, hükümet güvencesinde, Yunanistan Ulusal Bankası tarafından Selanik Serbest Bölgesi'ne 15.000.000 drahmi (yaklaşık 200.000 $)

[1079] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, No: 7 b, October 2, 1918, s. 1.
[1080] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 22.
[1081] **The Democrat Mineral Point**, July24**,** 1919/ 24 Temmuz 1919.
[1082] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 22.

tutarında kredi verildiği bildirildi. Bu kredinin gelirleri çeşitli bayındırlık işlerinin yürütülmesi için kullanıldı[1083].

Serbest Bölge Komisyonu, limanın komisyon tarafından belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesine izin verecek donanıma sahip olmadığını düşünüyordu. Bununla birlikte Selanik Limanı 1904'ten beri, merkezi Paris'te bulunan Société Franco-Hellenique d'Exploitation du Port de Salonique olarak bilinen bir Fransız şirketinin elindeydi ve bu şirketin imtiyazı 1944'e kadar sona ermeyecekti. Hazırlanan plana göre ise 15 gemiyi barındırabilecek yaklaşık 1.400 metre yeni yanaşma alanı olan iki iskele, 550 metre uzunluğunda bir dalgakıran inşa edilecekti. Aynı zamanda iskele ve dalgakıranlardan oluşan bu bölge 258.000 m2 alandan oluşacaktı. İskelelerin inşası ve aralarındaki alanın mevcut kıyı hattı ile doldurulmasıyla oluşan ambarlar, demiryolu hatları vb nin yer aldığı ek arazi, toplamda yaklaşık 50.000 m2 den oluşacaktı.

Çalışmalar hemen başlarken 1929'da yalnızca Serbest Bölgenin batısında 800 m2 lik 180 baş sığır ve 1.600 küçük hayvanı barındırabilecek kapasitedeki ahırların inşası tamamlanabildi ve çalışmalar sonraki yıllarda da devam etti[1084]. 1934'e gelindiğinde, Yunan Hükümeti limandaki serbest bölgede bazı binalar yapma kararı aldı ve bunun için 18 milyon drahmi ödenek ayırdı. Ayrıca planların eksiksiz uygulanması için bir komisyon oluşturuldu[1085].

Makedonya'da ticaretin gelişmesinde etkili olan bir diğer ulaşım yolu ise demiryoluydu. Limanlar gibi demiryolları da 19. yüzyılın ortalarından sonra yapılmaya başlanacaktı. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde devletin yatırım bölgelerinden biri olan Selanik'te de ticaretin gelişmesi için limanların yanı sıra demiryolu projelerine de ödenek ayrıldı[1086]. Ancak Selanik'in demiryolu sisteminin inşası karmaşık olduğu gibi tamamlanması uzun zaman aldı.

[1083] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, October, November and December 1928, s. 745.
[1084] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1930, s. 523.
[1085] **Akşam**, 26 Şubat 1934.
[1086] Gençer, **a.g.m.** , s. 141.

Şehir ilk olarak Mitrovitza (1873) ile bağlandı. Daha sonra bu hat 1874'te Üsküp'e, oradan 1888'de Belgrad'a kadar uzatıldı. İkinci hat şehri Manastır'a (1894), üçüncü tren hattı ise Dedeağaç hattı (1896) ile İstanbul'a bağladı[1087].

Makedonya'da bu demiryolu hatlarının açılmasıyla birlikte Selanik başta olmak üzere ticaret ve sanayi gelişmeye başlayacak ve bölgenin dış ticaret hacmi hızla büyüdü[1088]. Bu demiryolu hatlarına detaylı olarak incelediğimizde; karşımıza farklı bilgiler çıkmaktadır.

1871-1874 yılları arasında inşa edilen ve Selanik'i Mitrovitza'ya bağlayan ilk demiryolu hattının inşası, kuşkusuz bu yeni dönemin başlangıcı oldu. Hat, Baron Maurice de Hirsch yönetiminde İngiliz, Fransız, Avusturya ve Belçika sermayeli daha geniş bir Balkan ağının parçasıydı. 1888'de Üsküp üzerinden Sırp ağına bağlandı ve böylece Selanik'ten Avrupa'ya doğrudan erişim sağlanmış oldu.

1891 ve 1894 yılları arasında, Selanik'ten Batı Makedonya'nın en büyük şehri olan Manastır'a Deutsche Bank tarafından sağlanan sermaye ile ikinci bir hat inşa edildi. 1893 ve 1896 yılları arasında inşa edilen üçüncü bir hat, Selanik'i Dedeağaç (Dedeağaç) üzerinden İstanbul'a bağladı. Proje, Banque Imperiale Ottomane ve Banque de Paris et des Pays-Bas tarafından finanse edildi.

Demiryolları tüm Makedon ekonomisinin gelişimi üzerinde muazzam bir etkiye sahipti ve üç hattın da demiryolu merkez hattı olan Selanik, en hızlı ve derin değişiklikleri yaşadı. Bu demiryolları kendi limanı aracılığıyla güney Balkanların tüm ithalat ve ihracat ticaretini kanalize etti. Bölgedeki Kavala hariç, bütün limanları yerinden etti ve Makedonya'nın ticari haritası yeniden şekillendi. Daha önce Avusturya-Macaristan ile ticaret yapan Leskofça, Vranje, Niş, Üsküp, Mitrovitza, Piriştine ve Bosna ve Sırbistan'ın güneyindeki diğer yerleşim yerleri, ilk hattın açılmasıyla yönünü Selanik'e çevirdi. Aynı gelişme, diğer iki hattın faaliyete geçmesiyle de yaşandı. Florina, Kesriye, Kozan, Serez, Drama ve demiryolu hatlarının hizmet verdiği çeşitli kasaba ve köyler, siparişlerini Selanik'e yönlendirdi.

[1087] Gençer, **a.g.m.** , s.152; Peter Hewitt Christensen, **Architecture, Expertise and the German Construction of the Ottoman Railway Network, 1868-1919**, Harvard University The Department of Architecture, Landscape Architecture and Urban Planning in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, Cambridge, Massachusetts, 2014, s. 60.

[1088] Nurdan İpek, **Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler**, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 13.

1888'den sonra Üsküp'ün Kuzey Makedonya'daki bir dağıtım merkezi olarak konumu istikrar kazanmış olsa da hat boyunca diğer şehirlerin perakende ticaretinin çoğu Selanik'te yoğunlaştı. İthalat, ihracat, nakliye, yükleme ve boşaltma acenteleri ile çeşitli perakendeciler, temsilciler ve aracılar, Makedonya ekonomisini etkilemek için Selanik'te iş kurdular. Batı ve Kuzey Avrupa limanlarıyla gemi iletişimi önemli ölçüde ilerledi. 1870'lerden başlayarak ve özellikle 1888'de Orta Avrupa ile demiryolu bağlantısının kurulmasından sonra her milletten çeşitli şirketler Selanik Limanı'na düzenli olarak uğramaya başladılar[1089]. 1905-1906'da sadece Selanik Vilayeti'nde ve trenlerde hizmet için istihdam edilen personel hariç, bu bölgeye hizmet veren üç demiryolu şirketi için çalışan yaklaşık 2.000 kişi vardı[1090]. Bununla birlikte 1909 yılına kadar yükleme ve boşaltma tesislerinin, liman ile istasyon arasında bir demiryolu bağlantısının olmamasına ve hamal acentelerinin talep ettiği yüksek ücretlere rağmen nakliye hızla arttı. 1870'lerde neredeyse 900.000 tonu aşmayan gemiler, 1880'lerde 1 milyon tonu, 1890 ile 1907 arasındaki dönemin büyük kısmında 1,5 milyonu aştı ve 1908'den 1912'ye kadar 2 milyon tonun üzerine çıktı[1091].

1910 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti, Osmanlı–Yunan demiryolu hattını birleştirerek tamamlama fikrini ortaya attı. Görüşmelerin neticesinde, 3 Mart 1910 günü, Selanik hattının nakliye için rahat olması nedeniyle, Karaferye-Alasonya hattının yapılması kararı alındı. Aynı zamanda Osmanlı-Bulgar demiryolu hattının da birleştirilmesi de planlar arasındaydı. Bu plana göre Manastır-Pirlepe hattı Koçana'ya kadar genişleyecek ve Keşova mevkiinde Bulgar demir yoluyla birleşecekti. Bununla birlikte Makedonya içerisindeki üç yerleşim yeri olan Cuma-yı Bala-Manastır-Koçonava hattı oluşturuldu.

[1089] Basil C. Gounaris, "Salonicas", **A Journal of the Fernand Braudel Center**, Vol XVI, No 4, 1993, ss. 504-505.
[1090] Peter Hertner, **The Balkan Railways International Capital and Banking from the End of the 19th Century until the Outbreak of the First World War**, Bulgarian National Bank, Sofia, 2006, s. 16.
[1091] Gounaris, **a.g.m.** , ss. 504-505.

Bu hatlar inşa edildikten sonra 1911-1912 yıllarında farklı yerleşim yerleri arasında yeni hat planları yapılmaya başlandı.[1092]. Osmanlı Hükümeti'nin Sofya'nın Selanik ile demiryolu bağlantısını sağlayacak olan Kumanova-Köstendil hattının inşasına karar vermesi Makedonya açısından önem taşırken Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında da ikili gelişmelere neden oldu[1093]. Ancak Balkan Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle bu planlar hayata geçirilemedi.

Ayrıca savaş sonunda Makedonya'nın Osmanlı hâkimiyetinden çıkması sonucunda Osmanlı Devleti ticaret ve sanayide bölgede inşa ettiği bu yeni hatlardan yararlanamadı[1094].

Osmanlı sonrasında Makedonya üç bölgeye ayrılırken üç hükümette bölgede farklı politikalar yürüttü. Yunan Hükümeti Ege Makedonya'sında ticareti geliştirmek için eksik olduğunu düşündüğü demiryolu hatlarını tamamlamayı hedeflerken hazırlanan planları hızla uygulamaya koyuldu ve Haziran 1915 tarihinde Atina-Selanik arasındaki demiryolu hatları tamamlandı[1095].

2 Mart 1917 tarihinde başında Sırp Makedonya'sındaki Üsküp-Kalkandelen hattının bir uzantısı olan yeni Gostivar-Kalkandelen demiryolu hattı düzenlenen açılış töreniyle ulaşıma açıldı. Açılış törenine Makedonya müfettişliği temsilcileri, çok sayıda vatandaş ve çiftçiler katıldı[1096].

1920 yılında ise Makedonya'nın genelinde iç ticaretin zayıf kalmasının, bölge içindeki yerleşim yerleri arasındaki ulaşım eksikliklerinden kaynaklandığı düşünülüyordu ve hükümetlerden bu eksikliklerin giderilmesi isteniyordu[1097].

[1092] Nesrin Kanberoğlu, "Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları 1908-1914", **VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, ss. 180-181.

[1093] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 2, April, May and June 1912, s. 601.

[1094] Kanberoğlu, **a.g.m.** , s. 181.

[1095] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, No.7 c, December 9, 1915, s. 23.

[1096] **Deutsche Balkan- Zeitung**, 3 März 1917/ 3 Mart 1917.

[1097] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1920, s. 407.

Bu taleplerin yerine getirilip getirilmediği konusunda net bir bilgiye ulaşılamazken Osmanlı döneminde bölgede açılan demiryolları Makedonya'da uzun yıllar faaliyet göstererek, bölge ekonomisinde önemli rol oynadı.

3.2.2. Ticaretin Yürütüldüğü Çarşılar, Pazarlar ve Fuarlar

Osmanlı Makedonya'sında 17. yüzyıl itibariyle bölgede çok sayıda çarşı ve pazar kuruldu. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren de çarşı ve pazarlara fuarlar eklendi. Bunların büyük kısmı Selanik'te kurulurken bunlardan Mısır Çarşısı Osmanlı döneminin önemli ticaret merkezlerindendi[1098]. Bu çarşı, Osmanlı hâkimiyetinden sonra da Selanik ticaretine hizmet vermeye devam etti. 19. yüzyıla gelindiğinde, İştira ismiyle anılan yerde bulunan[1099] ve iskelenin kapısında yer alan bu çarşıda 500 dükkân yer almaktaydı. Bu dükkânların sahipleri kahve, pirinç, şeker gibi gıdaların ticaretini yaparlardı[1100]. Mısır Çarşısı, şehrin Osmanlı döneminden kalma en güzel eserlerinden biriydi[1101].

Bunun dışında bölgede yer alan çarşılardan bir diğeri Attarlar Çarşısı idi. Bu çarşı Yahudi pazarının yakınlarına kurulmuştu. İki kattan oluşan çarşının birinci katında 10 oda ve tuvalet, ikinci katında ise 5 oda ve avlusu ve etrafında dükkânları bulunuyordu. Bu çarşının yakınında Sandıkçılar Çarşısı yer alıyordu[1102].

Selanik'teki bir başka çarşı olan Unkapanı Çarşısı yine Osmanlı döneminde inşa edilmiş olup günümüzde de ayakta kalan önemli ticaret merkezlerinden biriydi. Türkçe alışverişin yapıldığı bu çarşı uzun yıllar bölgede yaşayan her millet için önem arz etti[1103].

Ticaretin merkezlerinden biri olan Kapalı Çarşı ise Lonca Pazarına yakın mesafede kurulmuş olan bir çarşıydı. Taş işçiliği ile inşa edilmişti. Kubbesi, kurşun ile kaplanmış damı ve muazzam görünümlü demir kapıları olan yapı, Osmanlı döneminde ve sonrasında Selanik'in önemli ticaret merkezlerinden biri oldu[1104].

[1098] İsmail Bıçakçı, "Selanik'te Türk Mimari Eserleri", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğler,** İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırrrna Merkezi, Sofya, 2000, s. 433.

[1099] Ceylan İrem Gençer, "19. Yüzyılda İzmir ve Selanik'te Kentsel Dönüşüm: Rıhtım ve Limanların İnşası", **İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi,** No. 1, Yaz 2017, s. 38.

[1100] Kiel, **a.g.m.** , s. 355.

[1101] Elif Ayla, **Avrupa Kazan Ben Kepçe**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2013, s. 157.

[1102] Meryem Kaçan Erdoğan,"Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 50, Aralık 2018, s. 72.

[1103] Nilhan Osmanoğlu, **Devlet gibi Düşünmek**, Motto Yayınları, İstanbul, 2018, s. 173.

[1104] Neslihan Ünal, **İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, s. 5.

1917 yangınında hasar alan ve yapılan tadilatın ardından yeniden hizmete açılan çarşıda kilim, halı ve giysi gibi mallar satan dükkânlar bulunmaktaydı. 1986 yılına gelindiğinde, Vardarkapı adı ile anılan cadde üzerinde bulunan çarşı günümüzde de Selanik için önemli bir ticari unsurdur[1105].

Yukarıda belirtilen yerler dışında Selanik'te yer alan çarşı ve pazarlar, Mısır Çarşısı'na yakın bir yerde kurulan Tahtakale Pazarı, çeşitli halıların üretilip, satıldığı Halıcılar Pazarı, Kavaflar (Ayakkabıcılar) Pazarı, Haliceciler (Pamuk Eğiricileri), Hayyatlar (Terziler) Çarşısı, Fesçiler, Meyhane ve Bozhane Çarşılarıydı[1106].

Manastır (Bitola)'da yer alan Türk çarşısının ise geçmişi çok eskilere dayanıyordu. Bu Osmanlı çarşısından Evliya Çelebi şu sözlerle bahsediyordu: "*Çarşısında 900 dükkânı vardır. 40 adet kahvehanesi var. Son derece güzel bedesteni var. Zengin tüccarları vardır. Meşhur şeylerinden Manastır keteni' vardır. Şehrin batı tarafında, şehir ucunda ve diğer yerlerde yirmi adet mesire ve eğlence yerleri var. Şehrin edebî bilginleri çoktur. Arnavut eşkıyası da çoktur. Zengin tüccar ve hacıları çok olduğundan hayır ve iyilik yapmayı çok severler. Şehrin içinde kırk yedi yerde kurşunla örtülü imaretler vardır*"[1107].

Kosova'nın çeşitli yerlerinde de çarşılar bulunuyordu. Bunlardan biri Prizren'in merkezinde kurulan Tüfekçiler ve Kuyumcular Çarşılarıydı[1108]. Bu çarşılara 19. yüzyıl itibariyle Arasta, Şadırvan, Tabakhane ve Bajdarhane Çarşıları da eklendi. Bununla birlikte zirai ürünlerin satıldığı küçük çarşılarda Kosova'da yer alıyordu[1109].

Günümüzde de varlığını koruyan Üsküp'teki Türk Çarşısı (Bit Pazarı) ise yerleşim yeri boyunca uzanan Vardar Nehri kıyısında yer almaktaydı[1110]. Makedonya'nın bir diğer yerleşim yerlerinden Drama'da ise salı günleri pazar kurulurdu. Bu pazara her kesimden kadın gelerek alışveriş yapardı[1111]. Büyük yerleşim yerleri dışındaki köy ve kasabalarda çeşitli çarşı ve pazarlara sahipti.

[1105] Parlak, **a.g.e.** , s. 228.
[1106] Ünal, **a.g.e.** , ss. 166-167.
[1107] Djuneis Nureski," Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri Ve Özellikleri", **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz/July 2014, s. 79.
[1108] Altay Suroy Recepoğlu, **Kosova'da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001, s. 140.
[1109] Nuri Demirel, **Kosova'nın Tarihi ve Sosyolojik Yapısı**, Eğitim Yayınevi, Konya, 2016, s. 138.
[1110] Arslan Tekin, **Balkan Volkanı**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009, s. 287.
[1111] Arslan, **a.g.m.** , s. 20.

Bölgede pazarlar içinde özel bir gün ayrılırdı. Çarşılarda ise demircilik işleriyle ilgilenen, mutfak aletleri, perde gibi ev eşyaları satan esnaflara rastlanırken pazarlarda, balık, kavun, sebze ve şarap gibi yiyecek ürünleri satışa sunulurdu[1112]. Makedonya'da tespit edilebilen çarşı ve pazarlar bunlar iken fuarlarda bölge ekonomisi için önemliydi.

20. yüzyılın başlarında Makedonya'da fuar bulunan bazı yerleşim yerleri Serez, Kozan ve Pirlepe'ydi. Bunlardan Pirlepe fuarı Osmanlı sonrasında da bir dönem kurulmaya devam ettiyse de kurulma zamanları oldukça aralıklıydı[1113]. Ancak Makedonya'da fuar denilince ilk olarak akla Selanik'te her yıl düzenli olarak kurulan Selanik Fuarı geliyordu. İlk kez 1926 yılında kurulan bu fuarda firmalara her ne kadar kendilerini tanıtma fırsatı tanıdı[1114]. Bununla birlikte fuar genellikle eylül ayı içerisinde iki haftalık bir sürede gerçekleşirdi. Buraya adalar dâhil Yunanistan'ın her yerinden, Yunan Makedonya'sından, Trakya'dan, komşu Balkan ülkelerinden, Türkiye'den ve farklı ülkelerden ziyaretçiler gelirdi[1115]. 1926 yılından sonra her yıl düzenli olarak kurulan fuar hızla bir gelişim gösterirken 15 Eylül 1929 tarihinde toplanan fuarın Türkiye'den davetlisi İstanbul Ticaret Odası oldu[1116]. 13-27 Eylül 1931 tarihleri arasında açılan fuar ise bölgede yabancı ürünlerin tanıtımı açısından imkân veriyordu[1117]. Bu yılda katılımcı sayısı artsa da 9 Eylül 1932'de açılacak olan yeni fuarın daha pasif geçeceği önceki yıla göre katılımcı sayısının azalmasından anlaşılıyordu. Sergiye her ne kadar Türkiye'de misafir olarak davetliyse de Türkiye'nin sergide kendi standı yoktu[1118]. 1933'te sergiye önceki yıla göre daha fazla stant oluşturuldu ve bunların toplamda sayısı 1741'di. 1934 yılında 9-30 Eylül tarihleri arasında düzenlenen fuarda[1119] kurulan stantlar büyük bir ilgi gördü. Bu stantlardan biri de Türk standıydı[1120].

[1112] Goff, Fawcett, **a.g.e.** , ss. 50-51.
[1113] Prothero, **a.g.e**. , s. 78.
[1114] Mazower, **a.g.e.** , s. 377.
[1115] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1930, s. 846.
[1116] **Milliyet**, 3 Haziran 1929.
[1117] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1931, s. 287.
[1118] **Son Posta**, 2 Eylül 1932.
[1119] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1934, s. 4.
[1120] **Milliyet**, 25 Eylül 1934.

17 Eylül 1935 tarihinde görkemli bir açılış töreni sonrasında açılan Selanik Fuarı Yunanistan'ın iç meseleleri nedeniyle gölgede kalsa da fuarın önceki yıllara göre hızlı bir gelişim gösterdiği inkâr edilemezdi. Fuara katılan ülkeler arasında Türkiye, Belçika, Mısır, Yugoslavya, Arnavutluk ve İtalya vardı[1121].

Ertesi yıl Selanik Fuarı, 6 Eylül günü Başbakan Metaksas ve Ekonomi Bakanı Hacikiryakos'un katılımıyla açıldı. Fuarın gittikçe artan önemi nedeniyle bu yılda fuara katılacakların arasına yeni bir ülke, yani Irak'ta katıldı. Bu ülkenin fuara katılması Avrupa'nın doğusu ile Orta Doğu arasındaki ticaretin gelişmesi noktasında Selanik'in köprü görevi görmesini sağladı[1122].

26 Eylül 1937 tarihinde ise Yunan Kralı'nın bizzat yerinden takip ettiği Selanik Fuarı'nda, kralın Türk standına ilgisi gözden kaçmadı. Yarım saatten fazla bir süre Türk ürünlerini inceleyen kral, stantta görevli olan Türk yetkilileri tebrik etti[1123]. Fuara ilgi her geçen yıl artarken 1938 yılında Makedonya Umum Valisi tarafından 11 Eylül günü törenle açılan fuara, Türkiye, Arnavutluk, Almanya, Yugoslavya gibi ülkelerin yanı sıra Bulgaristan, Romanya ve Polonya da katıldı. Fuardaki stantlar ilgiyle takip edilirken fuar Makedonya ticaretinin önemini arttırdı[1124].

Ticaretin yürütüldüğü çarşı, pazar ve fuarlar Makedonya'nın ticaretinin gelişmesinde önemli rol oynarken kuşkusuz ticaretin en önemli unsurlarından olan bankacılık sistemi ve bankalar da Makedonya'yla ticaret yapacak kuruluşların güven duymalarını sağlamaları açısından kuşkusuz çok önemliydi. Bu nedenle de Osmanlı döneminden itibaren bölgede çok sayıda yabancı sermayeli bankanın açılması da bunun göstergesiydi.

[1121] **Ulus**, 17 Eylül 1935.
[1122] **Ulus**, 7 Eylül 1936.
[1123] **Ulus Sesi**, 27 Eylül 1937.
[1124] **Akşam**, 12 Eylül 1938.

3.2.3. Bölgedeki Bankalar

Makedonya'da 19. yüzyıldan itibaren çok sayıda banka açıldı. Bunların bir kısmı Osmanlı'nın son dönemlerinde, diğer bir kısmı da Osmanlı sonrasında faaliyet göstermeye başladı. Bu bankaları detaylı olarak incelediğimizde, karşımıza farklı yerleşim yerlerinde açılan çeşitli bankalar çıkmaktadır.

19. yüzyıldan itibaren 1909 yılına kadar geçen süreçte, Makedonya'da başta Selanik olmak üzere birçok yerleşim yerinde çok sayıda banka açıldı. Bunların bir kısmı Selanik, diğer bir kısmı Paris, Londra, Viyana, İstanbul merkezli bankaların şubeleriydi[1125]. Bunlar genellikle Frenk Mahallesi'ndeydi ve tamamı yabancı sermayeyle kurulmuştu[1126] . Kuşkusuz bu bankalar içerisinde en ünlüsü Selanik Bankası'ydı. Ağustos 1887'de İzak Fernandez Selanik'te bir banka açılması için Babıâli'ye başvurdu. Bu başvurusu yaklaşık olarak bir yıl sonra kabul gördü. Sultanın 7 Mayıs 1888 tarihinde verdiği izin neticesinde anonim şirket şeklinde kurulan bu bankanın adı Selanik Bankası oldu. Kurucuları Selanikli ünlü Allatini Kardeşler ve İzak Fernandes ile Comptoir d'Escompte (Paris), Österreichischer Laenderbank (Viyana) ve Hungars Hendes (Peşte) adlı bankalardı. Bunlardan Comptoir d'Escompte bankanın kuruluşundan kısa süre sonra iflas ettiği için bankacılık sektöründen ayrıldı. Bu bankanın hisselerini de Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Baron Frédéric de Charnaud satın aldı. Yeni kurulan bankanın sermayesi ise 2.000.000 milyon franktı. Bu sermaye bir tanesi 500 frank olmak üzere 4000 adet hisseye pay edilmişti. Banka her tür işlemin görüldüğü klasik ticaret bankası özelliğine sahipti[1127]. 1908 yılında bankanın merkezinin İstanbul'a taşındığı zamanda Drama, Manastır, Kavala ve Üsküp'te şubelerinin, Kumanova'da bir ofisi açıldı[1128].

Makedonya'daki bir diğer banka olan Atina Bankası, Osmanlı Hükümeti'nden izin alınmadan açılmıştı. Bankanın faaliyete geçtiği haberi ülkede yayılınca hükümet banka hakkında araştırma başlattı.

[1125] İpek, **a.g.e.** , s. 23.
[1126] Akıncı, **a.g.e.** , s. 111-112.
[1127] Erol Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülâsyon**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Yayın No: 326, İstanbul, 2018, ss. 71-73; **Turkey in Europe**, H. M. Stationery Office, London, 1920, s. 134.
[1128] Ortabağ, **a.g.e.** , s. 250.

Yapılan araştırmanın neticesinde, bankanın Yunan Milli Bankası'nın bünyesinde Alman Deutsche Bank'ın desteğiyle Atina merkezli kurulduğu, 1904'te Selanik'te açılan şubesinin ardından Manastır, Serez, Kavala'da şubelerinin açıldığı tespit edildi[1129]. Kısa bir süre bankada Alman etkisi artınca, Yunan Milli Bankası Alman bankası ile ortaklığını bozdu. Selanik şubesinin yönetimi ise Orientbank/Şark Bankasına bırakıldı[1130].

1904'te de Alman-Yunan ortak sermayesiyle, Atina'da 10.000.000 frank sermayeyle kurulan Orientbank (Şark Bankası)'da yine Selanik'te bir şubesini açtı[1131]. 1891'de kurulan Bank Metelin ve Commercial Bank ise 20. Yüzyıl başlarında faaliyetlerine devam etti. Bunlardan Bank Metelin (Midilli Bankası), 1909'da sermayesini 3.860.000, 1912'de de 8.000.000 franka kadar arttırdı.

Merkezi Selanik ve Bükreş olan, 2.000.000 frank sermayeyle kurulan Commercial Bank'ın, aynı zamanda Kavala şubesi vardı. 1908'de ise Beogradska Zadruga adlı bankanın Selanik'te bir şubesi açıldı[1132]. Faaliyetlerini 1903 yılında Frenk Mahallesi'nde inşa edilen bir binada sürdüren Osmanlı Bankası ise Makedonya'da bulunan bankalardan bir diğeriydi[1133].

Bankaların yaygın olduğu bir diğer yerleşim yeri de Üsküp'tü. 1912'ye kadar kazada olan bankalar, Ziraat, Osmanlı ve Selanik Bankalarıydı. 1930'ların başlarında burada Narodna (Milli), Hipotekarna (Ziraat ve Emlak), Hırvatska, Franko-Sırp, Vardar, İzvozna ve İbar adlarında bankalar mevcuttu[1134].

Bölgede yaşanan asayiş sorunu ve savaş hali nedeniyle bankalar dönemsel olarak istikrarsızlık yaşasa da Makedonya'da her zaman ticaretin gelişmesi noktasında önemli rol oynamışlardır.

[1129] Ortabağ, **a.g.e.** , s. 254.
[1130] **A.g.e.** , s. 243.
[1131] **A.g.e.** , s. 89.
[1132] İpek, **a.g.e.** , s. 24.
[1133] Akıncı, **a.g.e.** , s. 177.
[1134] Asım, **a.g.e.** , s. 29.

3.2.4. İthalat ve İhracat Ürünleri

Makedonya'da ithalat ve ihracat ürünleri geniş bir yelpazeye ayrılıyordu. Diğer ekonomi dallarının ürünlerinde olduğu gibi bu ürünlerin alım satımında dönemsel olarak farklılıklar yaşanıyordu. 20. yüzyıldan 1938'e geçen süreçte bu ürünlerin alım-satımına baktığımızda, karşımıza farklı bilgiler çıkmaktadır.

Osmanlı Makedonya'sından itibaren Makedonya'da ticaretin merkezi daha önce de belirttiğimiz üzere Selanik Limanı'ydı. Bu liman kadar olmasa da Kavala Limanı da ticaretin yürütüldüğü önemli limanlardan biriydi. Buralardan birçok liman şehrine bölgeye has çeşitli ürünlerin ihracatı yapılırdı. Ayrıca bölgede üretilemeyen ürünler de Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinden ve dış ülkelerden ithal edilirdi. Başlıca ihracat ürünlerinden ilki kuşkusuz tütündü. Osmanlı Makedonya'sında yetiştirilen tütünün başlıca ihracat merkezleri Kavala ve Selanik'ti. Bunlardan Kavala, 20. yüzyılın ilk on yılında yıllık 8.2-13.5 milyon kg arasında değişen sevkiyatlarla bu iki liman şehri arasında ilk sırada yerini almıştı. 1911'e gelindiğinde, Selanik ve Kavala'dan ihraç edilen tütünün miktarı hızla büyüdü. İhracatın büyümesi, tütün ekimi için tarım arazilerinin artan kullanımını teşvik etti. Akabinde bu yerleşim yerlerindeki yetiştiriciler, mahsullerinin büyük kısmını ihracatçı tüccarlara satmaya başladı[1135]. Bu yerleşim yerlerinin dışında tütün ihracatına katkı sağlayan bir başka yerleşim yeri Üsküp'tü. Selanik tütünleri Avusturya-Macaristan'a, Kavala ve Üsküp tütünleri çoğunlukla ABD'ye ve Mısır'a, az bir kısmı da Avrupa devletlerine ihraç ediliyordu [1136].

Bu üç yerde yetiştirilen tütünün kalitesi nedeniyle ihracat hızla artarken dolayısıyla buna paralel olarak dış ülkelerden Makedonya tütününün ithali de artmış oluyordu. Bu yıllardaki artışta bölgede tütün ithal eden iki şirketin yani "*Selanik Ticaret Şirketi*" ve "*American Tobacco Company*"'nin katkısı büyüktü[1137]. Bunlardan yalnızca Amerikan Tütün Şirketi'nin 1892 yılından 1909 yılına kadar geçen süreçte ithalatı % 250 gibi yüksek oranda artmıştı[1138].

[1135] Can Nacar, **Labor and Power in the Late Ottoman Empire Tobacco Workers, Managers, and the State, 1872–1912**, Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 17-18.
[1136] Filiz Dığıroğlu, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)", **Osmanlı Araştırmaları**, XLII, 2014, s. 244.
[1137] İpek, **a.g.e.** , s. 90.
[1138] Akıncı, **a.g.e.** , s. 120.

Son dönem Osmanlı Makedonya'sının tütün ticaretinin tabloya yansıması ise şu şekildeydi[1139]:

Tablo: 16 1901-1911 Yılları Arasında Kavala'dan ve Selanik'ten İhraç Edilen Tütünün Miktarı

Yıl	Kavala	Selanik
1901	10.770	956
1902	9.025	1.338
1903	8.239	1.283
1904	8.549	2.176
1905	8.197	1.575
1906	10.853	2.445
1907	9.470	1.828
1908	9.742	1.497
1909	13.566	3.016
1910	9.529	1.788
1911	12.681	4.046

Tabloya baktığımızda; daha önce de belirttiğimiz üzere Makedonya'da üretilen tütünlerin içerisinde en çok ilgi gören tütün Kavala tütünüydü. Tarımdaki kuraklık, aşırı yağmur gibi doğa olaylarının etkisinden dolayı kazada tütün üretiminde zaman zaman dalgalanmalar olmasından ötürü ihracatta da azalmalar yaşanmışsa da Selanik'e göre tütün ticaretinin çok yüksek miktarda olduğu aşikârdır. Özellikle 1901 yılına baktığımızda, Kavala ihracatının Selanik'i neredeyse 10 kata kadar geçtiği görülmektedir. İki liman şehri arasındaki farkın en fazla kapandığı yıl da 1911 yılı olmuştur.

[1139] Nacar, **a.g.e.** , s. 18.

Osmanlı dönemi sonrasında tütün Makedonya ticaretinin ana ürünlerinden biri olarak kaldı. İklim koşullarının iyi gittiği ve tütün yetiştiriciliğinde herhangi bir olumsuz gelişmenin yaşanmadığı yıllarda yalnızca Amerikan firmaları tarafından satın alınan tütünün değeri yaklaşık 6.000.000 dolara denk geliyordu[1140]. 1920'lerin ortasına gelindiğinde, Makedonya, 15 hektardan fazla alanda tütün ekimi yaparak yılda yaklaşık 20 milyon kg kaliteli tütün üretmekteydi. Bu miktarın 1 milyar dolar değerindeki 18 milyon kg tütün yurt dışına ihraç edilirken kalan iki milyon kg lık tütün Makedonya'nın yedi büyük sigara fabrikasında sigara üretiminde kullanılmak üzere ayrılıyordu[1141]. Tütün mahsulü ve tütün ihracatı Makedonya için hiçbir zaman değer kaybetmedi. Tütünün ardından gelen bir takım ürünler ise ticaretin unsurlarını oluşturdu. Bu ürünlerden biri afyondu. Afyon ihracatı da Makedonya'nın ticaretinde önemli rol oynuyordu. Bu ürün, ABD, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Uzak Doğu'ya ihraç ediliyordu Selanik'ten İngiltere'ye yapılan sevkiyatlar ise oldukça az miktardaydı. Bununla birlikte bölgeden 1910 yılında 142.900 £, 1911 yılında ise 80.000 £ değerinde afyon ihracatı gerçekleştirildi [1142]. Tütün ihracatında olduğu gibi afyon ihracatı da Osmanlı sonrasında önemini kaybetmedi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ABD'ye 870.000 $ değerinde afyonun sevkiyat edildiği biliniyordu. Bununla birlikte 1917 yılı boyunca, Amerikan firmaları 318.053 $ değerinde afyon ithal ederek, afyon ticaretinde ilk sırayı koruyordu[1143].

1920'li yıllara gelindiğinde, afyonun ihraç edildiği ülkelerin başında ABD, Almanya ve Fransa geliyordu. Londra pazarında yeterli stoğa sahip olan İngiltere ise bir süreliğine hiç afyon ithal etmeyince, Makedonya'daki afyon eken çiftçiler afyonun gidişatını kötü gördükleri için afyon ekimini azaltarak tütün ekimine geçtiler[1144]. Bu durum kuşkusuz ileriki yıllarda afyon ihracatının da azalmasına neden oldu.

[1140] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, No: 7 b, October 2, 1918, s. 3-4.
[1141] Cannavos, **a.g.m.** , s. 6.
[1142] **The Balkan States**, Peace Handbooks, Vol IV, Part II, H. M. Stationery Office, London, 1920, ss. 84-85.
[1143] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, No: 7 b, October 2, 1918, s. 4.
[1144] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 2, April, May and June 1922, ss. 121-122.

Şarap ise Makedonya'nın bir diğer ihraç ürünüydü. Osmanlı dönemi boyunca kaliteli şaraplarıyla bilinen Makedonya'nın Selanik Limanı'ndan, 1908 yılı itibariyle 63.893 guruş değerinde 63.256 kilo şarap ihraç edilmekteydi. Toplam şarabın ülkelere göre ihraç dağılımına baktığımızda; 2361 kilo şarap Almanya'ya, 1268 kilo Avusturya-Macaristan'a, 637 kilo Fransa'ya, 15 kilo, Rusya'ya, 291 kilo İngiltere'ye, 2075 kilo Sırbistan'a, 316 kilo Bulgaristan'a, 155 kilo Yunanistan'a, 536 kilo Romanya'ya, 54.322' kilo Mısır'a ihraç ediliyordu.

Manastır'da bu sayılar düşerken 7190 kiloluk şarabın değeri 3.954 guruştu. Manastır'dan yalnızca 7.190 kilo şarap Yunanistan'a ihraç ediliyordu[1145]. Birinci Dünya Savaşı sonunda ise yalnızca İtalya'ya ihraç edilen şarabın değeri 508.377 okkaydı[1146]. Bu ürünlerin ihracatının yüksek olmasının nedeni Makedonya'nın kuşkusuz tarım bölgesi olmasıydı. Bu nedenle iklim ve üretim koşullarının değişimine paralel olarak tarım ürünlerinin ihracatında da değişiklikler oluyordu. Bununla birlikte tütün, afyon ve şarap ihracatının yanı sıra bölgeden önemli miktarda unun, tahıl türlerinin özellikle mısır, arpa ve yulafın ihracatı da yapılıyordu[1147]. Tahıl türlerinin başlıca alıcısı Almanya'ydı. Bu ülkenin 1911 yılındaki un ihracatının değeri 4.820.000 frank idi. İngiltere daha çok üzüm gibi meyve türlerini ithal ediyordu. 1910-1911 yıllarında Makedonya'dan İngiltere'ye ihraç edilen üzümün toplam değeri ise 69.720 £ idi[1148]. Ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerine doğru yumurta, bitkisel yağlar da gıda ihracatında önemli sayılabilecek ürünler arasında yer aldı. Yaklaşık olarak bu ürünlerde dâhil olmak üzere yalnızca Fransa'ya 7.534.000 frank değerindeki ürünün ihracatı yapılıyordu[1149]. Birinci Dünya Savaşı sırasında tarım ürünlerinin ihracatında önemli düşüşler yaşandı. Tahıl ürünleri bunlara ilave olarak Osmanlı döneminden beri devam eden ipek ve sebze ihracatı büyük ölçüde azaldı. Savaş sonunda neredeyse durma noktasına geldi. Selanik Limanı'nda ihraç edilmeyi bekleyen tarım ürünleri arasında yalnızca safran, ipek kozası, kuru incir, kuru üzüm ve keçiboynuzu vardı.

[1145] **1325 Senesi Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, Dersaadet, 1327, s. 9.
[1146] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, October, November and December 1928, s. 165.
[1147] **The Balkan States**, Peace Handbooks, Vol IV, Part II, H. M. Stationery Office, London, 1920, s. 84. Jacques Ancel,"France et Macédoine", **Revue Economique Française**, No: 1-2, Janvier-Avril 1919, s. 162.
[1148] **The Balkan States**, s. 85.
[1149] Ancel, **a.g.m.** , s. 163.

Bu ürünlerde bir süre sonra Makedonya için gelir kapısı olmaktan çıktı ve Makedonya ticareti adeta kaderine terk edildi [1150].

Osmanlı Makedonya'sında ticarette rol oynayan, ihracatının yapıldığını tespit edebildiğimiz, sonrası hakkında bilgi edinemediğimiz gıda dışı ürünlerde mevcuttu. Bunlardan ikisi buz ve sabun ihracatıydı. Buz, Olympos Damıtımevi'nde, sabun ise 1901'de kurulan sabun fabrikasında üretiliyordu. Özellikle sabun üretiminin kısa sürede artması Marsilya'dan, Midilli'den ve Girit'ten yapılan sabun ithalatını azaltırken bu sabunların Beyrut gibi liman şehirlerine ihracatını da artırıyordu. Dolayısıyla Meşrutiyet dönemine doğru artan üretime paralel olarak ihracatta artmış oldu[1151]. Aynı zamanda Selanik, Balkanların iskambil kartı ihtiyacını da karşılayan bir Osmanlı şehri olarak karşımıza çıkıyordu. Bu durum 1913 yılı sonlarına kadar devam etti[1152].

Osmanlı Makedonya'sında deri ve deriden üretilmiş ürünler önemli bir ihracat ürünüydü. Bölge tüccarları keçi derilerini ABD'den diğer deri çeşitlerini ise çoğunlukla Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan ithal ederlerdi. 1911 yılına gelindiğinde, hammadde ihracatın da dikkat çeken ürünler arasında deri çeşitleri de bulunuyordu[1153]. Her ne kadar Selanik'ten ihracat yapılsa da dericiliğiyle ünlü Üsküp'te deri ve deri ürünlerinin üretimi ve ihracatı açısından ümit vaat ediyordu. Fransızlara göre; bunun olması için Selanik'ten ayrı olarak Üsküp'te bu işle ilgilenecek olan özel bir temsilcinin olması gerekliydi[1154]. Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca Selanik'te deriden yapılmış erkek ve kadın ayakkabılarına büyük talep vardı. Ancak savaş koşullarından ötürü diğer ürünlerde olduğu gibi deri ve deri ürünlerinde de ihracat geriledi[1155].

[1150] Ancel, **a.g.m.** , ss. 164-166.

[1151] Donald Quataert, "Fabrika Bacalarından Tüten İlk Dumanlar", Derleyen: Gilles Veinstein, **Salonique 1850-1918 'La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans**, **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**", Çeviren: Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999, s. 196.

[1152] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 1, January, February and March 1914, s. 67.

[1153] **The Balkan States**, ss. 84-86.

[1154] **Bulletin**, 9 Novembre 1911/ 9 Kasım 1911.

[1155] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 2, April, May and June 1917, s. 935.

Savaş sonunda Selanik, hatta tüm Makedonya derilerin dış pazarlara ihraç noktası haline geldi. Bu derilerin hayvanlara göre dağılımına baktığımızda; 260,000 kuzu, 300.000 oğlak, 125,000 koyun ve 155.000 keçi derisinin ihraç edildiği biliniyordu. Ayrıca şu yabani hayvanların derileri ihraç edilmekteydi: 200.000 tavşan, 10.000 tilki, 3.000 porsuk, 5,000 martin, 500 su samuru, 600 kurt ve 2.000 çakal. Yıllık olarak ihraç edilen derilerin toplam değeri 800.000 ila 900.000 $ arasındaydı. Almanya tarafından döşenmiş olan Selanik depolarında bu derilerin korunması için yılda 30.000- 40.000 ton arasında naftalin kullanılıyordu. Bu nedenle de derilerin ihraç edildiği ülkelerin başında Almanya geliyordu. Aynı zamanda Avusturya, ABD ve İtalya'da Makedonya derilerine talip olan ülkeler arasındaydı [1156]. 1919 yılına gelindiğinde, ithal derilerde artış yaşanmasına bölge hükümetlerinin sessiz kalması ihracatı azalttı. Yalnızca ham deri değil deriden imal edilmiş ürünlerin satışında da kuşkusuz düşüş yaşandı[1157].

1921'de Ege Makedonya'sında 250.000 kuzu ve 70.000 oğlak derisi üretildi. Bu miktarlara, 35.000 kuzu derisi değerinde Trakya üretimi ve yabancı ülkelere ihraç edilmek üzere Selanik'e getirilen az miktarda oğlak derisi eklendi. 1922'de ise stoklarda ihraç edilememiş olan 50.000 kuzu ve 15.000 oğlak derisi bulunmaktaydı. Bu derilerin fiyatları menşeine göre değişmekteydi. Bu yıl boyunca da stoktaki derilerin dışında 400.000 kuzu ve 200.000 oğlak derisi üretildi. Derilerin yüksek fiyatlarına rağmen, deriye ihtiyaç duyduğu bilinen Almanya, bu pazardan malzeme tedarik etmek zorunda kaldı[1158]. 1920'lerin ortasında da dört yerel tabakhanede üretilen derilerin dışında her yıl yurt dışına sevk edilmek üzere üretilen 700.000 deri ile ham deri Makedonya bütçesine ek bir gelir oluşturmaktaydı[1159].

[1156] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1918, s. 461.

[1157] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1920, s. 406.

[1158] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1922, s. 539.

[1159] Cannavos, **a.g.m.** , s. 6.

Maden ihracatı da Makedonya'nın ticari hayatında yer edinmişti. 1907-1913 yılları arasında Selanik'ten Fransa'ya, İtalya'ya ve Avusturya'ya 8.530 ton krom; 1908-1913 yılları arasında 357.289 ton demir piriti başta Almanya, Fransa, Avusturya, Rusya ve İtalya olmak üzere çeşitli ülkelere ihraç edildi. 1908 yılında 24.000£ değerinde magnezit Hollanda ve İtalya'ya, 1909 yılında 18.400 £ değerinde magnezit Avusturya ve Almanya'ya, 1910 yılında 22.800 £ değerinde magnezit Fransa'ya, 1913 yılına gelindiğinde, 25.800 £ değerindeki magnezit Hollanda, Avusturya ve Almanya'ya ihraç edildi. Aynı yıllarda manganezin alıcıları ise Fransa ve İtalya'ydı[1160].

Osmanlı Devleti sonrasında patlak veren savaş kuşkusuz maden ihracatını da etkiledi. 1916'da yalnızca 320 ton ham petrol, 1917'de ise 730 ton manyezit Hollanda'ya ihraç edilebildi. ABD'ye 1916 yapılan maden ihracatı ise 12.914 tondu. 1917'de ise bu ülkeye hiç maden ihracatı yapılamadı. 1915-1917 yılları arasında İngiltere'ye ancak 40.000 ton maden sevkiyatı yapılabildi. 1917 yılı temmuz ayından itibaren de sevkiyat tamamen durduruldu[1161].

Makedonya'dan her ne kadar çeşitli ülkelere hammadde ihracatı yapılsa da bir o kadar da bölgeye işlenmiş ürünler getirtiliyordu. Özellikle Osmanlı döneminde, Avrupalı tüccarlar, saatten, biraya, giyimden, tekstil ürünlerine ve mutfak aletlerine pek çok ürünü Selanik Limanı'ndan Makedonya'ya dağıtıyorlardı[1162]. Selanik Limanı üzerinden Makedonya'ya getirilen çoraplar yaklaşık olarak 1.500.000 frank değerindeydi. Bu çoraplar Almanya, İtalya, Fransa ve Avusturya-Macaristan'dan bölgeye gelmekteydi. Ayrıca bu ülkelerden erkekler için çok miktarda pamuk ve yün triko da ithal ediliyordu. Almanya ve Avusturya'dan hazır giyim ithalatı da yapılıyordu. Makedonya'da yaşayan kadınlar daha şık giyinmek için Paris ve Viyana'dan getirtilen giysileri satın alıyorlardı. Erkek giyimi ise yalnızca Viyana'dan getirtiliyordu. Tekstil ürünleri içerisinde yer alan pamuklu kumaşlarda Makedonya'da rağbet gören ürünlerdendi. İngiltere ve Fransa bu ürünlerin satımında önemli rol oynuyordu. Bu ülkenin ardından da İtalya ve Avusturya geliyordu.

[1160] Prothero, **a.g.e.** , ss. 74-75.
[1161] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, No: 7 b, October 2, 1918, s. 5.
[1162] Mazower, **a.g.e.** , s. 239.

Fransız marka kaliteli düz ve lüks saf yün çarşaflarda Selanik pazarında yer almaktaydı. Bununla birlikte İngiliz ürünleri en az Fransız ürünleri kadar rağbet görüyordu. Ancak bu ürünün üretiminde Almanya ve Avusturya'nın da başarılı oldukları kuşkusuz bir gerçekti.

Bulgarlar da Makedonya'ya kaba ama dayanıklı kumaş türlerini satıyorlardı. 20. yüzyıla kadar Fransa tarafından tedarik edilen yünlü kumaşlar Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde büyük ölçüde Almanya tarafından tedarik edilmekteydi. Masa örtüleri çoğunlukla İngiltere ve Almanya'dan geliyordu. Sıradan iç çamaşırları Bohemya'dan, daha ince ketenler Paris ve Viyana'dan, mendiller İngiltere ve İtalya'dan ve bazıları da Japonya'dan ithal ediliyordu. İpek ithalatında ise ilk sırada Fransa, onun ardından İtalya ve İsviçre geliyordu[1163].

Osmanlı döneminde ithal edilen gıda ürünlerine baktığımızda, şeker, kahve ve pirinç ilk sırada gelmekteydi. Pirinç en fazla Hindistan ve Burma'dan ithal ediliyordu. Ancak Avusturya'nın da bu ürünün ithalatında önemli yeri olduğu kesindi. Ayrıca bu ülkeden kâğıt, cam ve hazır giyimde ithal ediliyordu. Osmanlı Makedonya'sı hint keneviri ve kömürde de büyük ölçüde İngiltere'ye bağımlıydı. 1910 ve 1911'de Selanik'e ithal edilen kömürün yarısından fazlası İngiltere'den gelmişti. Almanya ise kimyasal ürünler, demir eşya ve metal ithalatının ana merkeziydi. Ancak Selanik'e kimyasal madde ihracatı Balkan Savaşlarından hemen önce büyük ölçüde azalmıştı. Bunun nedeni, Makedonya'nın bu tür mallara olan talebinin azalması ve Avusturya'dan dolayı artan rekabetti.

Fransa'dan da çok çeşitli mallar ithal edilmişse de bu malların hiçbirinin ithal edilmesinde Fransa liderliği elinde tutmuyordu. Makedonya'da Rusya petrol ve şekere, Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan ise tahıl ve una katkı sağlıyordu. Makedonya'da kullanılan kahvenin neredeyse tamamını da Brezilya karşılıyordu. ABD ise bölgeye madeni yağ sevk ediyordu[1164]. Ayrıca 1913 yılı itibariyle bölgede ihtiyaç olan çivi, vida ve tel gibi inşaat aletleri de yine Avrupa devletleri tarafından karşılandı. Çivi ithalatında % 60 lık bir oranla birinciliği Belçika almıştı.

[1163] **Bulletin**, 9 Mars 1911/ 9 Mart 1911.
[1164] **The Balkan States**, ss. 86-88.

ABD'de onun ardından gelmek için çabalasa da Almanya, Avusturya ve İtalya'yı geçemedi. Ancak bu devletlerden İtalya, Birinci Dünya Savaşı sırasında bu ürünü ihraç edecek durumda olmadığından Makedonya pazarından çekilmek zorunda kaldı.

Savaştan sonra bu durumu lehine döndürmek için elinden geleni yaptı[1165]. Yine savaş sırasında Makedonya, her türden boya ve boyaya yönelik maddelerin ithalatı ile dikkatleri üzerine çekti. Yalnızca Selanik'in yıllık kuru boya tüketiminin 100 ton olduğu tahmin ediliyordu. Aynı zamanda hazır boyalar, vernik, terebentin, keten tohumu yağı gibi ürünlerinde ithal edildiği biliniyordu. Hükümetler bir ara boya ithalatını kısıtlama girişiminde dahi bulunmuşlardı. Ancak bir sonuç elde edemediler. Boyaların nereden ithal edildiğine baktığımızda; kurşun ve beyaz renkli boyaların İtalya ve Fransa'dan; metalik boyaların Hollanda, Fransa, Almanya, İtalya ve İngiltere'den ithal edildiği görülmekteydi[1166].

Cam üretimi de Makedonya'nın önemli eksikliklerinden biri olduğu için ticari hayatta ithalat açısından büyük önem arz ediyordu. Özellikle de savaş sırasında ithalatta izin alınma noktasında sorun çıkması, yüksek vergi oranları, Avrupa devletleriyle savaştan ötürü iletişim eksikliğinin olması nedeniyle cam ihtiyacına yönelik alım hızla arttı ve cam bölgenin en büyük ithal ürünleri arasına girdi[1167].

Makedonya'da kerestecilige yönelik koşulların olmasına rağmen yeterince bu koşullardan yararlanılamaması nedeniyle kereste ithalatı da bölgede çok yaygındı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte Selanik'te inşaat amacıyla kullanılan kereste ve kereste ürünlerin büyük çoğunluğu Avusturya, Romanya ve Bulgaristan'daki Tuna Vadisinden gelirken bir kısmı da Rus ve Norveç'ten ithal ediliyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasına baktığımızda, kerestecilığin geleceğinin parlak olduğu fark edilmeye başlandı[1168]. Bunun yanı sıra tarım bölgesi olarak anılan Makedonya'da konserveciliğin de gelişmemesi kerestecilikte olduğu gibi bölgede büyük bir eksiklikti.

[1165] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1915, s. 578.

[1166] **Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce**, Volume 1, January, February and March 1917, s. 92.

[1167] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 2, April, May and June 1917, s. 951.

[1168] **A.g.r.** , s. 963.

Bunu gidermek adına ABD'den konserve ithalatı yapılıyordu. Yalnızca 1918 yılında bu ülkeden 50.000 $ değerinde konserve ürününün gelmesi ithalatın boyutunu gösterir nitelikteydi[1169]. Hayvancılığın da yaygın olduğu bölgede sütten imal edilen ürünlerin yapılması için gerekli aletler de bölgedeki imkânsızlıklar nedeniyle ithal edilmek zorunda kalıyordu. Bu aletlerden biri de kaymak ayırma aletiydi. Krema aleti olarak da bilinen bu alet, özellikle 1920'lerin ilk aylarında Amerikan makinelerinin pahalı olmasından ötürü İsveç'ten ithal ediliyordu. Stockholm'de üretilip, satışa sunulan bu aletin fiyatı 23-26 $ civarındaydı[1170]. Aynı zamanda motor, otomobil gibi lüks tüketime girecek olan araçların ithal edildiği[1171] Makedonya'da ticaret, bölgedeki siyasi yapılanmanın da etkisiyle 1930'larda da sancılı bir şekilde yürütülmeye devam edecekti.

3.3. Makedonya'da Sanayi

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren başta Selanik'te olmak üzere açılan fabrikalar, bu fabrikalarda üretilen ürünlerin çeşitliliğinin artmaya başlaması neticesinde bölgede sanayinin gelişmesi için uygun bir ortam oluşmaya başladı. Bu durum yeni sanayi kollarının ve fabrikalarda işçilerin hakları konusunda birtakım sorunların doğmasına neden oldu.

3.3.1. Bölgedeki Sanayi Faaliyetleri

Makedonya'da sanayi Osmanlı'nın son dönemlerinde açılan bir takım fabrikalar aracılığıyla yürütülürken bu fabrikalarda halkın ihtiyacını karşılayan sanayi ürünlerinin yanı sıra bölge dışına satışı yapılan ürünlerin de üretimi yapılırdı. Bu ürünleri üreten fabrikaların sahipleri arasında en başta kuşkusuz Selanik'teki Allatiniler gelmekteydi. Ardından "*Abraham H. Amar, Felbc Amar, D. Anghelakis, J. Benveniste, Confino (Aaron'un oğlu), Vitale Fernandez, A.M. Bassid ve Ortaklan, Yusuf Kapancı, Kapancızade Mehmed, Kondoff Kardeşler, Isaac Modiano, Saul Modiano, Haim ve Joseph Salem, Simsa Kardeşler, Sosso Kardeşler*"

[1169] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1918, s. 317.
[1170] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 1, January, February and March 1920, s. 1301.
[1171] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1920, s. 1456.

sıralanıyordu[1172]. Bu isimlerin fabrikalarında üretilen sanayi ürünleriyle Selanik, Makedonya'nın pek çok alanda olduğu gibi sanayinin de merkezi haline geldi. 20. yüzyıl başlarında ise vilayet kendi ihtiyaçlarını karşıladığı gibi başka yerleşim yerlerine gönderilen ürünleri de üreterek sanayi merkezi olma özelliğini korudu[1173].

İplik fabrikaları da bu özelliğini korumasında önemli rol oynadı. 19. yüzyıl son çeyreğinde Selanik ve Makedonya'nın iç kesimlerindeki bazı yerleşim yerleri Osmanlı Devleti'nin en büyük iplik üretim merkezleri haline gelirken bölgede ilk kurulan iplik fabrikasının açılışı 1870'lere kadar geriliyordu. 1900 yılında en büyük iplik fabrikaları yine buradaydı. Bu yıl itibariyle vilayette de bu fabrikaların sayısı toplamda beşti[1174]. 1904'de Karaferye'de Mağaraltı adıyla anılan yerde Atnaş Susidi adlı bir kimse su ile çalışan bir iplik fabrikası açabilmek ve Avrupa'dan getirteceği aleti gümrükten geçirilebilmek için padişahtan rica da bulundu[1175]. Yeni açılan iplik fabrikalarıyla birlikte Balkan Savaşları sonunda bölgedeki iplik fabrikasının sayısı 12'ye çıktı[1176]. Birinci Dünya Savaşı sonunda özellikle Yunan Makedonya'sında iplik üretiminin ve fabrikaların faaliyetlerine devam ettiği biliniyordu[1177]. 1920'lerde ise bölgedeki en büyük fabrikalar arasında yine iplik fabrikaları yer alıyordu[1178].

Un üretimi ise gıda sanayinin önemli bir unsuruydu. Allatinilerin un fabrikası başta Osmanlı ordusu ve Makedonya olmak üzere Arap Yarımadası'nın dahi un gereksinimini karşılıyordu[1179]. Daha 1857 yılında üretime başlayan bu fabrikanın ortaklarından biri Fransız bir şirketti. 1882'de Fransız ortak hissedarlığını bırakırken 1890'da yalnızca Selanik'te bulunan 27 un fabrikasının içerisinde en önemlisi kuşkusuz Allatinilerin un fabrikasıydı. Çünkü bu fabrika da elektrik enerjisi kullanıldığı için işçiler gece gündüz demeden üretim yapabiliyordu. Allatiniler Selanik'ten ayrılıncaya kadar fabrikanın yönetiminden çekilmediyse de şehirden ayrıldıklarında fabrikanın satışını gerçekleştirmişlerdi.

[1172] İpek, **a.g.e.** , s. 27.
[1173] **A.g.e.** , s. 14.
[1174] Quataert, **a.g.m.** , s. 190.
[1175] **Asır**, 9 Şubat 1319/ 22 Şubat 1904.
[1176] Quataert, **a.g.e.** , s. 190.
[1177] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 28.
[1178] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1920, s. 245.
[1179] Aydın Ayhan, **Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı**, Doğu Araştırma Merkezi, Ofis Yayın Matbaacılık, İstanbul, 2013, s. 391.

1926 yılında fabrika Yunan kökenli bir firmaya bırakıldı[1180]. Üsküp'te de Selanik'te olduğu gibi buharlı makinelerle un üretimi yapılıyordu. Karaferye ise Makedonya'nın adeta un üretim merkezlerinden biriydi. Ancak modern yöntemlerle üretim yapılabilecek fabrikanın yerleşim yerinde bulunmamasından dolayı un üretimi için değirmenler kullanılıyordu[1181].

Un fabrikaların yanı sıra alkollü ürünlere ilişkin sanayi de Makedonya'da gelişmişti. Şarap ve ispirto üretimi bunların başında geliyordu. Kavala 1920'de ispirto, Karaferye şarap ve konyak fabrikalarına sahipti. Niaousta, Vodina, Kavadar (Tikveş) ve Üsküp şarap fabrikalarıyla ve şaraplarıyla ünlüydü. Üsküp'te aynı zamanda rakı ve ispirto fabrikaları vardı. Ayrıca Selanik'te bu ürünleri üreten fabrikalara sahipti. Bununla birlikte şehirde iki bira imalathanesi vardı. Biri Osmanlı döneminden kalan eski bir kuruluştu. Diğeri Osmanlı Devleti sonrasında açıldı. 1913 yılında ilki 50.000 hl den fazla, ikincisi yaklaşık 10.000 hl üretim yapıyordu[1182]. Bunlardan biri 1894'te Viyana ve Venedik sergilerinde kalitesi madalya ile taçlandırılan, Osmanlı Devleti'nin en büyük bira fabrikası olan Selanik'teki Olimpos Bira Fabrikası'ydı[1183]. Bu fabrika 1890 yılına kadar "*Allatini Bira Dağıtım hanesi*", 1890 yılı itibariyle "*Olimpos Bira Fabrikası*" adlarıyla hizmet verirken 1911'de fabrikanın adı "*Olimpos Birahanesi Osmanlı Anonim Şirketi*" olmuştur. Ancak Allatinilerin kurduğu bu bira fabrikasından, 1911 yılında Allatiniler ellerini çekince, Mezbahalar Caddesi'nde yer alan şirketin yeni ortakları Yunanlı birkaç isim oldu[1184]. 1913 yılında iyice Selanik'e yerleşmiş olan fabrika sahipleri, biranın yanı sıra buz üretimi de yapıyordu[1185]. 1910 yılında Paris'te eğitimini tamamlamış olan Graikos Naoussa, Vodina'da Fix Bira Fabrikası'nı yaptı[1186].

1920'lerin ortalarına doğru bu bira fabrikalarına Üsküp'te açılacak olan bira fabrikaları eklendi. Bu fabrikalarda elektrik enerjisi kullanılması üretim miktarının artmasını sağladı[1187].

[1180] Safa, **a.g.t.** , ss.81-82.
[1181] *Prothero, **a.g.e.** , s. 75.*
[1182] **A.g.e.** , ss. 76-77.
[1183] Deniz Gürsoy, **Harcıâlem İçki Bira**, Oğlak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2019, s. 42.
[1184] İpek, **a.g.e.** , ss. 125-126.
[1185] Quataert, **a.g.m.** , s. 196.
[1186] Moutsopoulos, **a.g.m.** , s. 39
[1187] Vladan, **a.g.e.** , s. 121.

Dokuma sanayi de en az alkol sanayi kadar Makedonya'da önemli bir sanayi dalıydı. Bu fabrikaların yoğun olarak açıldığı yıl 1908 yılıydı. Bu yılda Selanik'te beş dokuma tezgâhının yer aldığı dokuma fabrikası bunlardan biriydi. Aynı yıl bir feshane açıldıysa da çıkan yangın neticesinde fabrika faaliyetine bir daha başlamamak üzere son verdi. 1906 yılında hizmet verip kapanan kenevir dokuma fabrikası, 1909 yılında yeniden üretime açıldı. 1911'de aynı şehirde 30 tezgâhı bulunan yeni bir dokuma fabrikası açıldı[1188]. Aynı yıl Selanik'te Kapancı, Yehiel ve Bensusan isimli Yahudi bir firma çuha fabrikası açtı[1189]. Bu fabrikalar Makedonya'da tarıma yönelik sanayinin ne kadar da geliştiğinin kanıtıydı.

Tütün ve sigara üretimi ise Makedonya sanayinde önemli bir üründü. Kalitesiyle ünlü olan Makedonya tütünü Kavala Limanı'ndan Avrupa devletlerine, ABD'ye ve Mısır'a ihraç ediliyordu[1190]. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki son dönemlerine gelindiğinde; Kavala, yalnızca Makedonya'nın değil tüm Osmanlı Devleti'nin tütün sanayinin merkezini oluşturuyordu[1191]. Bu durum Makedonya'da bu dalın Osmanlı sonrasında gelişim göstermesini sağladı. 1925 yılına gelindiğinde, Makedonya'nın 7 büyük fabrikasında çok sayıda sigara üretimi yapılıyordu[1192]. 1930'ların başlarında, tütün üretimi bölgede halen faal olarak devam etmekteydi. 1936 yılında bölgenin önemli tütün fabrikalarından biri de ETK idi. Fabrikadaki üretim her yıl hızla artarken aynı yıl fabrika müdürünün belirttiğine göre üretimin daha hızlı artış göstermesi için önemli miktarda Better Cut tütün satın alındı. Bununla birlikte fabrikaların çabaları başarılı ve fabrikada üretilen sigaraların kalitesi de çok yüksek derecede oldu[1193].

Kozmetik sanayi ise 20. yüzyıl başlarından itibaren Makedonya sanayine girdi, sonrasında gelişmeye devam etti. Bu sektör içerisinde sabun üretimi önemli yer edinirken 1901 yılında Selanik'te açılan sabun fabrikasında, Marsilya'dan, Midilli'den ve Girit'ten ithal edilen kalitesiz sabunlarının yerine kaliteli sabunlar

---

[1188] Quataert, **a.g.m.** , s. 190.
[1189] Esther Benbassa, Aron Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 208.
[1190] Bayram, **a.g.t.** , s. 41.
[1191] **National Archives (United States),** Central File: Decimal File 867.77, Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949 Internal Affairs Of States, Turkey, Railway, Concessions, Construction. Equipment. , March 8th, 1911 - May 17th, 1921**.**
[1192] Cannavos, **a.g.m.** , s.6.
[1193] **Postimess**, 31 Ottobre 1936.

üretilmeye başlandı. Dolayısıyla ithalat bir miktarda olsa azalmış oldu. 1907'de yalnızca Selanik'te 7 sabun fabrikası bulunuyordu[1194].

1920'lerin başlarında ise sabun yapımı Makedonya'da yükselen bir sanayi dalı haline geldi. Selanik önemli miktarda malzemesinin ithal edildiği 8 ya da 10 kadar Kavala 5 Üsküp ise 2 sabun fabrikasına sahipti[1195]. Üsküp'teki fabrikalar 1920'lerin ortalarında halen üretime devam ediyordu[1196]. Bununla birlikte yerli parfüm üretimi de bölgede kozmetik sektörünün gelişmesinde önemli rol oynuyordu. Üretilen parfümler Selanik halkına satılıyordu. Bununla birlikte firmalar İstanbul, İzmir ve Beyrut'tan dahi siparişler alıyordu[1197].

Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki tek ayakkabı fabrikası ise yine Selanik'te yer alıyordu. 1911'de Calderon ve Aroesti şirketi tarafından açılan bu fabrikanın alıcısı yalnızca orduydu[1198]. Fabrikalar ayakkabı üretimine Osmanlı dönemi sonrasında da devam etti[1199]. Ancak 1920'lerin başında ayakkabı üretimi küçük ölçekte yapılıyordu. Bu üretimi de 1911 yılında Selanik'te üretime başlayan Calderon Aroesti firması yapıyordu. Bu fabrikanın dışında el işlemeciliği ayakkabı yapan küçük işletmeler vardı[1200]. Aynı zamanda son dönem Osmanlı Makedonya'sında vilayette ufak çapta da olsa mobilya üretimi de yapılıyordu. Meşrutiyet ilan edildiğinde, yalnızca Selanik'te üç mobilya fabrikası vardı[1201].

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise basit ölçüde mobilyaların şehirde üretiminin devam ettiği biliniyordu[1202]. 1920'lerin ortalarına gelindiğinde; mobilya üretimine Üsküp'te dâhil oldu ve buradaki küçük ölçekli özel fabrikalarda mobilya üretimi yapıldı[1203].

[1194] Quataert, **a.g.m.** , s. 196.
[1195] *Prothero, **a.g.e.** , ss. 77-78.*
[1196] Vladan, **a.g.e.** , s. 121.
[1197] Quataert, **a.g.m.** , s. 196.
[1198] **A.g.m.** , ss. 196-197.
[1199] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 28.
[1200] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1920, s. 407.
[1201] Quataert, **a.g.m.** , s. 196.
[1202] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 28.
[1203] Vladan, **a.g.e.** , s. 121.

Tuğla ve kiremit üretimi de en az diğer sanayi ürünleri gibi Makedonya sanayinde önemli yer kaplıyordu. 200 kişinin çalıştığı Allatini Tuğla Fabrikası bu görevin büyük bir kısmını üstlenmişti[1204]. Birinci Dünya Savaşı sonrasında hammaddesinin ithal edildiği tuğla ve kiremit fabrikalarında az miktarda ürün üretiliyordu[1205].

Makedonya'da önemli bir sanayi dalı da tabaklıktı. Yalnızca Selanik'te üçü büyük olmak üzere 18 tabakhane bulunuyordu. Kozan'da bulunan 24 küçük tabakhane ise bölgenin önemli miktarda ihtiyacını karşılıyordu. Yalnızca bu fabrikalar yılda 60.000 deri işliyordu. Ayrıca Manastır, Vodina, Niaousta, Drama ve Üsküp'te tabakhanelere sahipti. En kaliteli deriler ise Selanik'te üretiliyordu[1206]. Osmanlı Devleti sonrasında da deri üretimleri buralarda devam etti[1207]. Ancak hammadde eksikliğinden dolayı, bu sanayi dalı çok fazla gelişim gösteremedi. Birinci Dünya Savaşı itibariyle hızlı büyümesine rağmen, deri kapasitesi iç talepleri karşılamaktan çok uzaktı. 1920'lerin başlarında Fransa'dan ithalat artarken ABD'den gelen ürünler önceki yıllara göre daha düşüktü. Makedonya'daki hammadde tedarikleri gereksinimleri karşılamak için yeterli değildi ve birkaç yıl daha yeterli olmadı. Bu yıllarda Makedonya'da A. Georgiou Frères & Co.'ya ve Nousha & Sons'a ait olan ve Selanik'te yer alan iki tabakhaneyle birlikte toplamda beş tabakhane bulunmaktaydı. Selanik'teki tabakhanelerin ilkinde 120 erkek işçi çalışıyordu. Bunların dışında Drama'nın 1, Kozan'ın ise 2 tane tabakhanesi vardı. Ama ikisi de çok küçük işletmelerdi ve işçiler el yardımıyla derileri işliyorlardı[1208].

Bölgede süt sanayi ise çok fazla gelişmemişti. Bunun nedeni hayvancılığın daha önceden belirttiğimiz nedenlerden ötürü gerilemesiydi. Bununla birlikte çobanların çoğunun göçebe olması da bu sektörü olumsuz anlamda etkiliyordu[1209].

[1204] Quataert, **a.g.m.** , s. 200.
[1205] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 28.
[1206] *Prothero, **a.g.e.** , ss. 77-78.*
[1207] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 28.
[1208] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1920, ss. 406-407.
[1209] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 3, July, August and September 1916, s. 711.

Aynı zamanda bölgede 1920'lerin başlarından itibaren petrol çıkarma tesisleri ve kimya sanayi de aktif hale geldi[1210].

Elektrik üretimi ise II. Meşrutiyet itibariyle ciddi anlamda faaliyete geçerken Osmanlı döneminde elektrik santrallerine de fabrika deniyordu. Bunlar da Selanik'te bulunuyordu. Santrallerde üretilen elektrik, ancak bölgedeki bazı yerleşim yerlerinin elektriğini karşılayabiliyordu[1211]. 1908'de Selanik'te açılan santral bunlardan biriydi[1212]. Osmanlı dönemi sonrasında da üretim bu şehirde devam etti. Birinci Dünya Savaşı başlarında Selanik, Makedonya'nın elektrik santraline sahip tek şehriydi. Akım, mevcut üretim kapasitesi 2.400 beygir gücünde olan üç ham petrol motoru tarafından sağlanıyordu. Santralin malzemeleri önceleri büyük ölçüde Belçika'dan tedarik ediliyorken savaş sırasında ABD'den sağlandı[1213]. 1920 yılı başlarında Selanik'teki şelaleler üzerine kurulan santrallerden elde edilen elektrik Yunanistan'ın toplam elektrik enerjisinin %10'una denk geliyor ve çeşitli fabrikalarda kullanılıyordu. Aynı yıl yapılan araştırmalar da Selanik ve Manastır arasında bulunan şelalelerin birleşimiyle birlikte su gücüyle elde edilen elektrik miktarının artabileceğini gösteriyordu. Bununla birlikte uzmanlar bu birleşimle 20.000-30.000 beygir gücü elektrik üretilebileceğini iddia ediyordu[1214].

1922 yılına gelindiğinde, Yunanistan Bayındırlık Bakanlığı'nın talimatıyla, Voda Nehri'nin şelalelerini kullanarak Makedonya'nın Vodina kentinde bir elektrik santrali kurma planının incelenmesi için bir komisyon atandı. Burada kurulacak olan tesisten elde edilecek olan elektrik enerjisinin yaklaşık 20.000 beygir gücünde ve tesisin kurulum maliyetinin yaklaşık 20.000.000 drahmi olacağı tahmin ediliyordu[1215].

[1210] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1920, s. 245.
[1211] Parlak, **a.g.e.** , s. 223.
[1212] Colonas, **a.g.m.** , s. 178.
[1213] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1915, s. 876.
[1214] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1920, s. 245.
[1215] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1922, s. 624.

1930'ların başlarında yeni projelere rağmen elektrik, yalnızca fabrikaların faaliyetlerini yürütebilmesine ve büyük yerleşim yerlerini aydınlatmayı karşılamasına yönelik kullanılabiliyordu. Bu durum küçük yerlerde elektrik talebinin artmasına neden oldu. Bu talebin kurulacak tek bir santralle karşılanması ise mümkün görülmüyordu. Bu nedenle elektrik bir süre daha sınırlı ölçüde dağıtıldı[1216].

Makedonya'da bu ürünlerin yanı sıra küçük çapta sanayi ürünlerinin de üretimi yapılmışsa da üretimden kayda değer bir verim alınmaması bunu sanayi sektörü olarak adlandırmamızı zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte Avrupa'da sanayi de meydana gelen olumsuzluklara karşı işçilerin çalışma koşullarını iyileştirme adına başlayan işçi ayaklanmaları Osmanlı Devleti'ndeki işçi sınıfının da ayaklanmasına neden olacak, bu ayaklanmalar Osmanlı döneminden sonra da devam etti.

3.3.2.Sanayide İşçi Ayaklanmaları

II. Meşrutiyet'ten çok daha önce bölgede giderek artan sanayileşmeye dayalı olarak işçi ayaklanmaları yaşanmaktaydı. Özellikle ayaklanmaların merkezini sanayinin de merkezi olan Selanik oluşturmuştu. Şehirdeki çalışan nüfusunun %20'sini işçi sınıfı oluşturuyordu[1217].

II. Meşrutiyet ilan edildiğinde, yeni rejimin verdiği özgürlük hareketi, Osmanlı genelinde işçi hakları hususunda işçilere yeni imkânlar tanıyordu. Bu imkânlardan yararlanmak isteyen işçiler bir süre sonra çalışma koşullarına yönelik haklarını savunduğu pek çok ayaklanmaya neden oldu. Bununla birlikte tekstil ve demiryolu çalışanları başta olmak üzere çeşitli sektörlerden işçiler ayaklanmalara katıldılar[1218]. Ayaklanmanın üzerinden geçen birkaç gün içerisinde 20'den fazla işletmede çalışan işçinin iş bırakma eylemi yaptığı görülürken Allatinilerin fabrikalarında çalışan işçilerin 1000'den fazlası greve dâhil oldu.

10 Eylül 1908 tarihinde ise garsonların iş bırakma eylemi Selanik'in eğlence yaşamını durma noktasına getirdi. Bununla birlikte tek bir vücutta birleşen işçiler bir süre sonra hakları için İttihat ve Terakkicilerle pazarlık yapmaya başladılar.

[1216] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 1, January, February and March 1930, s. 845.
[1217] Parlak, **a.g.e.** , s. 46.
[1218] Quataert, **a.g.m.** , ss. 202-203.

Yapılan pazarlıkların neticesinde bazı iş yerlerinde çalışan işçilerin maaşlarına yaklaşık olarak %25 zam yapıldı. Ancak bu genele yayılamadığı gibi işverenlerin çalışma koşullarına ilişkin verdiği vaatleri yerine getirmemesi, İttihat ve Terakki'nin işçileri destekleyen bir çaba göstermemesi, eylül ayı itibariyle başarısızlıklarını, aynı zamanda da işçilerin yeni grevler başlatmasını beraberinde getirdi[1219].

Bu grevlerden biri 1 Mayıs 1909 tarihinde Selanik'te bulunan işçiler arasında yaşandı. Grevin ardından işçiler arasındaki ayaklanmaların sayısı hızla artarken hükümet grevlerin önünü kesmek için işçilerin grev yapma hakkını sınırlandırmaya ve sendikaların her türlü faaliyetlerini durdurmaya yönelik bir kanun hazırlığı içerisine girdi. Bu hazırlık işçilerin hareketlerinin daha fazla şiddetlenmesine yol açtı[1220]. Yapılan görüşmeler sırasında, 6 Haziran 1909 tarihinde çeşitli sanayi kollarında çalışan 5000'den fazla işçi Selanik'te bir gösteri yaptı ve bu gösteri de çeşitli dillerde nutuklar atıldı[1221]. İşçilerin bu şekilde örgütlenmesinde Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu büyük rol oynuyordu. Selanikli işçilerin sesleri kısa süre sonra Kavala ve Drama'da duyuldu ve buralardaki işçilerde örgütlenmeye başladı. Bu rağmen hükümet, 9 Ağustos 1909 tarihinde " Tatil-i Eşgal Kanunu" (Grev Kanunu)'nu çıkardı. Bu kanun ile işçileri kendi himayesine almayı hedefledi[1222]. Ancak çıkarılan kanun işçilerin hakları için verdikleri haklı mücadelenin önüne geçemedi. Çünkü Selanik'te grev yapma isteğiyle dolu olan birçok işçi vardı. Ancak çıkarılan kanundan cesaret alan işverenler işten çıkarmalara başladıkları için işçilerin grev yapacak ortamı ne yazık ki yoktu. 1 Mayıs 1910 tarihli işçi bayramı bu olumsuz koşullar ve kapalı kapılar ardında kutlanırken 1910 yılı sonlarında hükümetin işçilere yönelik uyarıları daha tehditkâr oldu. İşçi örgütlerinin kapıları kapatıldı ve üyeleri de baskı ve şiddete maruz kaldılar. Baskılara dayanamayan, bir grup işçi ve örgüt lideri, Ocak 1911 tarihinde Osmanlı sosyalizminin geleceğini görüşmek üzere birleşti. Ancak görüşmeler neticesiz kaldı.

[1219] Paul Dumont, "Osmanlı Sosyalizminin Doğuşu", Derleyen: Gilles Veinstein, Salonique 1850-1918. 'La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans, **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, Çeviren: Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999, ss. 205-206.

[1220] Mazower, **a.g.e.** , ss. 294-295.

[1221] Yavuz Selim Karakışla, " Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu", Derleyenler: Donald Quataert, Erik Jan Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1998, s. 37.

[1222] Şehmus Güzel, **Grev**, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993, s. 64.

1 Mayıs 1911 tarihinde ise Selanik'te işçiler büyük bir miting yaparak adeta gövde gösterisi yaptılar. Ancak gösterinin akabinde ardı ardına tutuklamalar geldi. İşçilerin tutukluluk halini bitirmek adına girişimlerde bulunulsa da bu girişimlerden bir netice elde edilemedi.

5 Ekim 1911 tarihinde İtalya Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'ı zapt edince, Selanik'te bir gösteri yapılması kararı alınsa da planlanan bu gösteri yapılamayınca, 4 Kasım tarihinde Selanik'te 8000 kişinin katıldığı savaş karşıtı büyük bir gösteri yapıldı[1223]. 1912 yazında ise sosyalist gruplar bildiri yayınladılar. Ancak Balkan Savaşları Makedonya'da işçi sınıfının haklarını aramalarına karşı balta vururken savaş sonunda bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, işçi ayaklanmalarını bir süreliğine rafa kaldırdı[1224]. Ancak 1920'lerin başlarından itibaren yeniden hak arayışları devam etti. 1921 yılı şubat ayında Selanik'te büyük bir işçi grevi baş gösterdi. Beyaz Kule yakınlarında bir görüşme tertip eden liderler haklarını arama kararı almışlarsa da, 26 Şubat günü bazı işçiler grevi bırakarak işlerinin başına dönünce, başlatılan grev hareketi başarısız oldu[1225]. Haziran 1928'de ise Makedonya'da tütün işçilerince başlatılan grev kısa sürede bölgenin her bir noktasına yayıldı. Polisle işçiler arasında silahlı çatışmalar yaşanırken iş kısa sürede eyleme dönüştü. Bunun üzerine süvariler işçileri dağıtarak ayaklanmaya son verdiler[1226]. Bunun ardından 1930'da yine tütün işçileri Selanik'te grev yaptılarsa da etkili olamadılar[1227]. Ocak 1932'de yeniden bir grev düzenlenirken Selanik şehrinde meydana gelen bu grev Splendid Otel'in önünde baş gösterdi. İşçiler grev sırasında "*Ekmek ve iş isteriz*" şeklinde hükümete seslenmişlerse de bir sonucu elde edemediler[1228].

Mayıs 1936 tarihinde Selanik'teki tütün fabrikalarında baş gösteren grevden dolayı, hükümet alarm durumuna geçerken grev kısa sürede Serez, Drama, Kavala gibi yerleşim yerlerindeki fabrikalara da yansımıştı. Bunun üzerine polis sert tedbirlere başvurunca, işçiler arasından çok sayıda yaralı işçi olduğuna dair haberler gelmeye başladı[1229].

[1223] Dumont, **a.g.m.** , ss. 213-216.
[1224] Mazower, **a.g.e.** , s. 297.
[1225] **Selamet**, 26 Şubat 1337/ 26 Şubat 1921.
[1226] **West Australian**, 18 June 1928.
[1227] **Milliyet**, 17 Ağustos 1930.
[1228] **Milliyet**, 17 Kânunusani/ Ocak 1932.
[1229] **La Vanguardia**, 10 Mayo 1936/ 10 Mayıs 1936.

Grev her ne kadar bir süre sonra son bulsa da haziran ayının ilk günlerinde işçiler genel grev ilan edince, Yunan Hükümeti grevin bastırılması için güvenlik güçlerine ateş emri verdi. Bunun üzerine işçiler eylemlerini bırakarak, işbaşı yapmak zorunda kaldılar[1230].

Makedonya'da sanayi bir yandan gelişirken buna bağlı olarak meydana gelen aksaklıklar zamanla işçiler arasında huzursuzluklara ve bu durum da işçi ayaklanmalarına neden oldu. Bu olumsuz koşullara rağmen sanayi bölgenin önemli bir ekonomi dalı olurken ormancılık, madencilik gibi farklı ekonomi dallarının da Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren ve Osmanlı Devleti sonrasında da bölgede yürütüldüğü görülmektedir.

3.4. Bölge Ekonomisinde Madenciliğin ve Ormancılığın Yeri

Makedonya'da en önemli ekonomi dalları olarak her ne kadar ziraat, ticaret ve sanayi anılsa da bölgenin maden yatakları ve ormanlar açısından zenginliği bu iki dalın da adı geçen dallar kadar olmasa da bölge ekonomisinde rol oynamasını sağlamıştır. Bununla birlikte iki dal içerisinde madencilik ormancılığa göre daha ön planda olmuştur.

3.4.1. Madencilik

Makedonya maden cevherleri açısından çok zengindi. Bunlar içerisinde antimuan, arsenik, asbest, krom, kömür, bakır, altın, demir, kurşun, magnezit, manganez, mermer, gümüş, arduvaz ve petrol bulunmaktaydı.

Antimuan, Güvezne'de, Halkidiki'de, Krivolak'ta, Üsküp'te ve Kratova'da bulunmakla birlikte bu maden, Osmanlı döneminden sonra da Ege (Yunan) ve Vardar (Sırp) Makedonya'sında çıkarılmaya devam edildi.

Arsenik madeni Alsar'da çıkarılıyordu. Asbestte Gevgeli, Selanik, Vasilika ve Galatista'da bulunsa da işletilmiyordu.

Krom ise özellikle Halkidiki, Karaferye ve Niaousta'da çıkarılıyordu. Ancak bunların dışında Makedonya'da işletmeye açılmamış olan başka krom yataklarının da var olduğu biliniyordu.

[1230] **Akşam**, 5 Haziran 1936.

Bölgede aynı zamanda birkaç tür kömür çıkarılırdı. Linyit, İştip yakınında çıkarılırdı. Aynı zamanda Dranitsa, Karaferye ve Katerin'de linyit yataklarıyla ünlüydü. Küçük kömür yatakları ise Köprülü ve Halkidiki yakınlarındaydı[1231]. Bu kömür yatakları, Osmanlı döneminde 1910'a kadar askeri yönetim altında kaldığından dolayı burada görevli askerler bu kömür madenleri için önemli bir insan gücü oluşturdu[1232].

Genellikle okside cevherlerle birlikte yer alan bakır madenine baktığımızda[1233], bu madenin uzun bir süre Rodop dağları eteklerinde Selanik-Dedeağaç demiryolu üzerinde çıkarıldığı, Osmanlı Devleti sonrasında Sırp Makedonya'sından bu madenin elde edildiği bilinmektedir[1234]. Altın yıkama, Vardar'ın kollarında yapılıyordu. Bir yılda alınan toplam verim 120 kg idi. Her ne kadar Krusha Balkan dağları zengin altın yatakları ile kaplı olsa da bu maden yataklarının çıkarılmaması nedeniyle Makedonya'nın ekonomisine bir katkısı olmuyordu. Bununla birlikte Selanik'ten Doyran'a giden yol üzerinde keşfedilen altın yataklarının ise başka ülkelere hibe edildiğine dair söylentiler de vardı. Ancak bu söylentiler hiçbir zaman doğrulanamadı. Sırp Makedonya'sında yer alan Üsküp'ün kuzeyindeki Karadağ Bölgesi, zengin altın yataklarıyla kaplıydı. Ancak yalnızca yüzeye yakın olanlar çıkarılıyordu[1235]. Bununla birlikte 1929'da Makedonya sınırlarındaki Katerin'de, veriminin % 30 olduğu tahmin edilen bir altın yatağı keşfedildi[1236].

Demir madeni de Makedonya'nın ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlayan madenlerden biriydi. Kumanova yakınlarında, Karaferye'de, Vodina'da, Ostrava'da, Resne'de çok miktarda demir madeni bulunuyordu[1237]. Özellikle Selanik genel anlamda demir madeninin merkezini oluşturuyordu. Demir dökümhaneleri için demir hammaddesi talebi özellikle Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru hızla arttı[1238].

[1231] Prothero, **a.g.e.** , s. 70.
[1232] Donald Quatatert, **Miners and the State in the Ottoman Empire The Zonguldak Coalfield 1822–1920**, Berghah Books, New York, 2006, s. 133.
[1233] M. Muzet, "Yugoslavie Les Gisements Métallifères et L'industrie Métallurgique", **Revue de L'industrıie Minérale**, 1 Mai 1923/ 1 Mayıs 1923, s. 164.
[1234] Prothero, **a.g.e.** , ss. 69-70.
[1235] **A.g.e.** , s. 70.
[1236] **La Vanguardia**, 10 Noviembre 1929/ 10 Kasım 1929.
[1237] Prothero, **a.g.e.** , s. 70.
[1238] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, No: 7 b, October 2, 1918

Aynı zamanda Kosova'da demir madeni çıkarılıyordu. Yine savaş sırasında Almanlar, Köprülü yakınlarında bir demir madeni yatağı keşfetmişler bu yataktan çıkarılan demiri kullanmaya başlamışlardı[1239].

Kurşunda bölgede çıkarılan madenlerden biri olmakla birlikte bu maden genellikle gümüş madeni ile bir arada bulunuyordu. Kumanova, Köprülü ve Kratova kurşun açısından zengindi. Bu maden yatakları Makedonya ekonomisi açısından önemliydi[1240]. Aynı zamanda kurşun madeniyle ünlü olan Karaferye'den de bu madenin çıkarıldığı biliniyordu[1241].

Magnezit bir diğer adıyla manyezitin ise çıkarıldığı beş önemli bölge bulunmaktaydı. Buralar Yerakini ve Kokino Petra, Vavdos'un kuzeydoğu ve güneydoğusundaki ocaklar ve Galatista'ydı. Bunların içerisinde en önemlisi Yerakini madenleriydi. Bu maden yatağı 1905'ten itibaren işlenilmekle birlikte, Birinci Dünya Savaşı sonrasında geliştirilmekten çok uzaktı. Maden yataklarından çıkarılan madenler savaş sırasında İtalya, Fransa, Hollanda gibi ülkelere sevk edilmişlerdi. Bu sevkiyat miktarı ise yıllık 21.000 ton civarındaydı. Ancak sevkiyat ileriki yıllarda imkânsızlıklar nedeniyle azaldı ve manyezit madencilikte eski önemini yitirmeye başladı[1242]. 1919 yılında ise Selanik Körfezi'nin karşısında bazı tortular keşfedilmişdi. Uzmanlar bu tortuların kaliteli manyezitler olduğunu belirtiyordu. Mühendisler gün de 200 ton civarı manyezitin bu bölgeden çıkarılabileceğini söylerken bu durum Yunan Makedonya'sının ekonomisine katkı sağladıı[1243].

Manganez de bölgede geniş bir alanda yaygın olan bir maden olarak bilinse de bu maden yataklarının büyük bir kısmı işletilmiyordu. Manganezin çıkarıldığı tek yer Halkidiki tarafındaydı[1244]. Bu yer de Ege Denizi'nde nakliye limanı olan güney Makedonya'daki Stratoni idi[1245].

[1239] Muzet, **a.g.m.** , s. 167.
[1240] Prothero, **a.g.e.** , s. 71.
[1241] Ayhan, **a.g.e.** , s. 255.
[1242] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, No: 7 b, October 2, 1918, s. 5.
[1243] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, November 6, 1919, s. 27.
[1244] Prothero, **a.g.e.** , ss. 71-72.
[1245] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 2, April, May and June 1912, s. 504.

1929'da Makedonya sınırlarındaki Katerin'de, veriminin % 30 olduğu tahmin edilen bir platin yatağı keşfedildi. Bu maden yatağının ekonomiye katkı sağlayıp sağlamadığı konusunda her hangi bir bilgiye ulaşılamazken[1246] mermer, bölgede önemli bir maden olarak karşımıza çıkmaktadır. İyi kalitede mermerler Olimpos bölgesinde ve Gevgeli yakınlarında işletiliyorken mermer ocakları Makedonya'nın güneyinde önemli bir sanayi kolu haline geldi[1247].

Gümüş madeni de Osogov dağlarında bulunsa da yalnızca burada yer almıyordu. Aynı zamanda kurşun ve antimuan ile birlikte Horoda, Varvara ve Lipsasa'da bu madenin keşfedildiği biliniyordu. Drama'da yine gümüş madeniyle ünlüydü[1248].

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede yeni bir maden olarak çakmaktaşı dikkatleri çekerken 1920 yılına gelindiğinde, hükümet tarafından Makedonya'nın doğusunda yer alan çakmaktaşı madenlerinde çalışmaların eylül ayı itibariyle başlatılması kararı alındı. Bununla da kalmayıp, alınan kararın neticesinde madenlerin çıkarılması için yaklaşık olarak bin işçi ile anlaşma imzaladı[1249].

Osmanlı dönemi itibariyle maden suları ise bölge ekonomisine önemli katkı sağlayacaktı. Bölgede maden sularının işlendiği ilk yer ise Manastır'dı. Osmanlı Devleti burada bulunan maden sularını devlet arazisi haline getirerek maden suyunu işleme hakkını garanti altına almıştı. Diğer yerleşim yerlerinde de bu politikayı uygulayan devlet maden sularını ekonomiye kazandırmak için büyük çaba verdi.

Manastır'daki maden sularından biri Ekşisu idi. Daha 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı yetkililerinin bu maden suyunun varlığından haberdar olduğu biliniyordu. 1856'da bir miktar incelenmek üzere alınması üzerine görüşmeler yapılırken görüşmelerin ardından, 1861'de İstanbul'a gönderilmesi ve bulunduğu arazinin devletin hizmetine geçirilmesi istendi. 16 Nisan 1861 tarihinde de Mektebi-i Tıbbiyece maden suyu incelemeye alındı. Akabinde arazi devlet arazisi haline

[1246] **La Vanguardia**, 10 Noviembre 1929/ 10 Kasım 1929.
[1247] Prothero, **a.g.e.** , s. 72.
[1248] **A.g.e.** , s. 72.
[1249] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1920, s. 642.

getirildi. Bununla da kalmayıp arazi kısa süre sonra halkın ferahlayacağı bir gezinti yerine dönüştürüldü[1250].

1897'de ülkenin her bir noktasında yaşayan halkın bu sudan yararlanabilmesi için maden suyunun ambalajlanarak ihraç edilmesi kararı alındı. Bu işin düzenli olarak yapılması için işin ehli birilerine ihalenin verilmesi planlandı[1251]. Yetkililer bu maden suyu ile kalmayıp, Kosova Vilayeti'ne bağlı Prebo (Prepol)'de bulunan maden suyu arazilerini de işletmeye açtı. 24 m. lik bir alan çember içine alarak, işletme için yine kamulaştırma politikası uygulandı. Ancak hükümetin bu tavrı hükümet ile halk arasında anlaşmazlıklara yol açtı. Özellikle Sırp kilisesi bu arazinin kendilerine ait olduğunu iddia ederek, arazinin kamulaştırılmasına karşı çıktı. Bununla birlikte Üsküp'teki İşteb maden suyu yine bölgenin maden suyu üretimine katkı sağlayan önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkıyordu[1252].

Selanik'e bağlı bir ada olan Taşöz Adası, yine diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi devletin maden suyu ihtiyacını karşılayan önemli merkezlerden biriydi. Özellikle Türk Hükümeti döneminde araziden bol miktarda maden suyu çıkartıldığı biliniyordu. Buradaki maden suyunun işletilme hakkı ise Alman Frederik Aşbayedel'e aitti[1253].

Kuşkusuz günümüzün de en önemli madenlerinden olan petrol ise Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren bölgede çıkarılıyordu. Ancak bu petrolün çıkarılması sırasında uygulanan ilkel yöntemler mevcut petrolün ancak % 42 sinin ele geçirilmesini sağlıyordu. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında bu oran dikkat çekerken modern baskı makineleri aracılığıyla bölgeden çıkarılan petrolün miktarının çok daha fazla olacağına inanılıyordu[1254]. Akabinde 1919 yılına gelindiğinde, Kavala, Amerikan Kızıl Haç'ının desteklediği en büyük petrol şirketinin dağıtım merkezlerinin önemli bir noktası haline geldi[1255].

[1250]Deniz Akpınar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Maden Suları**, Arı Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2018, ss. 245-248.
[1251] Akpınar, **a.g.e.** , s. 250.
[1252] **A.g.e.** , ss. 258- 259.
[1253] **A.g.e.** , s. 261, 267.
[1254] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Volume 4, October, November and December 1916, s. 307.
[1255] **The Democrat Mineral Point**, July24**,** 1919/ 24 Temmuz 1919.

Ağustos 1922 tarihinde madencilikle uğraşan George Lacon, Yeni Zelanda Hükümeti'ni temsilen Londra'ya yaptığı ziyarette, Avustralya Basın Derneği'ne, Birinci Dünya Savaşı sırasında Selanik'te İngiliz birlikleriyle birlikte kaldığı sırada petrol yataklarına dair kanıtlar bulduğunu bildirdi[1256]. Terhis olmasının ardından, Anglo-Persian Oil Company adına Makedonya'yı keşfe çıkan Lacon, Standard Oil and Shell adlı petrol şirketleri ile girdiği zorlu mücadelenin ardından Yunan Hükümeti'nden tavizler almayı başardığı gibi Makedonya'nın yeni ve önemli bir petrol kaynağı haline geleceğine inanıyordu[1257]. Lacon'un bu başarısı Anglo-Persian Oil Company'nin Makedonya'nın tamamında petrol hakkı elde etmesine aracı oldu[1258]. Yapılan görüşmelerin ardından 2 Ağustos'ta Dışişleri Müsteşarı İngiliz Avam Kamarası'nda Anglo-Persian Oil Company'nin Yunan Hükümeti'nden Makedonya'nın tamamında petrol çıkarmak için münhasır haklar elde ettiğini açıklayarak basında çıkan haberleri adeta doğrulamış oldu[1259].

1931 yılına gelindiğinde, Makedonya'daki madenlerin tamamını işletmekle yükümlü olan beş İngiliz şirketinin bulunması bölge madenciliğinin İngilizlerin himayesinde olduğunu gösteriyordu[1260]. 1935'te ise petrol çıkaran şirketlerden biri olan Standard Oil Company'nin Selanik'teki tüm fabrikalarına ve stoklarına Yunan Hükümeti tarafından el konulması ise bölge madenciliği açısından önemli bir gelişme oldu[1261].

Makedonya'nın maden açısından bu kadar zengin bir yelpazeye sahip olması özellikle Avrupa devletlerinin büyük devletlerin bölge madenciliğine el koymasına yol açarken madenciliğin bölge ekonomisine katkısı tartışma unsuru olabilirken ekonominin bir başka dalı olan ormancılık ise bölge ekonomisi için önemli bir gelir kaynağını oluşturdu.

[1256] **Daily Telegraph**, 7 August 1922/ 7 Ağustos 1922.
[1257] **Sydney Morning Herald**, 7 August 1922/ 7 Ağustos 1922; **Townsville Daily Bulletin**, 8 August 1922/ 8 Ağustos 1922; **Week**, 11 August 1922/ 11 Ağustos 1922.
[1258] **Recorder**, 26 July 1922/ 26 Ağustos 1922; **Newcastle Sun**, 25 July 1922/ 25 Temmuz 1922.
[1259] **Supplement to Commerce Reports**, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce, Washington, Volume 3, July, August and September 1922, s. 530.
[1260] **Milliyet**, 5 Teşrinievvel/Ekim 1931.
[1261] **The Review**, March 15, 1935/ 15 Mart 1935.

3.4.2. Ormancılık

Makedonya'nın iklim koşulları ve toprağı genel olarak farklı ağaç çeşitlerinin ağaçlarının büyümesine elverişliydi. Dolayısıyla Osmanlı döneminden itibaren keresteciliğin geliştirilmesine olanak sağlayacak ortamda mevcuttu[1262]. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toplam orman arazisinin büyük bir kısmını Makedonya'daki ormanlık araziler oluşturuyordu. Bununla birlikte 1897'de yalnızca Selanik'te 639.910 dönüm arazi ormanlarla kaplıydı. 1909'da bu alan 304.256 dönüme kadar azaldı. Bunun nedeni ormancılığı destekleyici ve ormanları koruyucu politikaların yürütülmemesiydi [1263]. Buna rağmen Osmanlı Hükümeti döneminde Makedonya, ormancılık açısından devletin önemli noktalarından biri olarak kaldı.

Osmanlı hâkimiyeti sonrasında ise bölge üç devlet arasında paylaştırılınca, ormanlık arazilerin büyük kısmı Yunan Makedonya'sında kaldı. Buradaki Pindus Sıradağları büyük ölçüde ormanlarla kaplıydı. Batıda Selanik Ovası'nı sınırlayan Kara Taş Dağları iyi kalitede kereste imalatına aracı olan bol miktarda ormanlarla kaplıydı. Kassandra yarımadası dışında, Halkidiki'de ormanların fazla olduğu bölgelerden biriydi.

Bölgenin Bulgaristan kesimini kaplayan dağlarda da geniş ormanlar vardı. Ancak Sırp Makedonya'sının yüksek bölgelerinin büyük bir kısmı ormanlardan yoksun bırakılmıştı. Yalnızca batı ve doğu sınırlarında geniş ormanlık alanlar bulunuyordu. Buralarda bodur meşe bol miktarda bulunurken tepelerin çoğu genç ağaçlarla kaplıydı. Ancak bunlar odun kömürü yapmak için kesildikleri veya sığır ve keçiler tarafından tahrip edildikleri için nadiren olgunluğa ulaşırdı.

Balkan Savaşlarından sonra Sırp Hükümeti, kereste yetiştiriciliğine uygun arazileri geri kazanmak ve köylülerin hala var olan ormanlardaki yağmalamalarını kontrol etmek için önlemler almaya çalışmışsa da onlara tanınan kısa barış döneminde çok az ağaç fidanı dikebildi.

Bölgedeki ağaçların türlerine baktığımızda, dağların alçak yamaçlarında en bol bulunan ağaçlar meşe ve kestaneydi. Yükseklere çıkıldıkça bu ağaçlar yerini kayın, çam ve göknara bırakıyordu. Bu ormanlar bir süre sonra ekonomiye sağladığı

[1262] **The Balkan States**, s. 64.
[1263] Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975**, Cambridge University Press, New York, 1977, ss. 235-236.

katkıyı yitirdi. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Makedonya'da gelir kapısı olarak yararlanılan tek orman, bir İngiliz tebaasının mülkü olan Niaousta yakınlarındaki bir ormandan ibaret oldu[1264].

1923 yılına gelindiğinde Makedonya'daki ormanların türlere göre dağılımı şu şekildeydi:

Tablo: 17 1923 Yılında Makedonya'daki Ağaç Türleri ve Miktarları[1265].

Ağaç Türü	**Miktarı (Hektar)**
Çam	70.000
Meşe	380.000
Karışık Ormanlar	120.000

Bölgedeki ağaçların dağılımına baktığımızda; önceki dönemlere göre türlerin azaldığı görülmektedir. Bununla birlikte meşe ağacının miktarı diğer ağaçlara göre daha fazla olmakla birlikte bu ağaç türü ormancılıkta ilk sırayı almaktadır.

1929 yılına gelindiğinde, Makedonya'daki meralar dâhil ormanların toplam miktarı 574. 477.371 dönümdü[1266]. Buna rağmen hükümetler bölge ekonomisinde teknik eksikliklerin bulunmasından ötürü bu ormanlardan yeterince yararlanamadı.

Makedonya'da ormancılığın geleceği, esas olarak ulaşım sisteminin ve iletişim araçlarının geliştirilmesine bağlıydı. Bu kuvvetli bir şekilde ele alınmadığı sürece, başarılı bir kereste endüstrisi kurmak neredeyse imkânsızdı. Çünkü en iyi ormanlar çoğunlukla uzak bölgelerde bulunmaktaydı ve keresteyi şehirlere nakletmek denizaşırı ülkelerden ithal etmekten daha maliyetli oldu[1267].

[1264] **The Balkan States**, ss. 64-65.
[1265]Notes on Forest Resources of Central Europe, **Supplement Commerce Reports**, Trade Information Bulletin, No. 152, October 15, 1923, s. 2.
[1266] **Milliyet**, 22 Teşrinisani 1929/ 22 Kasım 1929.
[1267] **The Balkan States**, s. 65.

SONUÇ

Yüzyıllar boyunca bulunduğu coğrafi konumu, verimli ovaları başta olmak üzere pek çok faktörün etkisiyle hâkimiyet mücadelelerine sahne olan Makedonya, bu mücadelelerin neticesinde birçok medeniyete ev sahipliği yaptı. Bunlardan biri bölgede yaklaşık olarak 500 yıl hüküm süren Osmanlı Devlet'iydi.

19. yüzyıl boyunca Makedonya, Avrupa devletlerinin aktif rol oynadıkları bölge olarak dikkatleri üzerine çekti. Yüzyıl boyunca da bu rolü bölgede hak iddia eden Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırplar üzerinden yürüttüler. Bu durum 20. yüzyıl başına gelindiğinde, farklı bir yola evrildi. Avrupalı devletler, bu yüzyıla özgü olarak gündeme gelen reform programlarını Makedonya üzerinde uygulamaya koydu. Uygulanmaya başlanan bu politikalar bölgedeki karışıklıkları yeniden alevlendirdiği gibi İsyanlar ve çetecilik faaliyetleri de arttı. Balkanlarda sınırları hızla küçülen Osmanlı Devleti, bölgeyi tamamıyla kaybetmemek adına çabaladı. Buna rağmen, bölgede Bulgar Yunan ve Sırp hızlandı. Bu durum, Makedonya'daki koşullardan rahatsız olan bir grup Türk'ün arasında kıpırdanmalara neden olduğu gibi Meşrutiyetin ilanına giden sürecin başlangıcı oldu. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kısa süreli bir sükûnet dönemi başladı.

Meşrutiyetin ilanı Makedonya'da dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti genelinde sevinç yarattıysa da bu etki kısa süre sonra yerini yine iç çatışmalara bıraktı. İttihat ve Terakki'nin bölgeyi kaybetmemek için uyguladığı politikaların, özellikle "Kiliseler Kanunu"nun bunda etkisi büyüktü. Kanun her ne kadar Makedonya sorununu çözüme kavuşturmak amacıyla çıkarıldıysa da beklenen gerçekleşmedi ve aksine Osmanlı Devleti aleyhine bölgedeki Hıristiyanları yeniden tek çatı altında topladı. Bununla da kalmayıp Balkan milletleri arasındaki pürüzleri gidererek, bir Balkan ittifakının oluşmasına sebep oldu.

Balkan devletleri Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederken Birinci Balkan Savaşı Londra Antlaşması ile son buldu. Ancak bu durum bölgenin kime ait olacağı sorusunu netleştirmediği gibi savaşın öncesinde Makedonya topraklarını paylaşan Sırplarla Bulgarlar, Londra Anlaşması ile istedikleri toprakları ele geçiremediklerini iddia ederek, iyi ilişkilerini tehlikeli bir hale getirdiler. Yunanlılar da kendilerine düşen paydan memnun olmadığından, taraflar arasındaki anlaşmazlıklar İkinci Balkan Savaşı'na neden oldu. Bu savaş artık Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki hâkimiyetinin sonuna giden sürecinin başlangıcı oldu. Savaş sonrasında bölge

toprakları Yunanlılar, Sırplar ve Bulgarlar arasında üçe ayrıldı. Bundan sonra da uzun yıllar üç ayrı hükümetin idaresinde yönetildi.

Balkan Savaşları, savaşın tarafları açısından maddi-manevi ağır kayıplara, Osmanlı Devleti için de önemli bir sürecin başlamasına neden olurken yeni bir meseleyi de gündeme getirdi. Bu mesele de Balkanlarda kalan Türklerin durumu ve haklarıydı. Bununla birlikte Makedonya sorunu tam anlamıyla çözülmediği gibi Balkan devletleri ile Avrupa Devletleri arasındaki çıkar çatışmaları, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine neden oldu. Makedonya savaştan ağır koşullar altında, yaralı bir şekilde, kesin olarak üç bölgeye ayrılarak çıktı. Bu bölgeler, Ege, Vardar ve Pirin Makedonyalarıydı.

Balkan Savaşları sonrasında Makedonya'dan başlayan göç dalgası, Birinci Dünya Savaşı sonrasında artarak devam etti. Bununla birlikte üç bölgeye ayrılmış olan Makedonya'da, sular durulmadığı gibi Makedonya sorunu son bulmadı. Bununla kalmayıp, Türkler başta olmak üzere bölgedeki Müslümanlara yönelik zorla göç ettirme ve asimile politikası, bölgenin siyasi durumunda yeni olayların patlak vermesine neden oldu. Bu politikalar Makedonya halkı arasında bulunan Bulgarların, bölünmeyi reddeden ve özerk veya bağımsız ancak birleşik ve özgür bir devlet olan Makedonya (Slobodna Makedonija) çağrısında bulunan IMRO'ya karşı sempati duymaya başlamasına yol açtı. Örgüt kısa sürede genişleyerek 1920'lerden itibaren bölgede terör eylemleri düzenledi. Özellikle Müslümanlara yönelik olan bu eylemler çok sayıda insanın bölgeden göç etmesini sağladı.

1920'li yıllar Makedonya halkı için zor koşullar altında geçerken 1930'larda Avrupa'da Hitlerin ve Mussoli'nin faşist faaliyetlerinin başlaması nedeniyle Makedonya halkının yaşam koşullarını iyice zorlaştırdı. İki ülkenin faaliyetlerinden çekinen diğer Avrupa devletleri, Makedonların özgürlük ve yardım çağrılarına adeta kulaklarını tıkadığı için IMRO şiddet eylemlerini arttırdı. Buna karşılık Türkiye'nin desteklediği Balkan Paktı, teröre karşı el birliği yaparken yapılan girişimlerin ardından örgüt tamamıyla kapatılınca halk bir nebzede olsa rahat nefes aldı. Bununla birlikte Makedonya'nın sosyal ve ekonomik yapısı bu zor koşullara, bölgenin siyasi yapısına ve daha pek çok faktöre göre şekillendi.

Bir devletin veya bölgenin temel unsuru, sosyal yapının ana faktörü olan nüfus yapısı da bunlardan biriydi. Makedonya'daki kargaşa ortamı, çok uluslu bir yapıya sahip olan bölge nüfusunu etkilerken meydana gelen savaşların ardından yaşanan

göçler başta olmak üzere salgın hastalıklar ve depremler bölgenin nüfusunda sürekli dalgalanmalara neden oldu. Bölgenin nüfus miktarını netleştirmekte zorluk yaşanırken nüfusa yönelik yapılan araştırmalardaki temel sorun, bölgede hangi milletlerin yaşadığı değil, bu milletlerin ne kadar sayıda olduklarıydı. Araştırmacıların bu noktada farklı sayılar ortaya koymaları bunun en önemli nedeniydi. Bununla birlikte farklı kesimlerden aldığımız verilere baktığımızda; net sayılar olmasa da Bulgar ve Türk nüfusu arasında bir baş başa mücadele görünüyordu. Aradaki makas Balkan Savaşlarından sonra hızla açılırken 1930'larda bölgedeki Müslüman nüfus miktarı oldukça azaldı. Başta Türkiye olmak üzere çeşitli ülkelere göçler bunun en önemli nedeniydi.

Çok renkli bir yelpazeden oluşan bu nüfusun sosyal yaşamı da kuşkusuz oldukça renkliydi. Başta örf ve adetler olmak üzere eğlence sektörü, kültürel aktiviteler ve spor faaliyetleri farklı milletlerin kendine has özelliklerine göre şekillenmişti. Bunlardan örf ve adetler, bayram ve çeşitli inanışlara ait kutlamalar, nişan, kına gecesi, düğün ve sünnet törenlerini içeren farklı faaliyetlerden oluşuyordu. Makedonya'da ırk ve din birliği yoktu. Ancak farklı inançlara sahip insanlar arasındaki saygı ve hoşgörü pek çok yerde aranacak tarzdaydı. Hıristiyanlar ve Müslümanlar kendi bayramlarında ya da özel günlerinde birbirlerini ziyaret ederler ve dini ritüellerine eşlik ederlerdi. Paskalya'da yumurta değiş tokuş edilmesi buna bir örnekti.

Bölgeden Osmanlı Devleti'nin çekilmesinin ardından meydana gelen savaşlar bölgedeki sosyal yaşamı başta her ne kadar olumsuz yönde etkilemişse de savaşların ardından 1938 yılına kadar geçen süreçte Makedonya'nın sosyal yapısını geliştirecek önemli gelişmeler de yaşandı. Makedonya'nın çok kültürlü yapısına uygun olarak yemek kültürleri de çeşitlilik gösterdi. Bu zengin yemek kültürü bölgede eğlence mekânlarının oluşmasında etkili oldu.

Makedonya'da restoran ve lokantaların yanı sıra yeme-içme ihtiyacını karşılayan kafeler de mevcuttu. Osmanlı döneminde açılıp, Osmanlı Devleti'nden sonra da açık kalan mekânların olması bu yerlerin kalitesini gösteriyordu. Özellikle 1920'lerden itibaren bu mekânlara yenileri eklenirken diğer eğlence yaşamının unsurları olan oteller, gazinolar gibi eğlence yerleri, İkinci Meşrutiyet ile birlikte modernleşme sürecine girdi. Savaş dönemlerinde ise sektör yara aldıysa da sonrasında toparlanarak, Balkanlarda ön plana çıkmaya başladı.

Kültürel faaliyetler açısından da Makedonya halkı oldukça şanslıydı. Geleneksel kahvehaneler, sinemalar, tiyatrolar ve operalar halkın sosyal yaşamında önemli yer kaplıyordu. Bunlardan geleneksel kahvehaneler, Osmanlı meslek grupları içerisinde de ilk sıralarda yer alıyordu. Makedonya'da kültürel faaliyetler denilince akla gelen bir diğer faaliyet sinemaydı. Osmanlı Devleti genelinde İstanbul dâhil olmak üzere düzenli gösterim yapan bir sinema yoktu. İlk açılan sinema ise Selanik'teydi. Buna karşın tiyatro Makedonya'da halk arasında sinemadan daha çok yer edindi. Bölgede çok sayıda tiyatro binası inşa edilirken bu binalarda yalnızca tiyatro temsilleri değil, aynı zamanda konserler de tertip edildi. Bu durum kültürel faaliyetlerin çok yönlü olduğunun kanıtıydı.

Futbol başta olmak üzere pek çok dalın hoşgörü çerçevesinde sergilendiği spor ise tamamıyla yabancıların elindeydi. Spor dallarında yarışan sporcuların büyük bir kısmı da Rumlardan oluşuyordu. 20. yüzyıl başlarından itibaren çok sayıda kulüp kurulurken bu kulüpler sporun birçok dalına sporcu yetiştirdi. Su sporları, tenis, bisiklet bunlardan bazılarıydı.

Bölge ekonomisine baktığımızda; Makedonya'nın en önemli ekonomi dalını tarım oluştururken bölgede yer alan verimli ovalarda tütün, afyon ve üzün başta olmak üzere dışarıya da ihraç edilen önemli tarım ürünleri yetişmekteydi. Zaman zaman yaşanan aksaklıklar her ne kadar tarımı da etkilemişse de Makedonya, özellikle tütün ve üzüm yetiştiriciliğinde uzun yıllar dünyanın en iyileri arasında yer almayı başardı. Ancak tarımın bu kadar gelişmiş olmasına karşın başta kümes ve büyükbaş hayvancılığı olmak üzere hayvancılığın bazı kolları geri planda kaldı. Bölgedeki hayvan sayısının az olmasından dolayı hayvancılık ancak bölge halkının ihtiyaçlarını karşılamaya yetti. Bu durum 1930'lardan itibaren en azından Ege Makedonya'sı açısından değişmeye başladı. Hayvancılığın dallarından olan balıkçılık ise etrafı denizler ve göllerle çevrili olan bölgede önemli bir gelir kaynağı oldu. Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu dalın yara almasının ardından canla başla çalışan balıkçı aileler sektörde var olduklarını göstermeye çalıştılar.

Ziraatın yanı sıra bölgede Selanik ve Kavala limanlarının bulunması, Makedonya'yı ziraat dışında ticaret ve sanayi dalları arasında da ön plana çıkardı. Ticarette ihracat ağırlıklı olarak tarım ürünlerine dayalı olarak gelişim gösterdi. Buna rağmen un, şeker, kahve başta olmak üzere bazı temel gıda ürünlerinin ithal edildiği de biliniyordu. Sanayi ise ticarete göre bir adım daha gerideydi. Bölgede 20. yüzyıl

başlarında buz fabrikası gibi bir takım şirketlerin, 1920'lerden itibaren de tütün sanayine bağlı olarak önemli fabrikaların kurulduğu görüldü. Bu fabrikaların da büyük çoğunluğu Ege Makedonya'sında ve Selanik'teydi.

Bölgedeki madencilik ise geniş olanaklara sahip olmasından dolayı önem arz ediyordu. Ancak ne Osmanlı Devleti ne de bölgede hüküm süren devletler, başta petrol olmak üzere bu zengin maden yataklarından yeterince yararlanmayı başaramadı. Bu madenlerin bir kısmı çıkarılsa da önemli bir kısmı ekonomiye katkı sağlama noktasında uzun yıllar çıkarılmayı bekledi. Sahip olunan maden yatakları genellikle büyük devletlere ait maden firmalarının kontrolü altında işletildiği için Makedonya ticaret ve sanayide önemli bir konuma yükselemedi. Orman varlığı açısından da Osmanlı Devleti'nin en zengin bölgesi olmasına rağmen bu orman ürünlerinden yararlanamadığı gibi kerestecilikte dışa bağımlı hale geldi.

KAYNAKÇA

I. ARŞİVLER

A- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıâli Evrak Odası (BEO), 1982/ 148638.

Babıâli Evrak Odası **(**BEO), 3979/298414.

Babıâli Evrak Odası (BEO), 4014/301027.

Dâhiliye, Mektubi Kalemi (D.H.MKT. .), 605/40.

Dâhiliye, Muhaberat-ı Umumiye İradesi **(**DH. MUİ), 129/32.

Hariciye Nezareti, Londra Sefareti **(**HR. SFR.) , 543/ 7.

Hariciye Nezareti, Paris Sefareti (HR. SFR.), 04. 591/ 22.

Hariciye Nezareti, Paris Sefareti (HR. SFR.), 04. 591/ 30.

Hariciye Nezareti, Paris Sefareti **(**HR. SFR.) , 795/25.

Hariciye Nezareti, Siyasi (HR. SYS). 1162/6.

Hariciye Nezareti, Siyasi (HR. SYS.) 1162/7.

Hariciye Nezareti, Siyasi (HR. SYS.) , 1991/5.

Hariciye Nezareti, Siyasi (HR. SYS.) , 2082/ 1.

Hariciye Nezareti, Siyasi (HR. SYS.) , 2082/3.

İrade, Dâhiliye (İ. .DH.) , 1398/1.

İrade, Hususi, İ. .HUS. , 167/62.

İrade, Meclis-i Umumi **(**İ. .MLU.) , 2/18.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 124/80.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği), Kosova Evrakı (TFR. I. .KV. .), 219/21821.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği), Kosova Evrakı (TFR. I. .KV. .), 220 /21939.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği), Kosova Evrakı (TFR. I..KV..), 220/ 21948.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği), Kosova Evrakı (TFR. I. .KV. .), 220/21956.

Yıldız, Esas Evrakı (Y. .EE. .) , 86/12.

Yıldız, Hususi Maruzat, Y. .A…HUS, 525/56.

Yıldız, Hususi Maruzat, Y. .A…HUS, 525/66.

B- Birleşik Krallık Milli Arşivi

The National Archives (Kew, United Kingdom), Turkey. No. 2 (1903). Further correspondence respecting the affairs of south-eastern Europe. (Reforms in the administration of the Vilayets of Salonica, Monastir, and Kossovos) , Harrison and Sons, St. Martin's Lane, London, March 1903.

The National Archives (Kew, United Kingdom), Turkey. No. 3 (1905). Further correspondence respecting the affairs of south-eastern Europe, Harrison and Sons, St. Martin's Lane, London, November 1905.

The National Archives (United States), Central File: Decimal File 867.77, Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949 Internal Affairs Of States, Turkey, Railway, Concessions, Construction. Equipment. , March 8th, 1911 - May 17th, 1921.

C- Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Milli Arşivi

Državen Arhiv na Republika Severna Makedonija, 1185.171/322-323, 1 Avgust 1913.

Državen Arhiv na Republika Severna Makedonija, 1.185.193/ 356-358, August 10,1913

Državen Arhiv na Republika Severna Makedonija, No: 1372, 21 Mai 1916.

Državen Arhiv na Republika Severna Makedonija, No: 1329, 12 јули 1917/ 12 Temmuz 1917.

D- Taha Toros Arşivi

Turgut Etingü, " Bisiklette 100 Yaşında", Küpürler, Dosya No: 33574.

II. RESMİ YAYINLAR

Army Service Forces Manual, Civil Affairs Handbook Greece Section

Christina Karkana**, Greece All Time Thessaloniki**, Greek National Tourism Organisation

Health Organisation International Health Year-book, 1. Cilt, Reports on the Public Health Progress, 1924

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 5, D. 1, İç. 1**; MMZC**, C.6, D. 1, İç. 1; **MMZC** C. 3, D. 1, İç. 36

Supplement to Commerce Reports, Daily Consular and Trade Reports Issued By The Bureau of Foreign and Domestic Comerce Department of Commerce

1325 Senesi Ticaret-i Hariciye İstatistiği

1326 Senesi Avrupayi Osmanî Ziraat İstatistiği

III. SÜRELİ YAYINLAR

A- Gazeteler

Advertiser

Akşam

Anadolu

Argus

Asır

Australasian

Ayine

AZ am Abend

Balkan

Bay of Plenty Times

Birlik

Bismarck Daily Tribune

Bulletin

Cumhuriyet

Cairns Post

Colonist

Daily Silver State

Daily Telegraph

Deutsche Balkan- Zeitung

Donau- Armee-Zeitung

Edasii

Evening Express

Evening Post

Evening Times-Republican

Glens Falls Times

Greenville Times

Haber Akşam Postası

Hikmet

Imperial Valley Press

İctihad

İkdam

Journal

Journal de Salonique

Kelowna Records

Kingsport Times

Kurşun

Le Figaro

La Vanguardia

Македония (Makedoniya)

Malumat

Milliyet

Muhacir

News

New-York Daily Tribune

New York Times

New York Tribune

Norwich Bulletin

Opinia

Postimess

Queensland Times

Perth Amboy Evening News

Recorder

Rosenheimer Anzeiger

Rumeli

Selamet

Silah (Salah)

Son Posta

Sunday Morning

Syracuse Journal

Şura-yı Ümmet

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Hakikat

The Birmingham Age-Herald

The Bridgeport Evening Farmer

The Cambria Daily Leader

The Christian Science Monitor

The Daily Canadian

The Daily News

The Day Book

The Democrat Mineral Point

The Evening Star

The Evening Times

The Ledge Greenwood

The Labor World

The London Gazette

The Morning Journal- Courier

The Hawaiian Star

The Review

The Richmond Palladium and Sun-Telegram

The Omaha Daily Bee

The San Francisco Call

The Scotsman

The Sun

The St. Louis Republic

The Times

The Washington Herald

The Washington Post

Townsville Daily Bulletin

Ulus

Ulusal Birlik

Ulus Sesi

Üsküb

Western Argus

West Australian

Yeni Asır

Yıldız

Ziraat

B- Dergiler

A Journal of the Fernand Braudel Center

Akademik Bakış

Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi

American Journal of Public Health (N Y)

Annuaire Oriental du Commerce

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Balcanica

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi

Balkan Studies

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi

Belleten

Büyük Mecmua

Edirne Eğitim Dergisi

Europe Orient –Extreme- Orient

Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi

France Europe Orient

History Studies

İlef Dergisi

International Journal of Science Culture and Sport

Istorija 20. Veka

İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi

Journal of History

Journal of New World Sciences Academiy

Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi

Karadeniz Araştırmaları

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Kebikeç

Le Marche des Soieries aux Etats Unis

Migracijske teme

Mediterranean Historical Review

METU Journal of Faculty of Architecture

Mimar İst

Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası

Osmanlı Araştırmaları

Revue Economique Française

Revue de L'industrıie Minérale

Selçuk İletişim Dergisi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

Türk Etnografya Dergisi

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi

Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi

VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi

Vakıflar Dergisi

Vers La Sante

Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları

Патримониум.Мк

C- Ansiklopediler

Birinci Dünya Ansiklopedisi

İslam ansiklopedisi

Meydan Larousse

Meyers Großes Konversations-Lexikon

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

IV. İNCELEME YAPITLAR, ANILAR VE TEZLER

A- Kitaplar, Anılar ve Tezler

Abazi, Burhan**, Yugoslavya Siyasal Sisteminin Yıkılışı,** Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

Acar, Kezban, **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009.

Adanır, Fikret, **Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'e kadar Gelişimi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Ademi, Rahman, " II. Abdülhamd'in Balkan Siyaseti", **Sultan II. Abdülhamid Dönemi**, Editörler: Mehmet Bulut, Muhammet Enes Kala, Nuri Salık, Maşallah Nar, İZÜ Yayınları, İstanbul, 2019.

Ağanoğlu, Hakan Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2001.

Ağanoğlu, Hakan, Yıldırım, Bayram, Sebahattin, Karaca, Yılmaz, Torun, Ahmet Semih, Yıldıztaş, Mümin, **Osmanlı Yönetiminde Makedonya**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 74, Ankara, 2005.

Ağanoğlu, Hakan, Yıldırım, Hilmisever, Hidayet, **Arka Bahçemiz Üsküp**, Bilge Kültür Sanat Yayını, Birinci Basım, İstanbul, 2010.

Ahbab, Yakup, **Üsküp Sancağı'nın İdari Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

Akıncı, Turan, **Osmanlı'da Selanik (1869-1924)**, Belge Yayınları, İstanbul, 2017.

Akpınar, Deniz, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Maden Suları**, Arı Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2018.

Alboher, Shlomo, **The Jews of Monastir Macedonia The Life and Times of the Departed Jewish Community of Bitola**, Holocaust Fund of the Jews from Macedonia, Skopje, 2010.

Ali, Sema, **Makedon Sinemasında "Öteki"nin Sunumu: Makedon Sinemasında " Öteki" Olarak Türk**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Anastasovski, Nick, **Contestations Over Macedonian Identity 1870–1912**, Victoria University, School Of Social Sciences Melbourne, Victoria, May, 2005.

And, Metin, **100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi**, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 1970.

Arslan, Emir Şekip, **Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve 1. Dünya Savaşı Anıları**, Çeviren; Selda Meydan-Ahmet Meydan, Çatı Kitapları, İstanbul, 2005.

Arslan, İsmail, **19. Yüzyılda Balkanlar'da Sosyo-Ekonomik İlişkiler: Drama Sancağı Örneği: 1864-1913**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.

Artun, Tevfik Ünsi, Atabeyoğlu, Cem, Aydın, Nurhan, Hiçyılmaz, Ergun, San, Haluk, Sevinçli, Orhan Vedat, Somalı, Vala, **Türk Futbol Tarihi (1904-1991)**, Cilt 1, Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları, Ankara, 1992.

Asım, Salih, **Üsküp Tarihi ve Civarı**, Sadeleştiren Süleyman Baki, Rumeli Türkleri Vakfı, Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004.

Aslan, İsmail, "Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak Merkezi Drama (1864-1913)", **Mübadil Kentler: Yunanistan, Lozan Mübadilleri Yayınları**, İstanbul, 2012.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Üçüncü Baskı, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1987.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919**, 1. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Cilt I 1860-1908, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.

Aydın, Nermin Zahide, **İttihat Ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulad (1880-1926)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2014.

Aydın, Salim, **Balkanlar'ın Acı Yüzü Basın Tarihinde Balkan Savaşları**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013.

Ayhan, Aydın, **Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı**, Doğu Araştırma Merkezi, Ofis Yayın Matbaacılık, İstanbul, 2013.

Ayla, Elif, **Avrupa Kazan Ben Kepçe**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2013.

Babalı, Tuncay, Okay, Yeliz, **Türkiye- Sırbistan İlişkileri**, Doğu Kitabevi, I. Baskı, İstanbul, 2012.

Balaban, Adnan, 100 Soruda 1856-1914 yıllarında Osmanlı Devleti'ndeki siyasî olaylar**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2002.**

Barker, Elisabeth, **Macedonia Its Place In Balkan Power Politics**, London, Newyork, 1980.

Barker, James, Ellis, "Conflicting Ambitions", Esther Singleton, **Turkey And The Balkan States**, Dodd, Mead And Company, Newyork, 1908.

Bayram, Selahattin, **Osmanlı Döneminde Selanik Limanı: 1869–1912**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Behar, Cem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 2, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996.

Benbassa, Esther, Rodrigue, Aron, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Bıçakçı, İsmail, "Selanik'te Türk Mimari Eserleri", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğler,** İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırrrna Merkezi, Sofya, 2000.

Bolayır, Enver, **Talat Paşa'nın Hatıraları**, Güven Basımevi, Birinci Basım, İstanbul, 1946.

Bora, Tanıl, **Milliyetçiliğin Provakasyonu Bölgeler Sorunlar Yugoslavya**, Birikim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1995.

Bradford, Charles, **The Angeler's Secret**, The Knicborker Press, Newyork, London, 1904.

Brailsford, Henry Noel, **Macedonia Its Races And Their Future**, Methuen & CO. 36 Essex Street W.C. , London, 1906.

Breznik, Dusan, **The Population Of Yugoslavia**, Demographic Research Center, Institute Of Social Sciences, Belgrade, 1974.

Candeğer, Ümmügülsüm, "İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar (1910-1913)", **III. Uluslararası Avrasya Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Bildiri Kitabı**, Gaziantep 4-7 Nisan 2019, Editör Doç. Dr. Ümran Türkyılmaz, Atabek Movlyanov, İKSAD Yayınevi, Gaziantep, 2019.

Cebesoy, Ali, Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk 2 Okul ve Genç Subay Hatıraları**, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 1997.

Ceyhan, Nesime, **Balkan Savaşı Hikâyeleri**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2006.

Christensen, Peter, Hewitt, **Architecture, Expertise and the German Construction of the Ottoman Railway Network, 1868-1919**, Harvard University The Department of Architecture, Landscape Architecture and Urban Planning in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, Cambridge, Massachusetts, 2014.

Colonas, Vassilis, "Mimari Dönüşümler", Derleyen: Gilles Veinstein, Salonique 1850-1918. 'La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans, **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, Çeviren: Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999.

Cumalı, Necati, **Viran Dağlar Makedonya 1900**, 2. Kitap, Çağdaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1996.

Curtis, Glenn E. , **Are Handbook Series Yugoslavia A Country Study**, Federal Research Division Library of Congress, Washington, 1990.

Çelik, Bilgin, "Balkan Savaşlarının Osmanlı/Türk Siyasi Düşüncesine Etkileri" **Savaştan Barışa Balkan Savaşları**, 100. Yılı Uluslar Arası Sempozyum Bildirileri, Konak Belediyesi Kültür Yayınları, Konak, 2012.

Çetinkaya, Necati, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1985.

Danışman, Zuhuri, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, XIII**, Zuhuri Danışman Yayınevi, Yeni Matbaa, İstanbul, 1966.

Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi Cilt: 1**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.

Demirakın, Nahide, Işık, **The City As A Reflecting Mirror: Being An Urbanite In The 19th Century Ottoman Empire**, The Department Of History İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara, 2015.

Demirel, Nuri, **Kosova'nın Tarihi ve Sosyolojik Yapısı**, Eğitim Yayınevi, Konya, 2016.

Derman, Orhan, **Makedonya'daki Türkler Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017.

Diakov, Vladimir, Nikolayeviç, Kovalev, Sergey İvanoviç, **İlkçağ Tarihi Cilt: 1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, Çeviren: Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.

Dimovska, Sawa, "Jadewa Od Testo", **Aynı Tadı Paylaşmak: Türkiye-Makedonya Geleneksel Ortak Mutfağı" Çalıştay Bildirileri**, Türkiye Milli Komisyonu-Makedonya Milli Komisyonu, Ankara, 2010.

Dumont, Paul, "Osmanlı Sosyalizminin Doğuşu", Derleyen: Gilles Veinstein, Salonique 1850-1918. 'La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans, **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, Çeviren: Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999.

Duranoğlu, Hacı Mehmet, **1895'ten 1950'lere Dünyada ve Türkiye'de Sinema Politikaları ve Yansımaları**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2018.

Efe, Peri, **Ein Bürokrat und Gelehrter aus Millet-i Rum im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts: Alexandros Karatheodoris**, *Universität Wien,* Magistra der Philosophie, Wien, 2007.

Efendi, Şeyhülislam Cemaleddin, **Siyasi Hatıralar 1908-1913**, Sadeleştiren: Ziyaeddin Engin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.

Eren, İsmail, **Rumeli'de Türk Kültürü**, Yeni Balkan Yayınları, Üsküp, 2012.

Ersoy, Petek, "Türkiye ve Makedonya'da Ritüellere Bağlı Kutlamalarda Yapılan Yemekler", **Aynı Tadı Paylaşmak: Türkiye-Makedonya Geleneksel Ortak Mutfağı" Çalıştay Bildirileri**, Türkiye Milli Komisyonu-Makedonya Milli Komisyonu, Ankara, 2010.

Fantini, Bemardino, "Malaria and the First World War", **Die Medizin und der Erste Weltkrieg**, Wolfgang U. Eckart, Christoph Gradmann, Centaurus Verlag & Media UG, 2. Auflage, Herbolzheim, 2003.

Fawcett, Hugh A. , Goff, A. , **Macedonia A Plea For The Primitive**, London: John Lane The Bodley Head New York: John Lane Company, 1921.

Fehmi, Abdülmecid, **Manastır'ın Unutulmaz Günleri**, Yayına Hazırlayanlar Ayşe Şen-Ali Birinci, Akademi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Filov, Bogdan, **Balkan Savaşları (1912-1913) Fotoğrafları**, Hazırlayan: Hüseyin Mevsim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Fleet, Kate, **The Cambridge History of Turkey**, Volume 1; Byzantium·Turkey 1071-1453,Bizans'tan Türkiye'ye Cilt: I 1071-1453, Çeviri: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

Foster, John, "Adrianople, Salonika, And Monastir", Esther Singleton, **Turkey And The Balkan States**, Dodd, Mead And Company, Newyork, 1908.

Fraser, John Foster, Pictures From The Balkans, Cassell And Company, Limited London, 1912.

Garnett, Lucy M. J. , **Balkan Home-Life**, Dodd, Mead & Company, New York, 1980.

Gençer, Ceylan İrem, **1840-1912 Yılları Arasında İzmir Ve Selanik'teki Kentsel Ve Mimari Değişim,** İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014.

Gürhan, Bilal, **Balıkesir Susurluk'un Cihan pehlivanı Katrancı Mehmet Pehlivan**, Petek Ofset Basın Yayın, İkinci Basım, Balıkesir, 2015.

Gürsoy, Deniz, **Harcıâlem İçki Bira**, Oğlak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2019.

Güzel, Şehmus, **Grev**, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993.

Hamzaoğlu, Yusuf, **Atatürk ve Makedonya Türklüğü**, MATÜSİTEB, Autoprint T.A. , Üsküp, 2006.

Hertner, Peter, **The Balkan Railways International Capital and Banking from the End of the 19th Century until the Outbreak of the First World War**, Bulgarian National Bank, Sofia, 2006.

Hochwachter, G.V., **Mit den Turken in der front im Stabe Mahmut Muhtar Paschas**, **Balkan Savaşı Günlüğü " Türklerle Cephede"**, Çeviren: Sumru Toydemir, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

İpek, Nurdan, **Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler**, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2011.

Jelavich, Barbara, **History of The Balkans: Twentleth Century, Balkan Tarihi 20. Yüzyıl 2**, Çeviren: Zehra Savan, Hatice Uğur, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

Jurukovski, Dimitar, "Experience from rehabilitation and reconstruction of Skopje after the 1963 earthquake", **Earthquakes and People's Health**, Proceedings of a WHO Symposium, World Health Organization, Kobe, 1997.

Kabacalı, Albay, **Cemal Paşa Hatıralar İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları**, İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2001.

Kadri, Hüseyin Kazım, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım İstanbul/Trabzon/ Selanik/ Suriye**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.

Karabekir, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yayınları, İstanbul,1993.

Karakışla, Yavuz Selim, " Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu", Derleyenler: Donald Quataert, Erik Jan Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1998.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi VIII Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2007.

Kerimoğlu, Hasan Taner, **İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008.

Kılıç, Mehmet, Lügal, Bedrettin, Tantan, Mehmet, Turhan, Hamit, **Asırlık Çınar İstanbul Güreş İhtisas Kulübü (Kuruluş 1919)**, Kırk Yayınevi, İstanbul, 2015.

Kiselinovski, Stojan, **Etnickite Promeni Vo Makedonija (1912-1995)**, Skopje, 1997.

Lake, Harold, **Campaigning in the Balkans**, Robert M. McBride & Company, New York, 1918.

Lake, Harold, **In Salonica with Our Army**, Andrew Melrose Ltd 3, London, 1917.

Leeb, Alexander, **Bulgarien als Bündnispartner im Ersten Weltkrieg**, Universität Wien, Magister der Philosophie, Wien, 2013.

Lewkowicz, Bea, **The Jewish Community Of Thessaloniki: An Exploration Of Memory Andidentity In A Mediterranean City**, University of London, London School of Economics, London, 1999.

Limanı, Mrika, "Kosova in Yugoslavia", **Yugoslavia From A Historical Perspective**, Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, Belgrade, 2017.

Lolev, Valery, **Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials**, The Balkan Wars, Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi Alternatif Eğitim Materyalleri Balkan Savaşları, çeviren: , Güven Bakırezer, Apa Tasarım Yayıncılık ve Baskı Hizmetleri A.Ş. , Selanik, 2008.

Malik, Hilmi, A. , **Türkiye'de Sinema ve Tesirleri**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933.

Mandacı, Nazif, **The Independence of The Former Yugoslav Republic of Macedonia (Fyrom) and The Revival of The Macedonian Question**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.

Mazower, Mark, **Selanik Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler 1430-1950**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Metin, Ömer, Sezer, Cemal, **Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımı**, Üç S Ltd. Şti., Birinci Baskı, Ankara, 2016.

Milutinovic, Zoran V., "Health aspects of disaster preparedness in the former Yugoslav Republic of Macedonia", **Earthquakes and People's Health,** Proceedings of a WHO Symposium, World Health Organization, Kobe, 1997.

Mithat, Ali Haydar, **Hatıralarım 1872-1946**, Güler Basımevi, İstanbul, 1946.

Moore, Fredeick, **The Balkan Trail**, Smith, Elder, & Co. , 15 Waterloo Place, London, 1906.

Moutsopoulos, Niki C., "İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent", Derleyen: Gilles Veinstein, Salonique 1850-1918. 'La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans, **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı"**, Çeviren: Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999.

Nacar, Can, **Labor and Power in the Late Ottoman Empire Tobacco Workers, Managers, and the State, 1872–1912**, Palgrave Macmillan, Cham, 2019.

Nasuhbeyoğlu, Tayfun, **Balkan Tarihine Genel Bir Bakış**, Pusula Derneği, İstanbul, 2008.

Nuredin, Abdülmecit, **Osmanlı Sonrası Makedonya**, MATÜSİTEB Yayınları, Üsküp, 2008.

Okur, Mehmet, **Büyük Devletlerin Balkanlara ve Balkan Savaşlarına Bakışına Dair Bir Rapor Carnegie Vakfı Raporu (1914)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları**,** , Ankara, 2019.

Ortabağ, Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülâsyon**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Yayın No: 326, İstanbul, 2018.

Ortaylı, İlber, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.

Osborn, Stanley, H. , **A Diary Of The American Red Cross Sanitary Commission to Serbia 1915-16**, Special Collections, University of Delaware Library, Newark, Delaware, 1917.

Osmanoğlu, Nilhan, **Devlet gibi Düşünmek**, Motto Yayınları, İstanbul, 2018.

Ökçün, Gündüz, " Memalik-i Osmaniye'nin Zirai Programı", **Prof. Dr. Reşat Aktan'a Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982.

Öymen, Onur, "Balkan Savaşlarının İnsani Boyutu", **Savaştan Barışa Balkan Savaşları**, 100. Yılı Uluslar Arası Sempozyum Bildirileri, Konak Belediyesi Kültür Yayınları, Konak, 2012.

Öztürk, Serhat, **Selanik**, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

Panov, Mitko, B. , Macedonia in The Period of Roman Rule (168 BC to the end of III century), Editor: Todor Chepreganov, **History of The Macedonian People**, Institute of National History, Skopje, 2008.

Papaioannou, Stefan Sotiris, **Balkan Wars Between The Lines: Violence and Civilians in Macedonia**, 1912-1918, University of Maryland, The degree of Doctor of Philosophy, Maryland, 2012.

Parlak, Türkmen, **Yeni Asır'ın Selanik Yılları Evlad-ı Fatihan Diyarları 1895-1924**, Yeni Asır Yayınları, İzmir, 1986.

Paşa, Tahsin, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931.

Platt, Thomas Comyn, **The Turk In The Balkans**, Alston Rivers, London, 1875.

Prothero, George, Walter, **Macedonia**, Handbooks Prepared under The Direction of The Historical Section of The Foreign Office- No: 21, H. M. Stationery Office, London, 1920.

Quataert, Donald, "Fabrika Bacalarından Tüten İlk Dumanlar", Derleyen: Gilles Veinstein, **Salonique 1850-1918 'La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans**, **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**", Çeviren: Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999.

Quatatert, Donald, **Miners and the State in the Ottoman Empire The Zonguldak Coalfield 1822–1920**, Berghah Books, New York, 2006.

Rasim, Ahmet, **Osmanlı 700 Yıl**, Cilt I, Düzenleyen: Metin Hasırcı, Emir Basın Yayın, İstanbul, 1999.

Rawlinson, Alfred, **Ortadoğu Hatıraları**, Çeviri: Cengiz İ. Çay, T&K Yayınları No: 14, Birinci Basım, İstanbul, 2016.

Rayburn, Joel, Dawson, **The Greatest Diaster: The Failure of Great Britain's Ottoman Empire Policy 1914**, Texas A&M University, Master of Arts, Texas, 2002.

Recepoğlu, Altay, Suroy, **Kosova'da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001.

Rossos, Andrew, **Macedonia And The Macedonians A History**, Hoover Instıiution Press Stanford University, First Printing, Stanford, California, 2008.

Saatçi, Meltem Begüm, " Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Makedonya Sorunu", Hazırlayan: Murat Hatipoğlu, **Makedonya Sorunu Dünden Bugüne**, Balkan Araştırmaları Dizisi, ASAM Yayınları, Ankara, 2002.

Saatçi, Meltem, Begüm, **Makedonya Sorunu (1903-1913)**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2004.

Safa, Lina, **Osmanlı Döneminde Selanik**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2017

Sakellarios, P. D. , **The American Red Cross Commission to Greece**, July 1, 1919, Athens, 1919.

Sander, Oral**, Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 12. Baskı, Ankara, 2003.

Sanders, Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl I**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Schurman, Jacob, Gould, **The Balkan Wars 1912-1913**, Princeton University Press, Toronto, 1914.

Sciaky, Leon, **Farewell to Salonica: City at the Crossroads**, **Elveda Selanik**, Türkçesi: Ünsal Eriş - Osman Çetin Deniztekin, Varlık Yayınları, İlk basım, İstanbul, 2006.

Sertel, Yıldız, **Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?**, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994.

Sayılğan, Gülnihal, Kır, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerine Göre Balkanlar "1911–1913"**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Sezer, Ayten, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.

Shaw, Kural, Ezel, Shaw, Stanford J. , **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975**, Cambridge University Press, New York, 1977.

Simovski, Todor, Hristov, **Inhabited Places in Aegean Macedonia,** e-book edition, Toronto, 2019.

Sipahioğlu, Bahtiyar, **Dünden Bugüne Balkanlar**, Akademi Matbaacılık, İstanbul, 2010.

Soğangöz, Murat, **Makedonya Krizi ve ODGP'nin Rolü**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Sorgun, Taylan, **Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, Kamer Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997.

Stefov, Risto, **Населените Места во Егејска Македонија**, Тодор Христов Симовски , Toronto, 2019.

Tahir, Cengiz, "Valandova Yöresinde Yörük Türklerinin Bayram Kutlamaları", **Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri 1996-2000**, Çalıklı Valandova, Makedonya, 2007.

Tansu, Samih Nafiz, **Teşkilat-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası**, 1. Baskı, Nokta Yayınları, İstanbul, 2012.

Tekin, Arslan, **Balkan Volkanı**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009.

Tevfik, Mehmet, **Manastır Vilayetinin Tarihçesi**, Beynelmilel Ticaret Matbaası, *Manastır, 1327*.

Tikveş, Özkan, **Türk Devrim Tarihi Dersleri**, Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Yayınları, İlker Matbaası, İzmir, 1978.

Tokay, Gül, **Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

Topuz, Hıfzı, **Gazi ve Fikriye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

Troçki, Leon, **The War Correspondence of Leon Trotsky The Balkan Wars 1912-1913, Balkan Savaşları**, Çeviren: Tansel Günay, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.

Turan, Metin, " Rumeli Türklerinde Hıdrellez Geleneği", **Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri 1996-2000**, Çalıklı Valandova, Makedonya, 2007.

Turan, Ömer, " Makedonya'da Türkler", **Makedonya Sorunu Dünden Bugüne**, Hazırlayan: Murat Hatipoğlu, Balkan Araştırmaları Dizisi, ASAM Yayınları, Ankara, 2002.

Tzimakas, Menelaos, **La Macédoine Grecque, Populations, Migrations et Territoires Depuis le Début du XXème Siècle**, Histoire Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Paris, 2014.

Ulaş, Öznur, **Tanzimattan 1. Meşrutiyet'e Osmanlı Tiyatrosunda Değişim**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2019.

Uzer, Tahsin, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1999.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar**, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Üçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2017)**, Der Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2015.

Ümit, Ahmet, **Elveda Güzel Vatanım**, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.

Ünal, Neslihan, **İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.

Ünlü, Mucize, **Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı 1873-1912**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1996.

Ünlü, Mucize, "Meşrutiyet Döneminde Makedonya'da Tiyatro ", **Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Kültürel ve Sosyal Hayat**, Yayınlayan: Zafer Gölen, Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018.

Ünlü, Seyfettin, **Yadigâr-ı Selanik Kartpostallarda Evvel Zaman**, T.C. Kültür v e Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Vardağlı, Tutku, " 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticari ve Siyasi Gelişmeler Işığında Kavala", **Mübadil Kentler: Yunanistan**, Lozan Mübadilleri Yayınları, İstanbul, 2012.

Vladan, Jovanović, **Pseudo-European View Among The Ruins of Orient: City of Skopje in Yugoslav National Policy 1918-1941**, Ethnoanthropozoom / Етноантропозум, Belgrade, 2009.

Vlora, Ekrem Bey, **Lebenserinnerungen (1885-1912)**, **Avlonyalı Ekrem Bey, Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)**, Çeviren: Attila Devrim, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

Wallach, Jehuda, Bir **Askeri Yardımın Anatomisi Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919)**, Çeviren: Fahri Çeliker, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basıevi, Ankara, 1985.

Westwell, Ian, **Resimli Harp Tarihi I. Dünya Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Yüce, Mehmet, **Osmanlı Melekleri**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.

Zaikos, Nikos, **Greek Jews in sport: The contribution of Thessaloniki**, Jewish Community of Thessaloniki, the Jewish Museum of Thessaloniki, Thessaloniki, 2011.

Zeyniloviç, Seniha, **Makedonya Demokratik Seçimlerinde Türkler**, Birlik-Media Yayınları, Üsküp, 2005.

Zürcher, Eric, Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çeviren: Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 1987.

Апостолски, Михаило**, Историја македонског народа Књига трећа Период између два светска рата и народна револуција (1918-1945)** , Институт за националну, Скопље, Београд, 1970.

Стојановски, Страшко, **Колективниот Идентитет Кај Македонците Муслимани**, Алфа 94, Скопје, 2009.

_____Hatıratlar ve Vesikalar Cemal Paşa'nın Hatıratı Üzerine Tetkikler, Vakit Matbaası, İstanbul, 1933.

_____Istorija Na Makedonskiot Narod, Instıtut Za Nacionalna Istorija, Skopje, 2008.

_____The Balkan States, Peace Handbooks, Vol IV, Part II, H. M. Stationery Office, London, 1920.

_____Turkey in Europe, H. M. Stationery Office, London, 1920.

_____ **Uluslar arası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi) 2**, Çeviren Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayın, 1. Baskı, İstanbul, 2009.

_____Население, Статистички годишник на Република Македонија, 2013.

B- Makaleler

Ahbab, Yakub, " Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)", **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2015, ss.119-151.

Angelopoulos, A. , "Population Distribution of Greece Today according to Language National Consciousness and Religion" , **Balkan Studies**, 20, 1979, ss. 123-132.

Arısoy, Ersin, " İnönü Stadyumu'nun Öyküsü", **Mimar İst**, Sayı 22, İstanbul, 2006, ss. 39-50.

Arslan, Savaş, "Batılı Dergilerde Erken Dönem Türk ve Balkan Sineması", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 18, Sayı 36, 2020, ss. 733-748.

Atabeyoğlu, Cem, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.

Beden, Aydın, " Kral I. Aleksander Suikastı ve Türkiye-Yugoslavya İlişkilerine Etkisi", **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 2, Antalya, 2018, ss. 115-145.

Bektaş, Gönül, " Bir Rumeli Kentinin Modernleşmesi: Üsküp 1839-1912", **METU Journal of Faculty of Architecture**, Cilt 7, Sayı, Ankara, 2020, ss. 169-198.

Beydilli, Kemal, " II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesine Dair", **Osmanlı Araştırmaları IX**, Neşir Heyeti: Halil İnalcık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İstanbul, 1989, ss. 77-100.

Cannavos, M. , "Marché Grec Les Richesses Naturelles De La Macédoine", **France Europe Orient**, 18 Septembre 1925/18 Eylül 1925, Sayfa numarası yok.

Demir, Alparslan, " Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu", **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 67, 2014, ss. 33-45.

Dığıroğlu, Filiz, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)", **Osmanlı Araştırmaları**, XLII, 2014, ss. 227-272.

Dikici, Ali, "Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, ss. 75-108.

Erdem, Nilüfer, " Balkan Savaşları Döneminde Yunan Basınında Kolera Vakaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 52, Güz 2013, ss. 803-824.

Erdoğan, Kaçan, Meryem, "**Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları", Vakıflar Dergisi, Sayı 50, Aralık 2018, ss. 65-84.**

Eryaman, Ayşe, "Selanik Vilayeti'nde 1908 Genel Seçimleri", **History Studies**, Vol 9, Issue 3, September 2017, ss. 45-63.

Gençer, Ceylan, İrem, " Dualities in the Transformation of the Urban Realm: Smyrna and Salonica 1840–1900", **Mediterranean Historical Review**, Vol. 31, No. 2, 2016, ss. 139-163.

Gençer, Ceylan, İrem, "19. Yüzyılda İzmir ve Selanik'te Kentsel Dönüşüm: Rıhtım ve Limanların İnşası", **İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi**, No. 1, Yaz 2017, ss. 33-51.

Gounaris, Basil, C. , "Salonicas", **A Journal of the Fernand Braudel Center**, Vol XVI, No 4, 1993, ss. 499-518.

Gönül, Alper, Durak, Selen, " Bir Osmanlı Kenti Üsküp'ün Tanzimat'tan XX. Yüzyıla Fiziksel Değişim Süreci", **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, Edirne, 2018, ss. 87-110.

Günay, Necla, "Osmanlı Devleti'nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü", **Belleten**, Cilt 81, Sayı 292, 2017, ss. 917-946.

Günay, Mehmet, " Türkiye'de Spor Cemiyetlerinin Kuruluşu ve Bu Cemiyetlerin Etnik Amaçlarla Kullanılması", **International Journal of Science Culture and Sport**, Volume 4, Special Issue 1, 2016, ss. 383-393.

Gürler, Menteş, Ayşe, Yiğit, Ali, Sanal, Şule, "Research On The Report Of Professor Rostafinski As A Sample Of Scientific Cooperation İn Animal Breeding in The First Years Of The Republic Of Turkey", **Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 3, 2017, ss. 491-495.

Hacısalihoğlu, Mehmet, " Makedonya", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, ss. 437-444.

Hinkle, Eugene M. , " Modern Türkiye'de Sinema", **Kebikeç**, Sayı 28, Ankara, 2009, ss. 91-102.

Ilievski, Borče, "Turci U Kraljevini Shs/Jugoslaviji Demografska Analıza Na Osnovu Popisa Stanovništva 1921. I 1931." **Istorija 20. veka**, 1/2018, ss. 35-54.

Kahrıman, Yılmaz, "Büyük Göç", **Edirne Eğitim Dergisi**, Edirne, Ocak-Haziran 2012, ss. 29-30.

Kanberoğlu, Nesrin, "Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları 1908-1914", **VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, ss. 158-187.

Kiel, Machiel, " Selanik", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 36, İstanbul, 2009, ss. 352-357.

Küçük, Cevdet, " Babıâli Baskını", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 4, İstanbul, 1991, ss. 389-390.

Makedonka, Mıtrova, "The Kingdom Of Serbia And The Mürzsteg Reforms In Ottoman Macedonia", **Историја, Journal of History,** Association of The Historians of The Republic of Macedonia, No: 1, 2015-2016, Скопје (Skopje).

Markovich, Slobodan, G. , "Anglophiles İn Balkan Christian States (1862–1920)", Serbian Academy Of Sciences And Arts Institute For Balkan Studies, **Balcanica** Xl (2009) Annual Of The Institute For Balkan Studies, Editor Dušan T. Bataković Editorial Board, Belgrade, 2010, ss. 95-145.

Nureski, Djuneis, " Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri Ve Özellikleri", **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz/July 2014, ss. 63-102.

Öztürk, Serdar, "Türk Sinema Tarihinin Alt Politikası", **Selçuk İletişim Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, Konya, 2013, ss. 251-262.

Öztürk, Mustafa, " Osmanlı Devletinde Hayvancılığın İktisadi Boyutu", **BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2019, ss. 28-44.

Pittaluga, Gustave, "L'effort international contre le paludisme en Macédoine grecque", **Vers La Sante**, Volume VI, Numero 2, Paris, Aout 1925, ss. 311-318.

Progonati, Erjada, "The Chronicle Of The First World War And Its Impact On The Balkans", **Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 14, Yaz, 2014, ss. 97-116.

Radis, A. M. , " Features Of Settlement In Australia By Macedonians From The Aegean Region", **Migracijske teme**, Cilt 6, Sayı 1, 1990, ss. 81-94.

Şahin, Feyza, Kurnaz ," I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan ile Osmanlı Devleti Arasında Yaşanan Tabiiyet Sorunlarına Dair Bazı Tespitler", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, Mayıs 2019, ss. 363- 379.

Şıvgın, Hale, "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle I 902.- 1912 Yıllarında Makedonya", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Güz /Sayı: 43, 2007, ss. 81-88.

Taşcan, Arzu, "Prens Ferdinand ve Ekzarh Yosif Arasındaki Bazı Mektuplaşmalarda Makedonya ve Komitalar", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/2 (Kış 2012), ss. 235-248.

Turan, Zeynel, "Geçmişten Günümüze Makedonya Türklerinin Evlenme Düğün Gelenekleri", **Journal of New World Sciences Academiy,** 9, (4), 2014, ss. 181-191.

Uğuz, Sacit, "Karataban (Pebrine) Ve Baygınlık (Flacherie) Salgınlarının Osmanlı İpek Böcekçiliğine Etkileri", **BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 2021, ss. 31-47.

Unat, Ekrem, Kadri, "Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Editör Nil Sarı, İstanbul, 1995, ss. 55-65.

Ünver, Ahmet, Süheyl, " Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", **Türk Etnografya Dergisi**, Sayı V, Ankara, 1962, ss. 39-84.

White, Paul, Dudley, "Public Health in Eastern Macedonia**", American Journal of Public Health (N Y)**, Vol 10(No:1), January 1920, ss. 14-22.

Yıldırım, Tunç, Yıldırım, Fehime, Elem, "Türkiye'de Sinematograf: Kâzım Nami Duru'nun Türkiye'de Sinema Tarihyazımına Katkısı", **İlef Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, Ankara, 2020, ss. 39-72.

Yücekaya, Hüsnü, "Amasya İpekçiliği Üzerine (1750-1900)", **Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 13, Kış 2013, ss. 269-283.

Вера Гошева, "Обид За Склучување На Договор За Извоз На Опиум Помеѓу Турција, Југославија И Персија (1935), Историја**",** Год. Lиi, Бр. 1 Здружение На Историчарите На Република Македонија, **Journal Of History,** No 1**,** Association of The Historians of The Republic of Macedonia, Skopje, 2018, ss. 125-137.

Петар Намичев, Екатерина Намичева, "Народното Градителство Во Дојран И Дојранско Од 19 И Почетокот На 20 Век", **Патримониум.Мк**, Година 9, Број 14 / 2016, ss. 307-324.

V. SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMALARI

Muharrem Karaosmanoğlu'yla yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 08.05.2021).

VI. İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.pollitecon.com/html/ebooks/risto-stefov/Very-Short-History-of-the-Macedonian-People.pdf (**Erişim Tarihi:** 18.01.2021, **Erişim Saati:** 14.00)

https://www.britannica.com/event/Dreikaiserbund, **Erişim Tarihi:** 29.01.2021. , **Erişim Saati:** 15.32.

http://pelagon.de/?page_id=4822 , **Erişim Tarihi:** 30.03.2021, **Erişim Saati:** 12.01.

https://sozluk.gov.tr/ , **Erişim Tarihi:** 25.04.2021, **Erişim Saati:** 11.17.

https://www.telifport.com/gorsel/telifport?Id=MjAxOTAxMDI4, **Erişim Tarihi:** 30.07.2021, **Erişim Saati:** 13.00.

http://www.unet.com.mk/mian/online.htm , **Erişim Tarihi:** 29.04.2021, **Erişim Saati:** 09.37.

https://www.slobodenpecat.mk/tr/pochnuva-veligdenskiot-post/, **Erişim Tarihi:** 09.05.2021, **Erişim Saati:** 10.49.

https://sitel.com.mk/denes-e-mitrovden-za-mnogu-godini-vechno-ime-i-vechna-slava, **Erişim Tarihi:** 09.05.2021, **Erişim Saati:** 12.53.

https://arisfc.com.gr/index.php/gr/club/istoria , **Erişim Tarihi:** 21.05.2021, **Erişim Saati:** 11.07.

https://m.karakartal.com/rakibimiz-paoku-taniyalim-SXHBQ105334SXQ, **Erişim Tarihi:** 21.05.2021, **Erişim Saati:** 10.52.

https://www.tribundergi.com/haber/apollon-kalamarias-disimizdaki-trabzonlular , **Erişim Tarihi:** 21.05.2021, **Erişim Saati:** 10.50.

EKLER

EK 1

Selanik Rıhtımı[*].

EK 2

Selanik Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi'nde Kümes ve Güvercinlik[*].

[*] **İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi**, Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri.
[*] **İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi**, Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri.

EK 3

Manastır Pazar Yeri[*]**.**

EK 4

Üsküp Civarında Ekşi Su Denilen Maden Suyunun Membaı[*]**.**

[*] **İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi**, Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri.
[*] **İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi**, Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri.

EK 5

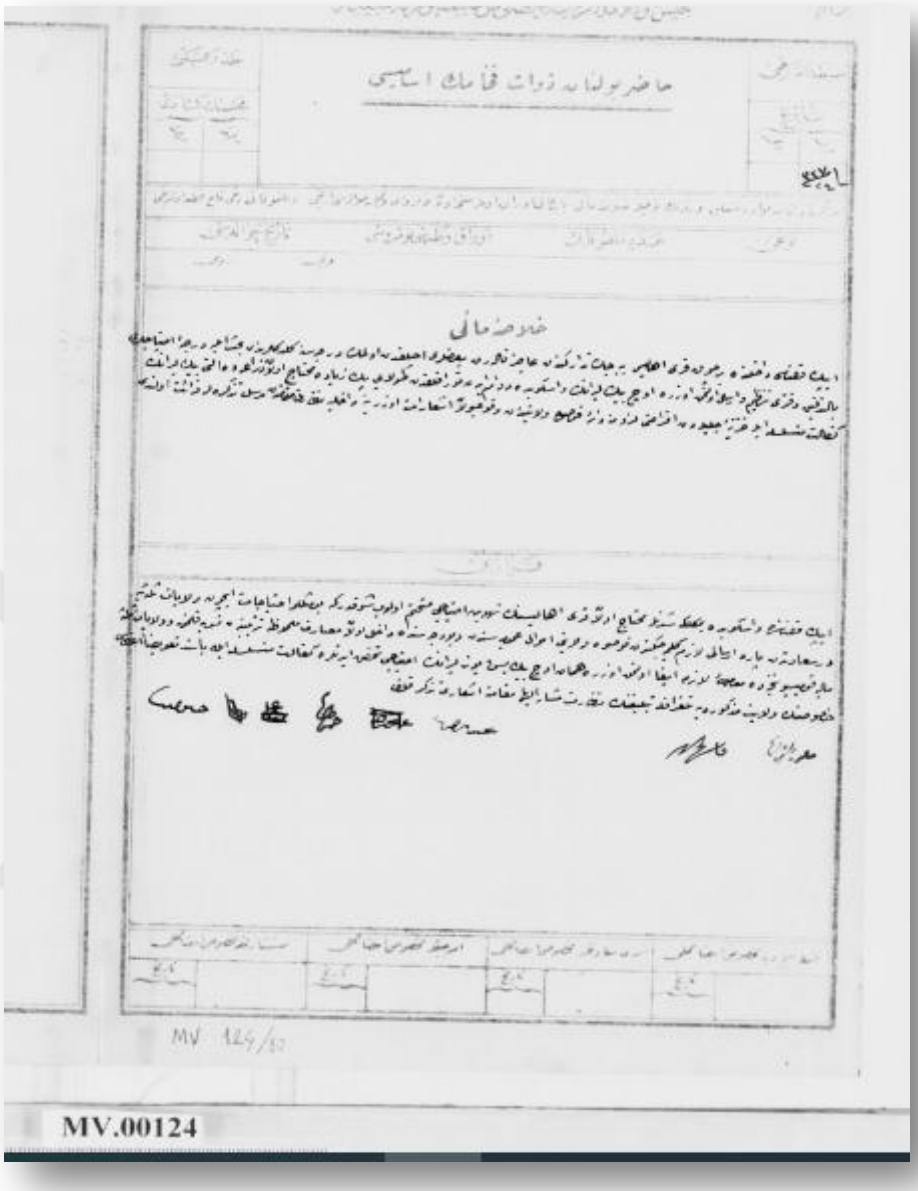

İpek ve Üsküb'de kıtlık ve kuraklık nedeni ile acil gıda ihtiyacını karşılamak üzere Kosova vilayeti bütçesinden nakdi yardım.

BOA, MV.124/80: (3).

EK 6

برنجی یل ۳ صایی (اوسکوب) ۱ مارت ۳۲۵

یازلش ، صالش ایشلری
غزوه ساحی
سعدی افندینن صوریلور
مکتوبلر
حریت کیتخانه سنه
کوندرلسین
باسیلامایان کاغدلر گیری
چویرلمز

صاتیش
یشین ، صاغ آغجه
اسکوب ایچون یرلی ۲۰
بوسنه ایله کوندرملجك
یرلره ۳۰ غروشه
براکندهماشغه جه اکلاشیلیر
تك ، تك یکرمی پارهدر

یلدیز

۱۳۲۵

پازار کونلری چیقار آچیق تورکجه رساله در

مجلس عمومی ولایت

اوراق ایچنده یوقولان ، یوللو برخیرله
ایشه صاریلان شعبه هیئتلری خلاصه لرینی
یشدیرمه کارندن پازار اوتسی کونی مجلس
طوپلانه مادی . چارشنبه کونی والی پاشا
حضرتلرینك ریاستی التنده اجتماع ایشدی .
ویریلان خلاصه لر اوقوندی . دفتر خاقان
ایله ویرگو دائره لرینك ویرمسه اولان
مامیتی جهتیله هرایکی دائره نك برلشدیر-
یلمسی ، ولایتك هرطرفنده یکیدن بر
تحریر عمومی اجراسیله مکمل بر طابلو
یوقلامهسی ، اسبتمز آلدیغی آکلاشیلدن
اعمام رسمنك درت غروشدن آشاغی
اولانلرینك اعفاسیله فضله آلنان رسمك
درت غروشه تنزیلی ، قرارلشدیرلمك یکمش
سنه زائد بدل عسکری ایله بدل تقدیرلر
بنك عدد اولمامسی ، اوجیوز اون سکز
سنه قدر تحصیلی قابل اولامیان مقایلنك
دائردن سیلنمهسی ، اوچیوز یکرمی درت
سنه قدر اولان طابلك خزینه دن آلا-
جقلی اولانلرله اجرای محسوس ، و تفاض
توقاض ، ایلسی ، ویرگولرك تحصیلاتنده
ویریلان مأیوس علی وخیرلرینك قالدیر-
لمسیله برابر برجزدان ترتیبی ، تحصیلات
ایشلرینك سادهلشدیرلمسی ، انتقال معامله-
سی مجبوری طوتیلهرق بشدیك غروشه قدر
اراضینك انتقالنده فقرای ایتام ایچون
بالکز بر ورقه بهایی مقابلنده مجاناً اولمسی ،
ورقه بهاسنك دهاش غروشه تنزیلی ،
تعدیلات ایچون مخمنلره ویریلان اجرتك
تزییدی ، بالطه لقارك کوی وقصبه لرده کی
احراج ایتدنده بر هیئت طرفندن کشف
وتقسیمی ، بالطه لق منازعه لرینك اوکی
الماسی مادهلری قرارلاشدیریلدی مجلس
داغیلدی .

یوکوشکی مجلس عمومیده بعض ایضاحات

Yıldız, 1 Mart 1325*.

* Üsküb'de çıkarılan haftalık gazetedir.

EK 7

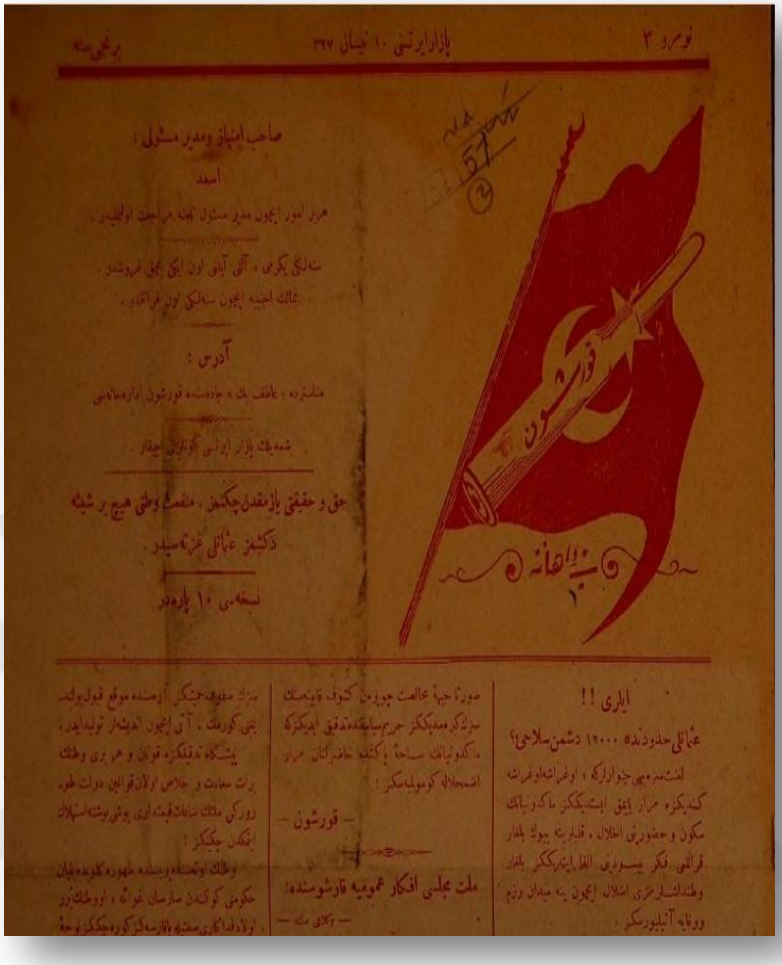
نومرو ۳ — پازارایرتسی ۱۰ نیسان ۳۲۷ — برنجی سنه

صاحب امتیاز ومدیر مسئولی :
اسعد

هر امور ایچون مدیر مسئول نامنه مراجعت اولنمالیدر .

تبدیل یکری ، آلتی آیلق اون ایکی آیلق یدی غروشدر .
عالك اجنبیه ایچون سنه لکی اون فرانکدر .

آدرس :
منستره ، عاطف بك جادهسنده قورشون اداره عمومیسی

شمدیلك پازار ایرتسی کونلری چیقار .

حق و حقیقتی یازمقدن چکنمز ، منفعت وطنی هیچ بر شیئه
دکشمز عثمانلی غزته سیدر .

نسخه سی ۱۰ پاره در

قورشون

ایلری !!

عثمانلی حدودنده ۱۲۰۰۰ دشمن سلاحی؟

لعنت سزه یمین جنوارلرکه ، اوغراشاوغراشه
کندیکزه مزار یاپمق ایستیککز ماکو دیاتك
سکون و حضوریی اخلال ، قدارینه یموك یلمار
قرالمی فکر یسودیی الغا یتدیککز یلمار
وطندداشلرمزی اشغال ایچون یه میدان رزم
ووریاه آتیلیورسکز .

صورتاجیه مخالفت چوپرمن کتوف قوینمسك
سزلکز ممکنکز حریم سیاسیه ندقق ایدیکزکه
ماکدونیالك ساحهٔ باکلمه خاصه کلك مزار
اشغالاله کومولیسکز .

— قورشون —

ملت مجلسی افکار عمومیه قارشوسنده!

— وکلای ملت —

سزلك صفوف جنکز آرهسنده موقع قبول بولمه
یی کورمك ، آتی ایچون اعدیار تولیدیدر .
پیشکاه تدققکزه قوانین و هر ری وطنك
برات سعادت و خلاصی اولان قوانین دولت طو
رورکن ملتك شکایات قهمانه لری یوقی یوقسه استعلاك
ایتمکدن چکنمکز !

وطنك اوغلنه رسمنده ظهوره کلوده جیان
حکومتی کوکندن سارصان خوانك ، اوطنك زیر
اولادفدا کارلی صدشه باقارمه کزکوره جککز درجه

Kurşun, 10 Nisan 1327*.

* Manastır'da çıkarılan haftalık gazetedir.

EK 8

سلامت

سیاسی و اجتماعی و یومی غزته

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

SELAMET

Selamet, 20 Cemazielahir 1339[*].

[*] Selanik'te çıkarılan günlük gazetedir.

EK 9

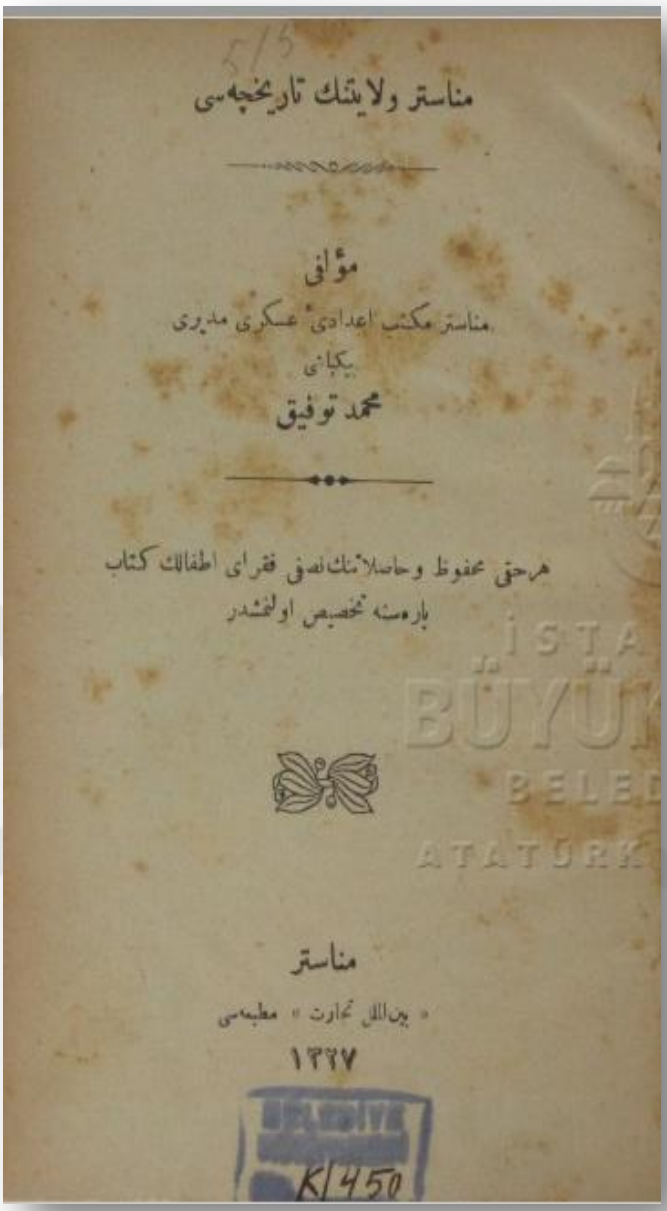

مناستر ولايتنك تاريخچه‌سى

مؤلفى

مناستر مكتب اعدادى عسكرى مدرسى

يكبانى

محمد توفيق

هر حقى محفوظ وحاصلاتنك نصفى فقراى اطفالك كتاب

بارمسنه تخصيص اولنمشدر

مناستر

« بين‌الملل تجارت » مطبعه‌سى

١٣٢٧

K/450

Mehmet Tevfik, Manastır Vilayetinin Tarihçesi, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır, 1327.